

SECRET

SECRET

4819-10-10-14

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગૂજરાત કૉપીરાયિટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૭૭૮-૮ વર્ષ

પુસ્તકનું નામ ક્રાંતિ ૧૯૪૧-૨

વિષય ૬-૩

કનીઝે શતમા.

સચિત્ર.

પોલિટિકલ ભોમીઆ

ઉપરથી

સુધારા-વધારા સાથે તૈયાર કરી

છપાવી પ્રગટ કર્તા,

પટ્ટણ નીઝામખાન નુરખાન
વડીલ.

અમદાવાદ

આવૃત્તિ બીજી

પ્રત ૫૦૦

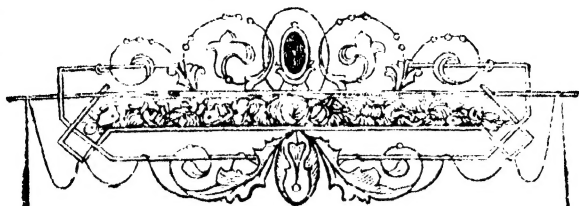
મિત ૨-૦-૦

આ પુસ્તકના સર્વ હક પ્રગટ
કર્તાએ ૧૮૬૭ ના રથ મા
એક મુજબ પોતાને
સ્વાધીન રાખ્યા છે.

૭૬૮
ગુજરાત વિદ્યાપીઠ પ્રેસમાં
અમદાવાદ
ગુજરાત સંપાદકશ્રી

શ્રી “અમરસિંહજી” પ્રી. પ્રેસમાં
પહાણ નુરખાન અમીરખાન વડીલે
છાપી.

લાલદરવાજા-અમદાવાદ.

અર્પણ પત્રીકા.

આફ્રીકા વાસી હિંદવાન ઇસ્લામી ભાઈઓ,

કે જેઓ “પોલીટીકલ ભોમીઓ” પેપરને ટકાવી નિભાવી રાખવા જીગરતા જ્ઞેશથી મદદ-ઉત્તેજન આપી અપાવી રહ્યા છે, અને ભવિષ્યનાં નિભાવના માટે તેવીજ હમદરદી દર્શાવી રહ્યા છે તેવા અમારા માનવંતા એજંટો અને ગ્રાહકોની અદના યાદગીરી જળવાઈ રહેવાની ઉમેદથી આ પુસ્તક તેવા સઘળા સાહેબોનેજ સવિનય, નેક દુવાના સાથ અર્પણ કરવા માં સાચું અને મોટું માન સમજી તેમનેજ અર્પણ કરું છું.

અમદાવાદ

તા. ૧૩-૯-૧૮

આપ સર્વ સાહેબોનો વિશ્વાસુ ખાદેમ.

પ્રગટકર્તા

* મીરાતે એ હ મ દી. *

ગુજરાતની પ્રખ્યાત ફારસી તવારીખ મીરાતે એ હ મ દીનું મહા મહેનતે : ગુજરાતી બાષાંતર બહાર પાડવામાં આવ્યું છે. એમાં ઇસ્લામની જાહોજલાલી અને ગુજરાતમાં ઇસ્લામી રાજ્યની સંપૂર્ણ હકીકત દર્શાવવામાં આવી છે, ફરેક તવારીખના શોખીનોના માટે ઘણીજ જરૂરી છે. અસલ ઉપરથી મૌલાના મોલવી જનાય નિઝામુદ્દીન સાહેબ ફારૂકી ચીસ્તીએ ગુજરાતી બાષામાં તરજુમો કરેલો છે. ગ્લેજ કાગળ, સોનેરી નામ સાથની અંગ્રેજી બાંધણીના ૪૩૭ પાનાનાં ઢળઢાર પુસ્તકની કીંમત પાંચ રૂપીયા.

લખો—મેનેજર પોલિટિકલ સોમીઓ,

લાલ હરવાળ અમદાવાદ

શરૂઆતના બે બોલ.

(પહેલી આવૃત્તિની પ્રસ્તાવના.)

મહારી અદના કલામથી લખાઇને અત્યાર સુધી બહાર પડેલી વાર્તાઓએ વાંચક વર્ગને સંતોષ આપેલો જોઇ આનંદની સાથે મારા ઉત્સાહમાં વધારો થયો છે અને તેજ ઉત્સાહના પ્રતાપે આજે હું ડુ. પી. અને આઉધના પ્રખ્યાત ડોપ્યુટી કલેક્ટર જનાબ ખાનખદાદર કાઝી અઝીઝુદ્દીન એહમદ સાહેબ એચ. એ. યુ. એમ. આર. એ. એસ. ની જગપ્રસિદ્ધ કનીઝે ક્ષતમા અથવા અરબાબે કમાના નામની ઉર્દુ વાર્તાનો ગુજરાતીમાં તરજુમો કરી પખ્લીક સનમુખ મુકવાને ભાગ્યશાળી થયો છું. મજકુર વાર્તાનો તરજુમો કરવા માટે મેં મારા મહેરબાન ખા. બા. કાઝી અઝીઝુદ્દીન એહમદ સાહેબની રજા માંગતા તેઓ સાહેબે મોહટી ખુશીની સાથે રજા આપી તે નાટે હું આ તકે તેમનો ખાસ આભાર માનું છું. મજકુર કનીઝે ક્ષતમાએ ઉર્દુ પખ્લીકમાં એટલી બધી ચાહના મેળવી છે કે આજ સુધી તેની દસ બાર આવૃત્તીઓ હજારોની સંખ્યામાં છપાઇને બહાર પડી ચુકી છે અને વીલાયતના સીવીલ સર્વિસના ઉર્દુ કોર્સમાં પણ મંજુર થઇ છે. ઉર્દુ બાપામાં કનીઝે ક્ષતમાએ જેવી ચાહના મેળવી છે તેવીજ ચાહના ગુજરાતીમાં પણ મેળવે એવી મારી અતકર-લુની દોઆ છે. મેં તરજુમામાં ઉર્દુના પ્લોટને ફેરફાર કર્યા વિના અસલ પ્રમાણેજ કાયમ રાખ્યો છે. પરંતુ કેટલીક જગ્યાએ ચોક્કસ

દરેકાર કયો છે તો પણ મેં લશ્મી તરબુમે કયો છે એમ કહેવામાં આવે તો તે કોઈપણ રીતે અયોગ્ય ગણાશે નહીં. તરબુમે કરવામાં ગુજરાતી ભાષાને ઉર્દુ આમેઝ લખવાની ખાસ કાળજી રાખી છે અને તે એટલાજ માટે કે સાધારણ ગુજરાતી જાણનાર ઇસલામી વાંચકને સંસ્કૃત શબ્દો સમજવાની અગવડ પડે નહીં.

મજદુર વાર્તા ગુજરાતના પ્રખ્યાત ઇસલામી પત્ર “પોલિટિકલ બોમીઓ” માં લાંબા સમય સુધી પ્રગટ થતી રહી અને તેટલા અરસામાં ઇસલામી વાંચકવર્ગે તેની તરફ જે આહવા બતાવી તેને પુરતકના આકારમાં પ્રગટ કરવાની માંગણી કરી તેથી મારા ઉત્સાહમાં વધુને વધુ વધારો થયો અને તેનાજ પ્રતાપે આજે કનીઝે શતમા પુરતકના આકારમાં પ્રગટ થઈ વાંચક વર્ગના હાથમાં આવવા પામી છે.

x x x x x

છેવટમાં જો હું મારા મહેરબાન અને “પોલિટિકલ બોમીઓ” પત્રના અધીપતિ મી. તુરખાં અમીરખાં વકીલ તથા મેનેજર મી. તિઝામખાં તુરખાં વકીલનો મારા પ્રત્યેની મહેરબાનીઓનો આભાર નહીં માત્રું તો મારા આ શરૂઆતના બે બોલ : (જે બે નહીં બરસો નહીં પણ લગભગ બે હજાર થઈ ગયા છે.) અધુરાજ કેપ્તાશે કેમકે જો તેઓની મહેર નજર ન હોત તો કનીઝે શતમા “પોલિટિકલ બોમીઓ” ના પાનાઓમાંજ જગવાઈ રહેવા પડત. રસલાલ

બીજી આવૃત્તિની પ્રસ્તાવના.

સીતાપુરના રહીસ ખાનખ્વાદુર અઝીઝુદીન અહેમદ સાહેબની કસાબલી કલમથી લખાયેલું “કનીઝે કાતમા” નામનું પુસ્તક ઇ. સ. ૧૯૧૦ ની સાલમાં અમે ખ્વાર પાડ્યું હતું. વાર્તાનું રસીક વર્ણન અને મુગ લેખકની ખ્યાતીને લીધે સઘળા નકલો ચપોચપ ઉંચકાઈ જતાં અમારા માનવંતા ગ્રાહકોની ઉપરાસાપરી માગણીને માન આપી ખોજી આવૃત્તિ કાઢવાની અમને ફરજ પડી-છે. પુસ્તકને વધુ આકર્ષક બનાવવા માટે પ્રખ્યાત ચિત્રકારને હાથે ચિત્રાએલાં ટ્રેટલાક મુંઝર ચિત્રો તેમાં દાખલ કરવામાં આવ્યાં છે. જે પ્રકરણમાં આ. લેખાયેલાં વર્ણનનો ખરો ભાસ આપે છે. સાંપ્રત યુક્તિ દારણે ઉપસ્થિત થએલી અનેક પ્રકારની મોંઘવારીના સંકટો અસ્તિત્વમાં હોવા છતાં અમારાં પ્રિય વાંચકોને સંતોષ આપવા માટેજ અમને ઉપદું ખર્ચ માથે ઉઠાવવાની ફરજ પડીછે. ગ્લેઝ કાગળ અને આટલું ખર્ચ કરવા છતાં મુગ કિંમતમાં ખાર આતા જેટલો વધારો કરવામાં આવ્યો છે. જેટલે પહેલાં સદરહુ પુસ્તકની કિંમત રૂ. ૧-૪-૦ હતી તે હાલમાં વધારીને સચિત્ર પુસ્તકની કિંમત રૂ. ૨-૦-૦ કરવામાં આવી છે, દરેક દરેક વસ્તુની મોંઘવારીનાં લીધે કિંમતમાં અમને જે વધારો કરવો પડ્યો છે, તે ભાગ્યેજ વધુ ગણાશે. છેવટે અમારા વાચક વર્ગની ઉદારતા ઉપર વિશ્વાસ રાખી તેમના કોમળ કર કમળમાં આ પુસ્તકને સમર્પણ કરો કૃતાર્થ થાકે હું.

લી. પ્રગટકર્તા.

મેહબુબે કુરેશ.

હઝરત ઉસમાન રહીં ના સમયની એક
તવારીખી મઝહબી વાર્તા છે. આ વાર્તાનું
વળું નિહાયત દીલચરપ છે. શરૂ કર્યા
પછી પુરી વાંચી જવા વિના એન
નહીં પડે. કીંમત દોઢ રૂપીઓ.
મેનેજર- પોલિટિકલ બોમીઓ.

લાલ દરવાજા-અમદાવાદ.

એક અગત્યનો ખુલાસો.

“કનીઝેક્ષાતમા” નામનું ગુજરાતી પુસ્તક અમારા તરફથી સને ૧૯૧૦ની સાલમાં પ્રથમ પહેલું જ પ્રગટ કરવામાં આવેલું છે. અને કાયદા મુજબ સઘળા હકો પ્રગટકર્તાએ જ પોતાને સ્વાધિન રાખેલા છે જેનો હાખતો સરકારી દફતરમાં નિયમસર નોંધાએલો છે, તેમજ કાયદાસર તેવી નોંધ પહેલી આવૃત્તીના ટાઇટલ પેજ ઉપર પણ લખાએલી છે. જેની એક હજાર કોપીઓ છપાવી હતી તે તાજડોતોજ ખપી ગઇ એવી તે લોકપ્રીય થઇ પડી અને ચોપડીઓની માગણીઓ ઉપરા ઉપરી ચાલુજ રહી હતી કે જે વખતે અમે કોઇ અણુધારી એવી મુશ્કેલીમાં આવી પડ્યા હતા કે જે કારણથી અમારે પ્રેસ-પેપર માસીક એ સઘળાં અનિયમિત મુદત સુધી બંધ રાખવા પડ્યાં અને અમે તે પોતાના વતનમાં જવાની અને ત્યાં તેવી અનિયમિત મુદત સુધી રહેવાની ફરજ પડી. આ કારણથી ગ્રાહકોની ઉપરા ઉપરી માગણીઓ છતાં અને કોપીરાઇટનો હક અમારો પોતાનોજ હોવા છતાં અમારો કેટલીક મુશ્કેલીઓને લીધે બીજી આવૃત્તિ વહેલાસર બહાર પાડી શક્યા નહિ.

અમારે પોતાના પ્રેસ-પેપર વિગેરે અચોક્કસ મુદત સુધી જે કારણથી બંધ કરવાં પડ્યાં હતાં તે કારણ તંજ અરસામાં “પોલીટીકલ બોમીઓ” પેપરમાં પ્રગટ કરેલાં છે અને તે વાત અમારો વાંચકવર્ગ તેમજ ઘણાઓ સારી પેઠે જાણે છે. અમારે લગભગ ત્રણવર્ષ સુધી પ્રેસ તથા પેપરને જોકે બંધ રાખવાં પડ્યાં પરતુ ખુબની મહેરબાની

અને અમારા પીરો મુરશદની તથા સાચા શુભેચ્છકોની નેક દુવાનાઃ તુફેલથી પાછા અમદાવાદ શહેરમાંજ તેના તેજ નામથી પ્રેસ-પેપર અને માસિક ચાલુ કરવાને ભાગ્યશાળી થયા છીએ. તે સંબંધીની સામાન્ય પ્રસ્તાવના “ પોલીટીકલ બોમીઆ ” ના પુસ્તક ૯ અંક ૧ લા સને ૧૯૨૭ ના અંકમાં પ્રગટ કરેલ છે કે જે હકીકત અમારો માનવંતો વાંચક વર્ગ અને બીજાઓ સારી પેઠે જાણે છે.

અમે પોતાના વતનમાં જવાથી અને ત્યાં અનિયમિત મુદત સુધીની રોકાણ થવાની વાત જેમ સહુ કોઈના જાણવામાંજ હતી તેમ અમારા હાથનીયે તેમજ ઉધડ-ઉચકથી કામ કરનારા સઘળાઓ તો સારી પેઠે જાણતાજ હોવા જોઈએ.

અમારા પ્રેસ તથા પેપરને લગતાં કામ કરનારામાં જુદી જુદી માપાનાં પુસ્તકો પેપરોનો તરજુમો કરનારા પણ હતા. જેઓ પોતાના મહેનતાણાના માટે પુરતો ખર્ચો લાઘવેજ અમારી સેવા-નોકરી બજાવનારા હતા તેઓ બધા તો અમારી તે વખતની ગેરહાજરીની વાતથી વધુ વાકેફ હોવાજ જોઈએ અને વધુ વાકેફ હતાજ. તેવાં કામો કરનારા પૈકી એક અમદાવાદના વતની મિ. નિજામુદ્દીન એ. કુરેશી પણ હતા કે જેઓ ઉદ્દેશમાંથી ગુજરાતી અથવાતો ગુજરાતીમાંથી ઉદ્દેશ તરજુમા કરવાનુંજ અમારું કામ કરનારા એક હતા, કે જે કામના મહેનતાણા બદલ અમે તેઓને પુરતો ખર્ચો આપતા હતા અને તેણે પોતે કરેલા દરેક કામનો નેવો પુરતો ખર્ચો અમારાં પાસેથી લીધો છે. મી. નિજામુદ્દીન એ-કુરેશીએ ઉદ્દેશમાંથી ગુજરાતીમાં જેટલાં પુસ્તકોના તરજુમા કરી આપેલ છે અને અમારા તરફથી પુસ્તક તરીકે પ્રગટ કરવામાં આવેલ છે તેમાં તેઓનું

નામ કાયદા પ્રમાણે અનુવાદક તરીકે જે આવવું જોઈએ તેવા કાયદાનો
 હેતુપાર પાડવા ખાતરજ અનુવાદક તરીકે તેનું નામ લખેલ છે નહી
 કે તેવા પુસ્તકના માલિક કે પ્રગટ કરતા તરીકે સવગા
 હક સ્વાધીન રાખનારા તરીકે તેનું નામ પુસ્તક ઉપર લખેલ છે.
 મિ. નિઝામુદ્દિન એ. કુરેશી અમારી તે વખતની મુશકેલી ભરી
 હાલતથી પુરતા વાકેફ હતા, તેવી અમારી હાલતનો, લાભ લઈને
 તેમજ અમારા વિશ્વાસ તથા કાયદા પ્રમાણે કોપીરાઈટના હકનો ભંગ
 કરીને અમોએ પ્રગટ કરેલાં ચાર પુસ્તકો તેણે પોતાના નામથી અને
 બીજી આવૃત્તિ તરીકે પ્રગટ કર્યાં છે. તેણે તે મુજબ અમારાં
 ચાર પુસ્તકોના કોપીરાઈટના હકનો ભંગ જે દરેકો છે તેમાં આ
 એક “કનીઝે કાતમા” ની ચોપડી પણ આવી ગય છે. મી. નિઝા-
 મુદ્દિને તેવી વર્તણૂક જે ચલાવી છે તેના સંબંધે ખુદને મજબૂર
 હોય અને જે કાંઈ અને તેના માટે આ જગાએ જે આટલો અદ-
 ધસારો લખવો પડેલો છે તે જો કે કાયદાસર હકનો સવાલ છે છતાં
 તેનો કમનશીબ પ્રસંગ જે આવ્યો તેનો દોષ વગર સમજે કોઈ
 અમારા ઉપર જે મુકે તો તેવી તેમની સમજના માટે અમો દીક્ષ-
 ગીર છીએ. તેના સંબંધમાં અત્યાં તો તેને લગતો આટલોજ
 અદ્ય ધસારો જસ છે કે અમારા કાયદાસરના હકનો તથા
 કાયદાનો ખુદનો ભંગ કરીને જેણે ગેરવ્યાજથી લાભ લીધો હોય
 તેજ તેવાં કેપકાને પાત્ર ગણાય. કે જેણે તેવાં ગેરવ્યાજથી કૃત્યોને
 ભોગ થઈ પડ્યાથી મોટું નુકશાન સહન કર્યું હોય તેને ખરો કેપ-
 કાને પાત્ર ગણવો જોઈએ ? કનસાફ અને નિતીના નિયમો તેના માટે
 શું કહેવાના ?

અમોએ નીચે લખ્યા મુજબ અસલ ઉર્દુમાં લખાએલી ચાર કિતાબોના ગુજરાતીમાં તરજુમા મિ. નિઝામુદ્દિન. એ. કુરેશીના પાસે કરાવેલા છે.

(૧) કનીઝે શતમા અથવા અરબાએ ઝમાના.

(૨) ગવહરખાન અથવા અલખેલી નાર.

(૩) જહાંગઘર-(એક ઇસ્લામી વાર્તા)

(૪) સલીમ અને મેહરૂનીસા.

ઉપર લખેલી ચારે ચોપડીઓ ગુજરાતીમાં અમારા પોતાનાજ ધી અમરસિંહજી પ્રી. પ્રેસમાં અમોએ છાપેલી છે અને “પ્રગટ કર્તા પદાશુ નિઝામખાન નુરખાન વઝીલ” છે કે જે નામ અમારૂં પોતાનુંજ છે. આ ચારે પુસ્તકોના માટે કોપીરાઇટના કાયદા પ્રમાણે મંજૂરો હક અમોએ પોતેજ “પ્રગટ કર્તા” તરીકે સરકારમાં રજીસ્ટર કરાવ્યો છે અને તેવી નોંધ કાયદા મુજબ દરેક પુસ્તકના ટાઇટલપેજ ઉપર લખેલ પણ છે.

ઉપર જણાવી ગયા છીએ કે મી. નિઝામુદ્દિન એ. કુરેશીએ અમારા હકનો તથા કોપીરાઇટના કાયદાનો જે ભંગ કર્યાનું કહીએ છીએ તે ઉપર લખ્યાં ચાર પુસ્તકો છે કે જે પુસ્તકો તેમણે આતુ કરેલા છાપખાનામાં છાપી પોતાનાજનામથી (ક્ષેપક અનેપ્રગટ કરનારા) તરીકે બીજી આવૃત્તીઓ બહાર પાડેલ છે અને અમોને જાણી જોઈને ઇરાદાપૂર્વક મોટા નુકશાનમાં ઉતાર્યા છે.

ઉપર લખેલી ચાર ચોપડીઓ પૈકી કનીઝેક્ષાતમા અથવા અરજાએ
 ઝમાના અમારી પાસે લાંબી મુદત થયાં ખલાસ થઇ ગઇ
 હોવાથી અને પ્રગટ કરવાનો કાયદાસર હક અમારો પોતાનેજ
 હોવાથી તેની બીજી આવૃત્તિ અમેએ પોતેજ અમારા પોતાના
 ઘાપખાનામાં છાપીને અને કાયદા પ્રમાણે કોપીરાઇટનો હક અમારા
 પોતાનેજ સ્વાધીન રાખીને તેની બીજી આવૃત્તિ પ્રગટ કરી છે.

પ્રગટ કર્તા.

કુદરતની કારીગીરી

વહેલો તે પહેલો

ખાસ વાંચવા લાયક પુ-
સ્તક છે. આવાં પુસ્તકો
ગુજરાતી સાહિત્યમાં
અત્રપદ ભોગવે છે.
કીંમત દોઢ રૂપીઓ.

કર્ષણ:—

મેનેજર, પેલિટિકલ બોર્ડો.

લાલદરવાજા-અમદાવાદ

અનુક્રમણીકા.

ખવાળ બકાઉલાખાન બહાદુર.	૧
કનીઝેશતમાની ચતીમ.	૧૫
મુન્શી હુસેન એહમદ	૩૦
કનીઝાની હાલ હવાલી	૪૫
મુન્શી હુસેન એહમદ સાહેબ મરહુમ.	૬૧
ગંગોત્રીનું વૃતાંત	૬૨
મરહુમ મુન્શી હુસેન એહમદની મીલકત.	૧૫૮
કનીઝા કાનપુરમાં	૧૬૭
કનીઝા બોરડીંગ હાઉસમાં	૧૮૨
નવાબ મહેમુદ હસનની બેચની	૧૯૭
સિકંદર ખાનુનું મકાન	૨૦૬
માશીનું મકાન	૨૧૪
એક્ટ્રેસ કનીઝા	૨૩૮
કનીઝેશતમાની કામયાબી	૨૭૮
નવાબ મહેમુદ હુસેનખાનની હાલત	૨૮૪
ફરી કનીઝેશતમા કાનપુરમાં	૨૮૯
કનીઝેશતમાની બેકારારી.	૩૦૪
કનીઝેશતમાનું લગ્ન અને સુખી જીંદગી.	૩૧૫

તૈયાર છે !

તૈયાર છે !

મશહુર આટી સ્ટના હાથથી ચિત્રાએલાં
સુંદર અને દેખાવડાં ચિત્રોથી છપાએલી.

ચિત્રમય ગવહુરખન

તૈયાર છે તાકીદે મંગાવો

કીંમત-૧-૮-૦ પો. જુદું

મેનેજર :- “પોલીટીકલ ભોમીઓ”

લાલ દરવાવાળા—અમદાવાદ.

કનીઝે ફાતમા

અથવા

અરબાબે અમાના.

ખવાળ ખકાઉલ્લાખાન ખહાદુર.

અંગ્રેજી અમલની શરૂઆત પછી ફયઝાખાદ શહેરની જાહેજ-
જાલીમાં દિન પ્રતિદિન ચઢતી થઈ રહી
હતી. તે સમયે દગલાવાળી પલટણના માણ રીસાલદાર ખવાળ ખકા-
ઉલ્લાખાન ખહાદુર પેનશન લીધા બાદ ફયઝાખાદમાં જ પોતાનું રહેઠાણ
રાખ્યું હતું. ખવાળ સાહેબ અસલથી જ સાદા અને શાંત સ્વભાવના
હોવાથી જાહેરમાં આવવાને બીલકુલ પસંદ ન કરતાં એકાંત જીંદગી
ગુજારી રહ્યા હતા. અને તેથી કેટલાક અણસમજી શહેરીઓ તેઓને
અભિમાની તરીકે સમજતા હતા. પણ દર અસલ જોતાં ખવાળ સાહેબ
તેવાં નહોતા. તેઓ મુળ ધરાનમાં આવેલા ઇસરહાન શહેરના રહેવાશી
હતા પણ લાંબી મુદતથી ફયઝાખાદમાં રહેતા હોવાથી હવે તેઓ
ત્યાંના જ વતની તરીકે ગણાતા હતા.

સરકાર દરબારમાં ખવાળ સાહેબનો જે દરજ્જો હતો તે કો-
ઈથી ઓનું રહી શક્યું નહોતું. મોટા મોટા અમીરો તેમના દરજ્જાને

જેમ મનમાંજ તે દરજ્જે પ્રાપ્ત કરવાની બાજીઓ રચતા હતા, પણ ખવાજ સાહેબની નેકદીલી અને સફાઇના સખમે તેઓના દરજ્જા સુધી પહોંચી શક્યા નહોતા. વળી રમઝાબાદના નવાબ સાહેબ પણ રાજ્યકાજના મુશ્કેલ સવાલોમાં ખવાજ સાહેબને બોલાવી સલાહ લેતાં, અને તેમની સલાહનેજ માન્ય રાખી તેઓને એક વડીલની પેઠે માનતા હતા. તેઓ દિલના પણ બહુજ દુદલા અને ગરીબોની બહારે ચઢનારા હતા. અત્યાર સુધી રીકાબગંજમાં તેઓની બંધાવેલી આલીશાન મસ્જિદો, ધર્મશાળાઓ અને મહંતો મોજુદ છે. જે પોતાના બંધાવનારની ઉદારતાની ગવાહી આપી રહી છે. ખવાજ સાહેબે હીંદુસ્તાની અમીરોના રીત રીવાજોથી તદ્દત ઉલટી રીતે ચાલીસ વરસની વયે પોતાનાં લગ્ન કરીધાં હતાં. લગ્નના ત્રણ વરસ પછી તેઓ એક પુત્રીના પીતા થયા હતા. તે પુત્રીનું નામ તેઓએ કનીઝે ક્ષાતમા રાખ્યું હતું. જેણી આપણી વાર્તાની મુખ્ય નાયીકા છે. ખવાજ સાહેબ બહાદુરમાં જ્યાં અનેક ઉત્તમ ગુણો હતા ત્યાં મિત્રોને સહાય કરવાનો, તેઓના દુઃખમાં હિસ્સો લેવાનો સૌથી ઉત્તમ ગુણ હતો. તેઓ પોતાના તન, મન અને ધનના ભોગે પણ મિત્રની સહાય કરવામાં લગારે પાછી પાતી કરતા નહોતા. પરંતુ તેઓના મિત્રોની સંખ્યા બહુજ થોડી એટલે આંગળીના ટેરવા ઉપર ગણી શકાય તેટલી હતી. છતાં પણ તેઓ પોતાના નાહાની સંખ્યાના મિત્રોની ખાતરદારીમાં લગારે ક્યાશ રાખતા નહોતા. તેઓના મિત્ર મંડળમાં બીજા અમીરોની પેઠે નાયરંગ કે મળક મસ્કરી કે ઠૂઠા થતું નહોતું. પરંતુ દર વખતે માત્ર મિત્રતા અથવા દોસ્તી તથા તેના લાભો અને તેની સંભાળ ઉપર વિવેચન થતું હતું. કોઇ કોઇ વખતે શેરશાયરીની ચર્ચા થતી પણ

તેમાં ઇશ્કીયા શેરોનું વર્ણન બહુજ ઓછું થતું હરવખત કુદરતી સીન સીનેરી અથવા દોસ્તી અગર એવાજ બીજા ત્રિષયોના શેરોને વધારે પસંદ કરવામાં આવતા હતા. ખવાળ સાહેબ જ્યારે પોતાના ખરા મિત્રો અને સાચા સ્નેહીઓ વિષે કાંઈ વિવેચન કરતા તો પ્રથમ તેઓ પોતાના જે મિત્રોને મિત્રતાના દરજ્જામાં પહેલી પંક-તીએ મુકતા. તે જાને મિત્રોમાં એક તો બારાજાંકી જીલ્લાના રહેમા નપુર ગામના તાલુકદાર ચોધરી ગુલામકાદરખાન અને બીજા ઉનાવ જીલ્લાના સફીપુર ગામના ઘોડાના સોદાગર મુનશી હુસેન એહમદ હતા. ખવાળ સાહેબના બીજા મિત્રોએ ઉપલા જાને ગૃહસ્થોને જોયા નહોતા. તથાપી દર વખતે ખવાળ સાહેબના મુખથી ઉપલા જાને મિત્રોની બારે પ્રસંશા સાંભળી હતી. દોઢ દિવસ મિત્રનાના વાદવિ-વાદમાં ખવાળ સાહેબ પોતાના ઉપલા જાને મિત્રોને દાખલા તરીકે પેશ કરી તેમને બહુજ યાદ કરતા. આ ઉપરથી તેઓ પોતાના ઉ-પલા જાને મિત્રોને માત્ર મિત્ર સમજી બીજાઓની સાથે ઉપર ટપ કેની મિત્રતા રાખતા હતા એમ સમજવું નહી પરંતુ તેઓ પોતાના દરેક મળતીઆ સાથે ઘણીજ મોહોખત અને હેતથી મળી તેઓના દુઃખ દરદમાં હીરસો લેતા હતા. અને ઉપલા જાને મિત્રોને ખાસ મિત્રતા શબ્દથી સંબોધી બીજા બધા મળતીઆઓને આશના એટલે ઓળખીતાના નામથી બોલાવતા હતા.

એક દીવસે ઉનાજાની મોસમમાં ચાંદની રાતે ખવાળ સાહેબ પોતાની અગાશા ઉપર બેઠા હતા અને તેમની આસપાસ જે તેમ-નાજ શબ્દોમાં દહીએ તો કેટલાક ઓળખીતાઓનો જમાવ થયો હતો. પ્રથમ તો આમતેમની વાતો ચાલી, અને પછી મજકુર ઓળખતાઓમાંના એક હાતમઅલીખાન બોલ્યા.

“ખ્વાજા સાહેબ ! આજે લાંબી મુદતથી નવાબ મીરજાં કેમ દેખાતા નથી ? પહેલાં તો આપની સાથે બહુજ ગાઠી મિત્રતા હતી !”

“ નતો પહેલાં મિત્રતા હતી અને નતો હાલ કાંઈ દુશ્મની છે.” ખ્વાજા સાહેબે કહ્યું. “તેઓ પણ સધળા મળતીઆઓનાં પેઠે એક ઓળખીતા છે. જ્યારે દુરસદ મળે છે ત્યારે પધારે છે. હમણાં દુરસદ નહિ હોય તો પધારતા હશે.”

“ તો શું મિત્રતા અને ઓળખાણમાં કાંઈ ભિન્નતા છે ? ” હુસેન મિરજાં નામના ઓળખીતાએ સવાલ કર્યો.

“બેશક” ખ્વાજા સાહેબે જવાબ આપ્યો,—“બહુ મોહોટો ! જગતમાં જે કદાચ કોઈ વસ્તુ મળી શકતી નથી તો તે માત્ર એક મિત્રતાજ છે. ખુદાનું મળવું ઘણુંજ સહેલું છે પણ સાચા મિત્રનું મળવું મુશ્કેલ છે. દુનીયામાં ઓળખીતાઓની લગારે ખોટ નથી પરંતુ મિત્ર તો બહુજ ઓછા છે.”

“તો શું મિત્ર તેને કહેવો જોઈએ કે જે જાહેર અને ખાતે-નમાં પોતાના મિત્ર પ્રત્યે એક સરખી લાગણી ધરાવતો હોય ? ” મિત્રતા વિષે ખુલાસો માંગતા હાતમ અલીખાન બોલ્યા.

“ભાઈ ! મિત્રની વ્યાખ્યા કાંઈ બેચાર શબ્દોમાં આવીને અટકતી નથી. પરંતુ ટુંકમાં એટલુંજ કે એક મિત્ર, એક અતી ઉત્તમ અને ચમત્કારીક વસ્તુ છે અને મિત્રતા એક બહુ મોહોટી ખુદાઈ બક્ષીસ છે. ખુદા જેને નશીબ કરે તેના તો અહોજ ભાગ્ય ! સાચો મિત્ર સમા બાધથી વધારે છે. અત્યારે આ વાત નીકળતાં મિત્રતા સંબંધી એક વાર્તા માઠ આવી છે. જે તમે સધળા સાહેબોને કાંઈ હરકત ન હોય તો સંભળાવું.” ખ્વાજા સાહેબે કહ્યું.

“બણીજ ખુશીની સાથે” સધળા હાજર રહેલાઓ એકી અવાજે બોલ્યા.

“ત્યારે સાંભળો” ખવાળ સાહેબે વાર્તા શરૂ કરતાં કહ્યું—
અકબરાબાદ શહેરમાં અબદુલ જખ્ખારખાન નામના મારા એક ઓળખીતા રહેતા હતા. ખુદા તેઓને જન્નત નસીબ કરે ખીચારા બહુજ બોળા અને સાદા માણસ હતા. આપ સાહેબો જાણતા હશે કે અકબરાબાદી પઠાણ કેવા ઉજ્જડ હોય છે તેવાજ તેઓ પણ હતા. બણેલા ગણેલા તો કાંઈ હતા નહિ પરંતુ બહાદુરીમાં પૂરસ હતા. પ્રથમ તેઓ ઉદેપુરના રાણા સાહેબને ત્યાં દફેદાર હતા પરંતુ ફરી વૃદ્ધાવસ્થાના સમયે પેનશન લઈને પોતાના વતનમાં આવી બાકીની અંદગી ગુજરી રહ્યા હતા. તેઓને સંતાનમાં માત્ર એકજ દીકરો હતો. જે લગાર ભટકેલ અને રખડપટ્ટીમાં પડેલો હોવાથી બાપની કાંઈ પણ શીખામણ માનતો નહોતો. તેનું નામ તો કાંઈક બીજું હતું પરંતુ સર્વે કાંઈ લાડ પ્યારમાં નથ્યુ નથ્યુ કહીને પોકારતા હતા. તે રખડપટ્ટીમાં એટલો બધો પડેલો હતો કે આખો આખો દીવસ અને કોઈ કોઈ વખતે તો આખી આખી રાત ઘેરથી બહાર રહેતો હતો. તેથી એક દીવસે ખાનસાહેબે અકબાદને લમાર ગુરસે થતાં પોતાના દીકરાને કહ્યું.

“કેમ નથ્યુ ! મારી વૃદ્ધા અવસ્થામાં પણ તું મને સુખે નહિ ખેસવા દેઈશ કે ? હું આખો દીવસ એકલો પડી રહું છું અને કોણ જાણે તું ક્યાં સેલસપાટા કરે છે. આખર આ છે શું ? આમ આખા દીવસનો અને રાતનો ક્યાં ભોગ આપે છે ?”

“શું કહું અબ્બા !” નથ્યુ બોલ્યો—“દોસ્તોથી લગારે ધુરસદ

મળતી નથી. જુઓને હમણાંજ મીર અલીનકીને ત્યાં મુશ્કાએકે હોતો ત્યાંથી ચાલ્યો આવું છું.”

“દીકરા !” ખાનસાહેબ બોલ્યા—“હુંતો ઘરડો થઈ ગયો અને આખી જીંદગી ગુજરી દીધી, છતાં અત્યાર સુધી તો મને એકે મિત્ર ન મળ્યો અને તને મિત્રોની સંગતથી લગારે દુરસદ મળતી નથી એ બહુજ અજબ થવા જેવું છે. બસા મને તો ખતાવ કે તારા કયા કયા મિત્રો છે ?”

“અબ્બા ! આજકાલ મિત્રોની શી ખોટ છે ! જે માણસને મિત્ર મંડળમાં બેસતાં આવડતું હોય તો પછી આખી દુનિયા મિત્ર થઈ શકે છે. મને તો અત્યાર સુધી ખુદના રજલથી એવા એવા લાયક અને કાબેલ મિત્રોની મિત્રતા પ્રાપ્ત થઈ છે કે હું તેમની લગારે પ્રસંશા કરી શકતો નથી. વલ્લાહ ! તેઓનું જાહેર ખાતેન એક છે. શેરે સખુનમાં પ્રવીણ, વિવેક નિતીમાં બરપુર, વાતચીતમાં દીલેર, સ્નેહના રાજ અને વફાદારીના તો શહેનશાહ છે. હું તેમની લગારે પ્રસંશા કરી શકતો નથી. વળી તેઓને મારા વિના લગારે ચાલતું નથી અને મને તેઓ વિના એક ઘડી પણ ગમતું નથી.” પોતાના મિત્રોની વડાઇના બાંકા ટુંકતાં નથ્યુએ કહ્યું.

“ઓહો ! આવા સાચા સ્નેહીઓની સોજત હોવાથીજ તું પોતાના ઘરડા બાપને એકલો મુકીને ચાલ્યો જાય છે. પણ હાં ! લગાર તારા સાચા સ્નેહીઓના નામ ઠામ તો ખતાવ કે ઘરડો બાપ સાંભળીને ખુશી થાય ” ખાન સાહેબે ટકાર કરતાં પુછ્યું.

“સાંભળો ! ડીપ્ટી શેકતહસેન સાહેબના સાહેબઝાદા મીર-અલી નકીખાન સાહેબ નાઝ, મારા એવા તો જાનીસાર અને

ખરા દોસ્ત છે કે અબ્બા હું નથી ધારતો કે આવા માણસો બીજે ક્યાંયે જન્મતા હોય ! મેં તેઓની અથાગ પ્રીતી જોઈને તેમને સાચા સ્નેહીનો ખેતાબ આપ્યો છે.” નથ્યુએ ઉત્સાહથી કહ્યું.

“ એમ કે ! પણ સાચા સ્નેહીના બહામાં કાં કોઈ દવલાનો ખેતાબ ન આપ્યો ? હાં ફરી.....”

“ આપ તો અબ્બા રમુજ કરો છો ! ”

“ નહિ દીકરા એતો લગાર અમસ્થા. તું તારે કહે જાને ”

“ મારા બીજા સ્નેહી મુનસફ સાહેબના શીરસ્તેદાર મુનશી કુન્દનલાલ સાહેબ વફા, મારાથી એટલી બધી મોહોખ્ખત કરે છે કે જો કદાચ કાંઈ કામસર મને જતાં વાર થાય છે તો તેઓ ખોલાવા માટે માણસો ઉપર માણસો મોકલે છે. એ સિવાય મીરજા આઝમ બેગ સાહેબ ખુશ્ક, જેઓ તે દીવસે મારી સાથે આવ્યા હતા. એ સિવાય મારા એક બે મિત્રો હોય તો ગણાવી શકું. મારા તો અસંખ્ય મિત્રો છે. પણ બહા અબ્બા ! આપના પણ મિત્રો છે કે ? ”

“ હા ! મારા પણ એક મીરજા સાહેબ મીત્ર છે. વલ્લા દીવસથી જોયાએ નથી, કાણુ જાણુ મરી ગયા કે જીવતા છે ! પરંતુ મારો મિત્ર તારા મિત્રો જેવો નથી તે તો એવો મિત્ર છે કે જેને મિત્ર કહેવો જોઈએ. ”

“ અબ્બા ! મારા મિત્રોને પણ આપ એવા તેવા સમજતા નહિ જ્યારે મરજી પડે ત્યારે અજમાવી લ્યો. ફરી જુઓ કે અજમાયશની કસોટી ઉપર મારા મિત્રો સાચા ઠરે છે કે આપના ! જ્યારે આપ આપના મિત્ર વિષે એટલું પણ જાણુતા નથી કે તેઓ મરી

ગયા કે જીવતા છે તો ફરી શા આધારે તેઓના સાચા મિત્ર હોવાનો દાવો કરો છો ! ”

આટલી વાતચીત થવા પછી બંને બાપ દીકરા, મીત્રોની અજમાયશ કરવા અર્થે નીકળ્યા. અબ્દુલ જખ્ખારખાન જો કે વૃદ્ધ અવસ્થાના સખમે ઘણીજ વેદનાથી હરી ફરી શકતા હતા તો પણ પોતાના બટકેલ અને વઠેલ છોકરાને ફનીયાઇ દોસ્તોનો દોર દેખાડવા માટે લઇ ચાલ્યા. મીયાં નથુ પોતાના જાહેરી મિત્રોની મિત્રતાના નિશામાં ચુર અને તેઓની દોસ્તીમાં મગરૂર હોવાથી મોહટા ઉમંગની સાથે પહેલાં ડીપ્ટી શોકત હુસેનને ત્યાં બાપને લઇ ગયો અને દરવાજા ઉપરના દરવાનને પુછ્યું.

“ મીર અલીનકી સાહેબ છે કે ? ”

“ કાને પુછો છો ? છોટે મીયાંને ? ”

“ હા ! લગાર અંદર જઇને ખબર આપો કે તમારો મિત્ર નથુ એક જરૂરી કામસર આપથી મળવા આવ્યો છે. ”

“ બહુ સારું. ”

થોડીવારમાં મીર અલીનકી આવ્યા. અને નથુને જોઇ કહેવા લાગ્યા. “ કેમ બાઇ. તમે આ વખતે ક્યાંથી ? અને આ ડોકરો તમારી સાથે કાણુ છે ? ”

“ આ મારા અબ્બાજીન છે. અત્યારે આપની પાસે એક અગત્યના કામ બાબત આવવાની જરૂરત પડી છે આશા છે કે આપ મને નિરાશ નહિ કરો. હું એક માણસનો દેવાદાર છું. તથા મહીનાના વાયદાથી મેં તેની પાસેથી રૂપીઆ લીધા હતા. આજે

ત્રણ મહીના પુરા થઇ ગયા છે. જે કઢાય તેને રૂપીઆ આપવામાં નહિ આવે તો તે મને જીવતો છોડનારજ નથી. માટે આપ મેહર-બાની કરીને બરસો રૂપીઆ માત્ર પાંચ દીવસના વાયદાથી આપો તો જાણે આપે મને જીવતદાન આપ્યું એમજ સમજીશ. આ વખત બહુજ બારીક છે અને મારી ઇજ્જત ઉપર વાત આવી છે માટે માફ આટલું કામ કરી આપો.” નથુએ મોહટા ઉત્સાહથી સવાલ કર્યો.

“વાહ મીયાં નથુ ? તમે તો ખુશ કરી ? જ્યારે તમે ત્રણ માસમાં રૂપીઆ આપી શક્યા નહિ તો ફરી પાંચ દીવસમાં મને ક્યાંથી લાવી આપશો ? બાઇ હું આવા ગરબડ ઘોટાળામાં પડતો નથી. તમે જાણો ને તમારો લહેણદાર જાણે. જે કઢાય મારા અબ્બા તમારા જેવાથી વાતો કરતાં જોઇ લે તો નકામી પંચાતમાં પડવું પડે અને તેઓ ગુસ્સામાં કહે કે આવા દેવાદાર અને રખડેલા માણસથી કેમ મળે છે તો ફરી હું શો જવાબ આપું ? માટે અત્યારે તો રજ લઉં છું પણ બાઇ નથુ ! તું અત્યારે નારાજ ના થતો. હમણાં મારે બહાર જવું છે નહિ તો હું ટ્રેઇનગ રૂમમાં લઇ જતો !” આટલું કહી અલીનકીખાન ચાલતા થયા. આ જોઇ ખાનસાહેબે નથુને કહ્યું.

“જેયું દીકરા ! જેના બાપ તને રખડેલ સમજે છે તેજ મિત્ર ઉપર તું ગર્વ કરી રહ્યો હતો ? અરસોસ ! જે નથુ ! ખુદાનું મળવું મુશ્કેલ નથી પરંતુ સાચા રનેહીનું મળવું બહુજ મુશ્કેલ છે.”

“નહિ અબ્બા ! અલીનકીખાન એવા માણસ નથી પણ કાણ જોણે શા સબબે તેઓએ અત્યારે એવો જવાબ આપ્યો ! જન-

~~~~~
 છામાં તેઓ કાઠની શીખ ઉપર ચડી જઈને આવું બોલ્યા હશે. આલો હું તમને હવે મુનશી કુંદનલાલને ત્યાં લઈ આવું, તેઓ તો મારા ખરા સ્નેહી છે.”

નથુ મીર અલીનકીને ત્યાં જવા પહેલાં જેવી હીમ્મત ધરાવતો હતો તેવી હીમ્મત અચાચે કુંદનલાલને ત્યાં જતી વખતે નહોતી. તે ચાલતાં ચાલતાં પોતાના મનમાં કહેતો હતો કે “ જ્યારે અલીનકી જેવા સાચા સ્નેહીએ આવો ઉડાવનારો જવાબ આપ્યો તો ફરી ખીજ કાઠની તો આશા રાખવી તે હવામાં કીલ્લા બાંધવા સમાનજ છે. પણ નહિ ! મુનશી કુંદનલાલ તો એવા માણસ નથી.” નથુ પોતાના વિચારોમાંજ હતો કે એટલામાં મુનશી કુંદનલાલનું ઘર આવી પહોંચ્યું. ભોગજેજે તેઓ એટલા ઉપરજ ઉભેલા હોવાથી પ્રથમ તો સલામ અલેક થઈ. અને તે પછી અલીનકીની પેઠે નથુએ ખરસો રૂપીઆની માગણી કરી એટલે કુંદનલાલે જરા હસ્તા મુખે ઉડાવતાં જવાબ આપ્યો.

“ વાહ મીયાં નથુ ! તમે પણ ખુબ છો હો ! જ્યારે ખરસો રૂપીઆ ઉધાર લઈને પાછા આપવાની પોતાની શક્તિ નહોતી તો ફરી લીધા શા માટે ? ભાઈ જુઓ ! ખોટું માનવાની વાત નથી. ખરસો રૂપીઆની તો વીશાદજ શી છે. જે હજાર હોત તોએ હું અંબ ઘડી આપી દેત. પણ એક મહાત્માએ કહેલું છે કે “ અલકરઝો મિકરાજુલ મોહોબ્બત ” એટલે દેવું મિત્રતાને કાપનાર કાતર છે, તેથી તમને રૂપીઆ આપતાં અચકાઉ છું. કેમકે મને તો રૂપીઆ કરતાં તમારી મિત્રતા બહુજ બહાલી છે, તેથી દીલગીર છું કે રૂપીઆ આપીને મિત્રતાને સલામ કરવા ચાહતો નથી માટે ખોટું માનતા નહિ.”

“ મુનશીજી ! મને આપની પાસેથી આવો જવાબ સાંભળવાની આશા નહોતી. ખુદાની ખાતર આમતો ન કરો ” નથુએ નિરાશાના ફરીયામાં ગોથાં ખાતાં કહ્યું.

“ અરે એમાં તે શ્યાની આશા ! છટ આ વાતજ શી છે, પણ હા એતો કહો કે આજકાલ કોઇ નવો શેર લખ્યો છે કે ! ”

“ જી હા ! હમણાંજ એક શેર આપને મળ્યા પછીજ. ”

સદમે સે બાલ બર કે સો જાં સે ટુટતા હે,

મુએ કમર સે નાજુક રિશતા હે દોસ્તીકા.

બહુજ રકડ શેર છે, પણ ચાર એ દોસ્તીનો સબંધ તમારી અને મારી વચ્ચે નહિ હોકે ! લાવ જોઇએ હાથ ” કુન્દનલાલે હસ્તાં હસ્તાં તાલીને માટે હાથ આપતાં કહ્યું.

આ જોઇ ? નથુની રહી સહી હીમ્મતનો પણ નાશ થઇ ગયો, એટલે તે પોતાના પીતાને બાગુમાં લઇ જઈને કહેવા લાગ્યો.

“ અબ્બા ! મેં મારા મિત્રોને અજમાવી લીધા. જ્યારે અલી-નકી અને કુન્દનલાલે આવો જવાબ આપ્યો તો ફરી બીજાની તે શી આશા રાખવી જોઇએ ! માટે મેં તો મારા મિત્રોને આજથી સલામ કર્યા. હવે આપ આપના મિત્ર કને લઇ ચાલો. ” આ સાંભળી ખાનસાહેબ પોતાના દીકરાને લઇ મીરજાંસાદિકબેગની શોધમાં નીકળ્યા. મીરજાંસાદિકબેગ સાધારણ સ્થિતિના સીપાઇ માણસ હતા. હાલમાં પેનશનની નાની રકમ ઉપર પોતાની ઘરડી વહુની સાથે એક નાહના ઘરમાં જીંદગીના દીવસો પુરા કરી રહ્યા હતા. પાછળ કાંઈ આલ એ-લાહ નહોતી કે જેની પંચાત હોય. ડોસો ડોસી બે જથ્થા સારી પેડે ગુમરો ચલાવતાં હતાં. બંને બાપ દીકરા મીરજાં સાહેબની શોધ

કરતાં છેક રાતના બાર વાગે તેમના ઘેર આગળ આવી પહોંચ્યા. ખાનસાહેબને જ્યારે ખાત્રી થઇ કે આ ઘર મીરજાં સાહેબનું છે ત્યારે તેઓએ બહારથી ખુમ પાડી કે “મીરજાંસાહેબેગ છે ? અબદુલ-જખ્ખાર આવ્યો છે.” તરતજ અંદરથી જવાબ મળ્યો “આવું છું ઉભા રહો.” પરંતુ દસ મીનીટ સુધી કોઇ આવ્યું નહિ, તે જોઇ નશ્તુ બોલ્યો.

“અબ્બા ! આપના મિત્ર પણ એવાજ છે કે શું ?”

“બેટા ! ખુદાની કુદરતમાં તો કાંઇ કહી શકાય નહિ, પણ મારો બહાલો દોસ્ત છેક તારા દોસ્ત જેવો તો નહીં બને !” હજી અહિં સુધી ખાનસાહેબ કહેવા પામ્યા હતા કે તરત મીરજાંસાહેબ ઘરનું બારણું ઉઘાડીને બહાર આવ્યા. જોયું તો મીરજાંસાહેબે પીછોડીયા મજબુત કમર કસેલી છે, નાહની સરખી પોટલી એક બાજુ ઉપર અને બીજી પોટલી બીજા બાજુ ઉપર મુકી છે. હાથમાં હોકા અને કમરમાં તલવાર લટકી રહી છે. અને તેઓની પછવાડે તેમની વડુ હાથમાં પાણીનો કોટા અને માથા ઉપર પાથરવાની શેતરંજી લઇને બહાર આવી. આ જોઇ બંને બાપ દીકરો હેરતમાં પડી ગયા. એટલામાં તો મિરજાંસાહેબ પોતાના મિત્રને જોતાંજ બોલ્યા.

“કેમ બાઇ ! તખીયત તો ઠીક છે ને ? કહો, અત્યારે કેમ પધારવું થયું ?”

“જી હા ! સર્વે વાતે કુશળ છે, પણ આપને બહાર આવતાં કેમ વાર થઇ ?”

“માફ કરજો, લગાર તૈયારીમાં વાર થઇ ગઇ. કમર બાંધીને એટલા માટે આવ્યો કે તમારું કાંઇ જરૂરી કામ હોય અને ક્યાંક

જવું હોય તો ફરી કમર બાંધવાને ઘરમાં જવું ન પડે. આ એક ખભા ઉપર ચારસો રૂપીઆની પોટલી એટલા માટે લાવ્યો કે કદાચ તમને રૂપીઆની જરૂર પડી હોય અને તે માટે અત્યારે મારે ત્યાં આવવું થયું હોય, તેથી તેને પેટીમાંથી કાઢતાં વાર થઇ. મારી આખી જીંદગીની બેગી કરેલી આ પુંજ છે પણ મારા મિત્રને કામ આવતી હોય તો તૈયાર છે. ખીજા ખભા ઉપર રોટલા અને મિઠાઇની પોટલી છે તે એટલા માટે લાવ્યો છું કે તમે ભુખ્યા હો તો ખાવાના કામમાં આવે. વળી મારી વહુ પાણી લઇને ઉભી છે. અને શેનરંજી પાથરવા માટે લઇને આવી છે. અને તેણીનું પોતાનું કંઈ કામ હોય તો તેણીને પણ તૈયાર કરીનેજ લાવ્યો છું. હવે કહો જોઇએ હું તમારા કયા કામમાં આવી શકું છું ? ”

અબ્દુલજખારખાન આ સાંભળતાની સાથેજ “ આફ્રીના ! આફ્રીન ” પોકારી ઉઠ્યા અને પોતાના બહાલા દોસ્તના હાથને ચુમતાં સંત્રાળી હકીકત કહી સંભળાવી અને તે પછી મીરઝાં સાહેબનો લાખો કરોડોવાર આભાર માની પોતાના દીકરાને લઇને ઘેર આવ્યા.

આ વાર્તા કહી સંભળાવતાં ખવાળ સાહેબે પોતાના ઓળખીતાઓને કહ્યું.

“ જોયું ? દોસ્તી આનું નામ છે, અને દોસ્તો મહા મુશીબતે મળે છે. ”

“ ખરેખર ! મીરઝાંસાદિકબેગ જેવા સાચા સ્નેહીને શાહ્યાસ છે, અને મીયાં નથ્યુના મીત્રો જેવાઓને ધીંકાર છે. ” હાતમખલી ખાન ખવાળ સાહેબને ટેકા આપતાં બોલ્યા.

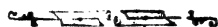
પણ બહા ! મીરઝાંસાદિકબેગ જેવા આપના પણ કોઇ મિત્ર છે કે ? ” હુસેન મીરઝાંએ પુછ્યું.

“ શુક્ર અલહમ્દોલિલ્લાહ ! ખુદાના ફઝલથી મારા પણ દોઢ મિત્રો એવા છે કે જેઓને હું મિત્રના નામથી યાદ કરું છું. અર્ધા મિત્ર તો ચોધરી ગુલામકાદરખાન અને સ્નેહી મિત્ર ઘોડાના સોદાગર મુનશી હુસેન એહમદ છે. ખુદા તેઓની પરિક્ષાનો વખત ના લાવે તો સાફ. અને જો કદાચ ભોગજ્જેગે એવો સમય આવી જાય તો મને પુરેપુરી ખાત્રી છે કે તેઓ પરિક્ષામાં અવશ્ય પસાર થયા વીના રહેનાર નથી. ” ખ્વાજા સાહેબે પોતાના મિત્રોની વકાદારી બાબે પુરુષ ખાત્રી આપતાં કહ્યું.

ઉપલી વાતચીત થયા પછી મિત્રમંડળ વીખેરાયું અને આવીજ રીતે દર વખતે મિત્રતા ઉપર સંવાદ થતો હતો, તે વખતે ખ્વાજા સાહેબ પોતાના દોઢ મિત્રોની વકાદારી બાબે બારે પ્રસંશા કરી અજમાવવાનો વખત ન આવે એવી દુઆ ચાહતા હતા.

ખ્વાજા સાહેબ ખના મિત્રો ધરાવવામાં જેવી રીતે એનસીય હતા, તેવીજ રીતે સગાંઓના બાળમાં પણ હતું. એટલે પોતે પરદેશી હોવાથી સગાંવહાલાંની જંગળથી તદ્દન નિરાળાજ હતા. કહેવત છે કે “કહાંકી ઈંટ કહાંકા રોડ-બાનમતીને કુનબા જોડા” પોતે પોતાની જન્મ ભુમીમાં તો હતાજ નહિ કે નજીક કે દુરના સગા હોય. વળી જ્યાં તેમનું લગ્ન થયું હતું ત્યાંપણ મીડુંજ હતું. હા, તેમની જીર્ણા એક બહેન હતી ખરી ! પણ તે ક્યાં છે તેથી તેઓ જાણીતા નહોતા. ખ્વાજા સાહેબ, સગા અને મિત્રોના બાળમાંજેવી રીતે કમનસીબ હતા તેવીજ રીતે સંતાનના બાળમાં પણ હતા. તો પણ આખરી વયમાં એક પુત્રી થઇ હતી અને તેજ અધારા ધરના પ્રજ્ઞ સમાન હતી.

કનીઝે શતમાની યતીમી.

કનીઝે શતમા ચાર વરસની વયે પહોંચી એટલામાં તો તેણીએ પોતાની માનો માયાળુ સાહેબો ગુમાવ્યા અને હવે આપતા હેત તળે મોટી થવા લાગી. કનીઝે શતમા બહુજ નાની વયે મા વિનાની થયેલી હોવાથી તેણીને પોતાની માના મળુની ખોટ કાંઈ વધારે દુઃખદાયક જણાઈ નહિ, અને તેજ કારણસર માત્ર થોડા દીવસમાં તેણી પોતાની માને ભુલી જવા પામી હતી. વળા ખવાળ સાહેબ પોતાની આ એકનીએક વૃદ્ધાવસ્થાની નીશાનીને પોતાના જીવની પેઠે રાખતા હોવાથી તથા કોઈ વાતે પણ તેણીને લગારે દુઃખ પહોંચે નહિ તેવી સાવચેતીથી સંભાળ લેતા હોવાથી અને દુન્યાના સઘળા કારોબારને વિસરી જઈ માત્ર પોતાની પુત્રીના પોપણમાં પોતાની જાંઘી ગાજતા હોવાથી કનીઝે શતમા પણ પોતાના પીતાથી બહુજ દળીમળી ગઈ હતી. તેણી આખો દીવસ પોતાના પીતાની ગોઠમાં રહેતી અને નજરો આગળજ રમતી તથા પોતાની પ્યારી અને મીઠી મીઠી વાતોથી પીતાની વૃદ્ધાવસ્થામાં આશ્વાસન આપતી હતી; ખવાળ સાહેબ પણ પોતાની મરહુમ પત્નિની નીશાનીને ઠર વખતે પોતાની નજરો આગળ રાખી, જીવથી વધારે ચાહતા હતા. કનીઝે શતમા કદાચ કોઈ વખતે પાંચ મીનીટને માટે પાડોશનાં બાળકો સાથે રમતી રમતી બારણાની બહાર નીકળી જતી તો ખવાળ સાહેબ એવેન બનીને તેને લેવા માટે ઉઘાડા પગે બારણા બહાર દોડી જતા એવા હેત, માયા અને પ્યારની

સાથે કનીઝે ક્ષાતમા બાળવય પસાર કરી રહી હતી. માના મરણને ત્રણ વરસ પસાર થઈ ગયાં એટલે તેણીની વય સાત વરસની થઈ એટલામાં એકાએક કાળચક્ર ફેરવાયું અને કનીઝે ક્ષાતમા ઉપર દુઃખનો પહાડ તુટી પડ્યો એટલે ખ્વાજા સાહેબ એકાએક પાઠાના રોગમાં સપડાઈને બીછાને પડ્યા. શહેરના સઘળા ડોક્ટરો, હકીમો અને વૈદોને બોલાવ્યા પરંતુ એકેનોએ ઇલાજ કારગર નીવડ્યો નહિ છેવટે લખનઉ, દીલ્લી અને ખયરાબાદથી નામચીન હકીમોને બોલાવ્યા અને ઠેક કલકતેથી કાબેલ અંગ્રેજ ડોક્ટરોને બોલાવ્યા અને સઘળાઓએ એક સાથે મળી ઇલાજે કર્યા, પણ જેની તુટી તેની બુટી નહોતી. ખ્વાજા સાહેબે કરકસર કરીને જે કાંઈ પુંજ બેગી કરી હતી તે પોતાની માંદગીમાં ખર્ચ નાંખી તો પણ કાયદો નહિ થવાનો હતો તે નજ થયો. ખ્વાજા સાહેબ શહેરના આગેવાન ગૃહસ્થોમાં ગણાતા હોવાથી તેમની આ જીવલેણ બીમારીની આખા શહેરમાં ખબર ફેલાઈ ચુકી હતી અને તેથી દર વખતે શહેરના રહીશો તેમને જોવા માટે આવતા જતા હતા. એક દીવસે હકીમ અશરફ હુસેન, નવાબ મીરજાં સાહેબ, તથા મોલવી અસકરી સાહેબ વીગેરે ગૃહસ્થો ખ્વાજા સાહેબને જોવા માટે પધારેલા હતા એટલામાં ખ્વાજા સાહેબની તખીયત એકાએક બગડી ગઈ જે જોઈ મોલવી અસકરી સાહેબ ખ્વાજા સાહેબની અંતઃકર્ષી આવી પહોંચી કે એમ સમજી યાસીન શરીર બચવા લાગ્યા. એટલામાં એકાએક ખ્વાજા સાહેબે આંખો ઉઘાડી દરદ બર્યા અવાજમાં કહ્યું.

“ મોલવી સાહેબ ! આપ યાસીન શરીર શા માટે બચો છો ? આજ ચાર પાંચ દીવસની બપુંડર માંદગીમાં મોતની સાથે મારી એટલી બધી સુલાકાતો થઈ ચુકી છે કે હવે મને મોતના

નામથી લગારે ખીક લાગતી નથી.....ઓહ ! હું ખુદાની હજુરમાં જઈને પાછો ચાલ્યો આવ્યો. ફિરસ્તાઓ બુલમાં મને જલદી જલદી પકડીને લઈ જતા હતા એટલામાં ખુદાએ ફિરસ્તાઓને હુકમ આપ્યો કે હજુ આને દુન્યામાં બે ચાર મીનીટ રહેવા દો.....મોલવી સાહેબ !.....એમાં લગારે શક કે સંદેહ નથી કે હું મરું છું અને મને મરતાં લગારે ખીક લાગતી નથી. કેમકે હવે હું મોત માટે હરવખત તૈયાર છું.....ઓ મારા ખુદા ! તુંજ મારો પેદા કરનાર પાલનદાર માસેક છે અને તુંજ વેહદહુ હુ લાશરીક એક ખુદા છે.”

ખવાજ સાહેબની આવી વાતો સાંભળી મોલવી સાહેબે ખવાજ સાહેબને કહી સર્વ માણસોને પોતાની સાથે કલમો બણવાની બલા-મણુ કરતાં કહ્યું.

ખવાજ સાહેબ—કલમો બણો—અને સર્વ સાહેબો પણ બોલો અશહુદો અનલા ઈસાહુ ઇલ્લલલાહ.

આ સાંભળી લગાર હુશીયાર થઈને ખવાજ સાહેબ બોલ્યા, “ જો કે હું મરું છું પણ ખુદાના લાખો એહશાન કે હું મારું હામાન પોતાની સાથે લઈને મરું છું. બેશક ખુદા એક છે, અને ઓ ખુદા ? તારો કોઈ ભાગીઓ નથી. મને અત્યારે તારી સેવામાં આવવવાને જો કદાચ કોઈ વાતની હરકત હોય, તો ત મારા મારી બેટી કનીઝાની નિરાધારી અને લાચારીનો વિચાર છે. હાય ! જ્યારે હું તારી પાસે ચાલ્યો આવીશ ત્યારે મારી કનીઝાની કોણ સંભાળ લેશે ?”

આ સાંભળી સઘળા માણસો એકી અવાજે બોલી ઉઠ્યા “તોખાહ તોખાહ ! ખવાજ સાહેબ, ઇસ્તીગદાર કરો, તોખાહ કરો, અંતની

~ ~ ~ ~ ~
 ધડીએ આવા શબ્દો ન બોલો, અને કહો, અશહુદોઅનલા ઇલાહા ઇલ્લલલાહ.”

“આપ સાહેબો મને આ વાતમાં ન સમજવો, મારાં રૂંદે રૂં-
 વાંમાંથી કલ્પમાનો પોકાર નીકળી રહ્યો છે. પરંતુ હું શું કરું? મરું છું
 અને મારા જીગરના કટકાને નિરાધાર મુકું છું. હાય! કોઈ સચું વ્હાલું
 પણ નથી કે જે તેની સંભાળ રાખે તો કહો શરી હું કોની આશા
 ઉપર શાંતપણે પેતાનો જીવ આપું! ઓ ખુદા! મારી કનીઝાની
 કોણ ત્યાકરી બરદાશ કરશે? કોણ તેણીનું પોપણ કરશે? હમણા
 તે બાળક છે, નાદાન છે, અણસમજ છે, કોણ તેની ખાતરદારી કરશે!
 હાય કોણ તેની ખબર લેશે! જેવી રીતે મોસાળમાં કોઈ આગળ
 પાછળ નથી તેવીજ રીતે બાપની સગાઈમાં પણ કોઈ નથી. હા!
 એક તું છે, પણ તુંએ..... બાપએ હું મરું છું, મલેકલ મોત
 મારા માથા આગળ ઉભો છે અને હવે થોડીજ મીનીટની ધંતેઝારી
 છે. તેથી હું તમો સઘળાએને છેવટની વસીયત કરું છું તે ઉપર
 અમલ કરશો તો મને કબરમાં ચેન મળશે. સાબળો! મારા મહુ
 પછી તરતજ મારી કનીઝાને રહેમાનપુરમાં ચોધરી ગુલામકાદરખાનને
 ત્યાં પહોંચાડી દેજો તેઓ મારા ખરા મિત્ર છે અને મને તેનાથી
 ઉમેદ છે કે તેઓ જરૂર પોતાના મરહુમ દોસ્તની નીશાનીને પોતાના
 પાસે રાખી તેણીનું પોપણ કરશે. તોપણ જો કદાચ ભોગ જોગે
 મરી પરવારેલા મિત્રની નીશાની કોઈ કારણસર ત્યાં ન રહી શકે
 પછી સફાપુરમાં મુનશી હુસેન એહમદને ત્યાં મુકી આવજો. અને
 કહેજો કે તમારો બકાઉલ્લા માત્ર તમારા બરોસા ઉપર ખુશીની સાથે
 મરી ગયો. તેણીની સંભાળ કરવી ન કરી તે તમારા હાથમાં છે.

પણ ત્યાં જવા પહેલાં તો રહેમાનપુરજ મોકલજો ” ખ્વાજા સાહેબને સાદ ધીમે પડતો ચાલ્યો તેથી લગાર થોભીને ફરી પોતાની દીકરીની યાદ કરતાં બોલ્યા—“બેટા કનીઝા ! તું ક્યાં છે ? ”

“અબ્બા ! આપની પાસેજ છું ને”

“બેટા ! હવે હું તારાથી વિખુટો પડું છું.”

“અબ્બા ! શા માટે ? મને એકલી કેમ મુકો છો ! મારી ની કસુર થઈ ? મારી કંઈ ભૂલ થઈ ? અબ્બા ! તમે શા માટે વિખુટા પડો છો ? કનીઝા રડતાં રડતાં બોલી.

“દીકરો ! હું તારાથી જુદો થતો નથી, પણ ખુદા જુદો કરે છે તેમાં મારો શો છલાજ ?”

“પણ અબ્બા ! તમે ક્યાં જાઓ છો ?”

“બેટા !.....(કાંઈ વીચાર કરીને).....તારી માને મેં જાઉં છું. બેટા, તારી માને તું ઓળખે છે ? તેણીને પણ યાદ રાખજો.” અચકાતાં અચકાતાં ખ્વાજા સાહેબ બોલ્યા.

“હા, મારી માને હું ઓળખું છું, અને તેમને યાદ કરું છું પણ તે તો એવા દેશમાં ગયાં છે કે ફરીને આવ્યાંજ નથી. તેણે અબ્બા ! તમે પણ એવુંજ કરશો ? માની પેઠે તમે પણ પાછા નહિ આવો ?”

“નહિ બેટા ! તું ગમરાઇથી નહિ તારો નિગેહખાન ખુદા છે, પણ મારી આટલી વાત યાદ રાખજો કે હાંડગીમાં નેકી, નીતિ, અને સમ્બાધને સદા વળગી રહેજો. તારાથી મોટા હોય તેમની અદબ રાખી નહાનાતું માન જાળવજો, અને જે કાંઈ તારૂં પોશાક

કરે તેને માની પેઠે સમજી તાબેદારીથી રહેજે. હું અત્યારે તારાથી વાયદો કરું છું કે ઇતશા અલ્લાહ આપણે એક દિવસે જરૂર પાછાં મળીશું.”

કનીઝા રડતાં રડતાં બોલી—“અબ્બા, આવીજ રીતે મળવાનો વાયદો તો અમ્મા પણ કરી ગયાં હતાં, પણ તેઓ તો ફરીને આવ્યાંજ નહિ. માટે અબ્બા, બહાલા અબ્બા ! મારા પ્યારા અબ્બા ! પોતાની કનીઝાને આમ નિરાધાર છોડીને જાઓ નહિ.”

ખ્વાજા સાહેબે આનો કાંઈપણ જવાબ ન આપ્યો. માત્ર અશ્વ હદો અનલા ઇલાહા ઇલ્લલલાહજ કહેવા પામ્યા હતા કે શરીર રૂપી પાંજરામાંથી આત્માનો પોપટ ઉડી ગયો. ‘ઇન્નાલિલ્લાહે વશજા ઇલમહે રાજેદિન.’

આ જોઇ મોલવી સાહેબે કનીઝાનો હાથ પકડતાં કહ્યું—“બેટા તારે તારા અબ્બાની આજ્ઞા પ્રમાણે અહિં ન રહેતાં એકદમ મારી સાથે ચોધરી ગુલામ કાદરખાનને ત્યાં રહેમાનપુર ચાલવું જોઇએ. આજ્ઞા છે કે ચોધરી સાહેબ તને પોતાની પુત્રીની પેઠે રાખશે.”

આ સાંભળતાંજ કનીઝા વધુને વધુ રડવા લાગી. અને રડતાં રડતાં બેહોશ થઇને પડી ગઇ. આ જોઇ મોલવી સાહેબે કનીઝાને હુશિયાર કરતાં કહ્યું “બેટા કનીઝા, ઉઠ, આમ રડવાથી તો તારા અબ્બાનો આત્મા નારાજ થશે.” આ સાંભળતાંજ કનીઝા ગભરાઇને હુશિયાર થઇ ગઇ અને પોતાની આંખોનાં આંસુઓ લુછી નાંખ્યાં.

સઘળા લોકોએ આ તરફ તો ખ્વાજા સાહેબના કફન ઢરનની તકયારીઓ કરવા માંડી અને પેલી તરફ મોલવી સાહેબ કનીઝાને લઇને રહેમાનપુર વિદાય થયા.

એક પળમાં શું હતું અને શું થઈ ગયું. એ જોઈ બીચારી કનીઝા ભારે અન્યયખીમાં ગરકાવ બની રહી હતી. જે માયાળુ બાપ કનીઝાને એક પળ પછી પોતાની પાસેથી જુદી નહોતો કરતો તેને આમ એકાએક ઝડપથી લોકો ક્યાં લઈ ગયા ! હાય ! તે વખતે દીલાસો આપી ધીરજની જે વાતો કહેનાર પછી કોઈ ન હતું. પરંતુ ખરું છે કે જે ખુદા મુસીબતમાં નાખે છે તેજ ખુદા ધીરજ પછી આપે છે. વળી બાળ વયનો શોક વધારે વાર ટકતો નથી એ પછી સત્ય હોવાથી માત્ર જે ત્રણ દીવસમાં કનીઝાની સ્થિતિમાં બહુ મોટો ફેરફાર થઈ ગયો. મોલવી સાહેબ કનીઝાને લઈને રહેમાનપુર પહોંચ્યા. જ્યારે ચોધરી ગુલામ કાદરખાને મોલવી સાહેબને આવેલા જોયા ત્યારે અન્યય થતાં પુછ્યું.

“કેમ મોલવી સાહેબ, કઈ તરફ ? સહિ વાતે શુભ તો છેને ?”

“જી હા, સહિ વાતે કુંશળ છે પણ ” દીલગીર થતાં મોલવી સાહેબ બોલ્યા “ખવાજ સાહેબનો સ્વર્ગવાસ થયો.”

“કોણ ! ખવાજ સાહેબ ? ખવાજ બકાઉલ્લાખાન ? અફસોસ ! પછી તે ક્યારે ?” ચોધરી સાહેબે અફસોસ કરતાં અધીરા બનીને પુછ્યું.

“જી હા, પરમ દહાડે સવારે દશ વાગે.”

“આ સાહેબજાદી કોની છે ?” કનીઝાને જોઈ ચોધરી સાહેબે પુછ્યું.

“આ ખવાજ સાહેબ મરહુમની એકજ નીયાની છે. મરહુમે મરતાં પહેલાં આ પોતાની વહાલી દીકરી કનીઝાને આપની સંભાળ

તમે મુકવાની વસીયત કરી છે. અને જો કદાચ કોઇ કારણસર આ બાળક આપને ત્યાં ન રહી શકે તો પછી સરીપુરવાળા મુનશી હુસેન એકમદને ત્યાં મોકલી દેવાનું કહ્યું છે.”

‘સરીપુર મોકલવાની શી જરૂર છે, હું આને મારી દીકરી કરતાં વધારે ચાહતથી રાખીશ. જ્યાં મારી ત્રણ પુત્રી અને બે પુત્રો છે ત્યાં આ એક વધારે આવ બેટા કનીઝા હું તને પ્યાર કરું.” ચોધરી સાહેબ કનીઝાને બાથમાં લેતાં બોલ્યા.

“બેશક ખ્વાજ સાહેબ મહુમના મુખથી આપની જોટલી પ્રતિષ્ઠા સાંભળી હતી તેથી ઇશ હમ્દરગણા આપને જોયા. અમે તે આપના ગાયબાના આશક બની ગયા હતા.” મોલવી સાહેબે ચોધરી સાહેબની તારીફ કરતાં કહ્યું.

હું તો કોઇ વાતને લાયક નથી. માત્ર એ તો આપની મહેરબાનીજ છે. મારો અને ખ્વાજ સાહેબનો કેવો સંબંધ હતો તે હું મારી પેઠે જાણું છું. પણ અફસોસ ! ખ્વાજ સાહેબના આ દીવસે કાંઈ મરવાના નહોતા. પણ ખરું છે,

આઢમી બુલબુલા હે પાનીકા,
કયા બરોસા હે જિંદગાનીકા.”

“બેશક.

ન ગોરે સિકંદર હે ન હે કબ્રે હારા,
મિટે નામિયોં કે નશાં કયસે કયસે.”

આ વાતચીત થયા પછી ચોધરી સાહેબ કનીઝાને લઇ અંદર અનાનખાનામાં ગયા. કનીઝા પોતાનો બોળો અને ઇયા ઉપજાવનાર

ચેહરો લઇને અંદર પહોંચી. તે વખતે તેણીની આંખોમાં આંસુઓ મરાઇ આવ્યાં હતાં અને હોઠોનું કરમાવું કઢી રહ્યું હતું કે દુન્યાની રંજ અને મુસીબતોએ આ ખીલેલી પાંખડીને સુકાવી નાંખી છે. જો કે કનીઝાની વય માત્ર આઠ વરસનીજ હતી પરંતુ અદ્યમલા-ઝામાં તે પોતાની વયની છોકરીઓથી પાછી હડે એવી ન હતી. તેણીએ ઝનાનખાનામાં દાખલ થતાંજ ચોધરાયનને અદ્ય પુર્વક સલામ કરી બાજુમાં પડેલી ચોકીપર બેઠક લીધી.

ચોધરી ગુલામ કાદરખાન એક ખાનદાની રમસ હતા અને જાહેરમાં સમ્યાધ તથા રાસ્તીની કદર કરનારા હતા. જો કદાચ તેઓ કોઇના મિત્ર હતા તો ખરેખર તેઓ એક સાચા સ્નેહીની ગરજ સારી શકતા. પરંતુ અરસોસા દુન્યામાં એક પણ એવો માણસ નહોતો કે જેના ચોધરી સાહેબ મિત્ર હોય. ચોધરી સાહેબની ચાલચલણ અને આચાર વિચાર એવાહતા કે કોઇ પણ માણસ પહેલીજ મુલાકાતમાં તેમની મિત્રતાનો દમ ભરવા લાગે. ખવાજ સાહેબ મરહુમ પણ મિત્રોની ચુંટણી કરવામાં ચોધરી સાહેબનો જાહેર દેખાવ જોઇ લુલમાં પડ્યા હતા. ચોધરી સાહેબના મનમાં દયાનો થોડો ઘણો ભાગ હતો. અને જેના સગમે તેઓએ કનીઝાને જોઇ દયાની લાગણીથી વધાવી લીધી હતી. પરંતુ તેમના ઘરવાલાં એટલે ચોધરાયનના ચીડીઅલ સ્વભાવની ચોમેર ધુમ પ્રસરેલી હતી. નહાની સરખી વાતનો પહાડ બનાવી દર વખતે લડાઇ ઝઘડો રહેતો હતો. કોઇ પણ કિવસ લડાઇ ઝઘડા વિના પસાર થયો હોય એવું ચોધરી સાહેબની જીંદગીમાં બન્યું નહોતું. એ સિવાય જે ખાસ બાબતમાં ચોધરાયનની પ્રખ્યાતિ હતી તે તેણીની કંજુસી અને બખીલી હતી.

કોઇ પણ સાધુ સંત કે કુકીર શકરાને કાંઇ બીજા આપવી તો મોહટી વાત હતી પણ આ બહી ચોધરાયને પોતાની આખી જીંદગી ઇસ્માન કોઇ પરોણાને પેટ પુર ખાવાનું પણ આપ્યું નહોતું. પોતે ચોધરી સાહેબ પોતાની બીબીની આવી ચાલ માટે ધણાજ નારાજ હતા; પરંતુ તેઓનું કાંઇએ ચાલી શકતું નહોતું, મોહટા દેવને પછડાવું સહેલું કામ હતું પણ ચોધરાયનને સમજાવવું સહેલું નહોતું. તેથી ચોધરી ચોધરાયનની, કંજુસીની ટેવ છોડવવામાં શ્તેષ્ઠમંદ થયા નહિ. એ સીવાય ચોધરી સાહેબ પોતે ચોધરાયન ઉપર હૃદયી વધારે પ્યાર રાખતા હતા. અને તેથીજ બધામાં એમ મશહૂર હતું કે ગુલામ કાઢરખાનનું નામ ગુલામ બીબીખાન રાખવું જોઇએ. તે મને ત્રણ ત્રણ, ચાર ચાર વરસનાં અને તે ઉપરનાં ત્રણ ચાર બચ્ચાં હતાં. તે બધાં એવી તો ખરાબ સ્થિતિમાં ફરતાં હતાં કે તેમને કોઇ પણ ચોધરીના છોકરા કહે નહિ, પરંતુ જેતાંની સાથેજ ગુલામનાં બાળક હશે એમ વમર અચકાચે કહીદે. આખો દીવસ કીચડ કાઢવમાં રમવું અને ગાળો બોલવી તે તેઓનું નિત્યનું કામ હતું. અહબ મલાજ કે શરમ કોને કહે છે તે કોઇ પણ જાણતું નહોતું. આખો દીવસ ખેલકુદમાં ગુજરતો, અને બહુવા ગણવાની તો વાતજ નહોતી. ગરીબ બીચારી કનીઝા આવા ડુવડ ઘરમાં રહેવા લાગી. તેને જે ત્રણજ અઠવાડીયાં વીત્યાં હશે કે કનીઝા ચોધરાયનની આંખોમાં કાંટાની પેઠે ખુંચવા લાગી, અને કનીઝાની ઢરેક વાત અને ઢરેક કામ ઉપર ટીકાઓ થવા લાગી.

એક દીવસે ચોધરી સાહેબને કોઇ મળવા આવ્યું હતું તે બહાર બેઠો હતો અને ચોધરી સાહેબ નમાઝ બજાતા હતા એટ.

લામાં તેમનો ગુલામસાજદ નામનો મોઢટો છોકરો દોડતાં દોડતાં
ઝનાનખાનામાં આવી પોતાની માને કહેવા લાગ્યો.

“ મા, ઓ મા ! મને એક છરી આપને ? ”

“ છરીનું શું. કામ છે બેટા ? ”

“ નાક કાપવું છે ”.

“ કોનું ? ” ચોધરાયને મમતામાં આવી દીકરાને ચુંબન
કરતાં પુછ્યું.

“ બહાર અજમાથી એક માણસ મળવા આવ્યો છે તેનું. ”

આ સાંભળી ચોધરાયને કનીઝાને ઢાંક મારતાં કહ્યું. “ કનીઝા
રસોડામાંની છરી લાવીને સાજદને આપ. ખુદા એની ઉમર દરાઝ
કરે. પહેલ વેઢલી વખતે દીકરાને છરી વાપરવાનો શોખ થયો છે.
માટે તેનું દીલ નાહનું ન કરવું જોઈએ. ”

“ બલા અમ્મા આ તે કાંઈ શોખ છે. ” કનીઝા બોલી “ જો
એમ ખરેખરી રીતે છરી આપી દઉં તો કાણુ જાણે બહાર જમને
શું કરશે? ખુદા જાણે મળવા આવ્યું છે અને તેને ખોટું પશુ લાગશે.
એક વખતે મેં મારા અજમાના ઓળખીતાને આપના બહલામાં તમે
કહ્યું હતું તે ઉપરથી અજમાએ મને બહુજ માર માર્યો હતો. ”

આ સાંભળતાંજ ચોધરાયનનો મીઝન ધરી ગયો. કનીઝાને
સારી વાત કહેતી સાંભળી તે પોકારી ઉઠી “ લે હવે રહેવાદે તારી
શીખામણ ! માણસે એવી વાત કરવી જોઈએ કે જે ખુદાને સારી
લાગે. અરે છોકરી એક ગળ જોઈશી તો તું ઉંચી છે અને વાંસ-
બરની જીભ રાખે છે !

“ આ હરામઝાદીએ શું સમજીને મને રોક્યો. હવે હું આ રાંડનુંજ નાક કાપીશ. ” મીયાં સાબદે માની હીમાયત કરતાં પોતાની સુંદર બાપાનો નમુનો દેખાડ્યો.

“ નહિ દીકરા ! જવાદે. આ છોકરીએ કાંમ તો એવુંજ કયું છે પરંતુ તારે ઘેર રોટલા ઉપર પડી છે તેને મારવુંજ શું ? જે દીવસ ચાહો, કાઠી મુકો એટલે તેજ દીવસે વગર મારે મરી જશે. ” ચોધરાયન દીકરાને સમજાવતાં બોલી. “ ના બીબી ! હું આ છોકરીને આવી ફાટેલી છે એમ નહોતી જાણતી, અરે હમણાં તો શું છે ! આટલી નાહની વયમાં આવી છે તો કોણ જાણે આગળ ઉપર કેવી નીવડશે ! અલ્લાહનો ગઝબ ! જે થાલીમાં ખાવું તેમાંજ કાંઈ કરવું ! ”

“ અમ્માં ! મેં કાંઈ એવડી મોહટી લુલ્લ કરી નથી કે આપ આટલાં બધાં નારાજ થાવ છો. ” કનીઝાએ રડતા સાદે કહ્યું.

“ ના બીબી ! હું કાંઈ તારી મા બનતી નથી. કોઈ તારી મા શું કરવા બને ! તારી મા અને બાપ બંનેને મારા ઉપરથી કુરબાન કરું. તે તો બંને જણ કબરમાં પગ લાંબા કરીને સૂતાં છે. એવી ન હોત તો આટલી નાહની વયમાં માબાપને ચટ કરી જાત ? ” ચોધરાયને પોતાનું ખરેખરું સ્વરૂપ બતાવતાં કહ્યું.

“ હાય જીઓ તો ખરા ” કનીઝા રડતાં રડતાં બોલી “ મેં તો કાંઈ પણ કસુર કરી નથી અને અમ્માં મારા ઉપર નંકમાં નારાજ થાય છે. હાય ! અબ્બા તમે મને કોના બરસે મુકીને આલ્યા મયાં ”

આ સાંભળતાંજ ચોધરાયને પોતાનું ખરેખરું સ્વરૂપ બતાવ્યું. એટલે હાથમાં ઝાડુ લઈને ગાળો દેતી કનીઝાની પાછળ પડી ગઈ.

આ જોષ લોંડીઝો વીગેરે પણ ચોધરાયનની હામાં હા બેળવવા લાગી. ચોધરાયન તો શુર ઉપર ચઢેલી હતી તેથી ઝાડુથી મારતાં મારતાં બોલી. “ ચાલ, હાલ ને હાલ મારા ધરમાંથી નીકળ, આજે તને ધરમાંથી કાઢ્યાવિના મારે ખાવું પીવું હરામ છે. ”

“ અરેરે ! દયા કરો, દયા કરો ! ” કનીઝા બોલી “ હું તમારે ત્યાં મેહમાન છું. લાચાર છું, નિરાધાર છું અનાથ છું, મારા અબ્બા જીવતા નથી તેમજ મારી કાંઈ સંબાળ કરનાર પણ નથી. હાય ! આપ મને નકામાં માર મારો છો. મેં તો કાંઈ પણ કસુર કરી નથી. ”

“ અરે રાંડ હરામજદી ! હમણાં હાલ નીકળ, બસ મારે ત્યાં તારું કામ નથી. ”

ધરમાંથી ચોધરાયનના યુમજરાડા બહાર પણ સંબળાયા જે સાંબળી ચોધરીસાહેબ અકળાયલા ગભરાયલા અંદર દોડી આવ્યા અને જોયું તો કનીઝાની પાછળ ચોધરાયન હાથ પગ ધોધને પડી ગયાં છે. એ જોષ ચોધરીએ કહ્યું.

“ હેં હેં આ શું થઈ રહ્યું છે ? ”

“ શું થઈ રહ્યું છે ? ” ચોધરાયન પોકારી ઉઠી. “ જરા બત્રીજનાં લક્ષણ તો જુઓ. વરસ એ વરસની તો વાતજ શી માત્ર ચાર દીવસમાંજ નાકમાં દમ લાવી મુક્યો, હવે આ ધરમાં આનું નમવું મુશ્કેલ છે. માટે મરજી પડે ત્યાં લઈ જાઓ, નહિ તો હું મારતાં મારતાં ખોખરીજ કરી નાંખીશ. ”

કનીઝાએ રડતાં રડતાં ચોધરી સાહેબને કહ્યું. “ અબ્બા ! ખુદાની ખાતર મને બચાવો. અમ્માં વગર લેવે દેવે મારી

પાછળ પડી ગયાં છે અને સાથેજ બે બદામની શેંડીઓ પણ ગાળો કાઢને જુદાં તોડમતો મુકે છે. ”

“ અમ્માં ” શબ્દ સાંભળી ચોધરાયન પોકારી ઉઠી. “ કેમ ફરી અમ્માં કહ્યું ? હવેથી જો અમ્માં શબ્દ મુખમાંથી કાઢ્યો તો જીભજ ખેંચી કાઢીશ. ”

“ જ્યારે જુઓ ત્યારે લડાઇ ” ચોધરી સાહેબ બોલ્યા. “ જ્યારે જુઓ ત્યારે લડાઇ ! આખર છે શું ? હું પણ સાંભળું તો ખરો કે લડાઇની જડ કંઈ છે ”

“ વાત કાંઈએ નથી. ” ચોધરાયને કહ્યું “ મારા ઘર પર કોઈનો ધજરો છે? રાંડ જ્યારથી આવી છે ત્યારથી ધરનું ચેનજ ઉઠી ગયું છે. ”

“ પણ લડાઇની જડ શું છે ? તે તો કહે. ”

“ અબ્યાબન હું કહું ” કનીઝા બોલી “ સાંભળો, હવે હું સારી પેઠે સમજી ચુકી છું કે અહિં માફ રહેવું મુશ્કેલ છે. તેથી બધી વાત ચોખ્ખોચોખ્ખી કહું છું. અને બતાવું છું કે હું તદ્દન બેકસુર છું, હમણા બહાર કોઈ આપની મુલાકાતે આવ્યા છે તેમનું નાક કાપવા માટે બાઇ સાબર હરી લઇ જતા હતા એ જોઇ મેં તેમને કહ્યું કે આ વાત સારી નથી, બસ આ વાત ઉપર મારી આ ગતી બની છે ”

“પણ કનીઝા, તને વચમાં બોલવાની શી જરૂર હતી? તે વચમાં બોલીનેબગાડયું તેમાં તારી કસુર તો ખરી, છોકરો હતો તે પોતાના શોખની ખાતર ગમે તે કરે, તેમાં વચમાં બોલવવાની તું કાણ ? ” ચોધરી સાહેબે ધન્સાફ કરતાં કહ્યું.

આ સાંભળીને ચોધરાયન છથ્થકો કરતાં બોલી:—“લે સાંભળ્યું? હવે કહે તારા અગ્નિમાને રાંડ! બહુ મિળજ કરી રહી હતી. અરે હું જે વાત કહું તેને કાપનારાજ કોણ છે ? હઝરત ખીખીના કસમ જે ભારી વાત કપાય તો આસમાન જમીન એક કરી ન નાખું ?”

“પણ હું એમ કહું છું કે ગુસ્સો થુંકી નાખો. ખીચારી નિરાધાર અને અનાથ તથા દયાને પાત્ર છે, તેની કસુર માફ કરો. તમારાં બાળકો ભેગી આની પણ પરવરિશ થઇ જશે. ” ચોધરીએ ચોધરાયનને સમજાવતાં કહ્યું.

“જી, માફ કરો ! ” કનીઝા બોલી ઉઠી. “ મને આજાદ કરી દ્યો, મારે તો આ ઘરમાં રહેવું હરીમ છે, હું તો આજ સુધી એવું નહોતી સમજતી કે હું વિના માઆપની છું. જે કાંઈ સંકટો પડ્યાં તે સઘળાં મેં હસવામાં ઉઠાવી લીધાં, પણ હવે હવે થઇ ગઇ. આપનું ઘરખાર અને બાળબચ્ચાં આપને મુખારક રહે, હું તો હવે એક ઘડી પણ રહી શકતી નથી. આપની મરજી ચાહે ત્યાં મને મોકલી દ્યો, પણ અહિં તો હવે હું નહિજ રહું. ”

તકયાર છે !

તાકીદે મંગાવો !!

તકયાર છે !!!

ચી ત્ર મ ય

આઈને ઉલ્લક્ત ઉઈ પ્રેમીઓનું પરાક્રમ.

અધીપતી.

“ પોલીટીકલ બોમીઓ ” —અમદાવાદ.

મુનશી હુસેન એહમદ.

મુનશી હુસેન એહમદ સફીપુરના રહીશ અને એક કુશળ વ્યાપારી માણસ હતા. જે રીસાલામાં પ્રથમ ખવાળ બકાઉલ્લાખાન મરહુમ રીસાલદાર હતા તેમાં તેઓ પણ દરેકર હતા. પરંતુ કાલુ જાણે શા સખખે તેઓએ થોડા દીવસ દરેકારી ભોગવી નોકરી મુકી દીધી. અને તે બાદ ઘોડાની સોદાગરી કરવા લાગ્યા. ઘોડાની સોદાગરીમાં ખુદાતઆલાએ તેમને સારો નફો આપ્યો અને તેના પ્રતાપે જ્યારે જીવે ત્યારે દસ બાર હજાર રૂપિયા સીલકમાં રહેતા હતા. એ સિવાય તેમના તખેલામાં અરબી, કાઠીયાવાડી તથા આશ્ટ્રેલીઅન ઘોડાઓ ચાલીસ પચાસની સંખ્યામાં પુરાંત તરીકે ઉભેલા જણાતા હતા. મોહટા રાજરજવાડાઓ કાગળ લખીને મુનશી સાહેબને પોતાના રાજ્યમાં માનની સાથે બોલાવી હજારો રૂપિયાના ઘોડાની ખરીદી કરતા હતા. અને તેથી મુનશી સાહેબને મન માનતો નફો મળતો હતો. ખવાળ બકાઉલ્લાખાન મરહુમની પેઠે તેઓ પણ પુત્રાદિના સખખમાં બેનસીબ રહેલા હતા. પોતાના કુટુંબીઓથી તેઓ વધારે મેળમીલાપ રાખતા નહોતા, તે પણ તેઓની મદદ કરવી પોતાની પહેલી ફરજ સમજતા હતા. પોતે બહુજ નરમ અને સાફ દીલના, ખુદાનો ખોર રાખનારા માણસ હતા નમાઝ રોઝાના પુરા પાળદ અને પાકા દીનદાર હતા. જીદ, બદગોઈ, અને અદેખાઈથી બહુજ દુર રહેતા હતા. ખવાળ સાહેબ મરહુમના સ્વર્ગવાસથી બે મહીના પહેલાં, તેમનાં માતૃશ્રી ગુજરી

ગએલાં હોવાથી તેઓ એકલા પડી ગયા હતા. સગા સ્નેહીઓ લગ્ન કરવા માટે બહુ સમજાવતા તથા કુટુંબની સારી સારી ઓકરીઓની વાતો આવતી પરંતુ પોતે આપેડ વયે પહોંચી ગએલા હોવાથી લગ્નનો સાફ ઇનકાર કરતા હતા. જે દીવસે ખ્વાજા સાહેબનો સ્વર્ગવાસ થયો તે દીવસે તેઓ જોધપુરમાં હતા. એક દીવસે તેઓ જોધપુર રાજ્યના મીર મુનશી મોલવી મોહમ્મદઅક્ષને ત્યાં બેઠેલા હતા અને આમ તેમની વાતો ચાલી રહી હતી એટલામાં મોહમ્મદ અક્ષે પુછ્યું.

“મુનશી સાહેબ ! આપ તો જાણ્યામાં ફયજાખાદના રહીશો છો ?”

“હા ના !” મુનશી સાહેબે જવાબ આપ્યો. “સેવક સરીપુર જીલ્લે ઉન્નાવનો રહેવાશી છે. પણ સરીપુર ફયજાખાદથી કાંઈ વધારે દુર નથી.”

“હીક !” મોહમ્મદઅક્ષ મોલ્યા “આજ કાલ ફયજાખાદમાં એક બહુજ દુઃખ ભર્યો બનાવ બન્યો છે. મેં પરમ હહાડે એક અખબારમાં વાંચ્યું હતું કે ત્યાંના કોઈ આગેવાન ઇસલામી ગૃહસ્થ ખ્વાજા બકાઉલ્લાખાન ગુજરી જવાથી શહેરમાં ભારે દીલગીરી ફેલાઈ રહી છે.”

“શું ખ્વાજા બકાઉલ્લાખાન ગુજરી ગયા ?” ધડકતી છાતી એ મુનશી સાહેબે પુછ્યું “ખુદાના વારતે સાચું કહ્યો”

“સાચુંજ કહ્યું છું. શું આપ તેમને ઓળખો છો ?”

“ઓળખું છું શું ? અગર જગતમાં મારો કોઈ દોસ્ત હોય તો તે માત્ર ખ્વાજા મરહુમ હતા અને જગતમાં ખ્વાજા સાહેબે

કાઘને પોતાના દોસ્ત તરીકે ગણ્યો હોય તો તે આપનો સેવક છે. અફસોસ ! કેવો બલો અને નેક માણસ હતો. ખરેખર મોત બધાને માટે છે. તે કાઘને પણ મુકનાર નથી પરંતુ જો મારી અને ખ્વાજા સાહેબની છેવટની મુલાકાત થઈ હોત તો બહુજ સાઈ થાત. ખુદા જાણે તે, મને શું શું કહેતા અને હું તેમને શું શું કહેતો! અફસોસા”

“જાણ્યામાં તેઓ એક પુત્રી મુકી ગયા છે. પણ બીચારીની સંભાળ લેનાર કાઘ નથી.”

“મારો જીવ ઉચાટ થઈ ગયો છે માટે ખુદાના વાસ્તે તે અખખાર મંગાવો કે જેમાં આ દુઃખી ખખર છપાઈ છે.”

તરતજ તે અખખારની કોપી મંગાવવામાં આવી અને મુનશી સાહેબે વાંચી તો તેમાં નીચે મુજબ લખેલું હતું.

“ફયઝાબાદના આગેવાન ઇસલામી ગૃહસ્થ અને માજી રીસા-લદાર ખ્વાજો બકાઉલ્લાખાન બહાદુરના સ્વર્ગવાસની દુઃખી ખખર છાપતાં અમોને બારે દીક્કીરી થાય છે. મરહુમ બહુજ નેક, બલ્દ અને દોસ્ત પરસ્ત ગૃહસ્થ હતા. તેઓના અચાનક મર્ણુથી અમો બારે અફસોસ કરીએ છીએ અને વધુ અફસોસ તો એટલા માટે થાય છે કે તેઓ પોતાની પાછળ કાઘ પણ પુત્ર મુકી ગયા નથી પણ એક આઠ વરસની બાળકી કે જેનું નામ કનીઝે કાતમા છે તે પોતાની નીશાની તરીકે મુકી ગયા છે. કહે છે કે ખ્વાજા સાહેબ મરતી વખતે એવી વસીયત કરી ગયા છે કે મારા મર્ણુ બાદ મારી પુત્રીને બારાબંકી જીલ્લાના રેહમાનપુરવાલા ચોધરી ગુલામ કાદરખાનની સંભાળ તળે મુકવી અને જો કદાચ કાઘ કારણસર તેની ત્યાં પરવરીશ ન થઈ શકે તો કાઘ મુનશી હુસેન એહમદ નામના

મિત્ર છે તે કનીએ ફાતમાની સંભાળ લેશે. કહે છે કે મુનશી હુસેન એહમદની દોસ્તી ઉપર ખ્વાજા સાહેબ મરહુમને બહુ મોહટો બરસો હતો. તેથી હવે જોઇએ છીએ કે ખ્વાજા સાહેબની નીશ્ચાની, યતીમ બાળકોને કોણ પોતાની સંભાળમાં લઇને મરહુમ દોસ્તની વસીયત પુરી કરે છે ”

મુનશી સાહેબ અખબાર વાંચતાંજ ગાંડા માણસની માફક બનીને ચોધાર આંસુએ રડવા લાગ્યા. આ હાલત જોઇ ત્યાં બેઠેલા સરવે લોકો તેઓને સમજાવવા લાગ્યા. છેવટે જ્યારે રડતાં રડતાં મુનશી સાહેબ થાક્યા ત્યારે ત્યાંથી ઉઠીને પોતાને ઉતારે ગયા અને તરતજ ફયઝાબાદ રવાને થઇ ગયા. જોધપુરમાં મુનશી સાહેબની પંદર હજાર રૂપિયાની રકમ લહેણી નીકળતી હતી. અને તે લેવા માટેજ તેઓ આવ્યા હતા, અને તે રકમ મળવામાં માત્ર ત્રણ દિવસનીજ વાર હતી તો પણ તેઓ એક મીનીટ પણ વગર રોકાયે ફયઝાબાદ ગયા. ફયઝાબાદમાં પહોંચતાંજ પ્રથમ તેઓ ખ્વાજા સાહેબની કબર ઉપર લોકોને પુછતા પુછતા પહોંચ્યા. અને ત્યાં જઈ પહેલાં તો શતેહો પડ્યો. અને તે બાદ મીત્રની યાદ આવી જવાથી ચોધાર આંસુએ રડવા લાગ્યા. રડતાં રડતાં બુલંદ અવાજે પોકારી કહતા કે:-

કહો યારાને અદમ કયા ગુઝરી,

કુચ્છ લાખે ગોરસે ફરમાઇયે'ગા. ”

મુનશી સાહેબ રૂદન કરી રહ્યા હતા કે એટલામાં ખ્વાજા સાહેબના જોળખીતા મોલવી અસકરી અને હાતમઅલીખાન શતેહો પડવાને આવી પહોંચ્યા. અને જ્યારે તેઓએ જોયું કે એકે અનણ્યો

→~~~~~
 માણસ ખવાળ સાહેબની કબર ઉપર બેસીને ચોધાર આંસુઓ આ પઢી રહ્યો છે કે:—

કહો મારાને અદમ કયા ગુઝરી,
 કુન્ન છ લખે ગોરસે ફરમાધગા. ”

ત્યારે તેઓ ભારે અજળ થવાની સાથે દુરજ ઉભા રહીને એક બીજાને કહેવા લાગ્યા કે કોણ આ કોણ જાણે છે કે ખવાળ મરહુમની કબર ઉપર આવી રીતે રૂદન કરી રહ્યો છે થોડી વાર સુધી તે તેઓ શાંત બનીને દુરજ ઉભા રહ્યા. પણ ફરી મોલવી અસકરીયા ન રહેવાયું એટલે તેઓ કબરની પાસે જઈને “ અરસલામોઅલયકૂમ ” કહીને ઉભા રહ્યા. એટલે મુનશી હુસેન એહમદે ચોકીને જવાબ આપ્યો.

“ વઅલયકમુરસલામ ”

“અત્યારે મારી હાજરીથી બેશક આપને દુઃખ પહોંચ્યું હશે પણ હું મારા દીકરી લાચાર બનીને વધારે વાર થોભી શક્યો નહોતો તથા આપની પાસે આવ્યો છું. મહેરમાની કરી આપ કોણ છો અને કયાંથી પધાર્યા છો તે જણાવવાની તરદી લેશો. અને આવી રીતે રૂદન કરવાનો શો સબબ છે ? તે પણ જણાવશો. ” મોલવી અસકરી બોલ્યા.

આ સાંભળી આંખોનાં આંસુઓ લુછતાં દુખી દીલે મુનશી હુસેન એહમદે જવાબ આપ્યો.

“ કયા કહું હાય કોન હું તુમસે,
 બુલબુલે ગુલશને તમન્ન ફૂંડ. ”

હું કોણ છું અને કયાંથી આવ્યો છું તે હું શું બતાવું, તો

પણ ટુંકમાં કહું છું કે હું એક બદનસીબ અને દુઃખી માણસ છું. માફ નામ હુસેન એહમદ છે, અને માફ કામ મિત્રની જુલાઈમાં વિલાપ કરીને જાંઘળી પુરી કરવાનું છે. અને આ કામ તે મારા વફાદાર મિત્રની છે કે જેણે મરતી વખતે મારાથી એવફાઈ કરીને પોતે એકસો દુન્યાથી ચાલી ગયો અને મને દુઃખમાં મુકી ગયો. અફસોસ ! ”

આ સાંભળતાંજ મોક્તવી અસકરી અને હાતમ અલીખાન બોલી ઉઠ્યા કે:—

“ઓહો ! આપજ મુનશી હુસેન એહમદ હો કે ?” આટલું કહી ગળે વળગી પડ્યા. અને તે બાદ બોલ્યા “ મુનશી સાહેબ ! ખવાજ સાહેબ મરહુમતા મુખથી આપની તારીફ સાંભળી અમે આપને મળવા માટે બેચેન બની રહ્યા હતા. આપની બધી ખુબીઓથી ખવાજ સાહેબે અમોને વાકેફ કરી દીધા છે. હાયા ! આજે ખવાજ સાહેબ જીવતા હોત તો આપને જોઈ કેટલા બધા ખુશી થાત તે કાંઈ કહી શકતા નથી. ખવાજ સાહેબની ખીમારીથી તે છેક કરન હાન સુધી અમે સાચે હતા. મરહુમે અંતની ઘડીએ આપની કેટલી બધી યાદ કરી છે તે કાંઈ અમો કહી શકતા નથી.

“બેશક ! મરહુમે પોતાના એક અંતર સેવક માટે તારા શબ્દો વાપર્યા હશે પણ હું તે શબ્દોને બીજકુલ લાયક નથી. હાય મારા મોહસીન ખવાજ ! તમારાં છેલ્લાં દરશન પણ ન થયાં !” આંસુઓ પાડતા મુનશી હુસેન એહમદે કહ્યું.

“સાહેબ : મરતી વખતે તેઓએ પોતાની પુત્રી માટે વસીયત કરી હતી કે પેહલાં ગુલામ કાદરખાનને ત્યાં પરવરિશ માટે

મોકલવી. અને કહાય ત્યાં તેની પરવરિશમાં કાંઈ બેપરવાઈ થાય તો આપની સેવામાં મોકલી દેવી. વળી ખ્વાજા મરહુમે અંતઘડીએ કહ્યું હતું કે મુનશી હુસેન એંહમદને મારો આ સંદેશો પોંદ્યાડી દેજો કે તમારા ભરસા ઉપર બકાઉલ્લાખાન હસી ખુશીની સાથે મરી ગયો.” મોલવી અસકરીએ કહ્યું.

“અફસોસ, સહ અફસોસ ખ્વાજા સાહેબ ! હેલ્લી મુલાકાત થઈ હોત તો કાણુ જાણે તમે મને થું થું કહેત ! પણ કીસમત ! ખેર ખુદા તમારી મગફરત કરે અને બહેસ્તેખરીમાં જગ્યા આપે.” મુનશી સાહેબે નિઃશ્વાસ નાખતાં કહ્યું.

“હઝરત ! તેમની મગફરતમાં લગારે શક નથી. જેવી રીતે ખ્વાજા સાહેબે જીવ આપ્યો છે તેવી રીતે ધણાજ થોડા નેક બંદા મરે છે. મરતી વખતે તેઓના મુખથી અશહુદોઅનજાઇલાહુ ને કસમે જારી હતો. અમે તો આજ સુધી એવા નેક બંદાઓને આવી રીતે મરતાં જોયા નથી.”

“અફસોસ ! પણ હવે કનીઝે જ્ઞાતમા કયા છે ?” મુનશી સાહેબે પુછ્યું.

“હું તેણીને રેહમાનપુર ગુલામ કાદરખાનને ત્યાં મુકી આવ્યો છું.” મોલવી સાહેબ બોલ્યા—“પણ મારા સાંભળવામાં આવ્યું છે કે ત્યાં તેણીની કાંઈ બરાબર સંભાળ લેવાતી નથી અને વળી ચોધરો સાહેબની વહુ દર વખતે ખીચારીને પજવે છે.”

“કનીઝે જ્ઞાતમા કેટલા વરસની થઈ હશે ?”

“લગભગ આઠ વરસની થઈ હશે. પરંતુ માશાઆલ્લાહ અકકલ

હુશીયારીમાં જાણે પચીસ ત્રીસ વરસની અનુભવી સ્ત્રી ન હોય, એવી વાતો પરથી જણાય છે. વળી કુરઆને મજીદ આટલી નહાની વયમાં પુરુષ કરીને ઉરફની બેચાર કીતાબો પણ બણી ચુકી છે. મીરાતુલઉરસ શીખવી શરૂ કરી હતી કે એવામાં ખરાબ સાહેબનો ઇન્તેકાલ થઇ ગયો. હવે કાણુ જાણે ત્યાં તેણીની તાઅ્જીમનું શું થયું તે કાંઇ જણાયું નથી.” મોલવી અસકરીએ ખુલાસો કર્યો.

“અહિંથી રહેમાનપુર કેટલું દુર હશે ?” મુનશી સાહેબે વિચાર કરતાં પૂછ્યું.

માત્ર એક રાતનોજ રસ્તો છે. અહિંથી ઠેક રહેમાનપુર સુધીની સીધી સડક છે.” મોલવી અસકરીએ જવાબ આપ્યો.

“તો શરી અત્યારેજ હું આપ સાહેબોથી વિદાય થઇને રહે-માનપુર જાઉં છું. કેમકે હવે મરહુમ મિત્રની નીશાનીને જોવા માટે મારીઆબો તકવી રહી છે તેથી તેઓને ત્યાં પોંદચી ટાલક આપીશ.” મુનશી સાહેબ રજા માગતાં બોલ્યા.

“અત્યારેજ જવાની શી જરૂરત છે ! આજની રાત સેવકના મરોબખાના ઉપર આરામ કરો અને સવારમાં રહેમાનપુર વીદાય થજો. બસ ! અમે પણ આપની મુલાકાતનો લાભ લઇ ખરાબ મરહુમના આત્માને શાંતી આપીએ.” મોલવી અસકરી તથા હાતમ અલીખાન આગ્રહ કરતાં બોલ્યા.

“આપનું કહેવું મારા માથા ઉપર, પણ હવે કનીઝને મળી નેણીને જીગર સાથે ચાંપવા માટે માઈ દીલ બેચેન બની રહ્યું છે તેથી હું તો અત્યારેજ વિદાય થઇશ. શરી કાંઇ વખતે જરૂર

આપની સેવામાં હાજર થઈશ, પરંતુ હા ! એ તો કહો કે ખ્વાજા મરહુમે પોતાની પાછળ કાંઈ મીલકત મુકી છે કે ?”

“જી હા ! પંદર હજારના લગભગની મીલકત હતી અને બાર હજારનું દેવું હતું. તેથી બધી મીલકત વેચીને દેવું ચુકવી નાંખ્યું માત્ર એક મકાન રહી ગયું છે જે હસ રૂપીઆ માસીકના બાડથી બાબુ જુગલ કીશોર સાહેબ વકીલને આપ્યું છે. મકાનની મરમત અને દુરસ્તી વીગેરેની રકમ પુરી થતાં બાકીની આવક શા. ગીર. ધારીલાલને ત્યાં જમે થાય છે. જ્યારે કનીઝા જવાન થશે ત્યારે જે કાંઈ જમે હશે તે તેને સોંપી દેવામાં આવશે.” મોલવી અસકરીએ મીલકત બાબે જણાવ્યું.

“વાહ ! બહુજ સારો બંદોબસ્ત કર્યો છે” મુનશી સાહેબ બોલ્યા “પણ મારી સલાહ એવી છે કે મંજુર આવકમાંથી બે ફરિયાનના હાદીઝ ખ્વાજા સાહેબની કબર ઉપર મુકરર કરી દેવો કે જેથી મરહુમને શાયદો થાય. ઇનશાહઅલ્લાહ કનીઝાને આ મીલકતની જરૂર પડશે નહિ. તેના માટે તો આ મીલકતથી પણ વધારે મીલકત વાટ જીવે છે.”

આ સાંભળી મોલવી અસકરી તથા હાતમઅલીબાને મુનશી સાહેબનો સુચના પ્રમાણે બંદોબસ્ત કરવાને હા બણી એટલે તેજ વખતે મુનશી હુસેન એહમદ રેહમાનપુર રવાના થઈ ગયા રસ્તામાં તેઓના મનમાં એજ વિચાર બમી રહ્યા હતા કે ખ્વાજા સાહેબની અંત લડીએ મુલાકાત કેમ ન થઈ ! કોણજણે તેઓ શું શું કહેત ! અને દેવી કેવી સુચનાઓ કરત ! વળી તેઓને આ વાત પણ બહુજ દુઃખ પેદાયાડતી હતી કે કનીઝે જ્ઞાતમાને પેહલાં ગુલામ કાદરખાનને

ત્યાં કેમ મોકલવામાં આવી. અને મરહુમે પોતે આવી આજ્ઞા શા કારણે આપી ? પણ આ વાતનો જવાબ આપનાર કોઈ નહોતો તેથી તેઓએ હાલ તરત તો આવા વિચારોને બાજુએ મુકી દઈ ગમે તેવી રીતે પણ કનીઝે જ્ઞાતમાને ચોધરી સાહેબ પાસેથી પોતાની સંભાળ તજો લેવાનો પાકો વિચાર કર્યો.

આખી રાતનો રસ્તો પસાર કરી બીજે દિવસે મુનશી હુસેન એહમદ રહેમાનપુર પહોંચ્યા અને શોધતાં શોધતાં ચોધરી ગુલામ કાઠરખાનના ઘેર ઉપર પહોંચી દરવાનને પુછ્યું.

“ કેમ મીયાં દરવાન ! આ મકાન ચોધરી ગુલામ કાઠરખાનનું છે ને ? ”

“ જી હા ! આપને કાનું કામ છે ? ” દરવાને જવાબ આપતાં પુછ્યું.

“ મારે ચોધરી સાહેબથીજ મળવું છે. ”

“ તેઓ તો હમણાં નમાઝ બણે છે તેથી અત્યારે મુલાકાત નહિ થઈ શકે મારે બીજા વખતે આવજો. ” દરવાન બોલ્યો.

“ તમે લગાર અંદર ખબર તો આપો કે એક માણસ આપથી મળવા માંગે છે. મારે અત્યારેજ એમનાથી જરૂરી કામ છે. ”

એટલામાં એક નવ દસ વરસની વયનો છોકરો કાટેલું પહેરણુ અને ગંધાતી લંગોટી પહેરીને તથા મેલી ટોપી માથાપર મુકીને બહાર આવ્યો. જેને જેતાંજ સર્વે નોકરો ઉભા થઈને “ બધયા ” “ બધયા ” કહી બોલાવા લાગ્યા. એ જોઈ મુનશી સાહેબે પુછ્યું.

“ આ કોનો દીકરો છે ? ”

“ ચોધરી સાહેબના વડા બેટા છે ” નોકરોએ જવાબ આપી
છોકરાને કહ્યું—“ મીયાં આ સાહેબને સલામ કરો ”

“ કહો મીયાં તમારું નામ શું છે ? આવો, મારી પાસે આવીને
હાથ મેળવો. ” મુનશી સાહેબે ચોધરીના છોકરાને પોતાની પાસે
બોલાવતાં કહ્યું.

મારું નામ ગુલામસાજડ (ગુલામસાજદ) ખાન છે. પણ તમે
કોણ છો અને ક્યાં રહો છો ? ” ગુલામસાજદે તોઝડાધથી પુછ્યું.

“ હું સરીપુરનો રહેવાશી છું અને ત્યાંથીજ અત્યારે આવું
છું. ” મુનશી સાહેબ આ વિચીત્ર છોકરાને જોઈ બોલ્યા. “ મીયાં
તમે કાંઈ બણો છો કે ? ”

“ હા ! હું સલાટીન બણું છું. ” છોકરાએ બેહુદી રીતે
જવાબ આપ્યો.

“ જાણ્યામાં તમેને તમારા ઉસ્તાદે તમીઝ તથા વીવેકનો પાઠ
પઢાવ્યો નથી કે મોહટાનો અદબ કેમ કરવો જોઈએ. ” મુનશીજીએ
છોકરાની બેહુદી વાત સાંભળી ટીકા કરી.

આ સાંભળતાંજ મીયાં સાજદનો મીઝજ હાથથી ગયો તેથી
ગુરસે થઈને બોલ્યો. “ તમે કોણ છો કે તમારો અદબ કરવામાં
આવે? અમને કાંઈ નાહતા સમજતા નહિ, અમે તો તમારા બાપ
છીએ સમજ્યા ? વધારે બોલ્યા તો નાકજ કાપી લઈશ ! ” નોકરની
તરફ જોઈને “ અલ્યા જાણ ! આ નાલાયકે મને બહુતમીઝ કહ્યો
છે તેથી લાવ છરી આપ હું આ બેવકુફનું નાકજ કાપી લઈશ. ”

“ કેમ કાંઈ નાહતા મોહટાનું બાન પણ ભુલી ગયા કે ? ”

મુનશી સાહેબ એહદા છોકરાની એહદી વાત સાંભળી બોલ્યા. “ તમેને ઘરમાં આવીજ કેળવણી આપવામાં આવે છે ? ”

“અલ્યા જાહર ! સુબર, ગધેડા, લાવ છરી લાવ, હું આ ખુબકનું નાક કાપ્યા વિના રહેનાર નથી. આનું અહિં શું કામ છેકે અત્યારે અહિં આવીને મને બદતમીઝ કહેવા લાગ્યો ? ”

આટલું કહી ખરાબ શબ્દો બોલતો બોલતો સાબદ અંદર ઘરમાં છરી લેવા માટે ગયો. અને બહાર મુનશી હુસેન એહમદ તથા નોકરોમાં નીચલી વાતચીત થઇ.

કેમ મીયાં જાહર ! આ ચોધરી સાહેબનો ચીરણુછરી આવો કેમ છે ? તોખા ! તોખા ! ” મુનશી સાહેબે અફસોસ કરતાં નોકરને પુછ્યું.

“ અરે સાહેબ, જવાદોને આ છોકરાની વાત ” મીયાં જાહરે બળાપો જાહેર કરતાં કહ્યું “ આ છોકરો તો મહા ફાટેલો છે. કેટલીક વખતે એવી એવી બદમાશીઓ કરે છે કે બસ કાંઇ પુછવાનીજ વાત નહિ. અગાશી ઉપર ચઢીને રસ્તે ચાલનારા ઉપર પેશાબ કરી દેવો તેતો તેની એક અદના બદમાશી છે, ગરીબ ખીયારા બોલતીને પાંચ વખત જમાલગોટો આપી ચુક્યો છે. એટલું બધું થયું છતાં તથા દરરોજ નવી નવી કીસમની હરામખોરીઓ જાહેર થયા છતાં પણ માબાપ એટલો બધો લાડ કરે છે કે કાંઇ ન પુછો વાતાં છોકરો મમે તે કરે, તેના ઉપર લગારે લક્ષ ન આપતાં ઉલટા તેને એવી તકો આપે છે કે વધારેને વધારે બદમાશ બનીને હરામખોરી કરે. ”

“ અરે રસ્તે જનારા ઉપર પેશાબ કરવા ઉપરાંત એવી એવી

નાલાયકીઓ કરે છે કે ખસ નાજ પુછો ” બીજા નોકર હસતુએ જાણની વાતને ટેકા આપતાં કહ્યું. ‘ પણ તેમાં બીયારા બાળકની કાંઈ કસુર નથી અમારા ચોધરી સાહેબ એવા છે તો શરી તેના ઉપર શું આરોપ ! ’

“ શું ચોધરી સાહેબ પણ એવાજ માણસ છે ? ” મુનશી-જીએ લગાર અંદેશાથી પુછ્યું.

“ જનાબ ! બાપડા ચોધરીને પૂછે છે કાણ ? ” હસતુએ ચોધરી સાહેબના ધરની કલાઈ ઉઘાડતાં કહ્યું. “ તેઓ બિયારાનું ચાલે છે ક્યાં ? ધરની અંદર તથા બહાર બધે કાળાઘોળાનાં માલેક તો તેમના ધરવાળાં છે. ”

“ એમકે ! ” અજામ થતાં મુનશીજી બોલ્યા. “ પણ આ છોકરાને બણાવવા માટે કાંઈ મોલવી યા મુનશી નોકર નથી ? ”

“ એક ખુદાબક્ષ નામના મોલવી હતા. પણ તેઓ બિયારા પરમ દહાડેજ નોકરી મુકીને ચાલ્યા ગયા છે ” હસતુ બોલ્યો. “ તેમની સાથે આ ધરમાં જે સલુક થયો છે તે ખુદા કાંઈની સાથે પણ ન કરાવે. ”

“ શું થયું ? ”

“ યાચ શું ? એ પણ અમારા ચોધરાયન સાહેબાની એક ચાલ હતી. ” હસતુએ હકીકત કેહતાં કહ્યું. “ પરમ દીવસે જુમેરાત હતી. તેથી કાતેહોં અપાવવા માટે ગોસ્ત રાંધ્યું હતું. અને રસોડામાં રાંધેલા ગોસ્તનું વાસણ મુક્યું હતું. એટલામાં બોગજોગે કુતરાએ આવતાની સાથેજ ગોસ્તના વાસણમાંજ મોહડું નાંખ્યું, એ

જેમ મોઘરાયન સાહેબે કુતરાને હાંકી હુકમ આપ્યો કે આ ગોસ્ત મેલવી સાહેબના ખાવા માટે મોકલી આપો. આ સાંભળી મીયાં સાજદ ગોસ્ત લઈને મેલવી સાહેબની સેવામાં હાજર થયા. ગરીબ ખીયારા મેલવી સાહેબને જીંદગી સુધી આ ધરમાંથી બાફેલી દાળ વિના બીજી કોઈ વસ્તુ ખાવા માટે મળેલી ન હોવાથી ગોસ્તની રકાબી જેમ અજબ થવાની સાથે ખુશ ખુશ થઈ ગયા તેથી મીયાં સાજદને પુછ્યું. ”

“ કેમ બેટા સાજદ ! આજે ચાંદ કઈ તરફે ઉગ્યો ? ”

“ એટલે ? આપના આમ મેલવાની મતલબ ? ” સાજદે પુછ્યું.

“ હું જ્યારથી આ ધરમાં નોકર રહ્યો છું ત્યારથી બાફેલી દાળ અને સુકી રોટલી સિવાય બીજું કંઈ મળ્યું નથી અને આજે શું છે કે રકાબી બરીને ગોસ્ત ધરમાંથી લઈને આવ્યા છો ? ” મેલવી સાહેબે કહ્યું.

“ ધરમાં છે તો કંઈ નહિ. પણ એવી વાત થઈ કે ગોસ્ત રાંધીને રસોડામાં મુક્યું હતું એટલામાં જમ્મુ (કુતરાનું નામ) એ વામણમાં મોહટું નાંખી દીધું. એ જેમ અમ્માજને કહ્યું કે આ રાંધેલા ગોસ્તને શા થાટે ફેંકી દેવું જેમએ ? જાવ મીયાંજને આપી આવ, તેથી હું ગોસ્ત લઈને આવ્યો છું. કનીઝા તો કહેતી હતી કે ઉસ્તાદનો બહુ મોહટો ફરજો છે તેને નજીસ વસ્તુ ન આપો પણ અમ્માએ તેને ધમકાવીને કહ્યું કે ફેંકી દેવા કરતાં કોઈના પેટમાં પડે તો સાફ. ” મીયાં સાજદ સઘળી હકીકત કહેતાં બોલ્યા. આ સાંભળતાંજ મેલવી સાહેબને એવો તો ગુસ્સો આવ્યો કે તેઓએ ગોસ્તની રકાબી જેરથી ફેંકી દીધી અને તેથી એ રકાબીના કટકે કટકા થઈ ગયા. એ જેમ મીયાં સાજદ મોટેથી રડવા લાગ્યો.

~~~~~

“અધ્યા ! રડે છે શું કરવા ?” મોલવી સાહેબે ડરવાનું કારણ પુછ્યું.

“અમ્મા અને મારશે.” સાબદે જવાબ આપ્યો.

“તારો શો ગુનો હ થયો કે અમ્મા મારશે ?” મોલવી સાહેબે પુછ્યું,

“એટલા માટે મારશે કે આ રકાબી બધયાનો ઝાડો ઉઠાવવાની હતી તે આપે તોડી નાંખી તેથી હવે બધયાનો ઝાડો શામાં ઉઠાવીને ફેંકશે ?” મીયાં સાબદે ખુલાસો કર્યો.

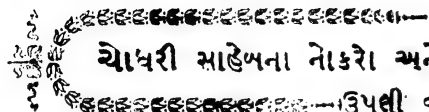
આ સાંભળતાંજ મોલવી સાહેબે તેજ વખતે આ ઘર ઉપર શીટકાર નાંખી પોતાના ઘરનો રસ્તો લીધો અને તે દીવસથી આ છોકરો રખડપટ્ટીમાં પડ્યો છે.”

હસનુએ મોલવી સાહેબની દુર્ગતી સાંભળાવી ચોધરી સાહેબના ઘરની હાલ હવાલી ખ્યાન કરી જે સાંભળી મુનશી હુસેન એહમદ દીલગીર થતાં બોલ્યા.

“પણ પેલી કનીઝે કાતમાના શા હાલ છે ? તેઓ તેણીની સાથે કેવી રીતે વર્તે છે ?”

“એ બાપડીની પણ એવીજ ગતી બને છે. નતો બીચારીને પેટ પુરતું ખાવાનું મળે છે કે નતો પહેરવાનું ! જે કદાચ તેણી પોતે ગરીબ અને તાબેદાર ન હોત તો આ ઘર એક ઘડી પણ ટકી શકત નહિ, પરંતુ તેણી પોતે એવી તો ગરીબ છે કે હજારો સંકટો, દુઃખો સહેતાં એક શબ્દ પણ કહેતી નથી તેથીજ આટલા દીવસ ટકવા પામી છે.

કનીઝાની હાલ હવાલી.

ચોધરી સાહેબના નોકરો અને મુનશી હુસેન એહમદમાં કિપલી વાતચીત થઈ રહી હતી એટલામાં ઘરમાંથી ખુમશોરના સાદ સંભળાયા એટલે બહાર મુનશી સાહેબને કહ્યું.

“સંભળો સાહેબ ! તેજ ખીચારી છોકરીની કમખખતી થઈ રહી છે. હાય ! ખુદા કોઈને નિરાધાર અને અનાથ ન કરે.”

“અને ચોધરી સાહેબ ક્યાં છે ?” મુનશી સાહેબે પૂછ્યું.

“અંદર ઘરમાંજ છે પરંતુ તેમના ઘરવાલાંની વાતમાં બોલવાનો તેમને લગારે અધીકાર નથી. અને કદાચ કાંઈ બોલે કરે તો પોતે પણ તે વાતમાં હાજી હાજી કરે ! એ ખીચારાની એટલી શક્તિ નથી કે ઘરવાળાંની વાતને રદ કરી શકે !” બહાર ચોધરી સાહેબના હાલત કહી સંભળાવી.

“તો ફરી લગાર ચોધરી સાહેબને બહાર બોલાવો, જુઓ તો ખરા કેવી રીતે ખીચારીને માર પડી રહી છે. ભાઈ તમે ન બોલાવી શકો તો હું બોલાવું છું.”

આટલું કહી ચોધરી સાહેબે બહારથીજ ખુમ પાડતાં કહ્યું.

“અરે મરીબ છોકરીને કેમ મારી નાંખો છો, કાંઈ ખુદાનો બોધ છે કે નહિ ?”

આ સાંભળતાંજ ચોધરી સાહેબ ગઢાર નીકળી આવ્યા અને આવતાંની સાથેજ મુનશી સાહેબને જોઇ બોલ્યા.

“ અસ્સલામોઅલયકુમ ”

“ વઅલયકુમુસ્સલામ, પણ પહેલાં એ કહો કે ઘરમાં બધી વાતે કુશળ તો છે ને ? ” મુનશી સાહેબે પુછ્યું.

“ શું કહું ? ” ચોધરી સાહેબ કનીઝાની શીકાયત કરતાં બોલ્યા “ હું તો માહા મુશીબતમાં આવી પડ્યો છું. ખત્રાખ અ-કાઉલ્લાખાન કરીને મારા એક ઓળખીતા હતા. તેઓ થોડા દીવસ ઉપર ગુજરી ગયા તેમની આગળ પાછળ કોઇ ન હોવાથી મેં તેમની છોકરીને મારી પાસે એટલા માટે બોલાવી લીધી કે મારા બાળાં બચ્ચાંઓની સાથે તેની પણ પરવીશ થશે. પરંતુ તે છોકરી તો એવી ખરાબ અને ઢોંગી નીકળી કે ખુદાની પનાહ. મેં તો એના જેવી બદઝાત છોકરી આજ સુધી જોઇ નથી. જ્યારથી તેણી મારે ત્યાં આવી છે ત્યારથી આખા ઘરમાં આફત પ્રગટી છે ! ખુદા એને મોત પણ નથી આપતો કે અમે સઘળા મુસીબતમાંથી છુટીએ ! ”

“ તો શું ખરેખર આપ એ છોકરીથી લાચાર બની ગયા છો ? ” મુનશી સાહેબે કુનેહથી પુછ્યું.

“ જી હા ! એક એક દીવસ એક એક વરસ સમાન થઇ થઇ પડ્યો છે. પણ તેણીની જવાનીએ આશા જણાતી નથી કે છુટકો થાય ! ” ચોધરીએ પોતાની બેઝારી બતાવતાં જવાબ આપ્યો.

“ ખુદાના લાખ લાખ શુકર કે હું ખરેખરા અણીના વખત

ઉપર આવી પહોંચ્યો. અને કરોડો આબાર કે મારા ખુદાએ મને બહુજ સારા વખત ઉપર પોંદ્યાડી દીધો. તે છોકરી જેનાથી તમે લાચાર બની ગયા છો અને જેને બદલાત વીગેરે શબ્દોથી યાદ કરો છો તે મારી લખતે જીગર અને આંખોનું તેજ છે. હાલ તરત તમે તેણીને મારા હવાલામાં સોંપી દઇ મહા મુસીબતમાંથી છુટા થઇ જાવ. મુખારક છે તે માણસ કે જેને આવી અમુલ્ય વસ્તુ મળે અને બહુ મોહટાં નશીબ છે તેના કે જેને પોતાના સાચા રત્નેહીની નીશાની પ્રાપ્ત થાય.” મુનશી સાહેબે કહ્યું.

અજબ થવાની સાથે ચોધરી સાહેબે પુછ્યું “આપનું ઇસ્મ મુખારક ?”

“હું ખવાજ બકાઉલ્લાખાન મરહુમનો એક અદના તાબેદાર છું. મારું નામ હુસેન અહેમદ છે. ખવાજ મરહુમની વસીયત પ્રમાણે કનીઝે શતમા તમારે ત્યાં ન નબી શકે તો તેણીને મારે હવાલે સોંપી દેવી જોઇએ.” મુનશી સાહેબે ખવાજ સાહેબથી પોતાનો સંબંધ જાહેર કરતાં જણાવ્યું જે સાંભળી ચોધરી સાહેબ દીગમુદ બની જવાની સાથે બોલ્યા.

“આહા ! મીઝાજે શરીર ? વહાં દીવસથી આપની તારીફ સાંભળી મળવાને તલપી રહ્યો હતો તો ખુદાએ આજે મૂલાકાત કરાવી દીધી. પણ હાય ! જ્યારે ખવાજ મરહુમની વાતો યાદ આવે છે ત્યારે કંઇને કંઈ થઇ જાય છે. ખવાજ મરહુમના મરણથી જે ખોટ પડી છે તે કોઇથી રીતે પુરાઇ શકાય તેમ નથી. ખુદા તેનને જન્નતમાં જગ્યા આપી તેમની નીશાની કનીઝે ફાતમાને સહી સલામતીથી રાખે. મેં આવતાની સાથે જે કાંઇ કહ્યું છે તે રમુજમાં

કહેલું છે તેથી તે બાબત કાંઈ ખોટું ન માનતાં માર કરજો. આપ કનીઝે શતમાને લેવા આવ્યા છો તો બલે આવ્યા પણ હું તો તેને જવા હમ્મશ નહિ અને તેણી પોતે પણ કદી જશે નહિ કેમકે ધરના બધા બચ્ચાઓમાં તેણી બહુજ હળી મળી ગઈ છે.”

“ માર કરજો, આપનું કહેવું તદ્દન ગેરવ્યાજબી છે.” હુસેન એહમદે ચોખ્ખુ ને ચટ કહી સંભળાવતાં કહ્યું. “ આપના ધરના સંવળા હાલાતથી હું પુરેપુરો વાકેફ થઈ ચુક્યો છું. તેથી હવે તમારી લગારે દુન્યાદારી ચાલશે નહિ. મહેરબાની કરીને બીચારી કનીઝાને આજાદ કરી દો.”

આટલું કહી મુનશી હુસેન એહમદે પોતે કનીઝાને બોલાવતાં ખુમે પાડી “ બેટા કનીઝા ! બહાર આવ. અને જો તને તારા આપનો તાબેદાર બોલાવવા માટે આવ્યો છે ”

કનીઝા આ અવાજ સાંભળતાંજ એકદમ બહાર આવી. જેને જોતાંજ મુનશી સાહેબે ગળે વળગાડી રડવું શરૂ કર્યું જે જોઈ કનીઝા પણ મુનશી સાહેબની બાથમાં ભરાઈ દીલ ખોલીને રડવા લાગી. અને બ્યારે બંને જણા રડીને દીલ ખાલી કરી ચુક્યા ત્યારે હુસેન એહમદે કનીઝાને પુછ્યું,

“ દીકરી તોં મને ઓળખ્યો ? ”

“ હા ! હું સમજુ છું કે મેં આપને ઓળખી લીધા. ” કનીઝા આંસુ પુછતી બોલી. “ જાણ્યામાં આપ મારા અખ્યાના જીવજન દોનત મુનસી હુસેન એહમદ છો. આપ આજે બહુજ સારા વખતે આવી પહોંચ્યા નહિ તો હું માત્ર ચોડાજ વખતની આ ન્યામાં મહેમાન હતી.”

“ હા ! દીકરી હું તારા અખ્યાનો તાબેદાર હુસેન એહમદ છું. “ મુનશી સાહેબ ચુંગન કરતાં બોલ્યા. “ ખુદા તારી ઉમર દરાજ કરી ઇકબાલે સીકંદરી અતા કરે. દીકરી હવે તું આપણે ઘેર ચાલ હું તને જોઈને માફ દીલ ઠંહું કરીશ.

“ હવે હું આજથીજ આપને અખ્યા કહીશ ! કનીઝા બોલી “ માટે અખ્યા ! હું આપની સાથેજ છું. પહેલાં ખુદાએ અંમાને બોલાવી લીધાં અને તે પછી અખ્યાને. હાય ! હું નિરાધાર બની ગઈ, પણ ખુદાએ આપના જેવા વહાલા અખ્યાને મારી સંભાળ માટે મોકલી દીધા. ”

મુનશી હુસેન એહમદ અને કનીઝામાં થતી વાતચીત સાંભળી ચોધરી સાહેબ મનમાંજ શરમાવા લાગ્યા, તેથી લગાર દુન્યાદારી કરતાં કનીઝા તરફ જોઈને બોલ્યા;—

“ બેટી કનીઝા ! હું તને નહીં જવા દઉં. જરા જો તો ખરી તારા આવ્યા પછી તો મારું ઘર કેવું બરું બરું દેખાય છે ! ”

“ અશ્સોસ ! હવે મારા ભાગ્યમાં તથી કે હું આપને ત્યાં રહું. ” કનીઝાએ સાફ જવાબ આપતાં કહ્યું “ હું તો આપને ત્યાં કાંઈ બે ચાર દીવસના માટે નહોતી આવી, પરંતું જ્યાં સુધી હું ઉમર લાયક થાઉં નહિ ત્યાં સુધી આપના સાયામાં ઉછરવા માટે આવી હતી. પરંતુ અશ્સોસ ! કાકી સાહેબની બદ મીઠાણ અને આપની બેપરવાઈએ મારું દીલ નાહતું કરી નાંખ્યું. અશ્સોસ ! એક અનાથ અને નિરાધાર બાળાની તમોએ લગારે કદર કરી નહિ.

આ સાંભળી ચોધરી સાહેબે ગદગદીત કંઠે જવાબ આપ્યો

“કનીઝા મેં જે કાંઈ કહ્યું હોય તે તું માફ કર અને અંદર જ-
ધને વિદાય થઈ આવ.”

કનીઝાએ ઉદાર દીલે જવાબ આપ્યો. “હું ખીયારો કોણ
માફ કરનારો હતી? તો પણ આપ કહો છો તો કહું છું કે મેં
માફ કર્યું અને મારા ખુદાએ પણ માફ કર્યું.” આટલું કહી
કનીઝા અંદર ઝત્તાનખાનામાં ગઈ અને ચોધરાયનની પાસે ઉભી
રહેતાં બોલી “ચચીજીન ! જો કે આપ મને ભરીજી કહેતાં લજ-
વાઓ છો છતાં હું તો આપને ચચીજીન કહેતાં પોતાને ભાગ્ય-
શાળી સમજું છું. અત્યારે આપની પાસે છેવટના સલામ માટે
આવી છું, માટે મારાથી જે કાંઈ ભુલો થઈ હોય તે ખુદાના માટે
માફ કરો. હું તો આપને ત્યાં જન્મારો ગુજરી દેવા આવી હતી
અને આપનું જે કાંઈ નીમક ખાધું છે તેને હલાલ કરવાની ઇચ્છા
રાખતી હતી; પરંતુ અફસોસ ! આપ મારી પરવરીશથી લાચાર બની
ગયાં તેથી બહુજ અફસોસની સાથે હું આ ઘરને તજી છું. આમ
થવામાં હું આપનો વાંક કાઢતી નથી પરંતુ જે કાંઈ થાય છે તે
મારા કીસમતની બલીહારી છે એમ સમજું છું.”

“દીકરી ! ભલે જીવ” ચોધરાયન બોલ્યાં પણ જે કાંઈ
ગુસ્સાના આવેશમાં તને ખરું ખોટું કહ્યું હોય તે માફ કરજે. તારા
રહેવાથી મને કેટલો બધો આનંદ થતો હતો તે માફ જ દીલ જાણે
છે. અને તારી સાથે મને જે મોહોબત હતી તે પણ મારો ખુદા
સારી પેઠે જાણે છે. પણ શું કરું હું મારા ગુસ્સા આગળ લાચાર
હતી. દીકરી ! તારા જવાથી ખરેખર માફ ધર ખાલી થઈ જશે,
પરંતુ લાચારી છે. તને જે માણસ દેવા આવ્યા છે તેમને પાછા

કાઠી તને રોકી લઈ એ પણ ઠીક લાગતું નથી માટે જવ; મેં તને ખુદાને સોંપી. જ્યાં રહે ત્યાં સુખમાં રહેજે, જલદી જલદી લગ્ન થાય અને નસીબો પ્રતિદિન ચઢતી કરે એવી મારી અંતઃકરણની હુવા છે.

દુકમાં એટલુંજ કે કનીઝા ચોધરી સાહેબના ધરના બધા નાહતા મોહટાથી મળી મુનશી હુસેન એહમદની સાથે તેમને ઘેર સરીપુરમાં આવીને રાજપુશીથી રહેવા લાગી. મુનશી હુસેન એહમદના ધરમાં કોઇ પણ સ્ત્રી ન હોવાથી તેઓએ કનીઝાના આવતાંજ એક આયાને નોકર રાખી લીધી અને પોતાથી બનતી કોશીષે કનીઝાને આરામમાં રાખવાની વસ્તુઓનો જમાવ કરી નાંખ્યો. કનીઝા સરીપુરમાં આવી તેજ વખતે આખા ગામમાં તેના આવવાની ખબર ફેલાઇ ગઇ એટલે ગામના ગૃહસ્થોની સ્ત્રીઓ તેણીને જોવાને ઇનતેજાર બની.

મુનશી સાહેબ પણ દરેક રીતે કનીઝાને રાજ રાખવા ચાહતા હોવાથી તેઓએ ગામના ગૃહસ્થોની સ્ત્રીઓમાં મળવા કાજે કનીઝાને મોકલી અને તેથી ગામના ગૃહસ્થ લોકોની દીકરીઓ તથા વહુઓ કનીઝાની મુલાકાત માટે આવવા લાગી. એમ દીન પર દીન મુલાકાત વધવાથી કનીઝા સુખથી રહેવા લાગી. જોકે તેણી માત્ર આઠ નવ વરસની હતી તો પણ મળવા આવનારોઓથી એવી રીતે મળી અને અદ્ય મલાજની વાતચીત કરી કે ગામમાં ઘેર ઘેર એની તારીફ થવા લાગી. કનીઝાની વાતચીત અને મેલમીલાપથી ગામની સ્ત્રીઓ એટલી બધી રાજ થઈ કે દર વખતે સ્ત્રીઓનું ટોળું કનીઝાની પાસે તેના મુખ સામે જોઈનેજ બેસી રહેતું હતું.

સરીપુરના એક રહીસ શેખ ખુદાખા નામના હતા; તેમના દીકરાનું મુંડણ (જાળકના જન્મ પછી પહેલી વખતે માથાના વાળ

કપાવવાની કીયાનો દીવસ) હવે તેથી ગામડાંઓના રીવાજ પ્રમાણે તેઓએ કુટુંબ કપીલા તથા ઓળખાણનાઓની સ્ત્રીઓ વીગેરેને નોતરાં મોકલ્યાં. મુનશી સાહેબને ત્યાં પણ નોતરું આવેલું હોવાથી તેઓ ઝતાનખાનામાં જઈને કનીઝાને કહેવા લાગ્યા.

“ કેમ દીકરી ! હવે તારો જીવ તો ગભરાતો નથી ને ? ”

“ ના હવે તો મને અહિં સાફ લાગે છે. આપણા પડોશવાળા પેલી ઉમીદન છોકરી બહુજ સારી છે. તે બીયારી મારી પાસે દરરોજ આવીને બેસે છે અને તેથી મારો જીવ તેનાથી બહુજ મળી ગયેલો હોવાથી હવે કાંઈ ગભરાટ થતો નથી. ” કનીઝા બોલી.

“ પેલી મીર હસનઅલી મરસીયાખવાનની દીકરી ઉમીદન ? બહુજ નેક અને ભોળા છોકરી છે. તેના માઆપ પણ બહુજ સારા અને બલા માણસ છે. ”

“ પણ અબ્બા ! મેં અહિં આવીને છોકરા છોકરીઓનાં અજબ જવાં નામેા સાંભળ્યાં છે. જેમકે છોકરીઓના નામ. ઉમીદન, કરી-મન, રહીમન, વીગેરે અને છોકરાઓના નામ મદારઅલી, સાલારઅક્ષ વીગેરે એનું કારણ શું ? શહેરમાં તો આવાં નામ કદીએ સાંભળવામાં આવ્યાં નથી. ” કનીઝાએ પુછ્યું.

“ બેટા ” મુનશી સાહેબે જવાબ આપ્યો : “ ગામડાનાં નામેા તો એવાંજ હોય છે ”

“ પણ અબ્બા ! મારી સાહેલી ઉમીદન ગુડીઓ બહુ સારી બનાવે છે અને હું તેની પાસે શીખું છું. ” કનીઝા બોલી.

“ શું તે તારાથી સીવવામાં હુશીયાર છે ? ” મુનશી સાહેબે અજબ થતાં પુછ્યું.

“ નહિ સીવવામાં તો એવી કાંઈ હુશીયાર નથી પણ લુગડાના ચહેરા બનાવવામાં કુશળ છે. ” કનીઝાએ જવાબ આપ્યો.

“ હા, પણ દીકરી ! ” હુસેન એહમદ કાંઈ યાદ આવતાં બોલ્યા “ આજ રાતે ખુદાબક્ષને ઘેર મુંડણ અને ખુદાઈ રાત (આખી રાત સ્ત્રીઓ ઢાલ વગાડીને ગાય છે તેને ખુદાઈ રાત કહે છે) માટે તું થોડી વાર માટે જઈ આવજે ”

“ અબ્બા ! ” કનીઝા બોલી “ હું કોની સાથે ત્યાં જઈ. હું તો કોઈ પણ દીવસ ગઈ નથી. વળી ખુદાબક્ષ કોણ છે ? તે પણ જાણતી નથી. ”

“ ખુદાબક્ષ સરીપુર ગામમાં સડથી મોટા જમીનદાર છે. આજ-કાલ તેમની પાસે જેટલાં હથીયારો અને સીપાઈ સુપરા નોકર છે તેટલા કર્યામાં ખીજ કોઈને ત્યાં પણ નથી. આખા ગામના લોકો ઉપર તેઓની જબરી ધાક છે. વળી આજ સુધી તેઓએ જમીનની લગાણ આપી નથી. ખીયારા અમલદારો તેમનાથી ત્રાહે ત્રાહે પોકારે છે. કોઈ પણ માણસને મારી નાખવો, નાક કાન કાપી લેવું વીગેરે તો તેમના ડાબા હાથના ખેલ સમાન છે ” મુનશી સાહેબે ખુદાબક્ષની હકીકત કહેતા જણાવ્યું.

“ એમ કે ? ” લગાર હેશત ખાતાં કનીઝા બોલી. ‘ અબ્બા એવા માણસને ઘેર રી આપ શ્યા માટે મોકલો છો કે જે માફ નાક કાપી લેતા પણ ત્રિછેંબ ન લગાડે.

“ નહિ બેટા ! ” મુનશી સાહેબે ધીરજ આપતાં કહ્યું ‘ તારું નાક શા માટે કાપે ? તું લગારે બીહતી ના, એ તો વાત નીકળે

તો આવીજ રીતે કહેવાય છે. લગાર આયાની સાથે ઉભી ઉભી જમ આવળે નહિ તો ખોટું દેખાશે.”

“બહુ સારું પણ હું તરતજ પાછી આવીશ.”

“હા! તરતજ પાછી આવળે.”

આ વાતચીત થવા પછી કનીઝા સાંજના વખતે નવાં લુગડા તથા બે ચાર સાદાં ધરેણાં પહેરી આયાની સાથે ખુદાબક્ષને ઘેર ગઇ. ખુદાબક્ષને ત્યાં કુટુંબ કબીલાની બધી સ્ત્રીઓ ગામડાના રીવાજ પ્રમાણે ખાટલાઓ ઉપર બેઠી હતી. તેઓ સઘળી કનીઝાના લુગડાં તથા ધરેણાંની સાદગી જોતાંજ છક થઇ ગઇ. અને હતું પણ એમજ. કેમકે કનીઝા આ વખતે એક પદમણી જેવી શોભી રહી હતી. જે વખતે કનીઝા પાલખીમાંથી ઉતરી ઘરમાં આવી તે વખતે શેખ ખુદાબક્ષ અને તેમના વડા દીકરા કુરબાનઅલી ઘરમાંજ હતા. તેઓ કનીઝાનો રંગરૂપ અને મોહક ચહેરો જોતાંજ દરેક પડવા લાગી ગયા.

કનીઝા પરદાની વધારે પરવા કરતી નહોતી કેમકે તેની વય ડાઘ વધારે થઇ નહોતી કે પરદાની જરૂર પડે. થોડીજ મુદત ઉપર તે પોતાના મરહુમ પિતાની સાથે સઘળે આવતી જતી હતી. તેથી આ વખતે પણ તેણીએ પોતાનો ચહેરો ચાદરથી છુપાવ્યો નહોતો. તેણીએ ઘરમાં આવતાની સાથેજ સૌથી પહેલાં શેખ ખુદાબક્ષને સલામ કરી અને તે બાદ સઘળી સ્ત્રીઓથી તેમના દરજ્જા પ્રમાણે મુલાકાત કરી. કનીઝા સર્વેથી મળી ચુકી તે બાદ તેણીને વીચાર આવ્યો કે અહીં કોઇ મારી સાહેલી હોય તો તેની પાસે જઇ બેસું

હજી તો વીચારમાં જ આવે તેમ જોઈ રહી હતી એટલામાં તેણીની પાડોસણ સાહેલી ઉમીદને તેને બોલાવતાં કહ્યું.

“ બહેન કનીઝા ! અહિં આવો, જુઓ હું તમારા પહેલાં આવીને અહિં બેઠી છું. ”

કનીઝા આ સાંભળતાં જ ઉમીદનની પાસે ગઈ અને પોતાની બેઠક લેતાં બોલી “ અહા ! ઉમીદન હું પણ એજ વિચારમાં હતી કે કાંઈ એજ બાણવાળી હોય તો તેની પાસે જઈને બેસું. ચાલો ! સાઈ થયું કે અહિં તારો સાથ થયો નહિ તો હું તો એકલી એકલી મુંઝાઈ મરત ! ”

“ બહેન ! હું પણ તમારાજ વિચારમાં બેઠી હતી ” ઉમીદને પોતાની બીજી સાહેલીઓ સાથે કનીઝાને એજ બાણ કરાવતાં કહ્યું. “ જુઓ આ સઘળા મારી સાહેલીઓ છે ! આ શેખજીની નાહની દીકરી બી ગુમાની છે અને આ સીકંદરપુરવાળા કાઝીની નવાસી બી ચહીતી છે. ”

“ હું તમે સઘળા બહેનોથી મળીને બહુજ ખુશી થઈ ” કનીઝા બધી છોકરીઓથી મળીને બોલી “ હું તો અહિં આવતાં સુધી બહુજ ગમરાઈ રહી હતી કે કોણ જણે ત્યાં થું થશે પણ ચાલો સાઈ થયું કે તમે બધાથી એજ બાણ થઈ. ”

“ હા ! બહેન, ગાણું સાંભળશો ? ” ઉમીદન બોલી “ હમણા પેલી મીરાસનો આવશે તેમાં સૌથી સરસ તો ધસીટીની વહુ છે અને તેનીજ ગઝલોની જ્યાં ત્યાં તારીફ થઈ રહી છે. ”

“ મને તો ગાણું સાંભળવાનો કાંઈ વધારે શોખ નથી. ”

ગાણા પ્રત્યે અભાવ ખતાવતાં કનીઝાએ કહ્યું “પણ જ્યારે ગાણું થશે ત્યારે અહિં બેઠી છું તો સાંભળવું તો પડશેજ, કાંઈ કાનમાં ડુબા ધાલીને તો નહિ બેસું!”

“બહેન ઉમીદન !” સાહેલીઓમાંની એક બી ગુમાની બોલી “મેં સાંભળ્યું છે કે કનીઝા બહેનને લખવા વાંચવાનો બહુજ શોખ છે?”

“હા, મને લખવા વાંચવાનો બહુજ શોખ છે પણ ઉમીદનના બદલામાં કનીઝા બોલી “અફસોસ જ્યારથી મારા અખખા-જનનો સ્વર્ગવાસ થયો છે ત્યારથી ભણવાનો તાલજ આવતો નથી.”

“બહેન ! અમારે ત્યાં તો ગ્રહસ્થોમાં સ્ત્રીઓ ભણતી નથી પણ વેષ્યાઓ ભણે છે” બી ગુમાની ભણવા તરફ અભાવ ખતાવતાં બોલી.

આં વાક્ય સાંભળીને કનીઝાને બહુ ખોટું લાગ્યું પણ તે વખતે તેણીએ બહુજ સજ્જગીની સાથે ભણવાની વાતને ઉડાવી દીધી. થોડા વારમાં ગાનારી મીરાસનો આવી અને તેણીઓ ગાવા લાગી. કનીઝાને કુદરતી રીતે આવા જલસાઓ પ્રત્યે અભાવ હતો તો પણ કારજવાલાની શરમથી કલાક બેકલાક મહા મેહનતે ગુજરી ઘેર જવાની રજા માંગી. કારજવાળી સ્ત્રીઓ અને બી ગુમાની, બી ચહીતી તથા ઉમીદને રોકાવા માટે બહુ કહ્યું પણ કનીઝા તખીયત ઠીક નહોવાનું બહાનું કરી ઘેર ચાલી આવી. ઘેર ઉપર મુનશી હુસેન એહમદ કનીઝાની ગેરહાજરીથી બેચેન બની રહ્યા હતા એટલામાં કનીઝાને આવેલી જોષ હસ્તા હસ્તા તેની પાસે આવીને કહેવા લાગ્યા.

“કહો દીકરી ! શું જોયું ?”

“કાંધએ નહિ” કનીઝા ત્યાંની હકીકત કહેતાં બોલી “હા ! સ્ત્રીઓનો જમાવ સારો હતો પણ હું તો કાંધને ઓળખતી નહોતી એટલામાં આપણા પાડોશવાળી ઉમીદનથી મુલાકાત થઇ ગઇ. તેણીએ કેટલીક જણીઓથી શુલાકાત કરાવી. પણ અપ્પા ! અહીંની સ્ત્રીઓને બણવા ગણવાનો શોખ છેજ નહી.”

“બેટા ! આતો ગામડું છે તેથી સ્ત્રીઓને બણવા ગણવાનો રીવાજ નથી. કદાચ કાંધ બણે તો કુરઆન શરીફ, રાહેનગત અને એકાદ મસાઅલની કીતાબ નહિ તો આમ રીવાજ નથી બલકે એક રીઓના બણાવવાને એજ ગણે છે.”

“તો શું હું પણ અહિં નહિ બણી શકું ?” કનીઝા ગરીબાઇ થી બોલી ‘મારા વહાલા અપ્પા ! મને તો જરૂર બણાવો. જુઓ મારા અપ્પાજનન જીવતા હોત તો હું કપારનીએ બણી ગણીને હુશીયાર થઇ જત. તેઓને મારા બણવાનો બહુજ ખ્યાલ હતો.”

“નહી બેટા ! હું ગામડીઆ રીવાજનો પાખંધ નથી. મારો તો ખાસ વિચાર છે કે તારા માટે લખનઉથી એક બણેલી ગણેલી ઉસ્તાની બોલાવી તેની પાસે તને સારી પેટે બણાવીને હુશીઆર બનાવું.” મુનશી સાહેબે કનીઝાના માથા ઉપર મમતાથી હાથ ફેરવતાં કહ્યું.

“અને બહા અપ્પા !” કનીઝાએ પુછ્યું “સીવવાનું તથા બરવાનું કોની પાસેથી શીક્ષણ લઉં ? મને તો હજી સુધી ગુડીએ પણ સીવતાં નથી આવડતી.”

“ બેટા, સીવવા ગુંથવા તથા બરવા વીગેરેનું સધળું કામ જાણનારીજ ઉસ્તાનીને બોલાવીશ એટલે તે તને બધી જાતનું શિક્ષણ આપશે. ”

આટલું કહી મુનશી હુસેન એહમદ બહારના હોલમાં આવ્યા અને તેજ વખતે લખનઉમાં પોતાના મિત્રોને લખી વાળ્યું કે, કોઈ શરીફ ખાનદાનની બહેલી ગણેલી તથા સધળી જાતના કામો જાણનાર હુશીયાર ઉસ્તાની ગમે તેટલા પગારમાં મળે તો પણ તરતજ સરીપુર મોકલી દો.

લખનઉ લખ્યાને આઠજ દીવસ વીત્યા હશે કે ઝહૂરીખાનમ નામની ઉસ્તાનીજી ખાવું પીવું અને પંદર રૂપીઆના માસીક પગારે આવી પહોંચી અને આવતાંની સાથેજ તેણીએ કનીઝને કેળવણી આપવી શરૂ કરી. કનીઝને મગજ શક્તી ખુદાતાલાએ સારી આપેલી હોવાથી જોત જોતામાં લખતાં વાંચતાં, રાંધતાં, સીવતાં અને ગુંથતાં બરતાં શીખી ગઈ. તેણીએ માત્ર ત્રણ વરસની ટુંક મુદતમાં આટલું બધું શીખવા ઉપરાંત ધરમનું પુરેપુરું શિક્ષણ અને જરૂર જોગી ફારસી કેળવણી પણ લઈ લીધી. કનીઝના મુકાબલામાં જો કદાચ કોઈ બીજી છોડી હોત તો તે આઠ વરસમાં પણ આટલું બધું શિક્ષણ લઈ શકત નહીં ! કનીઝની ઉસ્તાની ઝહૂરીખાનમ પણ પોતાની શાગીર્દની ચંચળાઈ અને બાહોશી જોઈને ઠંગ બની ગઈ હતી. જો કદાચ કોઈ વખત તેણી શિક્ષણ આપવામાં લગાર ઢીલ કરતી તો કનીઝ પોતે પોતાના ઉત્સાહથી ઝહૂરીખાનમને મજબુત કરીને શીખતી. આવી રીતે માત્ર ત્રણ વરસની મુદતમાંજ આપણી વારતાની મુખ્ય નાયીકા બચવા ગણવા વીગેરે કામોમાં પ્રવીણ

બની ગઇ. કનીઝાની ઉસ્તાની ઝહુરીખાનમ માટે વાંચકોના મનમાં અનેક વિચારો ઉત્પન્ન થતા હશે તેથી અહીં તેણીનું ટુંક વૃતાંત લખી દેવું બાજબી ગણાયા વિના રહેશે નહિં.

લખનઉ શહેરના ગોલાગંજ મેહેલ્લામાં મીરઝા આઝમ બેગ નામના એક પ્રખ્યાત શાયર રહેતા હતા તેઓની :આ ઝહુરીખાનમ વીધવા હતી. મીરઝા આઝમ બેગે ઝહુરીખાનમને લગ્ન બાદ સઘળી જાતની કેળવણી પોતાના હાથે આપીને દરેક કામમાં પ્રવીણ બનાવી હતી. અને તેથીજ અત્યારે લખનઉ જેવા શહેરમાં પણ ઝહુરીખાનમનો જોટો મળતો નહોતો. એતો કાળનો ગતી ન્યારી છે નહિ તો ઝહુરીબેગમને આજે નોકરી કરવાના દહાણ આવત નહિ. જ્યાં સુધી મીરઝાઆઝમબેગ લખનઉના બેહેસ્ત નશીન બાદશાહ વાજીદ અલીશાહના દરબારમાં મુસાહીબ હતા ત્યાં સુધી ઝહુરીખાનમના દોરઢમામ જેવા લાયક હતા. એતો ૧૮૫૭ના બળવામાં મીરઝા આઝમબેગ ઉપર પડતી આવી અને તેઓ બીચારા માર્યા ગયા તો ઝહુરીખાનમને આજે ઉસ્તાનીજીની નોકરી કરવી પડી. તેણીએ કેટલાક દીવસ સુધી તો લખનઉમાંજ નવાબ હુસેન અસકરી સાહેબની દોકરીઓને શિક્ષણ આપ્યું. અને જ્યારે ત્યાંથી રજા મળી ત્યારે એકાએક કનીઝાને બજાવવાની જગ્યા હાથ આવી ગઇ. ઝહુરીખાનમ એકંદર રીતે જેતાં બહુજ કાબેલ અને બાહોશ ઉસ્તાની હતી પરંતુ જેવી તે બાહોશ હતી તેવીજ લાલસુ પણ હતી. જે કે તેણીની આગળ પાછળ કોઇ ખાનાર પીનાર નહોતું છતાં પણ તે લાલસુ હૃદયી વધારે હતી અને આજ સખખસર નવાબ હુસેન અસકરીને ત્યાં નબાવ થયો નહિ.

મુનશી હુસેન એહમદ કનીઝાને હૃદયથી વધારે પ્યાર કરતા હતા. દુન્યાની કાષ્ઠપણુ કીંમતીમાં કીંમતી વસ્તુને તેઓ કનીઝાથી વધારે સમજતા નહોતા અને તેજ કારણે તેઓ ઝહુરીખાનમ જેવી બાહોશ, હુશીઆર અને કાબેલ પણ લાલચુ ઉસ્તાનીની દરેક રૂબરૂમાં ઉદાર દીલથી પુરી કરી તેને દરેક વખતે રાજી રાખતા હતા. ત્રણ વરસની લાંબી મુદત સુધી ઝહુરીખાનમ મુનશી હુસેન એહમદને ત્યાં ટકી તેનું મોહટું કારણ મુનશી હુસેન એહમદની ઉદારતાને ગણીએ તો તેમાં લગારે સહરાગત ભરેલું કહેવાશે નહિ. કનીઝા ત્રણ વરસની મુદત પસાર કરી હવે બાર વરસની વયે પહોંચી હતી. હવે તે બાળ વયની જીંદગી પુરી કરી જીવાનીતા પહેલા પગથીઆ ઉપર ચઢી હતી. અને તેથી પહેલા કરતા તે સમજમાં પણ વધી હતી. જે કે બાળવયમાં પણ તે સારી સમજ અને બુદ્ધિવાન હતી છતાં આ ત્રણ વરસ દરમિયાન વિદ્યા હુન્નર અને વયનો વધારો થતાં તેણી તેના પ્રમાણમાં વધારે બુદ્ધિશાળી બની હતી. વયની સાથે પોતાના રંગ રૂપમાં પણ તેણીએ બહુજ તરકકી કરી હતી. કનીઝાની બાહોશી, રંગ રૂપ અને વિદ્તાનાં આખા ગામ તથા આસપાસની વસ્તીમાં ભારે વખાણ થઈ રહ્યાં હતાં. જે કે કનીઝાને મુનશી હુસેન એહમદને ત્યાં બધી વાતનું સુખ હતું છતાં પણ બાગ્યેજ કાષ્ઠ એવો દીવસ ગયો હશે કે જે દીવસે તેણીએ પોતાના મહુમ પીતાને યાદ કરી જે આંસુઓ ન પાડ્યાં હોય એક દીવસે તેણી નાહી ઘોઘ અને લુગડાં પહેરીને અગાશી ઉપર પોતાના બીંજયલા વાળ સુકાવી રહી હતી એટલામાં ઝહુરીખાનમે આવતાંની સાથેજ કનીઝાનો લાવણ્યતા ભરેલો ચહેરો જોઈને કહ્યું “ એટા ! હવે તમે બહુજ સુંદર દેખાઓ છો ” આ સાંભળી કનીઝાનું દીલ ભરાઈ આવ્યું તેથી આંખમાંથી આંસુ કાઢતાં કાઢતાં બોલી “ હાય આજે મારા અબ્બા હોત તો તેઓ મારી સુંદરતા જોઈને આનંદ માનત !

મુનશી હુસેન એહમદ સાહેબ મરહુમ.

વાંચકો ! આ વાતથી સારી પેઠે જાણીતા થઈ ચુક્યા છે કે મુનશી હુસેન એહમદ સગાં સંબંધીઓથી તદ્દનજ એનસીબ રહેલા હતા. અત્યારે અગર કોઈ તેમના સગા વહાલામાં હોય તો માત્ર આપણી વાર્તાની મુખ્ય નાયીકા કનીઝાજ હતી. જ્યારથી કનીઝા મુનશી હુસેન એહમદને ત્યાં આવી છે ત્યારથી તેઓએ ઘંઘો રોજગાર મુકી દઈ એકાંતવાસને પસંદ કર્યો છે. ઘોડાની સોદાગરી કરવાનું કામ તેઓ વરસો થયાં કરતા હોવાથી અત્યારે પૈસે ટકે સારી રથીતી હતી. તેઓ પોતાની જીંદગીમાં કોઈના મોહતાજ ન થાય એટલી પુંજી હોવાથી નિરાંતે જીંદગી ગુજારી રહ્યા હતા. એક દીવસે વાતમાં વાત નીકળતાં કનીઝાએ મુનશી હુસેન એહમદને પુછ્યું.

“ અબ્બા ! હું જ્યારથી આપને ત્યાં આવીને રહી છું ત્યારથી આપે બહાર જવું તદ્દનજ બંધ કરી દીધું છે. અને મેં સાંભળ્યું છે કે સોદાગરીનું કામ પણ મુકી દીધું છે તેથી અબ્બા ! જાણ્યામાં મારા આવવાથી આપને બહુ મોહટું નુકસાન વેઠવું પડ્યું હશે. માટે મારી વીનંતી ઉપર ખાસ લક્ષ આપીને આપ આપની સોદાગરીનું કામ પાછું જારી કરી દ્યો અને મારા તરફની લગારે ચિંતા કરો નહિં. હું આ ઘરમાં ઉસ્તાનીજ અને શુજરાતન મામાની સાથે હસી ખુશીથી રહીશ અને આપના બહાર જવાથી મને કોઈ પણ વાતનું દુઃખ નહિ પહોંચે.”

“ હા ! બેટા ” મુનશી એહમદ બોલ્યા “ મેં મારો ધંધો ખંધ કરી દીધો છે પણ ખુદાના રઝકો કરમથી એટલી પુંજ છે કે તારું તથા તારા બાલબચ્ચાતું ગુજરાન ધણી સારી રીતે ચાલી શકશે તેથી હું આરામથી બેઠો છું અને તને બેઠને મારી આંબોને ટાટક આપી રહ્યો છું.”

ઉપલી વાતચીત થઈ ગઈ અને તે ઉપરથી એટલો સાર નીકળ્યો કે મુનશી હુસેન એહમદ તદ્દન શાંત જીદગી ગુજારીને કનીઝાના બાલબચ્ચાં માટે સારી રકમ મુકી જવાના હતા. પણ કાળચક્ર કેવા વિચારમાં હતું તેની તેમને ક્યાં ખબર હતી ?

ઉપલી વાતને એકાદ અકવાડીઈ પસાર થયું એટલામાં શહેરમાં એકાએક ડોલેરા ફાટી નીકળ્યો મુનશી સાહેબે ડોલેરાથી બચવા માટે અનેક ઉપાયો કર્યા જેમકે માટીની હાંડીઓમાં સીરકો બરીને દરેક દરવાજા ઉપર તે હાંડી લટકાવી દીધી અને દરેક દરવાજા ઉપર “ લીખમમતા ” ના તાવીઝો ચોંટાડી દીધા, તથા ઘરના ખુણેખુણામાં દરરોજ લોખાન, સુખડ અને ગંધકની ધુણીઓ આપી. વળી આખા ઘરમાં ચુનો ફેરવીને ચંદન જેવું બનાવ્યું. ટુંકમાં એટલું કે મોલાના નજીર એહમદની “ તવબતુન નસુહ ” નામની કીતાબમાં જેટલા ઉપાયો નસુહના માટે દીધા હતા તેટલા બધા ઉપાયો ડોલેરાથી બચવાના મુનશી હુસેન એહમદે કર્યા, પણ.....

“ મન દરચે ખ્યાલેમો ફલક દરચે ખ્યાલ ”

ખુદાતાલાના કારોબારમાં ડોલનું કાંઈ ચાલતું નથી. મુનશીસાહેબે જ્યાં આટલી બધી સાવચેતી રાખી ત્યાં આ વાતની પણ ખાસ સાવચેતી

રાખી હતી કે કર્મમાં ગમે તે માણસ કોલેરામાં પટકાઈને મરણ પામે તેની ખબર તેમના કાનો સુધી પોંહચે નહિ. પરંતુ એક દીવસે ભોગ-જોગે શેખ કુરબાન અલી આવ્યા અને આવતાની સાથે જ બોલ્યા.

“ મુનશી સાહેબ ! આજકાલ ગામમાં ભારે ફેર વરતાઈ રહ્યો છે એક એક ઘરમાંથી ચારચાર લાશો નીકળી રહી છે અને તેથી કફત સીવનાર તથા ગોર ખોદનાર પણ મળી શકતા નથી. હવે તો ખુદા રહેમ કરે તો સાફ. ”

આ સાંભળતાં જ મુનશી હુસેન એહમદના ચેહરા ઉપર મુરદ-નીનો અસર ફેલાઈ ગયો તેથી ધીમે અવાજે બોલ્યા “ શેખજી ખુદાની હીકમતમાં કોઈનું કંઈ ચાત્રી શકતું નથી, જેનો વખત આવશે તેને જવા વિના છુટકો નથી માટે આ વાતો મુકીને કોઈ બીજી વાત કરો. ”

“ એતો ખરું છે પણ આપ જુઓ તો ખરા ? ” શેખ કુરબાન અલીએ મુનશીજીની વાત ઉપર ઉપર ચોંટીયું ધ્યાન આપી આગળ લંબાવતાં કહ્યું “ પેલા મોહમ્મદઅક્ષ મરી ગયા, અલીહુસેન અને તેમની વહુ તથા બચ્ચાંઓ એકી સપાટે ગુજરી ગયાં, તેઓ આખા ઘરનું નખોદ વળી ગયું. બીચારો કરીમુદ્દીન આજે જ કોલેરામાં સપડાયો છે તેનો પણ થોડી વારમાં ખાતમોજ સમજાવે. ”

આ વાત સાંભળતાં જ મુનશી હુસેન એહમદના હોસ ઉડી ગયા. અને માત્ર દસ મીનીટમાં જ તેઓ પોતે પણ ચાલતા કોલેરામાં પકડાઈ પડ્યા. આ જોઈ શેખ કુરબાન અલી હકીમને બોલાવવા માટે દોડ્યા હકીમે આવી દવા પાછ પણ લગારે ફેર પડ્યો નહિ. તરત જ બીજી દવા બદલી તેનો પણ અસર થયો નહિ. આ

જોઈ હુસેન એહમદ પોતાની જાંઘી પુરી થએલી સમજીને નિરાશ થઈ ગયા. એટલે તરતજ કનીઝને પોતાની પાસે બોલાવી કેહવા લાગ્યા.

“ બેટા ! ખુદાતઆલાની એવીજ ઇચ્છા જણાય છે કે હું પણ ખવાજ બકાઉલ્લાખાન મરહુમની પેઠે તને નિરાધાર મુકીને મોતને શરણુ થાઉ. માટે બેટા ! તું કાંઈ ગભરાતી ના, જે બાગ્યમાં હશે તે થયા વિના રહેનાર નથી પણ મારી આ વાતને કલેજમાં કોતરી રાખ કે દર વખતે અસમત (પ્રતીવૃત્તપણા) બલાઈ તથા સત્યતાનો ખ્યાલ રાખજો. જો તેં આ ત્રણ વાતો ઉપર ખ્યાલ રાખ્યો તો યકીન માનજે કે દુન્યાની દરેક આબર, જગતનું દરેક માન તને મળ્યા વિના નહિ રહે. વળી બેટા ! જો આ ઘર અને મારી તમામ જંગમ તથા સ્થાવર મીલકત તારી અને તારા શાહરની છે. તેમાં કોઈનો કાંઈ પણ ઇલાકો નથી. ”

આ સાંભળતાંજ કનીઝા ચોધાર આંસુએ રડતાં બોલી “ હાય અબ્બા ! આપ પણ મને નિરાધાર મુકીને ચાલ્યા ! હાય ! હું એવી કમનસીબ નીકળી કે પહેલાં અમ્માજન ગયાં તે બાદ અબ્બાજન અને હવે આપ પણ જાઓ છો ? હાય ! હાય ! હવે શું કરું ! હું આપના વિના આ ઘરખાર અને માલ મીલકત તે શું કરું જ્યારે આપ પોતેજ નહિ હોવ ત્યારે આ બધું મારા શા કામનું ? હાય ! આપ જશો તો ફરી મારું કોણુ ? હું ખરેખર નિરાધાર થઈ જઈશ. ”

“ બેટા ! સખર કર ” મુનશી હુસેન એહમદ શેખ, કુરબાનઅલી અને હર્કામજીની તરફ જોઈને બોલ્યા ‘ જુઓ બાઈઓ ! આ મારી વસીયત છે તેને લખી લ્યો અને તમે ગવાહ રહેજો કે મારી બધી મીલકતની માલેક કનીઝા છે. આપણા શહેરના પારેખ શા.બીલરામદાસને

ત્યાં મારા એકાવન હજાર રૂપિયા જમે છે તે બધાની માલીક મારી દીકરી કનીઝા છે એના સીવાય મારું બીજું કોઈ વાલી વારસ નથી”

આ સાંભળી તરતજ શેખ કુરબાનઅલીએ એક વીલ તૈયાર કર્યું અને તેના ઉપર મુનશી હુસેન એહમદના હસ્તખત કરાવી લઈ શાક્ષી તરીકે પોતાની સહી કરી વીલને પોતાના ખીસ્સામાં મુકી દીધું. તે વખતે એટલી બધી પરેશાની થઈ રહી હતી કે કનીઝાને એટલી પણ મુજ ન પડી કે તે વીલ લઈને પોતાની પાસે રાખે અથવા મુનશી હુસેન એહમદને પણ વીચાર ન આવ્યો કે શેખ કુરબાનઅલીની પાસેથી લઈને કનીઝાને આપે. વીલ લખાયાને કાંઈ ઝાઝો વખત નહિ ગુજ્યો હોય કે મુનશી હુસેન એહમદ કલમએ શહાદત પઢતા પઢતા સ્વર્ગવાસ પામ્યા. કનીઝા મુનશીજીના પલંગ પાસે ઉભી ઉભી યોધાર આંસુએ રડી રહી હતી અને મુનશીજી લાકડાની પેટે સળંગ પલંગ ઉપર પડ્યા હતા. હવે શું હતું કે તેઓ હાલે ચાલે અરવા વાતચીત કરે ! આત્માનો પોપટ તો ઉડી ગયો માત્ર શરીર રૂપી પાંજરું પલંગ ઉપર પડી રહ્યું હતું જેને જેઘ કનીઝાએ આનમાન જમીન એક કરી નાખ્યા. આટલી નાની વયમાં બીચારી કનીઝાને ત્રણ વખત આવા દેખાવ જેવા પડ્યા હતા.

પહેલો દેખાવ તો તેને યાદ નહોતો પરંતુ પોતાના પ્યારા પીતાના મરણનો દેખાવ એવો લાગે હતો કે જેવો મુનશી હુસેન એહમદના મરણનો દેખાવ નજરે આગળ હતો. કનીઝાને મુનશી હુસેન એહમદ સાથે જે મોહાળખત થઈ હતી તે પોતાના મરહુમ બાપથી કોઈ પણ રીતે ઓછી નહોતી અને ખરેખર એમ હોય

તેમાં નવાઇ જેવું કંઈ નથી. કેમકે ખ્વાજ બકાઉલ્લાખાન પોતાની જીંદગી દરમ્યાન કર્નાજાની જેટલી સંભાળ અને હેતુ પ્યારનો વરતાવ કરતા તેટલોજ મુનશી હુસેન એહમદે પણ કર્યો હતો અને છેવટે મરતી વખતે પણ મુનશી હુસેન એહમદે પોતાની તમામ જંગમ તથા સ્થાવર મીલકતની એકલી વારસ કર્નાજાને બનાવી ને પોતાની સાચી મીત્રતા અને મોહખ્વતની જીવતી જાગતી સાબેતી આપી દીધી હતી.

મુનશી હુસેન એહમદના સ્વર્ગવાસની ખબર બહાર દેલાતાં જોતજોતામાં આખા દરબાના રહેવાશીઓનો જમાવ થઇ ગયો. આખા કરબામાં જોકે કોલેરાના ત્રાસથી નાસાનાસ થઇ રહી હતી અને ભાઇ, ભાઇના કંઈ દરનમાં શરીર થતો નહોતો તોપણ મુનશી મરહુમની મોહખ્વત બલાઇ અને ઉદારતાના સખખે આખા કરબાના મુસલમાનો ભેગા થઇ ગયા. ધરની અંદર તો કર્નાજા રડી રડીને બીજાઓને રડાવી રહી હતી અને બહાર મુનશી મરહુમની લાશને ગુસલ વીગેરે ઢાંકરીને જનાજામાં મુકી કલમએ શહાદતના ઉદગારોની સાથે જીંદગીની છેલ્લી મંજલ ઉપર લઇ ગયા. જનાજાની નમાજમાં સેંકડો માણસો શરીર થયા હતા. ટુંકમાં એટલુંજ કે બાર વાગતાની અંદર તે મીત્રતાનો પુજારી, મોહખ્વતનો દેવતા અને દોસ્તીના ખરા દાસને માટીના હજારો મણના ઢગલાની નીચે દબાવી દીલગીર થતાં સર્વે લોકો વેરાઇ ગયા. મુનશી મરહુમની મોહોખ્વતને યાદ કરી એકે એક માણસના ચેહરા ઉપર રંજના ચિન્હો જણાતાં હતાં પરંતુ શેખ કુરબાનઅલીના ચેહરા ઉપર બધાથી ઉલટી રીતે કંઈક ખુશીનો પ્રકાશ દેખાતો હતો. મુનશી મરહુમને દરનાવીને શેખ કુરબાન-

અલી સીધા કનીઝાની પાસે આવ્યા અને તેણીની ઉસ્તાની ઝૂલરી ખાનમને અલગ બોલાવી લગભગ એક કલાક સુધી હળવે હળવે વાતો કરી.

વાંચકો ! જાણ્યામાં કુરખાનઅલીથી વાકેશ નહિ હોય તેથી અત્યારે ટુંકમાં તેમની ઓળખાણ કરાવવાની જરૂરત છે. શેખ કુરખાનઅલી શેખ ખુદાબક્ષના દીકરા છે. જેમને ઘેર મુંડનમાં આજથી ત્રણ વરસ ઉપર કનીઝા ગઈ હતી. અને તેજ દીવસથી કનીઝાની સફાઈ અને સુંદર ચહેરા જોઈ જાને ખાપ દીકરા એક સાથે કનીઝાના પ્રેમમાં પડ્યા હતા. બકોલ શાયર

દિલમે પોશીદા તપે ધરક યુતાં રખતે હે

આગ હમ સંગકે માનિન્દ નિહાં રખતે હે

શેખ કુરખાનઅલીના ખાપ શેખ ખુદાબક્ષ લગભગ સાઠ પાંસઠ વરસની વયે પહોંચી ચુક્યા હતા. અને શેખ કુરખાનઅલી કોઈ ખાંરીતે પીસ્તાલીસ વરસથી ઓછા હતાજ નહિ પોતે કાંઈ પણ બજેલ ગણેલ નહોતા તો પણ ગુલીસ્તા, ખોસ્તાં મહા મુસીબતે પુરી કરીને ઉસ્તાદને ત્યાંથી નાહાસી આવ્યા હતા. તેઓ એક પુરા કરખાતી માણસ હતા. તેમનું ઉંચું કંઠ, ચપટું નાક, મોહટા કાન, જેઠેલા ગાલ, નાહાની નાહની માંજરી આંખો અને ભુરા વાળ તથા પાન વધુ પ્રમાણમાં ખાવાથી લાલાશમાંથી વધીને કાળા પડી ગયેલા દાંત, તેમની જુઝ્યાઈ, કપટ અને આળસાઈની ગવાહી આપી રહ્યા હતા. જાને ખાપ દીકરાની વહુઓ મરી ચુકેલી હોવાથી અત્યારે જાને રંડાપણા હતા. શેખ ખુદાબક્ષ આખો દીવસ અફીણ માંહે રહેતા હતા તો

કુરખાનઅલી ચંડુલ અને ચરસમાં ચઢીયાતા હતા. મુનશી હુસેન એહમદનો સ્વર્ગવાસ થતાંજ કુરખાનઅલીના મનમાં કનીઝાની સાથે લગ્ન કરવાનો વિચાર આવ્યો અને તેજ વખતથી તેઓએ પોતાની કોશીશો જોરી કરી દીધી સઉથી પહેલું કામ તેઓએ આ કર્ત્યું કે વીલ પોતાના કબજામાં કરી લીધું, અને તે બાદ કનીઝાની ઉસ્તાની ઝહુરીખાનમને પોતાના ઠાવમાં લઇને ભવીષ્યની સારી આશાઓ બંધાવી. લાલચુ ઝહુરીખાનમ શેખ કુરખાનઅલીની લાલચોમાં લપ-ટાઇને તેજ વખતે ઉલટા પગે કનીઝાની પાસે આવી, અને હેત તથા પ્યારની સાથે ઓવારણા લઇ બેઠી.

“બેટા કનીઝા ! જુઓ દુન્યા કેવી હેય છે! જોત જોતામાં શું હતું અને શું થઇ ગયું ! માટે હવે બેટા જોઇ વીચારીને ચાલવું જોઇએ. બાળવયનો જમાનો વીતીને હવે જુવાનીનો સમય આવ્યો છે તેથી કુંડી કુંડીને કદમ મુકવામાંજ ભલાઇ છે.”

“ઉસ્તાનીજી” કનીઝાએ જવાબ આપ્યો “હું એ સારી પેટે સમજું છું પણ અબ્યાજનની છેવટની શીખતો મરતાં સુધી નહિ ભુલું. હાય અબ્યા ! આજે આપના સ્વર્ગવાસથી હું ખીજી વખતે ચતીમ બની.”

“બેટા ! સખર કરવી જોઇએ, આ દીવસ બંધાના માટે આવનાર છે,” ઝહુરીખાનમ મતલબની વાત કેહતાં રહતું મુખ બતાવીને કેહેવા લાગી “હવે આ શહેરમાં આપણું કોઇ પણ તનનું માણસ રહ્યું નહિ. અને મેં હમણાંજ સાંભળ્યું છે કે મુનશી સાહેબ મર-હુમના બાણેજ મોહમ્મદ રહેમાનને બોલાવવા માટે માણસો ગયાં

છે તેથી તેઓ હમણાંજ આવશે અને આવતાની સાથેજ આપણને ઘરની બહાર કાઢી મુકશે. ”

આ સાંભળતાંજ કનીઝ પોકારી ઉઠી “ એ કાઢનાર કોણ ? ઉસ્તાનીજ આ શું બોલો છો ? અબ્બા મરહુમ મરતી વખતે પોતાની સંઘળી મીલકત મને આપી ગયા છે તેમાં હવે બાગ પડાવ નાર ખીજે કોણ છે ? ”

“ બેટા ! હજુ તમે નાદાન છો. તમારી પાસે મરહુમનું વીલ તેમજ ખીજ કોઈ સનદ નથી, તેમજ શહેરમાં તમારો કોઈ બરસાનો મદદગાર માણસ નથી અને એ સીવાય તેમની સાથે સરકાર દરબારમાં લઢવા જેટલી શક્તી પણ નથી. ” ઉસ્તાનીએ સમજાવતાં કહ્યું.

“ સનદ કેમ નથી ? ” કનીઝ બોલી “ અબ્બા મરહુમ મરતી વખતે વીલ લખી ગયા છે ! ”

“ પણ તે તમારી પાસે નથીને ? ” ઉસ્તાની બોલી “ મરવા પછી એવા વીલને કોઈએ ગળુકારતું નથી માટે બેટી ! મારી વહાલી બેટી ! જરા સમજીને કામ કરવું જોઈએ. આપણું આવા સમયમાં કોઈ પણ નથી પણ એક ખીયારા શેખ કુરબાનઅલી છે જેઓ અત્યારે બહાર ઉભા છે અને તમારાથી મુલાકાત લેવા માંગે છે તેમનાથી મળો અને શું કહે છે તે સાંભળો. તેમના વિના ખીજે કોઈ પણ મદદગાર નથી અને તેમનાથી સારો.....

“ તમે અત્યારે શું કહી રહ્યાં છો તે હું અત્યારે ખીલકુલ સમજી શકતી નથી માટે સાફ સાફ કહો ! ”

“બેટી ! હું આ કહેવા માંગુ છું કે કે કે કે..... તમારું લગ્ન એમની સાથે.....

“ઉસ્તાની ! આ કેવી વાતો કરી રહ્યાં છો ! આજે અબ્બાને ગુજરવાને કાંઈ વાર થઈ નથી ને હું અત્યારથીજ લગ્નની વાતો કરું !” કનીઝા ગુસ્સાથી લાલચોળ બનીને બોલી “હજી હું પુરા બાર વરસની તો થઈ નથી અને તમને શું થઈ ગયું છે કે આવી વાતો કરીને મારા દીલને દુઃખ આપી રહ્યાં છો ?”

“બેટા ! લગ્નની વ્યવસ્થા આજ છે. ઈરી તમે જાણોને તમારું કામ” ઝડૂરીખાનમ લગાર ચાપલુસીથી કહેવા લાગી “પણ કુરબાન અલીથી વાત કરવામાં શું જાય છે, તેઓ કહે છે કે બહુ અમત્યનું કામ છે તેથી કહો તો બોલાવું.”

“બહે બોલાવી લાવ ”

તરતજ ઝડૂરીખાનમ બહાર ગઈ અને કુરબાનઅલીને સાથે લઈને અંદર આવી. કનીઝા ઓરડીની અંદર પરદામાં બેઠી અને કુરબાનઅલી ઓરડીની બહાર દીવાનખાનામાં ઉભા રહીને બોલ્યા.

“મુનશી હુસેન એહમદ સાહેબના મરણનો જે સંદેશો થયો છે તે મારું દીલ સારી પેઠે જાણે છે- આહા ! કેવો સારો અને બાપુદા સ્વપ્ન દુન્યાથી ઉઠી ગયો !”

આ સાંભળતાંજ કનીઝા ચોધાર આંસુએ મોહટથી રડવા લાગી જે સાંભળી દીલાસો આપતાં તથા પોતાની મતલબ કહેતાં કુરબાનઅલી બોલ્યા.

“ સખર કરો, ખુદાતાલા જે કાંઈ કરે છે તે બંદાના સારા માટેજ કરે છે. આમાં પણ તેનો કાંઈ બેદ હશે. પણ અત્યારે હું જે કાંઈ કહેવા આવ્યો છું તે તમારાજ લાભનું હોવાથી આંસુ લુછી નાંખી ધ્યાન દઇને સાંભળો. મુનશી સાહેબ મરહુમનો સગો બાણેજ જે શરેહ પ્રમાણે તેમની મીલકતનો વારસ છે કેમકે શરેહ હસલામની રૂએ હતક કાંઈ ચીજ નથી, તેથી મને બીક લાગે છે કે રખેને તે અહિં આવીને બધી મીલકત ઉપર કબજો લઈ તમોને કાઢી ન મુકે ? ”

“ પણ વસીયતનામું અખ્યા મરહુમ લખીને ગયા છે અને જે તમોએજ લખ્યું છે અને જે તમારીજ પાસે છે તેનું કેમ ? ”
કનીઝા બોલી.

“ હા ! મારી પાસે છે પણ તમે તે વસીયતનામાની શરતને પુરી તો કરો ? ”

“ અખ્યાની વસીયત પુરી કરવા માટે હું તૈયાર છું. ”

“ ત્યારે ફરી શી હરકત છે હું આપની મદદ માટે તૈયાર છું. જુઓ સાંભળો વસીયતનામામાં લખેલું છે કે “ અગર મારી દીકરી કનીઝે કાતમા શેખ કુરઆનઅલીની સાથે લગ્ન કરે તો મારી સ્થાવર તથા જંગમ મીલકતની વારસ બને અને બે કઠાય તેથી આ લગ્નથી ઇનકાર કરે તો મારો બાણેજ મોહમ્મદ રહેમાન મારી બધી મીલકતનો સાચો હકદાર વારસ છે. ”

આ સાંભળતાંજ કનીઝા પોકારી ઉઠી “ ઓ ખુદા ! આ શું ? તદ્દન જુઠા ! મારા અખ્યાએ એવી કાંઈ શરત લખીજ નથી ! ”

“ અગર તમે એમ સમજતા હોવ, અને મને પોતાનો ખરો

પેરખવાહ નહીં સમજતાં હોવ તથા સેવકના હાથને કપ્પુલ નહિ કરતાં હોવ તો ફરી મોહમ્મદ રહેમાનના પંજમાંથી છુટવું બહુ મુશ્કેલ છે. મરહુમની મીલકતમાંથી તમોને એક પાઇ પણ મળી શકતી નથી, વસીયતનામું મારી પાસે છે અને તેને હું હમણા શાદીને ફેંકી દઉં તો તમો વગર ઠેકાણાના બનીને રખડતાં થઇ જાવ માટે કાંઇ વિચાર કરો ?” કુરખાનઅલી દમ બરાવતા બોલ્યા.

“ ખીસમિલ્લાહ ! આપ બહુજ ખુશીની સાથે વસીયતનામાને ફાડી નાંખો ” કનીઝા હીમતથી બોલી “ જ્યાં મ્હારો બહાલો બાપ ગયો ત્યાં હું સમજીશ કે મારી બધી મીલકત પણુ ગઇ. પરંતુ બાલ્યમાં લપટાઇને તમારી સાથે લગ્ન કરી શકતી નથી. અને હા ! તમને આ પણુ ચેતાવું છું કે મને હવેથી ના વારસ સમજીને આવી વાતો કરવાની હીમ્મત કરતા નહિ. ”

આ સાંભળી ઝહુરીખાનમ કનીઝાની પીઠ ઉપર હાથ ફેરવતાં બોલી “ મારી બહાલી બેટી ! બીચારા શેખજી બહુજ સારા અને બહા માણસ છે માટે એમનું કહેવું માનજો, આપણું બહુજ યશો. ”

“ બસ ઉસ્તાનીજી ખામોશ રહો ” કનીઝાએ ઝહુરીખાનમને દબાવતાં કહ્યું “ આપની અને મારી વચ્ચે જે સંબંધ હતો તે આજે આવી વાતોથી તુટી ગયો. અશ્વોસ ! માત્ર થોડાજ કલાકની મુસીબતમાં તમે મારી હીમાયત મુઠી દીધી. હવે તમારાથી આગળ ઉપર તો બીજી શી આશા રાખવી જોઇએ ? હું તો અખખાના મરતાંજ આવનારી મુસીબતો માટે ચેતી ગઇ છું, પણુ કાંઇ ચિંતા નહિ, મને મારા ખુદા ઉપર પુર્ણ બરસો છે અને તેજ મને દરેક વખતે સહાય કરશે. ”

આ સાંભળી શેખ કુરબાનઅલી બોલ્યા “ કનીઝા! સાંભળો ખુદાનો બરસો કાંઈ કામ આવશે નહિ, જે તમારે મારી સાથે લગ્ન કરવાની મરજી ન હોય તો સાચું ઇનકાર કરી દ્યો કે હું વસીયતનામાને ફાડીને ફેંકી દઉં. જુઓ કનીઝા તમારી લગામ મારા હાથમાં છે. ”

“ અસતગરૂસ્લાહ ! ” કનીઝા દ્રઢતાથી બોલી “ મારી લગામ અને તે તારા હાથમાં? અફસોસ તમોએ સમજવામાં બહુ મોટી ભુલ કરી છે કેમકે હું તે માણસ નથી કે જે લાલચમાં લપટાઈને પોતાના વિચારોથી વિરૂદ્ધ પગલું ભરું. જે કદાચ મારા ભાગ્યમાં બીજા માગવાનું હશે તો હું તે માટે તૈયાર છું અને મારા ખુદાની ઇચ્છા મને દોલતમંદ બનાવવાની છે તો તે દોલતથી મને કોઈપણ રીતે મેહરમ રાખી શકતો નથી. માટે શેખજી આપ અહીંથી ચાલતા થાઓ. મારે આપની મદદની જરૂર નથી. ”

જુઓ અત્યારે તો હું જાઉં છું અને આજ રાતની મેહેતલ આપું છું. ખુબ સમજી સોચીને કાલે જવાબ આપજો. ”

આટલું કહી શેખ કુરબાનઅલી ચાલતા ચલા. હજી તેઓ ઘરની બહારજ નીકળ્યા હતા કે શેખ ખુદાબક્ષ એટલે શેખ કુરબાનઅલીના બાપ લાકડી ટેકતા ટેકતા આવ્યા અને સૌથી પહેલાં તેઓએ શુબરાતન આપાને પોતાની પાસે બોલાવીને વાતચીત કરી અને તે બાદ જણ્યામાં બેચાર રૂપીઆ પણ આપ્યા એટલે શુબરાતન તરતજ કનીઝાની પાસે આવીને કહેવા લાગી.

“ બીબી કનીઝા ! મેં બહાર એવી વાતો સાંભળી છે કે જેથી

અહુજ દીલગીરી થાય છે અને વગર અચકાચે આંખોથી આંસુ નીકળી પડે છે. હાયા હળુ મુનશી સાહેબના સ્વર્ગવાસને કાંઈ વાર થઈ નથી એટલામાં તો બધા લોકો તમોને કાઠી મુકવા તૈયાર થઈ ગયા છે. મુનશી સાહેબના બાણેજ મોહમ્મદ રહેમાનને બોલાવવા માટે માણસો ઉપર માણસો દોડાવ્યાં છે. એટલે તેમના આવ્યા પછી કોણે જાણે આપણી શી ગતી થશે ! આપણી બહારે ચઢી બે શબ્દો કહે એવું કોઈ પણ નથી. પરંતુ આ શહેરના આગેવાન શેખજી અહુજ બહા હોવાથી તે ખીચારા હીમાયતમાં ઉભા રહેવાને તૈયાર થયા છે.”

“ક્યા શેખજી ?” કનીઝાએ બધી વાત સાંભળીને પુછ્યું.

“હમણા પેલો કુરબાનુ આવીને ગયો તેના બાપ શેખ ખુદા-બક્ષ જેઓ અહિંના બહુ મોહટા લાગવગવાલા માણસ છે. જોકે તેઓ ધરડા છે પણ બહાદુરીમાં તો અહુજ પુરા છે. આજકાલ તેમના હાથમાં જે સત્તા છે તેવી ખીજ કોઈના હાથમાં નથી તેથી જો તેઓ આપણી મદદમાં તૈયાર થાય તો ફરી કોઈપણ આપણું કાંઈ કરી શકશે નહિ.” શુબરાતને શેખજીની બહાદુરીનું વર્ણન કરતાં કહ્યું.

“તેઓ મદદ આપવામાં ત્યારે કેમ વીલંબ લગાડે છે ? તેમના બેટાએતો હમણાં એવી વાતો કરી છે કે જેથી મને અહુજ મોહટો સદમો પાંદચ્યો છે. હાયા અત્યારે અખ્ખા જીવતા હોત તો તેમની મજલ હતી કે તેઓ આવું બોલે ! પણ ખેર મારો ખુદા છે. મને લાવારસ સમજીને મરજી પડે તે બોલે. હું સાંભળવાને તૈયાર છું” કનીઝા રડતાં રડતાં બોલી.

“બીબી ! તે મુવો એવોજ પાછો છે. આપ કાંઈ પણ ચીંતા ન કરો. શેખજી બહાદુર આવીને ઉભા છે, અને આપથી મળવા માગે છે કહો તો બોલાવી લાઉં !”

“ખેર જ બોલાવી લાવ, પણ જેવી રીતે પરદામાં રહીને મેં કુરબાન અલીથી વાતચીત કરી હતી તેવીજ રીતે તેમનાથી પણ વાતચીત કરીશ.”

શુબરાતન આ સાંભળી બહાર ગયો અને શેખ ખુદાઅક્ષને બોલાવીને દીવાનખાનામાં બેસાડ્યા. અને કનીઝા ઓરડામાં પરદાની અંદર બેઠી. શેખજીએ પ્રથમ તો બેચાર ખોંખારા મારી બહાદુરીની સાબીતી આપી અને તે બાદ પોતાની ફેન્સી અને અચકાતી જીભ વડે બોલ્યા.

“બબબબબેટી, બબબબીબી કકકકકનીઝા ! મુનશી હુસેન એહમદ સાહેબના સ્વર્ગવાસથી બધા લોકો તમારા દુસ્મન બની ગયા છે.”

“બલે બની જાય, પણ મારા જેવી પતીમ, બેકસ, અને અનાથ બાળાની મદદ માટે ખુદાજંદ તઆલા તખયાર છે.” કનીઝાએ જવાબ આપ્યો.

“પપપપપપણુ જો તતતતતમો મમમમમારી સસસસસાયે લલલલલલગન કકકકકરો તો હું તતતતતમારી મમમમમદદ કરવા તખયાર છું” શેખજીએ પોતાની મતલબ કહી.

“ઓ ખુદા ! આ શું ? શેખજી હુંતો તમોને મારા મરહુમ અબ્બાથી પણ વધારે વૃદ્ધ સમજી છું. તેથી તમારે તો મને પો-

તાની દીકરી સમજવી જોઈએ.” કનીઝા અફસોસની સાથે અન્યથતાં બોલી.

“તતતતમે મને જોડો વૃદ્ધ સમજો છો તેટલો હું વૃદ્ધ નથી એતો લગાર નઝલાની ખીમારીથી દહાંત પડી ગયા છે. પણ આજ લાંબા સમયથી હું તમોને ચાહું છું. માટે મને કકકકબુલ કરી દ્યો એટલે ફફફરી હું તમારી મદદ કરવા તકવાર થાઉં અને હુસેન એહમદની સઘળી દોલત તમને અપાવું.”

“બસ ! બસ ! મોહરું બંદ કરો મને તમારી મદદની જરૂર નથી તેમજ હું મીલકત પણ માગતી નથી.” કનીઝા ગુસ્સાથી બોલી “કેમરે શુબરાતન ! તું આટલા માટેજ શેખજીને બોલાવી લાવી હતી કે ! અફસોસ બધાજ નીમકહરામ નીકળ્યા.”

“તતતમે ગગગગુસ્સો ન કરો, હું ચચચચાલ્યો જાઉં છું પણ ફરી મારી મદદ માગતા નહી, પણ હાય ! મારો તો આ હાલ છે.”

હહહહિજ મેં તુમારે ફફફટ ગયા કલેજ

મમમુદ્દતેં ગુઝરી પપપાસ તુમ ન આયે.”

“બલે પધારો, અને ફરી આવવાની તરદી લેતા ના, મારો નિજેહ્યાન તે ખારી તાલા છે.”

આ સાંભળી શેખજી લાકડીના આધારે ચાલતા થયા એટલે કનીઝા બારે વિચારમાં પડી ગઈ. તે જાણતી હતી કે આ ઘરમાં બે સ્ત્રીઓ એટલે એક ઉસ્તાની અને ખીજી શુબરાતન છે. પણ તે બંને તેની દુશ્મન છે. પરંતુ તેણી પોતે દહતામાં પુરેપુરી પાબંદ હોવાથી તેણીએ પોતાના મનમાં પાકો નિશ્ચય કરી લીધો કે ચાહે

લાખો રૂપિયાનો ફાયદો થતો હતો તો પણ હું મને પોતાને વેચીશ નહિ. વળી તેણી મુનશીસાહેબ મરહુમની મહોબતને યાદ કરીને આંસુઓનો વરસાદ વરસાવતી અને કહેતી કે “હાય મારા અપ્પાની મીલકત છે અને તેઓ મને આપી ગયા છે છતાં લોકોની બેધમાનીથી તે મેળવવામાં અનેક મુસીબતો ઉભી થઈ ગઈ છે તેથી હવે મારે મીલકતને શું કરવી છે? જે મીલકતના સખબે લોકોનું ધમાન ઠેકાણું રહેતું નથી તે મીલકત મને ન બેધબે. મારો નિગેહ્યાન પાકપરવરદીગાર છે, તેજ મારી પરવરિશ કરશે. તેજ મને આ જગમગમાંથી મુક્તી અપાવશે, તેજ મને રહાય કરશે, તેજ મને પાપીઓના પંજમાંથી છોડાવશે”. કનીઝા આવા વિચારોમાં હતીજ કે સાંજના સાત વાગે મુનશી સાહેબનો કહેવાતો બાણેજ મોહમ્મદ રહેમાન આવી પહોંચ્યો. જ્યારે કનીઝાને મોહમ્મદ રહેમાનના આવવાની ખબર પહોંચી ત્યારે તેણીએ શુબરાતનને બોલાવીને કહ્યું કે “શુબરાતન ! બાઈ મોહમ્મદ રહેમાન મારા મરહુમ અપ્પાના બાણેજ થાય છે તેથી તેઓ મારા સગા બાઈની પેઠે છે માટે તું જ અને તેમને મારી પાસે બોલાવી લાવ. હું તેમનાથી પડદો નહિ કરું !” આ સાંભળી શુબરાતન, મોહમ્મદ રહેમાનને બોલાવવા દોડી.

મોહમ્મદ રહેમાન મરહુમ મુનશી સાહેબનો સગો બાણેજ થતો નહોતો પણ ઘણીજ દુરની સગાઈમાં હતો. મુનશી સાહેબ મરહુમ પોતાની જાંઘડીમાં તેનાથી મેલમીલાપ રાખતા નહોતા. માત્ર એક વખતે ઇદના અવસરે કનીઝાની મોબુદગીમાં આવ્યો હતો, જેથી કનીઝા તેને મુનશી સાહેબનો સગો છે એટલું જણાવી હતી. મોહમ્મદ રહેમાન પચીસ છવીસ વરસની વયનો હતો અને યુવાની

મહેરબાનીથી એકજ આંખ ધરાવતો હતો. બણેલો ગણેલો તો કાંઈ વધારે નહોતો પણ પ્રપંચમાં પુરો હોવાથી આવતાંની સાથેજ ઓરડા તથા પેટીઓને તાળાં મારી પોતાનો કબજો કરી લેવાની પેરવીમાં ગુંથાયો, એટલામાં શુબરાતને કનીઝાનો સંદેશો પહોંચ્યાલ્યો જે સાંભળતાંજ તે બોલ્યો “હાં, હવે કેમ નહિ બોલાવે? એનો મતલબ હું સારી પેઠે જાણું છું. પણ ઠીક છે ચાલ આવું છું.”

આટલું કહી અંદર આવ્યો, એટલે કનીઝા તેને જોડને બોલી “આપ અબ્બાજનનના બાણેજ અને હું તેમની દીકરી છું. તેથી હવે હું આપને મારા સગા ભાઈની પેઠે સમજી ભાઈજન કહીશ. હાય! જુઓ તો ખરા કે અબ્બાજનનની આંખ બંધ થતાંજ મારો કોઈ મદદગાર રહ્યો નહિ.”

“એમ તો ન કહો” મોહમ્મદ રહેમાન બોલ્યો, “ભાઈ તમારા બીજા કોઈ હશે કેમકે હું તો તમારો ભાઈ બનતો નથી.

“અફસોસ! કનીઝા નિશ્વાસ નાખતી બોલી “એ પણ મારા નશીબતી બલીહારી છે કે તમે ભાઈ બનવામાં ઇનકાર કરો છો”

“ભાઈ ભાઈની વાતો તો પછી થઈ રહેશે પણ પહેલાં એ કહો કે મામુજનનના કેટલા રૂપિયા તમારી પાસે છે, અને બીજી શી શી વસ્તુઓ છે?” મોહમ્મદ રહેમાને સામાનના લીસ્ટ માટે કહેતાં કહ્યું. “એ બધું પહેલાં લખાવો અને પછી બીજી વાત કરો”

“આ બાબત કાંઈ પણ પુછવાનો તમોને અધિકાર નથી કેમકે અબ્બાજનન બધી માલ મીલકત મને આપી ગયા છે.” કનીઝાએ લગાર જુરસાથી કહ્યું.

“એમ કે ?” મોહમ્મદ રહેમાન કનીઝાની ઠેકડી કરતાં બોલ્યો. પણ તમારા પ્યારા અબ્બાજનને માલ મીલકત તમારા જેવાને આપવાનો શો હક હતો ? મારા જેવો તેમનો લખ્તે જીગર મોજુદ હોવા છતાં તેઓ બીજાને વારસ બતાવેજ શા માટે ? આ બધી જુઠી વાતોને આજુએ મુઠ્ઠી કાઢને કાલ આ ધર ખાલી કરી રસ્તે પડો તહિ તો ફરી મારા જેવો ખરાબ માણસ એકે નથી. ”

“ભાઈ ! આપ કેવી વાત કરો છો ?” કનીઝા ગદગદિત કંઠે બોલી “આ બધી મીલકત અબ્બાજનને પોતાની જાત મહેનતે મેળવેલી છે અને વળી તેમની વસીયત પણ મોજુદ છે.”

“એવી વસીયતને ગણે છેજ કોણ ?” મોહમ્મદ રહેમાને પોતાનો પુરો રંગ બતાવતાં કહ્યું. “ભાણેજની મોજુદગીમાં તમારો વારસામાં હકજ ક્યાંયા પેંહચે ? વળી તમે છો કોણ ? મામુજનની સાથે કાંઈ સગાઈ થાય છે ? તમે કાકાની દીકરી છો ? મામાની કે માસીની દીકરી છો ? કહેા જોઈએ !”

“હાય શો જવાબ આપું !” રડી પડતાં કનીઝા બોલી “બેશક ! મારા અને મામુજનના વચ્ચે કાંઈ સગાવટનો સંબંધ નહોતો પણ તેઓએ મને પોતાની સગી દીકરી કરતાં વધારે સમજી છે.”

“એ તેઓની બહુ મોહટી મુખાઈ થઈ કે તેઓએ એક રખડતી રજળતી અને બુખે મરતી છોકરીને પોતાની દીકરી સમજી ! પણ એ મુખાઈ તેઓ પોતાની સાથેજ કબરમાં લઈ ગયા છે માટે વસીયતનામાનું રટણ મુઠ્ઠીને એકદમ રસ્તે પડી જવ, એવા વસીય-

તમા તો છપ્પનસો જોઈને ફેંકી દીધા. સમજ્યા? મોહમ્મદ રહે-
માને ધાંટા પાડતાં કહ્યું,

“ભાઈ! શું કરવા ધાંટા પાડીને લોકોને સંભળાવો છો !
મને આ માલ મીલકતની લગારે જરૂર નથી અને વળી મારામાં
એટલી તાકત પણ નથી કે હું તુમારા જેવાથી લડાઈ કરું. પણ જો
તમારે મરહુમની રૂઢને રંજ આપવો હોય તો મને રંજીત કરો.
તે બીચારા તો મર્યું પામી કબરમાં પગ લંબાવીને પડ્યા છે તેથી
ખુદા વિના કોઈ પણ મારી મઢદે આવતાર નથી.” ચોધાર આંસુઓ
પાડતાં કનીઝા બોલી.

“બહુ સારું પણ બધી વાતને મુકી દઈ તમે તમારો રસ્તો
હ્યો અને પેલા તમારા અબ્બાજનના વસીયતનામાને મધ લગાવીને
ચાટો.” મોહમ્મદ રહેમાન નિર્દયપણે બોલી શુબરાતન મામાને કહેવા
લાગ્યો “શુબરાતન લગાર બહાર આવ મારે તારી સાથે વાતચીત
કરવી છે.”

શુબરાતન તરતજ મોહમ્મદ રહેમાનની સાથે બહાર આવી
એટલે મોહમ્મદ રહેમાને કહ્યું

“કહો જોઈએ હવે તમારી બીબીના શા વિચારો છે?”

“વિચારો કેવા ?” શુબરાતને પોતાની કર્મકથા કહેતાં કહ્યું
“હું પોતેજ આ ઘરમાં બેચાર દીવસનીજ મહેમાન છું ને ? તેથી
હવે તો આપ જાણો અને તે જાણો”

“જો સાંભળ !” મોહમ્મદ રહેમાને શુબરાતનને હાથમાં લેતાં
કહ્યું. તું એને જઈને સમજાવ કે તે મારાથી લગ્ન કરી લે. લગ્ન

ચતાંજ આ બધી પીડાઓ પળવારમાં ટળી જશે. મારી વહુ પણ આ વાતમાં રાજી છે એટલે કાંઈ હરકત આવે એવું નથી. વળી તારો પણ ખ્યાલ રાખવામાં આવશે. સમજી ?”

“ના સાહેબ !” શુઅરાતને કાનો ઉપર હાથ મુકતાં કહ્યું “હું આવી ખટપટમાં પડી માણો ખાવા ચાહતી નથી. પેલા શેખ ખુદાબક્ષને માટે સીફારસ કરી સંતાપમાં પડી છું તેમાંથી તો છુટકો થયો નથી અને વળી બીજી બલામાં ક્યાં પડું ?”

“ક્યા ખુદાબક્ષ ?”

“પેલા આ ગામના રહીશ ખુદાબક્ષ અને વળી તેમના દીકરા પણ લટટુ ચંપ ગયા છે. ખુદાબક્ષની સીફારસ મેં કરી હતી અને મીયાં કુરખાનુ તરફથી ઉસ્તાનીજી બોલ્યાં હતાં.”

“પણ મારી મોજુદગીમાં બીજાઓને આ કામમાં પડવાનો લગારે હક નથી. કેમકે હું મામુનનનો બાણેજ અને વળી તેમનાથી જુવાન તથા બધી મીલકતનો માલેક પણ છું.” મોહમ્મદ રેહમાને પોતાનો હક સાબેત કરતાં કહ્યું.

“એ તો ખરૂં છું કે હકતો તમારો છે, પણ મીયાં કુરખાનુની પાસે વસીયતનામું હોવાથી તે તેના ઉપર કુદે છે.” શુઅરાતને વસીયતનામાની બીક બતાવી.

“છટ ! એવા વસીયતનામાને કોણ પુછે છે. તું જરા જાહેને એને સમજાવ નહીં તો ફરી આ ઘરમાં રહેવું બહુજ મુશ્કેલ છે.”

“ખેર આપના કહેવાથી જાહ છું પણ મેં તો મારી આખી જીંદગીમાં આવી હઠીબો છોકરી ક્યાંએ જોઈ નથી.”

શુભરાતન આવું કહી તરતજ અંદર આવી અને જ્યાં કનીઝા પોતાના કીસમતના ફેરફાર ઉપર રૂદ્ધ કરી રહી હતી ત્યાં બેઠી એટલે કનીઝાએ શુભરાતનને પુછ્યું.

“ કહો, કાંઈ બીજી નવી વાત લાવ્યાં છો કે શું ? ”

“ શું કહું બીબી ! ” બનાવટનાં આંસુઓ પાડી શુભરાતન બોલી “ આખું કારખાનુંજ બગડેલું છે, તેથી હવે તો ખુદાની દર-ગાહમાં એજ દોઆ માગું છું કે ખુદા ! તું અમોને ઇજ્જત આપ-રૂની સાથે આ ધરમાંથી કાઢજે. ”

“ કેમ કાંઈ આખર ઇજ્જત ઉપર પણ વાત આવી છે કે શું ? ” કનીઝા ગભરાઇને બોલી.

“ હા જ્યાં ત્યાં તમારીજ વાતો છે, જેને જોઈ છું તે તમા-રાજ રટણ પાટલા કરે છે. હમણાજ મીયાં રહેમાનના કહેવાથી જ-ણાયું કે પોતે પણ તમારાથી લગ્ન કરવા ચાહે છે અને કહે છે કે જો મારી સાથે લગ્ન થશે તો હું એને આખર સાથે રાખાશ, અને જે ટંટા શીસાદ થવાના છે તે બધા બંધ પડી જાય... ”

શુભરાતન કાંઈ આગળ કહેવા ચાડતીજ હતી કે ગુસ્સાના આવેશમાં કનીઝા પોકારી ઉઠી, “ બસ બંધ કર મામા ! તારી જીબને એકદમ બંધ કર, હું એક શબ્દ પણ વધારે સાંભળવા માગતી નથી; એ બદમાશોને હજી સુધી મારા દ્રઢ વિચારોની ખબર નહિ હોય ! માટે તું હમણા હાલ તેઓને જઈને કહી આવ કે હું પૈસાટકાની લાલચથી ખુદાબક્ષ જેવા ધરણ ગધેડા, અને કુરખાનું જેવા મુખાં તથા રહેમાન જેવા જાહેલની સાથે કાંઈ કાળે પણ લગ્ન કરી શકતી નથી. હું આવા લગ્ન કરવા કરતાં ઘેર ઘેરની ભીખ માંગવી હજાર

દરજે બેહતર સમજું છું. માટે તેઓને જે કાંઈ ટોપીસાદ કરવો હોય તે ખુશીથી કરે. મેં તો મારી આખર અને ધજગત ખુદાતાલાને સોંપી છે અને તેનાજ આધારે બેઠી છું. ”

“ બીબી ! તમે પોતે સમજદાર છો. તેથી વધારે તો શું સમજવું તો પણ એટલું તો કહ્યા વિના રહી શકતી નથી કે કુરઆનું અને મીયાં રહેમાન કરતાં શેખ ખુદાબક્ષ હજાર દરજે વધારે સારા છે. આજકાલ તેમના હાથમાં જે સત્તા છે તે કાબના હાથમાં નથી. ” શુબરાતને ફરી કનીઝાને કહ્યું, જે સાંભળતાંજ તેણી ગુસ્સાથી લાલચોળ બનીને બોલી ઉઠી.

“ ચાલ એકઠમ મારી સામેથી ચાલી જા, નહિ તો અખત્રડી તને આ કહેવાની મજા બતાવું છું. ”

આ સાંભળી શુબરાતન છલ્લકો કરીને બહાર ચાલી ગઈ એટલે કનીઝા મોહટથી પેટભરીને રડી અને રડતાંરડતાંજ નિંદ્રાવશ થઈ ગઈ. રાત પણ પડી ચુકેલી હોવાથી શુબરાતન તથા ઉસ્તાની પોતપોતાના ઓરડાઓમાં સુઈ ગઈ. ગરીબ બીચારી કનીઝા સવારની ભુખી પ્યાસી હતી. આખા દીવસના કઠળાટથી થાકેલી હોવાથી તરતજ નિંદ્રા આવી ગઈ પણ ફરી સ્વપ્નામાં મુનશી હુસેન એહમદ આવીને કહેતા કે “ દીકરી ! બદમાશો મારી જાતમહેનતની કમાઈ લુટી લે છે. પણ બેટા તું કંઈ ચિન્તા ન કર, ખુદા તને આ મીલકતથી પણ વધુ મીલકત આપશે. ” મુનશી હુસેન એહમદના શબ્દો સાંભળતાંજ તેણી ચોંકીને ઉઠી જતી અને ફરી મરહુમને યાદ કરી ચોધાર આંસુએ રડતી. એમ કરતાં સવાર પડી એટલે મોહમ્મદ રહેમાન, કુરઆનઅલી અને ખુદાબક્ષ તથા શા. બીલરામદાસ વીગેરે આવી પહોંચ્યા, એટલે

પ્રથમ મોહમ્મદ રહેમાને બધા માણસોની રૂબરૂ મુનશી સાહેબની મીલકત ઉપર પોતાનો દાવો સાબેત કરી કનીઝાને બહાર વીકળવાનો હુકમ આપ્યો. એટલે કનીઝાએ ઉસ્તાની તથા શુબરાતનને પોતાની પાસે બોલાવીને કહ્યું “ હું સમજી ચુકી છું કે હવે હું આ ઘરમાં રહી શકતી નથી કેમકે મારા અળખા અને ખુદાએ આપેલું ઘર ઝાલીમો મારારી છીનવી લે છે. તેથી તમોને પુછુ છું કે તમો બંનેમાંથી એક પશુ મારો સાથ આપો છે ?

“ દીકરી ! ” :ઉસ્તાનીજી મમતા બતાવતાં બોલ્યાં “ હજી કાંઈએ ગયું નથી, મીયાં કુરબાનઅલી બહાર વસીયતનામું લખને તમારી મદદ માટે તૈયાર ઉભા છે. માટે તમે હા કહો અને ફરી જુઓ કે શું થાય છે !”

કનીઝાએ આ સાંભળી શુબરાતનની સામે જોયું એટલે તેણીએ કહ્યું “ હવે રહેવાદો ઉસ્તાની, તમારા કુરબાનુને, એ મુવાને પુછે-છેજ કોણ ? શેખ ખુદાબક્ષ જેવા બહાદુર અને મોહટી લાગવગ ધરાવનાર બહારજી ઉભા છે. માત્ર તમારી હા ઉપર પુરેપુરી મદદ આપશે. ”

આ સાંભળી કનીઝાએ શ્રેહીનો ઘુંટડો પીને જવાબ આપ્યો. “ શાહબાથ ! નીમકહલાલ નોકરો એવાજ હોય છે. ખરેખર મેં મારી ફર્યાદની દાદ મેળવી લીધી. તમોએ જે જવાબ આપ્યો તે તમોને શોભા બરેલોજ છે, માટે હવે સાંભળો ? હું અત્યારે મારા ધરદાને દૂર કરી ખુદાનું નામ લખને બહાર નીકળું છું, અને તમોને જે કાંઈ કહ્યું કર્યું હોય તે માફ કરજો. ”

તે બાદ કનીઝા ધરના એક એક થાંભલા અને એક એક બારી બારણાથી ગળે વળગીને ખુબ રોષ, અને તે બાદ ધરની બહાર નીકળી આવી. જેને જોતાંજ બહાર બેગા થએલા માણસો એકદમ ઉભા થઇ ગયા એટલે કનીઝા સંજોધીને બોલી.:

“હું અત્યારે મારા પરદાને દુર કરી તમે લોકોની સામે એટલા માટે આવી છું કે તમે લોકો તમારા ખુદાને હાજર નાઝરસમજી અને ઇમાનને માથા ઉપર રાખી સાચે સાચું કહી દો કે આ માલ-મીલકતનો માલેક કોણ છે ? અને મુનશી હુસેન એહમદ મરહુમનો ખરો હકદાર વારસ કોણ છે ? હું પોતે છું કે આ ઉમેલો મોહમ્મદ રહેમાન જે પોતાને મુનશી સાહેબનો બાણેજ જાહેર કરે છે તે પોતે ઇમાનથી કહી શકે છે કે મુનશી સાહેબની જીંદગી દરમ્યાન આ ધરમાં થોડા દિવસ પણ તે રહી શક્યો છે ? અને તમે લોકો પણ કહી શકો છો કે તમેજે આને કોઇ દિવસ મુનશી સાહેબની સાથે જોયો છે ? કદી નહિ ! કોઇ પણ કહી શકશે નહિ. ત્યારે શું તમે લોકો આજ ઇનસાફ કરવા બેગા થયા છો કે મરહુમની વસીયત ઉપર પાણી ફેરવવામાં આવે ? શું તમે લોકોને તે દિવસની લગારે બીક નથી કે જે દિવસે મુનશી સાહેબ આ ઇનસાફીના સમયે તમારો હામન પકડીને જવાબ માંગશે ? વળી તમે મહાન કીરતા-રથી પણ બીહતા નથી કે જેણે પતીમ અને અનાથને દુઃખ પહોંચાડવાની સખ્ત મના કરી છે ! ખરેખર મારો કાંઇ હક નથી. મારા બહાલા અબ્માજન અને અબ્માજન મને એકલી મુકીને આપ્યા ગયા, અને મુનશી હુસેન એહમદ અબ્બાએ માફ પોપણ કર્યું અને મરતી વખતે પોતાની ઉદારતાથી સઘળી માલ મીલકત આપી ગયા

પણ હવે તમારા પ્રમાનમાં એવીજ નાઈન્સાડીએ ધર ક્યું છે કે હું ખરી હકદાર, લાચાર, જનીને ચાલી જઈં તો તે મને મંજૂર છે. હ્યો, તમે ખુશી થાવ કે હું જવાના માટેજ પરદો દુર કરીને બહાર નીકળી છું. ક્યાં છે મીયાં રહેમાન ! આવો અને મામાની મીલકતને વાપરો. મારો ખુદ છે, મારો બરોસો તેના ઉપરજ છે તે જરૂર મને રહાય કરશે, પણ એ કર્યાના રહેવાશીઓ ! મેં તો તમારું પ્રથાન જોઈ લીધું !

આ દીલકશ અને દુઃખી તકલીર સાંભળી હાજર રહેલાઓનાં દીલ હાલી ગયાં પણ જ્યાં નફસાનીયત હોય ત્યાં ક્યા ફટકવા પામતી નથી એ ખરું હોવાથી સર્વે ચુપચાપ રહ્યા, પણ પોતાની મતલબથી શાહ બીલરામદાસ બોલી ઉઠ્યા.

“ બાપ્તો ! મારી પાસે સુનશીજીની કાંધ રકમ હોય કે ન હોય, પણ બતાવો કે તેમનું વસીયતનામું ક્યાં છે ? ”

“ વસીયતનામું તો મારી પાસે નથી ” શેખ કુરબાનઅલીને બતાવતાં કનીઝા બોલી “ પણ આ સાહેબે લખ્યું છે અને એમની પાસેજ છે. ”

“ કનીઝા ! ” કુરબાનઅલીએ બધાની નજર ચુકાવી કનીઝાને કહ્યું “ જુઓ વસીયતનામું નૂરી પાસે છે. હા કહી દો એટલે હાલ તરત આપી દઉં. ”

કનીઝાએ આનો જવાબ આપો કાઢીને ધીકાર બતાવવા સિવાય બીજો કાંઈ ન આપ્યો તેથી ચીરડાઈને કુરબાનઅલી બોલ્યો.

“ વસીયતનામું અમારી પાસે નથી. અને વસીયતનામા સખંધી અમે જાણતા નથી. ”

“ અહા શું આજ તમારું ઇમાન છે ? ” કનીઝા ધિક્કારથી બોલી. અફસોસ ! શું તમોએ વસીયતનામું નથી લખ્યું ? શું વસીયતનામું તમારી પાસે નથી ? છે અને તમોએ લખ્યું છે. પણ લાલચમાં લપટાઇને તમો ઇન્કાર કરી રહ્યા છો પણ યાદ રાખો કે વસીયતનામાના ઇન્કાર કરવાથી હું તમારા હાવમાં આવી મારી મરજી વિરૂદ્ધ એક પણ પગલું ભરું એ તદ્દન અસંભવિત અને ન બનવા જોગ છે. હજી તમોએ મારી દ્રઢતા જોઈ નથી? આ બધી મીલકત મને મળી ચુકેલી છે તથાપિ માત્ર તમારા જેવા પાપીઓના સખબેજ હું તેને સદાને માટે મુકી દઉં છું. ”

“ બાઈઓ ! ” બીલરામદાસ ફેંસલો કરતાં બોલ્યા “ જો તમારી પાસે તસીયતનામું હોય તો આપી દો. યતીમની મીલકત દબાવવી યોગ્ય નથી, પણ જો તમારી પાસે વસીયતનામું નહોતું તો આ બધી મીલકત ઉપર મોહમ્મદ રહેમાનનો હક છે. કેમકે મોહમ્મદ રહેમાન બાણેજ અને કનીઝા પાળી લીધેલી છોકરી છે. ”

આ વાતચીત પછી સધળાઓએ મળી વિચાર કર્યો અને મીયાં રહેમાન તથા બુદા ખુદાબક્ષ તથા કુરબાનઅલીએ પોતાનીબનતી મહેનતે કનીઝાને હાવમાં લેવાની તરકીબો લગાવી. પણ એકે કારગાર ન થવાથી, આખરે ગુસ્સાના આવેશમાં કુરબાનઅલીએ વસીયતનામું ફાડી નાખ્યું. એટલે છેવટે સધળા જણાઓએ મોહમ્મદ રહેમાનને હકદાર ઠેરવી કનીઝાનો હક ખાતલ કર્યો. આ જોઈ કનીઝા બોલી.

“ સાહેબો ! તમારો ઇન્સાફ જોઈ લીધો. હું અત્યારેજ તમારા ઇન્સાફની પ્રશંસા કરતાં વિદાય થાઉં છું. હવે અગર ખુદાતઆલામાં

કાંઈ કુદરત છે અને મુનશી હુસેન એહમદ મરહુમના આત્મામાં લગારે શક્તિ છે તો તેઓ જરૂર આ : બેઇ-સાદીનો બદલો લેશે. મને અત્યારે આગાહી થઈ રહી છે કે જેઓએ બેઇમાનીથી આ મીલકત લીધી છે તે તેઓની પાસે પણ રહી શકશે નહિ અને અત્યારે છે તેથી પણ ખરાબ હાલતે થશે. ”

આટલું કહી કનીઝાએ ધર ઉપર એક છેલ્લી નંજર નાંખી ચાલવા માંડ્યું. ઉસ્તાનીજી અને શુબરાતને તેણીનો સાથ ન આપ્યો. કનીઝા ચોધાર આંસુએ રડતી પ્રથમ મુનશી હુસેન એહમદની કબર ઉપર ગઈ. કુરબાનખલી અને ખુદાબક્ષે તેણીનો પીછો પકડ્યો પણ શાહ ખીલરામદાસ વીગેરેના સમગ્રવવાથી તેઓ રોકાઈ ગયા. કનીઝા કબ્રસ્તાનમાં પહોંચીને મોહટી વમાસણુમાં પડી ગઈ. કેમકે જ્યાં નંજર ઉઠાવીને જોતી હતી ત્યાં બધે કબરોજ દેખાતી હતી. તેણી આવી સ્થિતિમાં પાંચજ મીનિટ ઉભી રહી હશે કે એટલામાં કબ્રસ્તાનના ફકીરે મુનશી સાહેબની કબર ખતાવી. કનીઝા કબરની પાસે પહોંચતાંજ મોટેથી રડી અને કબરની પાસે બેસી લમબમ એક કલાક સુધી બેચેન બનીને રડતી રહી. છેવટે ધણીજ દુઃખી દીલે તેણી કબરને છેલ્લી સલામ કરી ત્યાંથી પણ વિદાય થઈ, પણ તેણી ક્યાં જઈ રહી હતી તેની પોતાને પણ ખબર નહોતી અને ક્યાં જાય છે તે પણ જાણતી નહોતી. તેણીનું દુન્યામાં કોઈ પણ સંજુ વહાલું નહોતું. ચોધરી ગુલામ કાદરખાનની બીબીના વર્તાવથી તેણી જાણતી થઈ ચુકી હતી તેથી ત્યાં જવાનો વિચાર આવતાંજ આંસુઓનાં બે દીપાં વધારે સરી પડ્યાં. મુનશી હુસેન એહમદે જે મમતા અને માયાથી કનીઝાને ઉછેરી હતી તેને જોતાં ખરેખર અત્યારે કનીઝાની

કનીજા કબરનો પાસે જેસા લગભગ એક કલાક સુધી ખેંચેન બનીને રહતી
રહી.....

સ્થિતી બહુજ ઇચ્છાજનક હતી. માત્ર એક માણસના મરતાં કેટલો-
બધો ફેરફાર થઇ ગયો ! કનીઝાએ ઘર મુકતી વખતે માત્ર એક લુગ-
ડાનો એક સાદો જોડો પહેરેલો હતો તેજ અત્યારે તેના શરીર પર
હતો, જથ્થોમાં માત્ર ચાંદીની ચુડીઓ દાઢાંમાં હતી. તે
સિવાય પૈસા ટકા કે સોનાની જથ્થોમાંથી વાલ બરાબર પચ્ચ લીધું
નહોતું. હાથ કેવી મુસીબત ! કનીઝા ! ખરેખર તું કમનખીય છે.
તારી કમનસીબીની સાબેતી આપવાની લગારે જરૂરત નથી. તેં
મુનશી દુસેન એહમદ જેવા મુશ્કળીને ગુમાવ્યા એજ તારી કમન-
સીબી છે. ગરીબ કનીઝાને ક્યાં ખબર હતી કે ફરી યતીમી અને
નિરાધારીનું દુઃખ ઉડાવતું પડશે ! આહ ! તેણી અત્યારે કઇ તરફ
જઇ રહી હતી તેનું તેણીને પોતાને જ્ઞાન નહોતું. હા ! તેણી એટલું
જાણતી હતી કે હું અત્યારે એક સીધી સડક ઉપર ચાલી રહી છું.
એમ ચાલતાં ચાલતાં સડકની બાજુમાં આવેલા એક ગામમાં પહોંચી
અને ગામની બહાર કુવા ઉપર બેસી મઇ. કોઇ દીવસ પમ રસ્તે
ચાલેલી ન હોવાથી થાકીને લોથ થઇ મઇ હતી. વળી સવારથી
કાંઇ ખાધેલું ન હોવાથી ભુખથી બેહાલ બની ગઇ હતી. આખરે
કાંઇ ન મળે શક્યું તો કુવા ઉપર બેસીને મોઢેથી રડવા લાગી. એટ-
લામાં અહીં કોમની એક સ્ત્રી કે જે ઘણી વખતે મુનશી દુસેન
એહમદને ત્યાં ધી વેચવાને આવતી હતી તેણી તે તરફ નીકળી આવી
અને કનીઝાને રડતી જોઇ પાસે આવીને જોતાં કનીઝાને ઓળખી
લીધી, તેથી ગભરાઇને બોલી ઉઠી.

“ બીબી ! તમે અહીં ક્યાં ? ”

કનીઝાને આ સાદો ઓળખીતો જણાયો, વળી માયાથી કહેલો

હોવાથી તેણીને લગાર હીમ્મત આવી એટલે આંખો લુછીને જોતાં અહીરનીને ઓળખીને બોલી.

“ બેન ! તું અહિ ક્યાંથી ? ”

“ માઈ તો આ ગામમાં ધર છે પણ તમે મુનશી સાહેબથી લઢીને આવ્યાં છો કે શું ? ”

કનીઝા મુનશી સાહેબનું નામ સાંભળતાંજ ફરી રડી પડતાં બોલી “ હાય ! મુનશી સાહેબ તો મને મુકીને ચાલ્યા ગયા, ગઈ કાલેજ તેમનો સ્વર્ગવાસ થતાં તેમના એક સગાએ બધી માલમીલ કત દબાવી લઈ મને કાઢી મુકી, તેથી અત્યારે હું ત્યાંથીજ ચાલી આવું છું. પણ આ સડક કઈ તરફ જાય છે તે જણતી નથી. ”

“ હાય હાય ! શું મુનશી સાહેબ મરી ગયા ! ” અહીરનીએ દીલગીર થતાં કહ્યું “ બીચારા કેવા માયાળુ અને બલા હતા ! ”

“ હા બેહેન, મને નિરાધાર મુકીને ચાલ્યા ગયા, પણ આ સડક કઈ તરફ જાય છે તે ખબર છે ? ”

“ હા, આ સડક કાનપુર જાય છે પણ ત્યાં તમારો કોઈ સગો સંબંધી છે ? ”

“ હાયાં શો જવાબ આપું ? ” કનીઝા બોલી “ આખા જગતમાં માઈ કોઈ સગું વહાલું નથી. ”

“ બીબી ! તમારી હકીકત સાંભળી બહુજ રંજ થયો, પણ પરમેશ્વરની જેવી ઇચ્છા, સખુર કરો. ઇશ્વર સહ સારાં વાનાં કરશે. વળી અમારા ઉપર પણ આજકાલ દુઃખનો પહાડ પડ્યો છે. ”

“ એટલે ? તમે ક્યા દુઃખમાં સપડ્યાં છો ? ”

“ બીબી ! શું કહું ! કહેવાને લાયક નથી, કેમકે તે એવીજ વાત થઇ છે. તો પણ સાંભળો. મારી મોહટી બેહેન કે જેનું લગ્ન ખીરમપુરમાં થયું છે તેની એક મંગોત્રી નામની બહુજ લાયક અને ખુશસુરત છોકરી હતી અને જેની હકીકત કોઇ કોઇ વખતે મેં આપને સંભળાવી છે, તે ગરીબ બીચારી બાળાનું લગ્ન હતું પણ લગ્નના બીજેજ દીવસે મારી નાંખવામાં આવી. ” અહીરનીએ આંસુઓ પાડતાં કહ્યું.

“ મારી નાંખવામાં આવી ! કેવી રીતે ? ” કનીઝાએ અજબ થતાં પુછ્યું.

“ એ તો બહુ મોહટું વૃતાંત છે માટે ચાલો, મારા ઘેર ઉપર રાતવાસો રહી ગરીબની દાહરોટલી ખાજો. મારો છોકરો સાંજે ખેતરમાંથી આવશે એટલે તે આપને બધી હકીકત કહેશે, કેમકે તે લગ્નમાં ગએલો હતો, અને બધી હકીકત તેની રૂબરૂમાં બની છે. ”

“ બેન ! તારી બહુ મોહટી મહેરબાની. ચાલો આજ રાત્રે તમારે ત્યાંજ રહી સવારે મારે રસ્તે પડીશ. ”

તરતજ અહીરની કનીઝાને પોતાના નાહના ઝુંપડામાં લઇ ગઇ અને ખાટલો પાથરી તે ઉપર બેસાડી. કનીઝાને આવ્યાને થોડીજ વાર થઇ હશે કે એટલામાં તેનો છોકરો આવી પહોંચ્યો. અહીરનીએ કનીઝાની ઓળખાણ કરાવતાં અને મંગોત્રીની હકીકત કહેવાનું કહેતાં તેના છોકરા ધનસ્વામે નીચે પ્રમાણે કહેવાનું શરૂ કર્યું.....

ગંગોત્રીનું પ્રતાંત.

સાંભળો ! અમારા કર્મના અને આસપાસનાં ગામડાઓના મો-
ટા જગીરદાર રાજ જગતજીતસીંગ
નામના છે. જેઓની જગીર બહુ મોટી હોવાથી આવક પણ લાખો
રૂપીઆની થાય છે. રાજ સાહેબ પોતે બહુજ બલા અને દયાળુ
દીલના છે પરંતુ ખરાબ અને દુષ્ટ પાસવાનોની સંગતે અયશ્વઆ-
રામ અને વ્યભીચારમાં પડી ગએલા હોવાથી તેમના વડવાઓની
આજરમાં ઘટાડો થઈ ગયો છે. રાત દીવસ અયશ્વઆરામ અને વ્ય-
ભીચાર વિના ખીજું કામ નથી. રામકૃષ્ણના નામના એક લાલચુ,
લકડંગા અને બદમાશ માણસને પોતાનો ખાનગી કારભારી નીમેલો
હોવાથી તે જે ચાહે છે તે કરે છે. આપ જાણતા હશે કે દેશી
રજવાડાઓમાં ખાનગી કારભારીઓ અને પાસવાનો બલા અને
દયાળુ દીલના હાકેમને પોતાના ફંદામાં લઈ માત્ર પોતાના બલા
માટે કેવી કેવી ખરાબ અને દુષ્ટ ટેવોમાં ફસાવી દે છે ! વળી આપણે
જોઈએ છીએ કે જુવાન વયના હાકેમોમાંથી ભાગ્યેજ એક બે એવા
હોય છે કે જેઓ પોતાના ભાગ્યના પ્રતાપે આવા પ્રપંચીઓના ફંદા-
માંથી બચી જઈ લાંબી જીંદગી ભોગવે છે. નહિ તો એવા સેંકડો
દાખલાઓ દરરોજ બનતા જાય છે કે વ્યભીચાર, દારૂ અને એવાજ
ખીજા વ્યસનોના પ્રતાપે ખીચારા યુવાન રાજાઓ સહાને માટે મોતને
આધીન થાય છે. એવીજ રીતે આ જીલ્લાના હાકેમ રાજ જગતજી-
તસીંગની હાલત પણ છે તેઓ રામકૃષ્ણના કારભારીના હાથમાં એક

રમકડાની પેઠે રમે છે. રાજ સાહેબ તો પોતે નામનાજ રાજ છે. પણ ફેરફારો તથા હકુમત વીગેરેનું કામ તો રામકીશનજ કરે છે.

જે દીવસની હું અત્યારે હકીકત સંભળાવું છું તે દીવસે સવા-
રના પહોરમાં રાજ સાહેબ પોતાના મુસાહેબ રામકીશનની સાથે
ગામ બહાર ફરવાને માટે નીકળ્યા હતા. થોડે દુર ચાલી ખીરમપુરનાં
પાદરે આવતાં ગામમાંથી રડવાનો સાદ આવ્યો, જે સાંભળી રાજ
સાહેબ થોભી ગયા. આ રડવાના સાદમાં દુઃખ નહોતું પણ ખુશીનો
અંશ મળેલો હોવાથી રાજસાહેબ ધ્યાન દઇ તે સાંભળવા લાગ્યા. એ
રડવાના સાદમાં સાથે સાથે ગાણું પણ ચાલતું હતું જે કેટલીક સ્ત્રીઓ
પોતપોતાના સાદ સાથે મેળવીને કરણુરસથી ગાઇ રહી હતી. રાજ
સાહેબે ધ્યાન દઇને ગાણાને સાંભળ્યું એટલે પોતાના મુસાહેબ રામ-
કીશનને પુછ્યું.

“ રામકીશન ! આ ગાવાનો સાદ ક્યાંથી આવે છે ? ”

“ નામવર સરકાર ! ” રામકીશને લગાર થોભીને ખુશામદી
લેહજમાં જવાબ આપ્યો “ જણ્યામાં ગઇ કાલે ખીરમપુરના મહ-
તોમાંની એક છોકરીનાં લગ્ન થયાં છે તેણીને આજે સાસરે વળાવ-
વાની હશે અને તેથીજ તેને આ ગાણું થઇ રહ્યું છે. ”

“ તે છોકરી કેટલા વરસની હશે ? ”

“ સાહેબ ! ”

બરસ પંદરા યા કે સોલા કા સિન
જવાની કી રાતે મુરાદોં કે કિન.

“ શું તેં તેણીને જોયું છે ? રંગ રૂપમાં કેવી છે ? ” રાજાએ સવાલ કર્યો.

“ સરકાર, તેના રંગરૂપની હું કાંઈ તારીફ કરી શકતો નથી. પણ માત્ર એટલું જ કહું છું કે:-

તાઝગી ઉન લખોંકી ક્યા કહીયે
પંખડી એક ગુલાબ કીસી હય,
હાય ઉન નીમખાઝ આંખો મેં
સારી મરતી શરાબ કીસી હય. ”

“ તો શ્રી રામકીશન ! એવા અમુલ્ય રત્નને હું નહિ મેળવી શકું ? ” રાજાએ પુછ્યું.

“ નામદાર સરકારે પેહલાં કાંઈ તદખીર કરી નહીં તો શ્રી હવે શું થઈ શકે ? ” રામકીશન બોલ્યો. “ એ તો જેના બાગ્યમાં આ આખરદાર મોતી લખેલું હતું તે આજે લઈ જશે. ”

“ રામકીશન ! ” રાજાએ આંખો ફેરવીને કહ્યું “ આજે તને શું થઈ ગયું છે કે આવી નામરદીની વાતો કરે છે ? લગાર વિચાર તો કર, હું કોણ છું ? દુન્યામાં એવું કયું કામ છે કે જે હું નથી કરી શકતો ! દુન્યામાં એવી કઈ વસ્તુ છે કે જેને રાજા જગતજીત-સીંગજી બહાદુર ચાહે અને તે ન મળી શકે ? નહિ, હું જે ચાહું તે કરી શકું છું, માટે હું તને હુકમ કરું છું કે જો તને તારી નોકરી, આખર અને જીંદગી બહાલી હોય તો અખઘડી મારી પાસેથી જ અને આજ સાંજ સુધીમાં તે મહંતની છોકરીને મારા શયનચદરમાં ઘોંટાડાડ, પૈસા ટકા અને માલમીલકતની કાંઈ દરકાર ન કરજો.

ગમે તેમ કરીને પણ આજે તે સુંદરીને મારાથી મેળવી આપ નહીં તો યાદ રાખ કે તારી જીંદગીને એક સપાટમાં નાખુદ કરી તારૂં ખેદાન મેદાન કરી નાંખીશ. જ્યાં સુધી તે મનમોહની મારા શ્વપત્ર-અહમાં નહિ પધારે ત્યાં સુધી મારે ખાવું પીવું હરામ છે. મારે જ અખધરી જમને જાંદોગસ્ત કર અને મને અત્યારેજ ખુશખબર આપ કે તેણી આજે મારા મનની માલેક બનશે. ”

રાજા સાહેબ ગુરંસામાં આ જહાંગીરી હુકમ આપી તરતજ પોતાના મહેલ તરફ વિદાય થયા અને ગરીબ બીચારો રામદીશન આ હુકમ સાંભળી એક આભાની પેઠે ઉભો રહી ગયો. રાજાના જવા પછી તે બારે શોયમાં પડી ગયો. તે જાણતો હતો કે રાજા એક મુર્ખ અને હઠીલો માણસ છે તેથી ગમે તેમ કરીને પણ આ કામ કરવું જોઈએ, નહિ તો લેવા ના દેવા થઈ જશે અને જીંદગીથી હાથ ધોઈ કુતરાના મોતે મરવું પડશે તે લગભગ અર્ધા કલાક સુધી વિચારમાં તે વિચારમાં ઉભો રહ્યો પણ ફરી મન સાથે અનેક જાતના ગુંથવાડા કરી મહંતના ઘર તરફ ચાલ્યો.

હરખીલ્લમ મહંત જાતે અહીર હતો. પણ મહંતના નામથી ઝાળખાતો હતો. જીવાનીમાં તે પૈસાટકા તથા જમીન જાગીરમાં સારો હોવાથી ગામમાં આગેવાની ભોગવતો હતો. પણ હાલ હુકાળ વીગેરેના સખએ ગરીબ સ્થિતીમાં આવી પડ્યો હતો. તેને સત્તાનમાં માત્ર એક ગંગોત્રી નામની પુત્રી હતી. તેણી જેવી રંગરૂપમાં અતી રૂપવાન હતી તેવીજ હુશીયારી, સમજ અને ઇત-સાનીયતમાં પણ પુરી હતી. આખા ગામમાં તેણી પોતાની અકલ્લ હુશીયારી અને માયાળુ સ્વભાવના પ્રતાપે એટલી બધી

પક્ષોટાઇ હતી કે આખા ગામના લોકો લગ્નનું સાંભળીને ખુશી થવાની સાથેજ દીલગીર પણ થયા હતા, કેમકે તેણી ખીજા ગામમાં પરણનાર હતી. ગંગોત્રીને હરખીલ્લમ જેવા અહીરને ત્યાં જન્મેલી જોઇ કેટલાક લોકો તો ભારે વિચારમાં પડી જતા હતા, કેમકે ગંગોત્રી આખા ગામના નાકની પેઠે હતી. લગ્નના એ ત્રણ દીવસ પહેલાં ગંગોત્રી આખા ગામના રહીશોથા મળવા કાળે વારાફરતી દરેકના ઘરે ગઇ હતી અને બધાથી મળી કરીને પોતાને ઘેર આવી તે સમયે તેની કેટલીક સાહેલીઓએ હસ્તા મુખે ટકાર કરતાં કહ્યું હતું કે, “બહેન તમે તો એવી રીતે વિદાયગીરીની મુલાકાત કરો છો કે જાણે ફરી મળવુંજ નથી ! જુઓ એવું ન કરતાં. સાસરું કાંઈ દુર નથી માટે દરેક વખતે આવતાં રહેજો.” ગંગોત્રીએ આનો જવાબ માત્ર આંખોમાંથી આંસુ કાઢીને આપ્યો. ગંગોત્રીનું લગ્ન પણ ખુશ નસીબીએ બહુ સારી જગ્યા ઉપર થયેલ હોવાથી તેણીના માબાપો ઉપરાંત તેણી પોતે પણ ધણાજ આનંદમાં હતી. તેણીનો પતી રામમનોરથ વીસ બાવીસ વરસનો ખુબસુરત જવાન હતો અને વળી જાતનો પણ ઉંચ અહીર હોવાથી સાથે કેળવાયલો પણ હતો. સરકારી ગામડાંની સ્કૂલોના પ્રતાપે રામમનોરથને પણ સારો લાભ મળ્યો હતો. એટલે તેણે શરૂઆતની કેળવણી લેવા ઉપરાંત વર્નાક્યુલર મીડલની પરિક્ષા પણ પાસ કરી હતી અને વળી સંસ્કૃતમાં પણ બહુજ બાહોશ હતો. જેવી રીતે ગંગોત્રી પોતાના આ લગ્નથી આનંદમાં હતી તેવીજ રીતે રામમનોરથ પણ ગંગોત્રીની કાબેલીયત જોઇ આનંદમાં હતો.

રાજ સાહેબનો ખાનગી કારભારી રામકીશન જો કે ઉંચ

સાતિમાં અવતરેલો હતો છતાં નાહનપણથી બદમાશોની સંગતમાં રહેવાથી પોતે પણ એક પુરો બદમાશ બની ગયો હતો. તે સ્વભાવે કુર, ધાતકી અને પુરેપુરો ચંડાળ હતો. દર વખતે તે રાજ સાહેબની સંગતમાં રહી પોતાના ખીસાં તર કરવાની ખયરવીમાં રહેતો હતો. જ્યારે તેણે રાજ સાહેબને, ગંગોત્રીના પ્રેમમાં લુબ્ધ બની તેણીને લાવવાનો હુકમ આપી નહેલ તરફ જતાં જોયા તે બાદ એક લાંબો વિચાર કરી તે મહાંતના ઘર તરફ આવ્યો. ત્યારે તેના મનમાં અનેક તરંગો ઉછાળા મારી રહ્યા હતા.

મહાંત હરબિલ્લમના ઘરની પાસે પોંહચી રામકીશને હરબિલ્લમને બહાર બોલાવ્યો અને પાસેના ચોરા ઉપર એસી નીચે પ્રમાણે વાતચીત શરૂ કરી.

“ કેમ મહારાજ ! ” રામકીશને બોલ્યો “ પુત્રીનાં લગ્નથી પરવાર્યા કે ? ”

“ જી આપની દૂપાથી સઉ સારાં વાનાં થઇ ગયાં ” હરબિલ્લમે જવાબ આપ્યો.

“ ચાલો બહુજ ખુશીની વાત ” રામકીશને વાતને પેહલી વિચારતાં કહ્યું “ પણ રાજ સાહેબની પાસેથી કોઇ પણ જાતની મદદ લીધી નહીં તેથી રાજ સાહેબને તમારાથી બહુજ મોહટી શીકાયત છે. ”

“ રાજ સાહેબ તો ધણી છે. મોહટી સરકારમાં મારા જેવા ગરીબની અરજ ઉપર ધ્યાન નહીં અપાય એમ સમજી મેં માંગણી કરી નહીં. અને શાહ બનારસીદાસ પાસેથી ચારસો રૂપીયા બ્યાજે

લઈ કાર્ય કરી નાંખ્યું. અને આપની કૃપાથી એવું કાર્ય કર્યું છે કે આખી નાતમાં વાહવાહ થાય છે.” હરખિલ્લમે ગંગોત્રીનાં લગ્નની હકીકત કેહતાં કહ્યું.

“ મહંતજી ! ખરેખર તમે એમ સમજવામાં બહુ મોહટી ભુલ કરી છે. રાજા સાહેબ કાંઈ પારકા માણસ નહોતા કેતમારા જેવાની અરજ ઉપર ધ્યાન ન આપે ! અરે પોતે રાજા સાહેબે જ્યારે આ લગ્નની ખબર સાંભળી સારે આ પાંચસો રૂપીઆની નોટ ચાંદલા તરીકે આપવા મને હરમાન કરીને અસારે અહીં મોકલ્યો છે. ” રામકીશને પાંચસો રૂપીઆની નોટ આપતાં કહ્યું.

“ રાજા સાહેબની મારા પ્રત્યે મોહટી મહેરબાની છે. ” હર-લ્લમ બોલ્યો—“ પણ આ રકમ તો બહુ મોહટી છે. ”

“ નહીં નહીં ” રામકીશને કહ્યું “ દોસ્ત ! આ રકમ તો એક નજીવીજ સમજો, પણ જે કદાચ લગ્ન પહેલાં તમોએ મારાથી સલાહ લીધી હોત તો હું તમારી પુત્રીને રાણી બનાવી દેત, પણ અફસોસ જે થયું તે ખરું, તોપણ હજી વખત વીત્યો નથી બાજી હાથમાંજ છે. ”

“ તે કેવી રીતે ? ” હરખિલ્લમને સમજ ન પડવાથી બોલ્યો “ તમારી વાતમાં મને કાંઈ સમજ પડી નહીં. ”

“ દોસ્ત લગાર કેહતાં અચકાઉં છું, તોપણ જે તમે આપણી જીતની મિત્રતાનો લગાર વિચાર કરો તો તમારા માટે બધુંએ છે. જગતની બધી ન્યામતો તમારા કદમો ઉપર નિસાર થવાને વાટરહી છે. ” રામકીશને હરખિલ્લમની ઢાઢી પસરાવત

“તમે ખરેખર મારા હીનેચ્છુ અને ઘણાંજ જુનાં મુરખી છો તેથી આમ કરવું ન જોઈએ” હરખિલ્લમે રામકીશનના હાથને રોકતાં કહ્યું. “પણ તમે શું કહી રહ્યા છો તેનો ભાવાર્થ અત્યાર સુધી મારી સમજમાં આવ્યો નથી.”

“દોસ્ત ” રામકીશન બોલ્યો—

“ક્યા કહું કુચ્છ કહા નહીં જતા

એ કહે બી રહા નહીં જતા

મહંતજી, તમે મારા જુના મિત્ર અને ભાઈની પુત્રાખર છો, તમારી ઇજ્જત આખર મારી ઇજ્જત આખર સમાન છે, તમારાં સંતાન મારા પોતાના સંતાનની પેઠે છે. તેથી જે વાતમાં તમેને કોઈ પણ જાતનું નુકસાન થતું હશે તે હું કહીશ નહીં.”

“કારભારી સાહેબ, એ હું સારી પેઠે સમજું છું, માટે તમારે જે કાંઈ કહેવું હોય તે બેલાશક કહો” હરખિલ્લમ બોલ્યો.

“તારે સાંભળો ” રામકીશન બોંખારો કરી બોલ્યો “અમારો રાજા તમારી પુત્રી ગંગોત્રીના પ્રેમમાં આજ લાંબા સમયથી પડેલો છે, તે ગંગોત્રીને હૃદયી વધારે ચાહે છે, જ્યાં સુધી તેને ગંગોત્રીનાં લગ્નની ખબર નહોતી ત્યાં સુધી તે ધીરજ ધરીને બેઠો હતો પણ કાલે લગ્નની ખબર પડતાંજ તેની હાલત ખરાબ થઈ છે, આવું પીવું મૂકી દીધું છે અને માત્ર ગંગોત્રી ! નામનું રટણ કરી રહ્યો છે, એ તો પોતાની આવી જીંદગીથી કંટાળીને આજેજ ઝેર ખાઈને જીવ આપવા તૈયાર થયો હતો પણ મેં તેને ધીરજ આપીને મરતાં બચાવ્યો છે. મેં તેને કહ્યું કે હરખિલ્લમ તમારા કાકાની મીસલ છે. તે

તમારા ખરા ખેરખ્વાહ હોવાથી તમે ઝેર ખાધ લો એ કોઇ કાળે પસંદ કરશે નહીં. આવી રીતે સમજાવી હું અત્યારે તમારી પાસે રાજાનો જીવ બચાવવા માટે આવ્યો છું. તેથી મહંતજી તમે તમારી મહેરબાનીથી મારા રાજાનો જીવ બચાવો જેમાં તમારો પણ દરેક જાતનો ફાયદો છે. ”

હરખિલ્લમ આ સાંભળતાંજ પ્રથમ તો લગાર ગુસ્સામાં આવી ગયો પણ ફરી કાંઇ વિચાર આવી જવાથી પા કસાક સુધી શાંત બનીને વિચારમાં પડી ગયો એટલે ફરી રામકીશન બોલ્યો.

“ મહંતજી ! જુઓ માત્ર તમારા હા કહેવાથી અનેક લાભો થાય છે. તમારા અને અમારા દેશના રાજાનો જીવ બચે છે, લાખો રૂપીઆનો લાભ થાય છે, અને તમારી પુત્રી સાસરે પણ જઇ શકે છે. માત્ર એક બે દીવસ જાત વધારે અહીં રોકાય તેમાં કાંઇ નુકશાન જેવું નથી. ”

“ કારભારી સાહેબ ! ” હરખિલ્લમ વિચાર કરીને બોલ્યો “ આ વાત સાંભળી અત્યારે હું મોહટી ગભરામણમાં પડી ગયો છું. જે કઢાય આ વાત કોઇ બીજાએ કહી હોત તો હું તેની ખબર લઇ નાંખત, પરંતુ તમોએ કહી તેથી હું લાચાર છું. માટે તમે પોતે સમજી અને ધર્મી માણસ હો તેથી ધર્મની રૂએ મને સલાહ આપો કે મારે શું કરવું જોઇએ, અને જે કઢાય મારી દીકરીના ઠેકાણે તમારી દીકરી હોત તો તમે શું કરત ? ”

“ મહંતજી ! ધર્મની રૂએ આપણા રાજાનો જીવ બચાવવો એ મોહટી પુન્યની વાત છે, અને જે કઢાય મારી પોતાની દીકરી

હોત તો હું આવા સમયે રાજની પાસે વગર વિલંબે પોંહ્યાડી દેત ”
રામકીશને સલાહ આપી.

“ જો તમારી એવીજ સલાહ છે તો ફરી મને ધનકાર નથી
પરંતુ ” હરખિલ્લમ લગાર અચકીને બોલ્યો “ આ વાત એવી રીતે
કરવી જોઈએ કે કોઈને કાંઈ અંશ માત્ર પણ ખબર પડે નહીં અને
તેથી મારી આખરને લગારે ધોડા પોંહ્યે નહીં. ”

“ રામ રામ કરો ” રામકીશને આનંદ પામતાં કહ્યું “ તમારી
આખર તે મારી પોતાનીજ છે. તેથી કોઈને લગારે ખબર પડવા
દષ્ટ નહીં. પણ જુઓ દસ હજાર રૂપીઆ અપાવું તો અર્ધોઅર્ધો
હીરસો તેમાં લગારે ફેર પડે નહીં. પરંતુ હા, એતો કહો કે જમામ
તમારા ધરમાંજ છે કે ? ”

“ હા ધરમાંજ છે પણ હું તેને જનની પેઠે આજનો દીવસ
રોકી લઉં. પણ જુઓ રાજને ત્યાંથી આજેજ રજા અપાવી દેજો
નહીં તો ફરી બદનામી ન થાય! અને રૂપીઆની તો મને લગારે
પરવા નથી માત્ર તમારી વાત રાજ આગળ રહી જાય અને રાજનો
જીવ બચે એજ મારી ઇચ્છા છે. ” હરખિલ્લમ બોલ્યો.

“ નહીં, તમારી આખરને લગારે નુકશાન નહીં પોંહ્યે. ”
આટલું કહી રામકીશન હરખિલ્લમને લઈ રાજ સાહેબના મહેલ તરફ
ચાલ્યો અને મહેલની બહાર હરખિલ્લમને ઉભો રાખી પોતે મહેલમાં
ગયો. રાજસાહેબ રામકીશનને હરખિલ્લમને ત્યાં મોકલ્યા પછી બારે
મીંતામાં પડી ગયો હતો. ગંગોત્રીના મનહર ચહેરાનાં દર્શન કરી
રાજ સાહેબ આજ લાંબા સમયથી આશકીનો દમ ભરતા

હતા. તેથી અત્યારે હાથવાયમાં પડી દર પળે રામકીશન આખો કે નહીં તેની ખબર કઢાવતા હતા. દર વખતે નોકરો નન્નો વાપરતા હોવાથી રાજસાહેબ વધારે ભેચેન બની આમથી તેમ આંટા ખાધ ગંગોત્રીનાજ વિચારોમાં ગાંડાની પેઠે ફરતા. જ્યારે લાંબા વખત સુધી વાટ ભ્રેયા પછી રામકીશનને આવતો ભેચો ત્યારે એકદમ આગળ વધીને રામકીશનને પુછ્યું.

“ કહો રામકીશન શી ખબર છે ? ”

“ મહારાજ સાહેબ ! ” ચેહરાને બનાવટી રીતે નિરાશબનાવી રામકીશને જવાબ આપ્યો “ માફ રાજનામું પાસ કરો કારણ કે જે કામ માણસથી થઈ શકે તે તો તે કરી નાંખે પણ જે તેની સત્તા બહાર હોય તે કેવી રીતે કરી શકે છે ! માટે આપ નામદાર સેવકને પોતાની ગુલામીમાંથી આજ્ઞા કરીદો, એટલે હું આ પીડામાંથી છુટી જાઉં. ”

“ રામકીશન ! ” રાજસાહેબ ગુસ્સામાં પોકારી ઉઠ્યા “ તું આ શું બકે છે ? તું આવી નામરદાસની વાત કોની આગળ કરી રહ્યો છે ? તું જાણે છે કે હું કોણ છું ? અને મારી સત્તા કેટલી છે ? તેથી તું વાકિફ છે ? દુન્યામાં એવી કંઈ વસ્તુ છે કે જેને હું મેળવી ન શકું ? ”

“ નામદાર સરકાર ! ” રામકીશને નરમ પડી હાથ ભેડતાં અરજ કરી “ હું તો આપની સત્તાથી સારી પેઠે જાણીતો છું પણ જે માણસની મીલકત છે તે નથી માનતો. તે તો કહે છે કે દુન્યામાં આખર અને ધજજત બહુ મોહટી ચીજ છે. ”

“ઝોહો !” રાજ હીકારતથી બોલ્યો “એક અહીરની પથુ આખર ? મારા જેવા ટીકાધારીની સામે આવી વાત ? રામકીશન ! અબધડી મારા સીપાઇઓને લઇને જ અને એ આખરહાર અહીરનું સુંદરીને કેદ કરીને લાવ. ”

“ નામદાર ” રામકીશન બાજુ રચતાં બોલ્યો “ આપ ધીમા પડો. જે કામ ધીરજથી થાય છે તે ઉતાવળમાં થતું નથી. સીપાઇઓની કાંધ જરૂરત નથી. માત્ર કળે કામ કાઢવું જોઇએ. ”

“ તો બલે જ, મારે ક્યાં ના છે ? ” રાજ નરમ પડતાં બોલ્યો “એકથી લાખ રૂપીઆ ખર્ચ થાય તો કાંઇ પરવા નહીં પણ તે સુંદરીને હમણાં ને હમણાં મારા મહેલમાં લાવીને હાજર કર. ”

રામકીશન આ સાંભળતાંજ બહાર આવ્યો અને હરબીલ્લમની પાસે થોડી વાર ઉભા રહ્યા પછી રાજથી આ કામના બદલામાં પંદર હજાર રૂપીઆની માગણી કરવાને બલામણુ કરી પણ હરબીલ્લમે આ કામ રૂપીઆ કે બીજી કોઇ લાલચના બદલામાં કરવા માટે ધનકાર કર્યો. છેવટે રામકીશનના બહુજ સમજાવ્યાથી આટલું કબુલ કર્યું કે રામકીશન રાજની પાસે જે વાતો કરશે તેમાં તે હાએ હા બચુશે. આ વાતનો સંકેત થવા પછી રામકીશન હરબીલ્લમને લઇને રાજની પાસે આવ્યો. રાજને જોતાંજ હરબીલ્લમે માનની ખાતર નમીને નમસ્કાર કર્યા. રાજસાહેબે મોહટા અહંકારની સાથે હરબીલ્લમની સલામને જવાબ આપી વાતચીત શરૂ કરી.

“ હરબિલ્લમ ! તમે અમારા ધલાકાના મોહટા અહીર છો તેથી અમેાએ હર વખતે તમારી સાથે દરેક વાતમાં સલુકો કર્યો છે. તમે

ઢરેક વરસે લગાણુ આપવામાં વાર કરો છો. છતાં અમે કોઈ પણ જાતની સખતી કરી નથી. જે કે અમે સારી પેઠે જાણીએ છીએ કે તમારી જગેર સારી આવકવાળી છે છતાં અમે કર વધાર્યો નથી. માટે કહો હવે અમે તમારા માટે શું વિચાર કરીએ ? ”

રાજાએ હમ બરાવતાં હરખીલમને ખીક ખતાવી પણ તરતજ રામકીશન ખંતે હાથ જોડીને બોલ્યો:—

“ ધર્માવતાર ! હરખીલમ બહુજ લાયક અને સમજુ તથા નામદાર મહારાજનો ખેરખવાહ છે. તે પોતાની આખર રાખવા હુકમ ઉપર કુરખાન થવાને તૈયાર છે. પરંતુ તેના બદલામાં તેને પંદર હજાર રૂપીઆનો પોશ્ચાક મલવાનો હુકમ થવો જોઈએ. અને હાં સરકાર ! ” રામકીશન ચાપલુસી કરતાં બોલ્યો “ જુઓ વાત પણ એવીજ છે કે હરખીલમને નવાજીશ કરવી જોઈએ. ”

“ મનજુર ” રાજાસાહેબ રોષમાંજ બબડ્યા. “ હમણું હાલ ખજાનચીને બોલાવો, અને પંદર હજાર રૂપીઆ આપો. ”

રામકીશન તરતજ દોડ્યો અને ખજાનચીને બોલાવી લાવ્યો. એટલે રાજાસાહેબે હરખીલમને પંદર હજાર રૂપીઆ આપવાનો હુકમ કર્યો જે સાંભળી ખજાનચી હાથ જોડીને બોલ્યો:—

“ નામદાર મહારાજ ! આપ મારા જીવની સલામતી કરો તો કોઈ અરજ કરું ”

“ બલે બોલ ! ”

“ આજે ખજાનચી સીલકમાં માત્ર બસો રૂપીઆજ છે. ”

આ સાંભળતાંજ રાજા સાહેબના ક્રોધનો પાર રહ્યો નહીં અને વધુ ક્રોધ તો એટલા માટે ઉપજ્યો કે નાલાયક ખજાનચીએ ખજાનો ખાલી હોવાનું હરખીશ્વરની સામે કેમ કહ્યું ! તેથી તે ચીરડાધને પોકારી ઉઠ્યા.

“ કેમરે નાલાયક ! હવે તારું અધેર હૃદયી વધારે વધી ગયું છે માટે મારે બંદોબસ્ત કરવો પડશે. મારા જેવા ચક્રવર્તી રાજાના ખજાનામાંથી પંદર હજાર રૂપીઆ ન નીકળે એ તારા જેવા ખજાનચી માટે બહુ મોહટી શરમની વાત છે. માટે જાં અત્યારે હાલ ગમે તે કરીને પણ પંદર હજાર રૂપીઆ લાવીને હાજર કર. ”

“ હું ક્યાં જાઉં ? ” ખજાનચી હીમ્મત કરીને બોલ્યો. “ પણ જો આપ હુકમ આપતા હો તો શા. બનારસીદાસને ત્યાંથી જાગીરની ઉધરાણી આવે ત્યારે બ્યાજ સુદ્ધાં આપવાનો વાયદો કરી બ્યાજ રૂપીઆ લાવું. ”

“ કબુલ, પણ એક કલાકથી વધુ વાર ન થાય ” રાજા સાહેબ ખજાનચીને હુકમ આપી હરખીશ્વરને કેહવા લાગ્યા. “ હરખીશ્વર અત્યારે મારા નોકરની ગફલતથી મારે શરર્મીદા થવું પડ્યું છે પણ કાંઈ હરકત નહીં તમે મારા ધરના માણસ છો, તેથી હું શરમાતો નથી. હમણાંજ રૂપીઆ આવી જશે માટે એસો. ”

આ સાંભળી હરખીશ્વરે કાંઈ જવાબ ન આપ્યો, પણ રામ-કીશને હરખીશ્વરને બહાર લઇ જવાની રજા માગી.

રાજા સાહેબ પાસેથી ઉઠીને બહાર આવ્યો.

આ તરફ ખજાનચી રૂપીઆ મેળવવા માટે શા બનારસી-

દાસના ઘર ઉપર ગયો. શા. બનારસીદાસ મોટો ધનવાન માણસ હતો. જ્યારે પણ જરૂરતના સમયે રાજ સાહેબને રૂપીઆની જરૂરત પડતી તો બનારસીદાસ વગર ઇસ્તાવેજે રૂપીઆ ધીરતો હતો. જે વખતે ખજાનચી બનારસીદાસને ત્યાં પહોંચ્યો તે વખતે બનારસીદાસ પુજા માટે બેઠો હતો. ખજાનચીની ખબર મળતાંજ તરત અંદર બોલાવ્યો એટલે ખજાનચીએ પંદર હજારની માંગણી કરી જે સાંભળી “ શા માટે જોઈએ છે ” તે સવાલ કર્યો. એટલે ખજાનચીએ કહ્યું.

“ રૂપીઆ શા માટે જોઈએ છે તેની મને પુરી ખબર નથી, તો પણ રામકીશને કાંઈ તુલ ઉભું કર્યું હોય તેમ જણાય છે જાણ્યામાં હરખીલ્લમ અહીરની છોકરી સાથે આશનાઈ કરવાના બદલામાં આપવા માટે આ રૂપીઆની જરૂરત પડેલી છે. ”

“ રામ ! રામ ! ” શા. બનારસીદાસ બોલ્યો. રામકીશન બહુ મોટો દુષ્ટ અને પાપી માણસ છે તે જે કંઈ ન કરે તે થોડું છે પણ હરખીલ્લમની છોકરીનાં લગ્ન તો ગયે કાલેજ થઈ ગયાં છે ? ”

“ અરેરે આતો બહુજ ખરાબ વાત ” બીલરામદાસ બોલ્યા “ આવો કુકર્મી રાજ તો આજ સુધી આ રાજ્યની ગાદી ઉપર આવ્યો નથી. કાણ જાણે હવે શું થવા બેઠું છે. હરખીલ્લમની છોકરીને હું સારી પેઠે આજખું છું. તે ધણીજ પારસા અને પતીવ્રતા છોકરી છે. જે કદાચ આ રાજ તે છોકરીને કાંઈ સંતાપશે તો પ્રભુનો કાપ ઉતર્યા વિના રહેનાર નથી. ”

હજી તો આ વાત શા. બનારસીદાસના મોહામાંજ હતી કે

ઐટલામાં તે ગામનો પ્રખ્યાત જ્ઞેશી પંડીત રામચરન આવી પહોંચ્યો. ઐટલે શા. જનારસીદાસે જ્ઞેશી મહારાજને પુછ્યું.

“ પંડીતજી મહારાજ ! જરા અત્યારે પ્રશ્ન મુકીને જુઓ કે અમારા ગામમાં શું થતાર છે ? ”

પંડીતજીએ શેતરંજ ઉપર બેસીને ખીસામાંથી લાકડાની કલ-મદાન અને ખડીઓ કાઢી કાગળ ઉપર પ્રશ્ન મુક્યો. તે બાદ કેટલીકવાર સુધી ગણતરી કરી બોલ્યા.

“ મારી ગણતરી પ્રમાણે રાજ્યની અને કોઇ પવિત્ર સ્ત્રીના જીવની હાની થવી જોઇએ. ”

આ સાંભળી જનારસીદાસ ધ્રુજ ઉઠ્યો. કેમકે તેને જ્ઞેતીય ઉપર બહુ મજબુત આસ્થા હતી, તેથી થોડીવાર વિચાર કરી ખજાનચીએ કહ્યું.

“ વિક્રમપુરનો રાવત હમણાં આવ્યો હતો તેને મેં મારી ત્રીજેરીમાં જોટલા રૂપીઆ હતા તેટલા બધા આપી દીધેલા હોવાથી દીલગીર છું કે હું રાજ સાહેબની માગણી પ્રમાણે રૂપીઆ આપી શકતો નથી. ”

આ સાંભળી ખજાનચી પણ કાંઈ વધુ ન બોલ્યો. કેમકે તે રાજની ચાલચલગતથી સારી પેઠે જાણીતો હતો અને તેના લીધેજ તે અત્યાર અગાઉ હજારો રૂપીઆનો ધણી ખતી બેઠેલો હોવાથી સીધો રાજ સાહેબની સેવામાં પહોંચ્યો ઐટલે રાજાએ ખજાનચીને ખાલી હાથ આવેલો જોઇ પુછ્યું.

“ કેમ રૂપીઆ લાભ્યા ? ”

ખજનચીએ આનો કાંધ ઉતાર ન આપ્યો. તેથી રાજાએ ગુસ્સાના આવેશમાં આવી ફરી પુછ્યું.

“કેમ જવાબ નથી આપતો ? ફીપીઆ લાવ્યો કે નહીં.”

“નહિ સરકાર !” ખજનચી નીચી નજરે બોલ્યો. “મારાથી બન્યું ત્યાં સુધી મેં જ્ઞા. બનારસીદાસને સમજાવ્યો પરંતુ તેણે ફીપીઆ ન આપ્યા.”

“લુચ્ચા, નાલાયક, પાણી,” રાજા પોકારી ઉઠ્યો. વાણીઆની શી મજલ કે તે મને ફીપીઆ ન આપે! બસ અબ ઘડી પાછો જી અને ગમે તેમ કરીને પણ ફીપીઆ લાવ નહીં તો માદ રાખ કે એ બદમાશ વાણીઆનું ખેદાનમેદાન કરી નાખીશ.”

“પણ સરકાર ખજનચી બોલ્યો.”

“પણ બહુની જરૂર નથી. તું અબ ઘડી ફીપીઆ લાવ.” રાજાએ કહ્યું “અને વાણીઆને સમજાવ કે મહારાજા જગતજી તસીંગ બહાદુર તારું સત્યાનાથ વાળી નાંખશે.”

“નામદાર મેં તો બહુએ કાશીશ કરી પણ કેમે કરી વાણીઓ માનતો નથી” ખજનચી લગાર કંટાળીને બોલ્યો “માટે ક્યાંથી લાવું ?”

“ચાલ નીકળ, મારા સામેથી દુર થા. નહીં તો અબ ઘડી તારા કંઠકેકટકા કરી નાંખીશ.”

ખજનચીને આટલુંજ જોઇતું હતું તેથી રાજા સાહેબના મુખમાંથી આ વાક્ય બહાર પડતાં જ ચાલતો થયો, એટલે રાજા સાહેબે રામકીશનને કહ્યું.

રામકીશન ! તું મારે જુનો અને પુરાણો દોસ્ત છે. નહા-
તપણથીજ આપણે સાથે રહેલા છીએ, તેથી જે પ્રીતી તને મા-
રાથી હશે તેટલી જીજ્ઞા કોઈને નહીં હોય, નાલાયક ખજાનચી
નીમકહરામે કેવો ઉદ્ધતાઈનો જવાબ આપ્યો તે તે સાંભળ્યો છે.
ખતારસીંઘસ પણ રૂપીઆ આપવા માટે ઇનકાર કરે છે તેથી હવે
તુંજ કોઈ રસ્તો શોધી કાઢ. હરબક્ષમ બહાર રૂપીઆ માટે બેઠો
છે અને વખત નકામો વીત્યો જાય છે, તેથી દોસ્ત ગયા વખત
શિર હાથ આતા નહીં. માટે કોઈ નવો યુટો ઉઠાવ કે જેથી
અત્યારે હાલ રૂપીઆ મળી જાય.”

“ સરકાર ! ” રામકીશન બોલ્યો. “ હું તો હમેશથી કહેતો
આવ્યો છું કે ખતારસીંઘસ મહા લુચ્ચો અને બદમાશ માણસ
છે. આપ નામદારે તેને બહુજ માથે ચઢાવેલો હોવાથી આજે તે
ખરા અગત્યના વખતે ફસ્કી પડ્યો. તેથી હવે શું થઈ શકે છે ?
વળી કોઈ બીજાની પાસેથી અત્યારે કરજ કઢાવવું પણ વ્યાજખી
લાગતું નથી, અને કોઈ અત્યારે કરજ આપે એવો માણસ પણ
ધ્યાનમાં આવતો નથી, પરંતુ મેં સાંભળ્યું છે કે રાણી સાહેબની
પાસે રોકડા રૂપીઆ ઘણા છે. તેથી અત્યારે કામ કાઢવાને માટે
ધરમાંથીજ રૂપીઆ લઈ લો, અને પછી આપી દેજો, જો કઠાય
અત્યારે રોકડા રૂપીઆ ન હોય તો કાંઈ નહીં. તેટલી કીંમતનું
ધરેણું હશે તો પણ ચાલશે. હું હરબક્ષમને ગમે તેવી રીતે
સમજાવી દઈશ ”

“ વાહ વાહ રામકીશન ! વાહ ! ” રાજા ખુશીના આવેશમાં
પોઠારી ઉઠ્યો. “ તે તો અત્યારે ઘણીજ ઉત્તમ સલાહ આપી. લે

હમણાંજ હું મહેલમાં જઈ છું.”

આટલું કહી બેવકુફ રાજા મહેલમાં ગયો. રાણી એક ચોકી ઉપર બેસીને રામાયણ વાંચી રહી હતી. રાજાને ગભરાયેલો અક-
ળાયેલો આવેલો જોઈ સનમાન માટે ઉભી થઈ ગઈ. રાણી હંસ
રાજા કુંવર ધણીજ, લાયક અને પતીવ્રતા સ્ત્રી હતી. તેણી સદા
પતીની સેવા કરવામાંજ પોતાની જીંદગીનું સાક્ષ્ય થએલું સમ-
જતી હતી. તેણીનો પીતા મહારાજા ખીરકૃષ્ણરાવ ધણોજ બહાદુર
અને માનવંતો તથા પ્રજાપીય રાજા હતો. તેણે પોતાની દીકરીને
ઉંચું શિક્ષણ આપ્યું હતું. જ્યારથી રાણીનું લગ્ન રાજાની સાથે
થયું હતું ત્યારથી તે ખીચારીને લગારે સુખ મળ્યું નહોતું. લગ્ન
થવા બાદ બે ચાર મહીના સુધી તો દીકાદીક ચાલ્યું, પણ ૨૨
રાજા રાણીમાં અણુજનાવ થઈ ગયો. રાજા પોતાના કુકર્મોમાં ફસા-
ઈને બહાર બટકતો હતો અને આ બાપડી પુજાપાઠ અને ગીતા
તથા રામાયણ વાંચવામાં પોતાનો વખત ગાળતી હતી. પરંતુ
એટલી બધી નેક અને બલી હતી કે કોઈ કાળે પણ રાજાની
બદગોઈ કરતો નહોતી. દર વખતે પોતાના રાજાની પ્રશંસામાં અને
પ્રભુની પ્રાર્થનામાંજ લીન રહેતી હતી. રાજાએ મહેલમાં આવતાંજ
રાણીને કહ્યું.

“ તમને તો રામાયણના વાંચનથી લગારે દુરસદ મળતી
નથી, જ્યારે જુઓ ત્યારે રામાયણ લખને જોઈ છે. ”

“ આપ નામદારને પોતાના કામોથી દુરસદ ન મળે તો હું
રામાયણમાં વખત ન ગાળું તો શું કરું ? ” રાણી નમ્રતાથી બોલી.

“ પ્યારી ! ” રાજા સાહેબ રાણીને પલંગ ઉપર પોતાની પાસે બેસવાનો ઇશ્કારો કરતાં પ્યારથી બોલ્યો “ માફ આજે એક કામ અટકી પડ્યું છે તેથી તમારી મદદની થોડીક જરૂર પડી છે. ”

“ કેમ આજે શું છે ? ” રાણી અજબ થઇ પલંગ પર બેસતાં બોલી “ ચંદ્રમાં આજે આ તરફ કેમ ઉગ્યો ? મારા જેવી ગરીબડીની ઝેવી તે કાંઈ જરૂરત પડી છે કે આપ આમ ખુશામદ કરી રહ્યા છો ! મારી પાસે જે કાંઈ હોય તે આપનુંજ છે. માટે ફરમાવો શું છે ? ”

“ મને આજે પંદર હજાર રૂપીઆની જરૂરત પડી છે માટે મને અત્યારે ગમે તેમ કરીને પણ્ય આપો. ” રાજા બોલ્યો.

“ આપે મને લગ્ન પછી કોઈ પણ્ય દીવસ પંદર રૂપીઆનીએ રકમ આપી નથી, તો હું પંદર હજાર ક્યાંથી લાવું ? ” રાણી બોલી “ માત્ર આપની બદનામીના લીધે મેં આજ સુધી મારા પીતાની પાસેથી રૂપિયા મંગાવ્યા નથી, ગમે તેમ કરીને ગુજરાન ચલાવું છું, ખાવું પીવું આપ આપો છો તો ફરી મને રૂપીઆની શી જરૂર ? ”

“ આ વખત મહેલમાં ટોણાંનો નથી ” રાજાએ ખુશામદ કરતાં કહ્યું રાણી ! મારી લાજ રાખી દ્યો, હું તમારો જીંદગી બરનો ગુલામ બની જમશ.”

“ ઝેવી તો આપને પંદર હજારની શી જરૂરત પડી છે કે આમ કરમરી રહ્યા છો ? ” રાણીએ પુછ્યું.

“ કહેવા જેવું નથી ”

ત્યારે આપને બહુજ અગત્ય હોય એમ હું માની શકતી નથી ”

“ રાણી ! એ વાત ન પુછો અને ગમે તેમ કરીને પણ પંદર હજાર આપો. ”

“ હું જાણ્યા વિના કાંઈ કરી શકતી નથી. ”

“ ત્યારે સાંભળો ” રાજા નરહત બનીને બોલ્યો, “ હું હરખલ્લમની દીકરી ઉપર આશક થઈ ગયો છું, તેના વસ્ત્ર વિના એચેન છું, તે સુંદરીનો બાપ પંદર હજાર રૂપીઆ માંગે છે, પણ ખજાનામાં હાલ તરત આટલી રકમ હાજર નથી અને વાણીઓ ઉધાર પણ આપતો નથી તેથી રાણી, હું તમારી પાસે આવ્યો છું, માટે જુઓ મારી વાત રાખો. ”

“ અરે રાજા, તમે શું કહી રહ્યા છો ? ” દુખ અને અજાણ્યપણીની સાથે રાણી બોલી. “ હું હરખલ્લમની દીકરી ગંગોત્રીને સારી પેઠે ઝાળખું છું. તે ઘણીજ બલી અને નેક છોકરી છે. રાજા તમે તેને ખરબાદ ન કરો. હું તમારા પગે પડું છું. તમે તેને ન બોલાવો. તમે એમ ન સમજતા કે હું આ વખતે શોકયના શાલ માટે વિનંતી કરી રહી છું ! નહીં, મને તેની લગારે પરવાનથી. મારા આવા વિચારો તો ક્યારના નાખુદ થઈ ગયા છે. પણ માત્ર મારી અરજ એટલા માટે છે કે ગંગોત્રી પતીવ્રતા પવિત્ર છોકરી છે. તે ઘણીજ વખતે સંતાનને મારી પાસે આવે છે અને મેં તેના વિચારો જાણેલા છે માટે રાજા, ગંગોત્રીની આખર ઉપર ત્રાપ ન મારો. ”

“ રાણી ! ” રાજા હસ્તાં હસ્તાં બોલ્યો, “ હું અહીં તમારી કથા સાંભળવા આવ્યો નથી. માત્ર રૂપીઆ આપી દ્યો એટલે ચાલતો થાઉં. ”

“ રાજા ! મારી વાત સાંભળો અને પુરેપુરી ધ્યાનમાં ઉતારો, મેં રાતે બહુજ બયંકર સ્વપનું જોયું છે અને તેથીજ અત્યારે પુનઃપાઠ કરીને રામાયણ વાંચી રહી હતી. માટે આ બયંકર પરોણામવાળાં કુડાં કામથી હાથ ઉઠાવી દેવો, ” લગાર થોભીને પોતાની બાળકી તરફ ઇશારો કરતાં રાણીએ કહ્યું. “ આ બાળકીની તરફ નજર કરો, મારા ઉપર દયા કરો અને સત્ય તો આ છે કે તમે પોતે તમારા ઉપર દયા ખાઈ આ નિય કામને સુકી દેવો. ”

“ બસ બસ ! સુપ થઈ જાઓ ” રાજા પોકારી ઉઠ્યો. “ શીખામણ આપવાનો તમને લગારે અધીકાર નથી. હું પોતે પોતાના કામનો મુખત્યાર છું. માટે નકામી ટક ટક સુકીને રૂપીઆ આપવા હોય તો આપી દેવો, નહીં તો સાફ જવાબ આપો. ”

“ હું તો પેલલાંજ કહી ચુકી છું કે મારી પાસે રૂપીઆ નથી. ”

“ રૂપીઆ નથી તો ઘરેણું તો છે ? તેજ આપો ” રાજાએ હેલ્લે પાટલે બેસતાં કહ્યું. ”

“ અરર રાજા ! આ શું કહી રહ્યા છો ? ” હાંતમાં આગળી નાંખી રાણી બોલી “ તમારી લાજ અને શરમ ક્યાં ગઈ ? તમારી ટેક ક્યાં અલોપ થઈ ? મારા પીતાએ આપેલાં ઘરેણાંની માગણી અને તે પણ પુરા કામના માટે કરતાં તમોને શરમ નથી આવતી ?

“ બસ જીભને કાપુમાં રાખો, રાજા પોકાર્યો “ નહી તો અજ ઘડી વાત વધી જશે. ”

“ રહેવાદો રહેવાદો ” રાણી હીમ્મતથી બોલી “ આંખો કાને બતાવો છો ? મેં પણ આજ સુધી તમારીજ આંખો જોએલી છે.

માટે ચુપચાપ ચાલ્યા જવ. હું મારું ઘરેણું કોઈ કાળે પણ નહીં આપું પણ હા ! જે તમારે સારા કામ માટે જોઈતું હોત તો મારું ઘરેણું તો શું પણ મારો જીવ હાજર કરત. પરંતુ આ કામ માટે હું કોઈ કાળે પણ નહીં આપું ”

“ નહીં તમારે આપવું પડશે ” રાજાએ પલંગપરથી ઉઠતાં કહ્યું. ”

“ નહીં, કોઈ કાળે નહીં ” રાજાની આગળ હીંમતથી ઉભા રહી રાણીએ જવાબ આપ્યો.

“ જુઓ હું લીધા વીના મુકનાર નથી. ”

“ કોની મગદુર છે કે મારી રજા વીના મારા ઘરેણાને હાથ લગાડે ? ”

“ હું લગાડીશ ”

“ નહિ ”

ટુંકમાં રાજા રાણી વચ્ચે સારી પેઠે લડાઈ જાગી. રાણી ઘરેણા આપવાનો ઇનકાર કરતી તો રાજા ઘરેણાં લેવાનો ઇસરાર કરતો. એમ કરતાં મહેલમાં શોરગંધાર મચી ગયો.

આ જોઈ નાહની બાળક કુંવરી પોતાના પીતાના પગ આગળ આવી, પણ રાજાએ તે બાળકને હડસેલી મુકી, તેથી તેણી ચોધાર આંસુએ રડવા લાગી. રાણીએ પોતાના જીગરના કટકને નિર્દય આપે હડસેલી મુકેલી જોઈ એકદમ તેને છાતી સરસી આંખી લીધી. આ તરફ રાણી બાળકને સમજાવવામાં રહી અને પેલી તરફ રાજા ચોરડામાં ધર્યો. રાણી કલાપીટ કરતી રહી ને રાજા ઘરેણાની પેટી ઉપાડી ચાલતો થયો.

ધરેણીની પેટી મળવાથી રાજના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ; અત્યારે તે પોતાને મળેલી ફતેહ ઉપર બારે મગર બની રામકીશનની પાસે આવ્યો. તરતજ રાજના હુકમથી રામકીશને ધરેણીની પેટીનું તાળું તોડ્યું અને પેટી ઉઘાડી તો હીરા મોતી તથા માણિક્યાં ધરેણી જોઈ રામકીશન તથા રાજની આંખોમાં ઝાંખ પરી વળી. રાજને મજકુર દાગીનાની કીમતની ખબર નહોતી, તેથી તેણે રામકીશનને પંદર હજારના દાગીના કાઢી લેવાનો હુકમ કર્યો, એટલે રામકીશને નીચે પ્રમાણેના દાગીના કાઢ્યા.

હીરાનાં ઝુમર જોડ ૧, પોખરાજનો કંડો નંગ ૧, પોખરાજ અને યાકુતની ચુડીઓ જોડ ૩, હીરાનાં એરીંગ જોડ ૧, પોખરાજ માણિક અને હીરાની હમેલ નંગ ૧, હીરાની વીંટીઓ નંગ ૫ હીરાની હાથમાં પહેરવાની આરસી જેમાં એક રૂપીઆની ખરાબર હીરો જડેલો હતો તેવી ૧. જડાવની પોંચીઓ જોડ ૧ હાથ અને પગનાં સોનાનાં કડાં જોડ ૨, સોનાના પાંચે જોડ ૧, સોનાનાં સંકળાં જોડ ૧.

વાંચકો ! ઉપલાં ધરેણીની કીમત કેટલી હશે ? તે સારી પેઠે સમજી શકાય તેમ છે. માત્ર એકલો કંડોજ કે જેમાં પોખરાજ જડેલાં હતાં તે રાણીના પીતાએ કલકત્તામાં અકબર અલીશાહ મરહુમના લીલાઉમાંથી એકવીસ હજાર રૂપીઆમાં ખરીદ્યો હતો. હમેલ કે જેમાં હીરા, માણિક અને પોખરાજ જડેલાં હતાં, તે વડોદરાના નામદાર મહારાજની તરફથી રાણીના લગ્ન પ્રસંગે ભેટ મળી હતો, હુકમાં રાણીનું જેટલું ધરેણું હતું, તેટલું બધું લાખોની કીમતનું હતું, પરંતુ હાથમાં પહેરવાની હીરાની આરસી તો ધણીજ નાબર

રકમની હતી બ્યારે મહારાજ રણજીતસીંગે શાહશુજને હાર ખવાડી ત્યારે આ આરસી શાહશુજના ખજાનામાંથી મળી આવી હતી. તે મેળવવા માટે રાણીના પીતાએ મહારાજ દીલીપસીંગની પાસે મુદ્દામ માણસ લાંડન મોકલ્યો અને બારે કીમત આપી ખરીદી હતી. રાણીના પીતાને આ આરસી બહુજ બહાલી હતી અને રાણીને આપવાનો વિચાર નહોતો. પણ કુંવર સાહેબ એટલે રાણીના બાઈએ ખાસ આગ્રહથી પોતાની બહેનને આ આરસી અપાવી હતી.

રાજાને એટલી પણ ખબર નહોતી કે આ ધરેણું લાખોની કીમતનું છે. તે તો માત્ર આંધળો બનીને ગંગોત્રીનાં સ્વપ્નાં જોઈ રહ્યો હતો. તેણે પોતાની ટેક, પોતાની લાજ અને ઇચ્છત આગરને વિસારી દીધી હતી. રામકીશને રાજાની આજ્ઞા અનુસાર ઉપર લખેલાં ધરેણાંઓ રૂમાલમાં બાંધ્યાં અને હરબક્ષમને આપવા માટે બહાર નીકળ્યો. હરબક્ષમ બહાર ઉભો હતો તેને રામકીશને માત્ર સોનાનાં કડાં અને સોનાનાં પાંચેળ આપી વિદાય કર્યો અને સાજના સાત વાગે ગંગોત્રીને મહેલમાં મુકી જવાની ખાસ તાકીદ કરી, પોતે ધરેણાંને સંતાડવાની પેરવીમાં મથ્યો. સૌથી પેહલાં તેણે ધરેણાંને એક દીનના ડબ્બામાં પેક કર્યાં અને તે બાદ ઉજડ જગ્યામાં ખાડો ખોદી દાટી દીધા. જે વખતે રામકીશને ધરેણાંનો દાખડો ભોંયમાં દાટ્યો તે વખતે તેના હર્ષના પાર નહોતો. ઇસ રૂપીયા માસીકના પગારદારને એકદમ લાખોની મીલકત પ્રાપ્ત થઈ જાય તે કાંઈ નાહનીસુની વાત નથી. એ તો રામકીશન જેવો નિર્ભજ આટલી બધી ખુશી પ્રાપ્ત થવા ઉપર પણ જીવતો રહે. નહીં તો બીજો કાંઈ હોત તો હર્ષના આવેશમાં આવી મર્જ પામત એટલે

શાદીએ મર્ગ થઇ જત.

રાજા સાહેબ સાંજની વાટ જોતાં જોતાં આકુળ વ્યાકુળ થઇ રહ્યા હતા એટલે ફરી રામકીશનને બોલાવ્યો અને પુછ્યું.

“રામકીશન ! ગંગોત્રી ક્યારે આવશે ?”

“સરકાર ! હાથ જોડી રામકીશનને જવાબ આપ્યો “ સાંજના સાત વાગે બોલાવી છે માટે આપ નામદાર બગીચાના પશ્ચિમ દીશાએ આવેલા ઝોરડામાં રાત્રે આરામ કરજો.”

“ઠીક બહુ સાંઝ” રાજા બોલ્યો. “તે ઝોરડો તદ્દન જુદો છે તેથી ઠીક પડશે. પણ રામકીશન, ગંગોત્રીને બધાં ઘરેણાં પેહરાવીને લાવજે કે જ્યેથી તેના રૂપમાં અવધી થઇ જાય.

“મહારાજ !” રામકીશન લગાર વિચાર કરીને બોલ્યો. “તે ખીચારીનો જીવ સલામત રાખવો છે કે નહીં ? ઘરેણા પેહરીને રાતની વખતે આવે તો કોઇ મારી નાંખે ! માટે રાતની વખતે તો સાદગીમાંજ આવવા હોય. અને પછી જ્યારે મહારાજ ! આજ આ પની સેવામાં તે આનંદ પામશે તો ફરી તો તે અહીંજ રહેશે અને તે વખતે સારી પેઠે ઘરેણામાં સજ્જ કરાવજો.”

“બરોબર રામકીશન તું ખરું કહે છે” એવકુશ રાજા બોલ્યો. “પણ આહ ! તે ક્યારે આવશે ? હવે તો મારામાં જીવવાનું હું ખીચવાની લગારે શક્તિ નથી. હાથ ! તે મનમોહની મારા મહેલને ક્યારે શોભા આપશે આહ ! ગંગોત્રી, હું આજે તને મેળવીને ખરે ખર પુરેપુરો ભાગ્યશાળી બની જઇશ. હવે મને દુન્યાની કોઇ પણ અનુપમ વસ્તુની ઇચ્છા રહી નથી. તારા જેવી મોહની જેને પ્રાપ્ત થાય તેને ખીજ કઇ વસ્તુની ઇચ્છા રહી શકે છે ?”

“ખરૂં છે નામદાર સરકાર!” હાથ જોડીને રામકીશનને હુંકારો બર્યો.

“અને વળી રામકીશન ! રાણી પણ ગંગોત્રીની બહુ તારીફ કરતી હતી” રાજ ઘેલાઈ કરતાં બોલ્યો.

“બરાબર છે સરકાર ! તે એવીજ છે.” રામકીશનને ટેકો આપ્યો.

રાજ અને રામકીશનમાં અહીં આ વાતો ચાલી રહી છે અને ખીચારો હરબલ્લભ પોતાની બેવકુફી ઉપર ભારે વિચાર કરી ચિંતા-તુર બની રહ્યો છે. ઉંઠડો કંઈ તડ બેસશે તેની તેને ભારે ચિંતા હતી. ગંગોત્રીના નેક અને પવિત્ર વિચારોથી તે જાણીતો હોવાથી તેની આશ્વા ટુટી જતી હતી. તેથી પ્રથમ પોતાની વહુને કાળુમાં સેવાનો વિચાર કરી ઘરમાં આવ્યો, અને પોતાની વહુને બાળુપર બોલાવી પાંચસો રૂપીઆની નોટ તથા દાગીના બતાવ્યા જે જોઈ તેણી તો ભારે આકળી ગાબરી બનીને પોકારી ઉઠી.

“અરે આ દાગીના ક્યાંથી ઉપાડી લાવ્યા ? ચોરી તો નથી કરી ને ?”

“નહીં, આ દાગીના રાણી સાહેબના છે. જે રાજ સાહેબે ગંગોત્રીના માટે મોકલ્યા છે, અને હું વાપદો પણ કરી આવ્યો છું.”

“વાપદો કેવો ?”

“શું કહું કાંઈ કહી શકતો નથી. પણ હું જીભ હારી ચુક્યો છું તેથી ગંગોત્રીને આજે સાંજના સાત વાગે રાજ સાહેબની પાસે જવું પડશે” હરબલ્લભ સખત જીવ કરીને બોલ્યો.

“અરેરે આ શું કયું ?” ગંગોત્રીની મા બોલી “દુન્યામાં કોઈ પણ બાપ એવો હશે કે જેણે તમારી પેઠે બેઠયાઈ અને નિર્લજ્જતા વાપરી હોય !”

“હવે જે કંઈ થવું હતું તે થઈ ગયું, તું મારી મદદ કર. ગમે તેમ કરીને પણ ગંગોત્રીને રાજની પાસે પોંદ્યાડ અને જો કદાચ તું આ કામમાં મારી મદદ નહીં કરે તો હું આપઘાત કરીને મરીશ અને ઝેર ખાઈને જીવ આપીશ.”

આ સાંભળી ગંગોત્રીની મા રડવા લાગી. કેમકે તેણીને પોતાના પતીની માથે બહુજ મોહજ્વલત હતી. તેથી લાચારીએ ગંગોત્રીને રાજની પાસે પહોંચાડવાની હામી ભરી. તોપણ તેણી ગંગોત્રીની પાસે આવી વાત કરતાં અચકાતી હતી. કેમકે ગંગોત્રીની પવિત્રતાની છાપ અત્યાર અગાઉની પડી ચુકી હતી. લાલચ કે ખીજ કોઈ વાતમાં સપડાઈ ગંગોત્રી આ વાતને કબુલ કરી લે એ અસંભવિત હોવાથી બાપડી મોહટા વિચારમાં પડી ગઈ. આખરે તેણે પોતાના દીલમાં વિચાર કર્યો કે રાણીની મુલાકાતનું બહાનુ કરી ગંગોત્રીને મહેલમાં લઈ જવી અને પછી જીલ્લ થાપ ખવાડી, રાજના શયનગૃહમાં પોંદ્યાડી દેવી. ગંગોત્રી અને રાણી સાહેબમાં મોહજ્વલત હોવાથી તેની માને પુરો ભરસો હતો કે ગંગોત્રીને રાણીની મુલાકાતનું કહેતાં તેણી ના પાડશે નહીં. તેથી લગાર આનંદમાં આવી તેણી મલકાવા લાગી.

હવે થોડી વારના માટે ગંગોત્રીના મા બાપને તથા રાજ અને રામકીશનને બાળુએ મુકી રાણી સાહેબની હાલત જોવી જોઈએ. રાણીનું ઘરેણું લઈને રાજ બહાર આવ્યો. ત્યારથી રાણીએ

રડી રડીને આંખો સુન્નડી હતી. રાણી દરદાગીનાના ખરબાદ ઉપર રડતી હતી એમ ન સમજવું જોઈએ. પણ તેણીના રડવાનું મુખ્ય કારણ તો આ હતું કે તે ઘરેણાના બાબમાં તેણી પોતાના પીતાને શું જવાબ આપશે ! અને પોતાના પતીની બેવકુશી, નાલાયકી અને નિર્લજ્જતાનું કેવી રીતે વર્ણન કરશે ? રાણી આ રંજમાં બેઠી હતી કે તેની ખાસ દાસી ચંદુ તે રાણી સાહેબની પાસે નહાન પણથી રહેતી હોવાથી અને વશદારીથી સેવા ચાકરી કરતી હોવાથી રાણી સાહેબની તેના ઉપર પુરેપુરી મહેરબાની હતી. તેણે સઉથી પહેલાં તો ઘરેણા જવા ઉપર દીલગીરી જાહેર કરી અને ફરી પોતાની રાણીને રડતી જોઈ પોતે ખુબ રડી અને રાણીને પણ ખુબ રોવડાવી. જ્યારે રડવું લગાર ઓછું થયું ત્યારે ચંદુએ કહ્યું.

“ પરમેશ્વર તમારું ભાગ્ય ચઢતું કરે, પણ ખરેખર આજની હકીકતથી ધણોજ રંજ થાય છે. ”

“ ચંદુ ! તારા દીલાસા અને હમદર્દીથી મને બહુજ સંતોષ થયો છે. પણ હવે ચિંતા ન કર પરમેશ્વર સાઈ કરશે. ” રાણીએ આંસુ લુપ્તતાં કહ્યું.

“ એ તો ખરૂં પણ જ્યારે બધા દરદાગીના રામકીશનના હાથમાં ચઢી જશે ત્યારે ફરી મળવા મુશ્કેલ છે માટે કાંઈ યુક્તિથી ઘરેણાં તો પાછાં મેળવવાં જોઈએ. ” ચંદુ કાંઈ ખાતાં બોલી.

“ કાંઈ ચિંતા ન કર, જે જેના ભાગ્યમાં હશે તે તેને મળ્યા વિના રહેનાર નથી. ”—રાણીએ કહ્યું.

“ પણ હા ! ” ચંદુ કાંઈક યાદ આવવાથી બોલી “ હું એક

સંદેશો લાવી છું. પરંતુ કહેતાં ગ્રીક લાગે છે. તો પણ સરકાર જાણે છે કે મને આપની કેટલી બધી મોહખૂબત છે. અને સરકારને પણ મારો કેટલો બધો ભરસો છે તેથી હુકમ હોય તો કાંઈક અરજ કરું”

“ચંદુ મને તારો પુરેપુરો ભરસો છે તેથી જે કંઈ કહેવું હોય તે ખુશીયા કહે. ”

“શ્રી. બનારસીદાસ આવીને મહેલની પછવાડે બુસાવાલા ઘરમાં ઉભા છે, તેઓ આપને કાંઈ અરજ કરવાના છે. તેથી મેં તમને ત્યાં ઉભા રખાવ્યાછે. માટે આપ માત્ર થોડી વાર તેમની સાથે વાતચીત કરી દ્યો. તે બીચારા આપણા રાજ્યના મહોટા ખેરખાદ અને નીમકહલાલ માણસ છે ”

“ચંદુ પારકા પુરૂષથી વાત કરવામાં મોટું પાપ છે તેથી હું વાત કરી શકતી નથી. ”

“પણ મહારાણી ! બનારસીદાસ તો બાપડા એંસી વરસથી પણ વધુ વયના છે માટે તેનાથી વાત કરવામાં કાંઈ બાધ નથી. ”

“ત્યારે જ, તેમને નીચે ઉભા રાખ, હું ઉપર બારીના પરદામાં ઉભી રહી વાતચીત કરીશ. ”

આ સાંભળી ચંદુ તરતજ નીચે ગઇ. હવે બનારસીદાસ અને રાણીની વાતચીત લખવા પહેલાં બનારસીદાસ કેમ આવ્યો છે તેની હકીકત હુંકમાં દર્શાવવી મુનાસબ જણાય છે. જ્યારે રાજાએ ખજાનચીને બનારસીદાસની પાસે રૂપીઆ લેવા મોકલ્યો અને બનારસીદાસે રૂપીઆ આપવાનો ઇનકાર કર્યો, અને પંડીતની પાસે પ્રશ્ન મુકાવી જવાબમાં જે બયંકર બીના પંડીતે જણાવી તે ઉપરથી

બનારસીદાસ બારે ચિંતામાં પડી ગયો હતો. એટલામાં રાજા રાણીની લકાઇની ખબર પહોંચી અને સાચેજ રાણીનાં ધરેણું રાજાએ જબરદસ્તીથી ઝુંટાવી રામકીશનને આપ્યાં એ વાત પણ જાણમાં આવી. તેથી તે બારે ચિંતામાં પડ્યો અને વશદારીની લાગણી સતેજ થતાં તે રાણીની મુલાકાત લેવા તૈયાર થયો અને તે એટલા માટેજ કે પંદર હજાર રૂપીઆ આપવાથી રાણીનું ધરેણું પાછું ફરી શકતું હોય તો પંદર હજાર રૂપીઆ આપવા. આ વિચાર કરીને તેણે ચંદુની મારફતે સંદેશો મોકલ્યો અને પોતે મહેલની નીચે આવીને ઉભો રહ્યો. રાણીની બલમનસાઇ અને નેહીની આખા રાજ્યમાં ધુમ મચી હતી તેથીજ બનારસીદાસ જેવો વ્યાજખાઉ વાણીઓ વશદારીમાં લિન બનીને આવ્યો હતો. ચંદુ રાણીની રજમંદી મેળવી બનારસીદાસની પાસે આવી અને તેમને બારીની નીચે ઉભો રાખ્યો. જ્યારે રાણી બારીમાં આવીને ઉભી ત્યારે ચંદુએ કહ્યું.

“નામદાર મહારાણી ! બનારસીદાસ કુરનસ અરજ કરે છે ”

“મારી સલામ કહો ” રાણીએ પરદામાંથી કહ્યું.

રાણી સાહેબ ! હું આપનો એક અદના તાબેદાર છું ” બનારસીદાસ હાથ જોડીને બોલ્યો. “ આ રાજ્યના ત્રણ રાજાઓની ગુલામીમાં રહેવાની મને ઇચ્છત મળેલી છે. :આપના પતી ચોથા રાજા છે. વળી આપના પીતાજી પણ મારા મોહટા મહેરબાન મીત્ર છે. આ બધા કારણોને લીધે અત્યારે હું આપની સેવામાં હાજર થયો છું. ”

“હું તમારા આવવાનાં કારણો સાંભળી ખુશી થઇ છું પણ તમે કેમ આવ્યા છો તે કહો ” રાણીએ પરદા પાછળથી કહ્યું.

“ માઈ પોતાનું કામ કાંઈએ નથી ” બનારસીદાસ હાથ જોડી નીચી નજરે બોલ્યો “ નામદાર રાજા સાહેબે આજે મારી પાસે પંદર હજાર રૂપીઆની માગણી કરી હતી પણ તે વખતે મારી પાસે સીંકીકમાં ન હોવાથી મેં ઇનકાર કર્યો. તે બાદ મેં સાંભળ્યું કે રાજા સાહેબે આપનાં લાખો રૂપીઆનાં ધરણાં ઉપર તરાપ મારી રામકીશનને હવાલે કરી દીધાં. આ સાંભળતાંજ હું આપની સેવામાં દોડતો આવ્યો છું. લાખો રૂપીઆ ખર્ચ કરતાં પણ જે દાગીના ન મળે તેવા દાગીના બદમાશ માણસોના હાથમાં પાણીના મૂલે જાય એ હું જોઈ શકતો નથી માટે પંદર હજાર રૂપીઆ આપતાં એ દાગીના પાછા મળી શકતા હોય તો હું અબઘડી પંદર હજાર રૂપીઆ આપવા તૈયાર છું. આપ માણસ મોકલી મારા ઘેરથી પંદરહજાર રૂપીઆ મંગાવી લો. આવા દાગીના આ જીવંતમાં તો શું પણ આખા હિંદુસ્તાનમાં મળવા મુશ્કેલ છે માટે આ તક ગુમાવવી ન જોઈએ. હું આપનો ખેરખ્વાહ છું તેથી વખતસર અરજ કરવાને આવ્યો છું.”

પાંચ મીનીટ ચુપકીદી પથરાઈ. માત્ર રાણીએ બેચાર લાંબા નિશ્વાસ નાંખ્યા. બનારસીદાસને પોતાની અરજનો જવાબ ન મળેલો હોવાથી તે ફરી બોલ્યો.

“ નામદાર રાણી સાહેબ, મારા જેવા ઘરડા સેવકની અરજ ઉપર ધ્યાન આપો, નહિ તો ફરી આ દાગીનોઓ માટે અફસોસ કરવો પડશે. જે પંદર હજારમાં પાછા ન આવી શકતા હોય તો વીસ હજાર મોકલું, પચીસ હજાર મોકલું, કેમકે હું તો આપના પ્રતાપેજ મૂલદાર થયો છું, તેથી આપના દાગીનોઓ માટે મારી

મીલકત કુરબાન કરવા તૈયાર છું.”

“શાહઆશ” રાણી બોલી, ‘શાહાજી ! તમેએ તમારી વ-
દાદારી અને ખેરખવાહીની સખુત આપી દીધી, પણ દાગીના પાછા
મળાવવા હું બ્યાજબી સમજતી નથી- એ દાગીના મારા માલિક,
મારા માયાના મુગટ, મારા પતીના કામમાં આવે એવાં મારાં
ભાગ્ય ક્યાંથી ! જે થયું તે થયું હવે ! કાંઈ થઈ શકતું નથી. એ
સઘળા દાગીનાઓ તો ક્યારનાએ ગંગોત્રીના શરીર ઉપર ચઢી ચુ-
કયા છે તેથી પાછા મળે એવી આશા રાખવી ફાકટ છે.’

મહારાણી સાહેબ ! બનારસીદાસ બોલ્યો; ‘ હું ગંગોત્રીને
સારી પેઠે ઝાળખું છું, અને તે ઉપરથી કહી શકું છું કે તે
આપના દાગીના કદીએ લેશે નહીં, પણ મને તો ગંગોત્રી સુધી
દાગીના પહોંચે એવી આશાજ નથી.”

“ભેશક ! ગંગોત્રી ગરીબ માઆપની દીકરી છે પણ પ્રભુએ
તેને મોહકું મન અર્પેલું છે. તે કદીએ મારા દાગીના લેશે નહીં,
તે ધણીજ સુશીળ અને શીયળવંતી બાળા છે. પરમેશ્વર તેને
સહાય થાઓ” રાણીએ નિશ્વાસ નાંખતાં કહ્યું.

“ખરેખર તે એવીજ છે, પણ હવે આપ એક કામ કરે”

બનારસીદાસે કુનેહથી દાગીના મેળવવાની બાજી બતાવતાં
કહ્યું, આપ અબધડી દાસીને ગંગોત્રી પાસે મોકલો અને તેને
પોતાને દાગીના બાબે ખબરદાર કરો જેથી આશા તો છે કે તે
આપના દાગીનાને હાથ વટીક પણ નહિ લગાડે. પણ રાજ સા-
હેબે જે જે દાગીના રામકીશનને આપેલા છે તેની તપસીલથી
ગંગોત્રીને વાકફ કરવી જોઈએ.”

“ બહુ સારું હું અબધડી મારી ચંદુ દાસીને મોકલું છું. ”

“ ત્યારે મને રજા છે ? ”

“ હા જાઓ, તમારો ધણોજ આભાર થયો. ”

બનારસીદાસ પોતાને ઘેર વિદાય થયો એટલે તરતજ રાણીએ ચંદુને બધી વાતોથી વાકેફ કરી, ગંગોત્રીનેઃઘેર મોકલી. ચંદુદાસીએ ગંગોત્રીના ઘેર જવા પહેલાં રાજા સાહેબના ખીદમતગાર પાસેથી રામકીશનને આપેલા દાગીનાની તકસીલ :મેળવી લીધી અને તે બાદ ગંગોત્રીની પાસે પહોંચી. ચંદુના પહોંચવા પહેલાં ગંગોત્રીની મા અને બાપે ગંગોત્રીને રાણી સાહેબની સલામ માટે જવાની ભલામણ કરી જે ગંગોત્રીએ બહુજ ખુશીની સાથે કબુલ કરી સાંજે જવાનું કહ્યું હતું. ચંદુને પોતાની પાસે આવેલી જોષ ગંગોત્રીએ ઘુંમટામાંથી પોતાની પાસે બેસવાનો ઇશારો કર્યો એટલે ચંદુએ ગંગોત્રીની પાસે બેઠક લેતાં કહ્યું.

“ બહેન ! તને અત્યારે દુલહન બનેલી જોષ બહુજ આનંદ થયો પરમેશ્વર તારો સોહાગનો જોડો સદા કાયમ રાખે અને શ્રી રામચંદ્રજી તમે જોડામાં સંપ અને મહોબ્બતનો વધારો કરે ”

ગંગોત્રીએ શરમથી માથું નીચું કરી લીધું, પણ ચંદુના કહેવાથી તેને આનંદ થયો છે, એવી સાબીતી ચેહરા ઉપર સાફ જણાતી હતી. ચંદુએ ગંગોત્રીને શરમાતી જોષ પોતાનું બોલવું ફરી ચાલુ કર્યું.

“ બહેન ! શરમાઓ નહીં, હું અત્યારે ધણીજ અમત્યની વાત કરવા આવી છું અને અત્યારે તમે એકલાં છો એ સંજોગ

પણ સારો મળેલો છે, તેથી લાજ દુર કરીને મારા મુખ સામું જુઓ અને શું કહું છું તે સાંભળો જુઓ મહારાણી સાહેબ તમને કેટલા બધાં ચાહે છે ? ”

“ બેશક ! હું રાણી સાહેબની એક અઘ્ઘના લોંડી છું. ” ગંગોત્રીએ લાજ દુર કરી ચંદુને જવાબ આપ્યો, “ રાણી સાહેબની મારા ઉપર કેટલી બધી મહેરબાની છે ? તેનું વર્ણન કરી શકતી નથી. ”

“ ગંગોત્રી ! પરમેશ્વર તમારા ઉપર કૃપા કરે, રાણી સાહેબને પણ તમારાથીજ એવી આશા છે. પણ હવે હું જોઉં છું કે તમારી આ વાત માત્ર કહેવાની છે કે ફીલથી છો ? ચંદુએ મતલબ કહેવાનો આગાઝ કર્યો.

“ ચંદુ બહેન ! તમે એમ ન કહો હું એવી નથી કે જેનું ઝાઝર ખાતેન જુદું હોય. ”

“ ત્યારે ફરી ગંગોત્રી તમોએ રાણી સાહેબને કેમ લુટી લીધાં ? તેં તેમના લાખોના દાગીના કેમ મંગાવ્યા ? અને શોક્યની ગરજ સારવાને કેમ તૈયાર થઈ ગયાં ? શું આ તાબેદારી છે ? શું આ મોહબ્બત છે !

“ ચંદુ ! ચંદુ ! આ શું ! ” ગંગોત્રી અજબ થતાં પોકારી બહી “ બહેન આ શું કહો છો ”

“ ખરું કહું છું ” ચંદુ બોલી “ પેલા પીટ્યા રામકીશને તમારા ઘરડા ખાપને લાલચમાં લપટાવી, રાખની હજુરમાં તમને પહોંચાડવાની પયરવી કરી છે. આજે રાખ તમારા શીયળને હલાક કરશે અને તેના બદલામાં રાખએ રાણીના બધા હીરા માણેક,

મેતીના દાગીના રાણીની પાસેથી જન્મરજ્જીથી જુઠાવી લઈ તમારા આપને આપ્યા છે. રાણી ખીયારી રડી રડીને બેહાલ બની રહી છે. અને કહે છે કે આ પણ ભાગ્યની વાત છે કે ગંગોત્રી મારી શોક્ય બનશે !”

આ સાંભળી ગંગોત્રીના હોશ ઉડી ગયા. આંખોમાંથી આંસુ-ઓનો વરસાદ વરસી રહ્યો છાતી ધડકવા લાગી. પંચ મીનીટ સુધી બેહાલ રહી, પછી લગાર હોશ આવતાં બોલી.

તમે મહારાણી સાહેબને મારા તરફથી બહુ બહુ પાપલાગણુ કહી કહેજો કે ગંગોત્રી આપની એક અદના દાસી છે. અને આ જીંદગીમાં તો તેનાથી આવી કદીએ જુલ થઈ શકશે નહીં. મને રાણી સાહેબના લાખો રૂપીઆના દાગીનાની લગારે ઇચ્છા નથી, તેમજ રાજ સાહેબના પેહલુમાં જગ્યા મેળવવાની પણ લાલચ નથી. માત્ર હું તો રાણી સાહેબની તથા રાજ સાહેબની દયા અને કૃપાની અભીલાષી છું. મારા માતૃપિતાએ રાણી સાહેબથી આજે સાંજે મળવા જવાની ઇચ્છા બતાવી છે. તેની મતલબ હવે મારા સમજવામાં આવી. તેઓએ જે કપડાની જાણ રચી તેમાં મને રસાવવાની પયરવી કરી છે તેથી હવે હું પુરેપુરી રીતે વાકેફ થઈ છું. રાણી સાહેબને મળવા જવાના બદલામાં તેઓ રાજ સાહેબના શયનગૃહમાં પોંદ્યાડવા આદે છે. પણ ભગવાનની કૃપાએ તમારું આવડું થયું અને તેથી હવે કપડથી જાણીતી થઈ ગઈ. હવે તમે રાણી સાહેબને જાહેર કહેા કે અત્યાર સુધી તો મને દરદાગીના કાંઈએ મળ્યા નથી પરંતુ પરમેશ્વરની કૃપાએ હું બધા દાગીના લઈને સેવામાં હાજર થઈશ. જો કે હું આ જીંદગીમાં રાજ સાહેબની સેવામાં ન જાન,

પરંતુ માત્ર રાણી સાહેબના દાગીના મેળવવા માટે હવે હું જરૂર જમણ અને જગતને તથા રાણી સાહેબને બતાવી આપીશ કે ગંગોત્રીએ કહ્યું હતું તે કરી દેખાડયું.”

ગંગોત્રી અહીં સુધી પોંદ્યોજ હતી કે તેણીની મા આવી જવાથી ચુપ થઇ ગઇ, એટલે ચંદા દાસી ગંગોત્રીની રજા લઇ રાણીની પાસે પોંદ્યો અને ગંગોત્રીએ કહેલી બધી હકીકત કહી સંભળાવી. આ તરફ ગંગોત્રીની માએ સમી સાંજથીજ ગંગોત્રીને રાણીની પાસે લઇ જવાના બહાના હેઠળ શણગારવી શરૂ કરી જે બેઘ ગંગોત્રી બોલી.

“દીદી ! તમોએ રાણી સાહેબને ત્યાં જવા માટે સાત વાગ્યાનું કહ્યું હતું અને અત્યારથીજ કાં તૈયારી કરવા માંડી !”

“એટી ગંગોત્રી” ગંગોત્રીની માએ ખુશામદ કરતા મતઝબની વાત પેચમાને પેચમાં કહેવા માંડી, ‘સમીસાંજથીજ તૈયાર થઇ રહેવામાં શી હરકત છે ! જલદીથી તૈયાર થઇ રહેવું’ સાહે છે. પણ મારી દીકરી જેને તારા ઘરડા બાપનું મોત માત્ર તારા હાથમાં છે. માટે મ્હારી લાડકી તારા બાપના વચનને ભંગ ન કરતા તેમની આજર રાખજે, કેમકે તારા બાપે તને મોહટા લાડ અને પ્યારથી પાળાપોપીને મોટી કરી છે.”

જે ગંગોત્રીને આજના કાવત્રાની પહેલાંથી ખબર ન પડી હોતતો અત્યારે તે પોતાની માની શીખામણને સખ્ત શખ્દોમાં જવાબ આપત પણ તે પહેલાંથી વાકેફ થઇ ચુકેલી હોવાથી કાંઇ જવાબ ન આપતાં ચુપ રહી. એટલે ફરી તેની માએ કહ્યું.

“ અત્યારે આ ચંદ્ર ક્યાંથી આવી હતી અને આટલી વાર સુધી શું શું વાતો કરી ? ”

“ કાંઈ નહીં અમસ્થી મળવા માટે આવી હતી, પણ તમેને તેના આવવાથી ગભરામણ કેમ છુટી છે ? ”

“ નારે કાંઈ પણ ગભરામણ નથી ” ઘડકતી છાતીએ ગંગોત્રીની માંએ જવાબ આપી પોતાની દીકરીને શણગારવી શરૂ કરી.

આ તરફ ગંગોત્રીની ગા તો આ કામમાં પડી હતી અને પેલી તરફ આપણા રાજા બહાદુર સખત પરેશાનીમાં પડ્યા હતા તેમનો હાલ તદ્દન આ શેરથી મળતો હતો કે,

“ વાઅદ્યે વરદ ચુ શવદ નઝદીક,
આતશે ધરક તેઝતર ગરદદ. ”

રામકીશન અને રાજા સાહેબ સમીસાંજથી બગીચામાં પહોંચી ગયા અને ત્યાં નીચલી વાતો ચવા માંડી.

“ સાંભળ્યું છે કે ગંગોત્રી બહુજ ખુબસુરત અને અપસરા સમાન છે ” રાજા સાહેબે ખુશી થઈને રામકીશનને સવાલના રૂપમાં કહ્યું.

“ જુહા ! સરકાર ! રામકીશને તેજ પોતાના ખુશામદી લેહ-જામાં જવાબ આપ્યો. હવે ક્યાં વાર છે ! માત્ર થોડાજ કલાકમાં “અમારા ગેબ્યાં” થઈ જશે, પણ સરકારની મીસાલ તો એવી છે કે,

મઝા આતા હે અમ કાસિદ બ્યાં કર,
બલા શિર હાં પ્યામે યાર ક્યોં કર.

હું સો વખત તો કહી ચુક્યો કે ગંગોત્રી આખી દુનીયામાં સઉથી વધુ ખુબસુરત અને સુંદર બાળા છે, અને જેના મોહટામાં મોહટાં નસીબ હોય તેનેજ તેણીનો વરલ નસીબ થાય !”

“વાહ વાહ” રાજા આનંદી બનીને બોલ્યો. “ત્યારે તો આજે મારાં બહુજ મોહટાં નસીબ છે. ખરેખર હું પુરેપુરો બાગ્યશાળી છું, પણ રામકીશન છ તો વાગી ગયા માટે જાને જરા ખબર કાઢ કે તે મનહરણીને હજી આવવામાં કેટલી વાર છે”

“આવતી હશે, માટે લગાર ધીરજ ધરો” રામકીશને દહે પેટે કહ્યું.

“બાઈ રામકીશન મને આવા મામલામાં વાર થાય તે લગારે પસંદ નથી” રાજા આનંદમાં છલકામ જમ્મ બોલ્યો. “વળી આજ કાલ રાત પણ ધણીજ નાહની છે. ખરી વાત તો આ છે કે અલ્પ ધનતિજારો અશાદ્દો મિનલ મોત” એટલે ધનતિજાર મોત કરતાં પણ વધારે દુઃખદાયક છે. માટે જ, જલદી. એકદમ તે માનુની મનહરણીને બોલાવી લાવ.”

આ પ્રમાણે રાજા અને તેના મુસાહિબે ખાસમાં વાતચીત ચાલી રહી હતી કે સાતનો ટકોરો વાગ્યો અને જુવે છે તો દર બિલ્લમ ગંગોત્રીને લઈને આવતો નજરે પડ્યો. આ વખતે ગંગોત્રીએ પુરો શયુગાર કરી લાલ સાડી પેહરી હતી. તેણીના સફેદ દુધ જેવા ચેહરા ઉપર લાલ સાડી ધણીજ મોહક દીસતી હતી. અને અસલ વાત તો આ હતી કે ગંગોત્રી પોતેજ મહા ખુબસુરત હોવાથી ગમે તેવાં લુગડાં પેહરતી તો પણ અનહદ દીપી નીકળતી હતી.

ગંગોત્રી પોતાના બાપની સાથે ઘેરથી નીકળી ત્યારથી તે જ્યાં લઇ જતો ત્યાં જતી હતી પણ જ્યારે રાજના બગીચામાં પોંદચી ત્યારે તેણીએ પોતાના બાપને કહ્યું.

“તમે મને રાણીના મહેલમાં લઇ જાઓ છો કે રાજ ઇંદ્રના અખાલમાં ? ખેર તમે મારા બાપ છો તેથી કાંઇ વધુ કંઠતી નથી તોપણ એટલું તો કહું છું કે તમારે શરમથી ડુબી મરવું જોઇએ. જેવી રીતે તમોએ અત્યારે પોતાની દીકરી સાથે ચાલ ચલાવી છે તેવી કાંઈએ નહીં ચલાવી હોય ! પણ ખેર, તમે મને રાજની પાસે લાવ્યા છો તો હું જાઉં છું” આટલું બોલી ગંગોત્રી રાજ બેઠો હતો ત્યાં જઇ પોંદચી. રાજએ જ્યારે ગંગોત્રીને આવેલી જોઈ ત્યારે ખુશીના આવેશમાં આવી પોકારી ઉઠ્યો.

“ઓહો ! તમે તેજ છો કે, જેના માટે હું માછલાંની પેટે તલપી રહ્યો છું”

“જી હા, હું તેજ છું !”

“ત્યારે બહાલી મારા બાથમાં આવી આલીંગન આપો” રાજએ બંને હાથથી ગંગોત્રીને બાથમાં લેતું કહ્યું.

“સખર” ગંગોત્રી દુર ખસતાં બોલી “આમ ખાલી ખુશી મારે આલીંગન આપી મળવું નથી. પેહલાં મારા માટે જે ઘરેણાં મોકલ્યાં છે તે મંગાવો એટલે હું તેને પેહરી અને પુરેપુરી બનીદનીને ફરી તમારી બાથમાં આવું.”

“મેંતો તે ઘરેણાં તમારાં માટે મોકલી દીધાં છો” રાજ અ. જામ થતાં બોલ્યો “તે શું તમને નથો મળ્યાં ? જાણ્યામાં તમારા

આપની પાસે હશે !”

“આપની પાસે હોય કે પાપની પાસે” ગંગોત્રીએ છણકો કરતાં કહ્યું “હુંતો ધરેણું પહેર્યા વિના અડકવા નહીં હઉં”

“તો ફરી તમારા આપને પુછવું જોઈએ માટે તમે જગાર બાળુએ ખસી જાવ તો હું તેને બોલાવીને પુછું.”

“એમાં બાળુએ ખસવાની શી જરૂર છે?”

“જરૂર તો છે, કેમકે આપની શરમ કરવી જોઈએ.”

“શરમ કેવી શરમ !” ગંગોત્રી બોલી, “જ્યારે તેઓ પોતાની સાથે મને લાવતાં શરમાયા નહીં તો ફરી મારે શરમ શા માટે કરવો જોઈએ?”

આ સાંભળી રાજા સુપ થઈ ગયો. અને તરતજ હરબિલ્લમને બોલાવ્યો. જ્યારે હરબિલ્લમ આવ્યો ત્યારે રાજાએ પુછ્યું.

“હરબિલ્લમ ! મેં જે ધરેણું ગંગોત્રીના માટે આપ્યું છે તે હાલ તરત મંગાવીને ગંગોત્રીને પહેરાવો.”

“જેવી આજ્ઞા મહારાજ” કહી હરબિલ્લમે પોતાના ખીસામાંથી રામકીશનની આપેલી ત્રણ વસ્તુઓ કાઢીને ગંગોત્રીની પાસે મુકી દાધી. જે જોઈ ગંગોત્રીએ કહ્યું.

“અને પેલાં હીરા મોતીનાં ધરેણું ક્યાં છે ?

“મને માત્ર આ ત્રણ વસ્તુઓ મળી છે.”

“ત્યારે હીરા મોતીના દાગીના ક્યાં ગયા ?” રાજાએ ગભરાઈને પુછ્યું અને ફરી રામકીશનને બોલાવ્યો. રામકીશન ગભરાયલા

ચેહરે આખો એટલે તરતજ રાજાએ પોકાર્યો.

“ રામકીશન, તારી બધી નીમકહરામી જાહેર થઇ ચુકી છે, માટે હીરા મોતીના બધા દાગીના અજબડી લાવી આપ, નહીં તો યાદ રાખ કે તને હું કટકે કટકા કરી નર્કમાં પોંદ્યાડી દઇશ. ”

“ સરકાર ! મેં તો બધા દાગીના હરખિલ્લમને આપી દીધા છે. ”

“ જુઠ, તદન જુઠા ! ” હરખિલ્લમ રામકીશનની બદમાશી જોઇ બોલ્યો “ રામ રામ આવું કપટ ! આવી બદમાશી ! અરે રામકીશન, લગાર સાચું તો બોલ, તેં મને આ ત્રણ દાગીના સિવાય બીજું કંઇ પણ આપ્યું નથી. ”

રામકીશન અને હરખિલ્લમ વચ્ચે સારી પેઠે જંગ જામ્યો. રામકીશન કહેતો કે મેં તને બધા દાગીના આપ્યા છે અને હરખિલ્લમ કહેતો કે મને માત્ર આ ત્રણ દાગીના મળ્યા છે. ગંગોત્રી કહેતી કે જલદીથી ઘરેણા મંગાવો નહીં તો હું હાથ લગાડવા નહીં દઉં. આ જોઇ રાજાના ગુસ્સાનો પાર રહ્યો નહી. એટલામાં મોહન નામનો બીદમતગાર દોડતો આવ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે હજુર મેં રામકીશનને દાગીના દાટતાં જોયો છે, આ સાંભળી રામકીશનનો ચેહરો શીકાશ મારી ગયો. અને આખરે ઘણીજ મુશ્કેલીથી દાટેલા બધા દાગીના આપ્યા પછી ગંગોત્રીએ એક પછી એક બધા હીરા મોતીના દાગીના પહેર્યા અને તે બાદ આપના મનમાં જોઇ એક મોહટો નિશ્વાસ નાંખ્યો, આ જોઇ રાજા બોલ્યો.

“ જાને જાં અજ બોહોત ન તરસાવો,
આવ અજતો ગયેસે લગ જાવો. ”

“ સરકાર ” ગંગોત્રી નિશ્વાસ નાંખી બોલી. “ હું કસબજી કે તવાયફ નથી. પૈસા ટકા, માલ મિલકત કે હીરા મોતીની લગારે દરકાર રાખતી નથી. આ રાજપાટ સુખ સંપત્તી સરકારને મુખારક રહે. મારે કાંઈ પણ સુખની આબીલાખા નથી. તેથી મહારાજ હું તમારા કામની નહીં અને તમે મારા કામના નહીં હું ગરીબ બી-ચારી એક અહીરની છોકરી અને તમે નામવર છત્રપતી રાજા, અત્યારે કોણ જાણે હું કયા વિચારથી આવી પણ પ્રભુની કૃપાથી જે કામ માટે આવી હતી તે પુરું થઈ ગયું. ” આટલું બોલી ગંગોત્રીએ શરીરપર પેહરેલા બધા ઢાગીના ઉતારીને ટીનના ડબ્બામાં ભર્યા અને તે બાદ બોલી. “ આ ઢાગીના જેના છે તેને મુખારક રહે, આમાંનો એક તાર પણ મારા કામનો નથી માટે દ્યો મહારાજ હું જાઉં છું અને જેના ઢાગીના છે તેને આપી આવું છું. ”

આટલું કહી ગંગોત્રી ઝડપથી દોડીને મહેલમાં પોંદચી. રાજાએ ગંગોત્રીનો પહોંચ્યો પકડ્યો પણ પોતે શરીરે રૂંટ પુષ્ટ હોવાથી ગંગોત્રીને પકડી શક્યો નહીં. ગંગોત્રીએ મહેલમાં પોંદચી રાણીની આગળ ઢાગીનાનો ડબ્બો મુકી દીધો અને ફરી બંને હાથ જોડી બોલી.

“ મહારાણી ! આ આપની અમાનત સોંપવા આવી છું તે તપાસી દ્યો અને આજ સુધી મારી જે કાંઈ કસુર થઈ હોય તે માફ કરો. ”

ગંગોત્રી અહીંજ સુધી કહેવા પામી હતી કે રાજા દોડતો દોડતો આવી પહોંચ્યો અને ગંગોત્રીને પકડી દરવાજા તરફ લઈ ચાલ્યો. ગંગોત્રીએ પોતાને રાજાના હાથમાં સપડાએલી જોઈ વીનતી કરતાં કહ્યું. “ રાજા સાહેબ, આ શું કરી રહ્યા છો ? લગાર આપના રાજ્યવંશી

~ ~ ~ ~ ~
 મોભાને જુઓ અને મને જુઓ, મારા જેવી નિરાધાર અમળાને
 દુઃખ આપી સાંઝે ફળ નહીં કાઢે માટે મહારાજ, મને મુકી દ્યો.
 હું તો આપની પુત્રી સમાન છું. ”

રાજા, ગંગોત્રીને ધસડતાં હરવાળા બહાર ખેંચી લાવ્યો. જ્યાં
 હરખિલ્લમે ગંગોત્રીને હઠ કરતાં જોઈ કહ્યું.

“ બેટી ! શું કરવા હડીલાઈ કરે છે, જોતો ખરી મહારાજ
 સાહેબ ઉભા છે ? તેમનું મન રાજી કર. ”

“ બે શરમ બાપ, ચુપ, ” ગંગોત્રી ક્રોધમાં પોકારી ઉઠી.

“ ગંગોત્રી, તેં માંડે વચન ભંગ કરી દીધું. અફસોસ મારી
 વાત પાણીમાં ગઈ, આના કરતાં તો તું મારે ઘેર જન્મી ન હોત તો
 માંડે થાત. ”

“ બેશક ” ગંગોત્રી ક્રોધમાંજ પોકારી “ તમે બાપ થવાને
 લાયક નથી, તમારે ત્યાં પ્રભુએ સંતાન આપ્યાં પણ તે સંતાનના
 પિતા થવાની તમારા જેવા બેશરમ, નિર્લજ્જ અને પાપી માણસમાં
 કાબેલીયત નથી. અફસોસ, તમારા જેવો લાલચુ અને બેહયા બાપ
 નહીં પણ મારા માટે અને આખા જગતના સંતાનો માટે પાપજ
 છે. લગાર તમે પોતેજ મનમાં વિચારો કે મેં તમારી કેટલી બધી
 સેવા ચાકરી કરી છે કે ભાગ્યેજ આપણી કામની કાંઈ પણ છોક-
 રીએ પોતાના માત પિતાની ચાકરી કરી હોય ! તો શું તે સેવા
 ચાકરીને આ બહો છે ? ઓ બાપ ! નહીં, નહીં, આખા જગતના
 પાપ ! તમને હું શું કહું ! પ્રભુ તમને કહાય માફ કરે, તો કરે પણ
 હું તો કદીએ માફ કરીશ નહીં ; તમે અલાર સુધી સમજતા હશે

કે હું અનુભવતામાં અહીં સુધી આવી છું, પણ નહીં તેમ નથી, મને તો તમારા આ કાવત્રાની ખબર પહેલાંથીજ પડી ચુકી હતી, પણ માત્ર મારી બહાલી મહારાણીનાં ધરણાં, નીમકહરામ રામકીશનની પાસેથી અપાવવા માટે આવી હતી, તે મેં અપાવી દીધાં છે, માટે હવે મને કાંઈ પણ વાતની ચિંતા રહી નથી, તમારી મરજીમાં આવે તે પ્રમાણે જીલમ કરવા તૈયાર થાઓ પણ યાદ રાખો કે હું તમારા તાબે થઈશ નહીં ”

હરખિલ્લમ શરમતા મારે ભોંય ખોતરતો થઈ ગયો પણ રાજાએ આગળ વધીને કહ્યું “ ગંગોત્રી, ધીરજ રાખ, તારી સાથે જખરાઈ વાપરવામાં આવશે નહીં, પણ લગાર મને જો, હું તારા પ્રેમમાં પડ્યો છું, તારા માટે દીવાનો ખન્યો છું, તારા વિના મને ચેત નથી માટે મારી રયામત, મારા રાજવંશી દોર દમામને જોઈ મારા ઉપર દયા લાવ અને વળી જો તો ખરી તારો બાપ પણ રાજા છે.”

“રાજા ! કાંઈ બાન રાખ, કાંઈ વિચાર રાખ, આમછોક નિર્જનતાની વાતો ન કર ” ગંગોત્રી ગુરસામાં ખેલી. “મારી ખુશામદ કરવાથી કાંઈ વળનાર નથી. ધર્મશાસ્ત્રની રૂએ તારા પ્રેમનાં હકદાર મહારાણી હંસરાજ કુંવર ઠરી ચુક્યાં છે. માટે તારો પ્રેમ તેમના પ્રત્યે દર્શાવ. તે ખરેખર દેવીરૂપ અને દેવાગ્નો સમાન છે. તું તેમના પ્રત્યે જેટલો પ્રેમ દર્શાવે તેટલો થોડો છે. તું આવી રૂપવંતી રાણી અને સર્વ ગુણ ધરાવનાર સદગુણી સ્ત્રીને મુકા પ્રજા વર્ગની વહુ દીકરાઓને શા માટે ખુરી નજરથી જુઓ છે ? અને તું મને મારા બાપના રાજપણાનું કહે છે, તે તદ્દન તારી ભુલ છે. કેમકે હવે હું મારા બાપની મીલકત નથી, પણ ગઈ કાલે જેની સાથે મારાં લગ્ન

~~~~~  
થઈ ચુક્યાં છે તેની મીલકત છું અને તેજ મારો માલેક તથા હેયાનો હાર છે. ”

આ વાતચીતથી રાજાએ જોયું કે મતલબ પાર પડતી જણાતી નથી, તેથી રામકીશન અને હરબીલ્લમની મદદથી ગંગોત્રીના હાથ પગ પકડી બગીચાના બંગલામાં લાવ્યો. કોણ જાણે આ વખતે ગંગોત્રીમાં એટલું બધું જોર ક્યાં આવી ગયું હતું કે ત્રણ ચાર પુરોએએ મજબુત પકડી હતી છતાં માત્ર એકજ ઝટકામાં છુટી થઈ જતી હતી ! છેવટે મહા મુસીબતે બગીચાના બંગલામાં લાવવામાં આવી. રામકીશન દાગીના પચાવી પડવાના આરોપથી રાજાની ઇતરાજમાં આવી પડ્યો છતાં અત્યારે રાજાને રાજ કરવા ગંગોત્રીને પકડવામાં આગળ પડતો ભાગ લઈ રહ્યો હતો જ્યારે ગંગોત્રીને બંગલામાં પલંગ ઉપર લાવીને બેસાડી ત્યારે ગંગોત્રીએ ગુસ્સાથી ધુજતાં ધુજતાં રાજાને સંબોધીને કહ્યું.

“ રાજા ! જો તેં મને અત્યારે હાથ સરખો પણ લગાવ્યો તો હું મારો પ્રાણ આપવામાં પાછી પાની નહીં કંઈ, પણ તને નહીં માઈ કેમકે મારા ઉપર મહેરબાનીઓ કરનાર બહી રાણી વીધવા અને તે મને સાઈ લાગતું નથી જોકે તે અત્યારે વિધવા કરતાં પણ વધારે દુઃખી છે છતાં માત્ર વિધવાપણાના કલંકથી મોકળી રાખવા માટે તને કાંઈ પણ કરીશ નહીં અને વળી આ પણ યાદ રાખજો કે તારો દોર હમામ, તાઈ રાજપાટ, તારો પૈસો ટકો મારી નજરોમાં તુચ્છ જણાય છે; કેમકે માઈ મન અસમત અને સચ્ચાઈથી માલ-માલ થઈ રહ્યું છે. હું તને સાફ સાફ કહી દઉં છું કે તું મારો કેરો મુકી દે, નહીં તો યાદ રાખ કે રાવણની પેઠે તાઈ પણ પતિ-



જામ આવશે. માટે ઓ રાજ, લગાર વિચાર અને જો, કે રાવણ જેવો દસ માથાં અને વીસ હાથવાળો બળવાન માણસ સીતાજીને હાથ વટીક પણ લગાવી શક્યો નહીં; તો ૪૨૧ તારા જેવો નિરબળ માઈ શું કરી શકશે? જેવી રીતે સીતાજીની શ્રી રામચંદ્રજીએ રહાય કરી હતી અને જેવી રીતે શ્રીભગવાને દ્રોપદી સતીનાં ચીર પુર્વાં હતાં તેવીજ રીતે મારી લાજ પણ તેજ રામચંદ્રજી અને ભગવાનજી રાખશે. હા, હા, જરૂર :તેઓ મારી રહાય કરી તારા જેવા પાપીના પંજમાંથી મુક્ત કરાવશે. તું મને અત્યારે એકઠી ન સમજતો, જો ! મારી રહાય માટે માઈ શિયળ અને મારા મનની સન્ન્યાસ તૈયાર છે. અને તેજ શ્રી રામચંદ્રજીને રહાય માટે બોલાવશે.

ગંગોત્રીમાં આ વખતે એટલું બધું બળ આવી ગયું હતું કે, તે વગર રોકાયે બોલે જતી. ગુસ્સાથી તેણીની આંખો લાલ થઇ ગઇ હતી, પરસેવામાં બધાં લુગડાં પલળી ગયાં હતાં, છતાં પણ તે એક શુરા સીપાઇની પેઠે બોલી રહી હતી, જ્યારે તેણીએ પોતાતું બોલવું પૂરું કર્યું ત્યારે રાજ થોડીવાર વિચાર કરી બોલ્યો—

“બહાલી, તારી હડ, તારો ગુસ્સો મને વધુને વધુ તારો ગુસ્સામ બનવા ઉશ્કેરે છે; માટે પ્યારી ! માનીજા, અને તારા બાપના હુકમને માન આપ, જો ! તે તને શું હુકમ આપી રહ્યો છે? માટે મારા જીગરને ઠંડક પહોંચાડ, તું અત્યારે જે માંગે તે હાજર કરવા તૈયાર છું, માટે માંગ, અને મને આલીંગન આપી મારા અંધકાર મનને પ્રકાશિત કર.”

“ચુપ, ઓ બેવકુફ અંધા રાજ ચુપ” ગંગોત્રી બોલી. “તારી જીભને એકદમ બંધ કરી મને ન સતાવ.”

“ગંગોત્રી, બહાલી ગંગોત્રી ! તારી તુંડાઇ અને અપશબ્દોના જવાબમાં તને બારેમાં બારે શિક્ષા કરવી મારા હાથમાં છે, પરંતુ માત્ર તારા પ્રેમની ખાતર હું કાંઈ કરી શકતો નથી. માટે બહાલી માનીજા, જો મેં તને આવી કડોર મનની પહેલાંથી જાણી હોત તો મારો ખ્યાર તને અર્પણ કરત નહીં. પણ અશ્વસા ! તું તો મહા જીવમી નીકળી, પરંતુ ગંગોત્રી મારા માટે નહીં પણ તારા આપના હુકમની ખાતર મને આલીંગન આપી મારા મનને તૃપ્ત કર, મને શી ખબર કે મારા ભાગ્યમાં તારીજ મોહોખત લખેલી હતી !

“કાગંઝ હોતો બાંચ હું, કરમ ન બાંચા જાય,  
તિનકા હો તો તોડ હું, પ્રીત ન તોડી જાય. ”

“રાજા ! મારા આપનો હુકમ દર વખતે મને શું કરવા યાદ દેવડાવે છે? અત્યારે તેની અને તારી હાલતમાં લગારે ફેર નથી. ”

“ છતસે અંધા આયે હે, ઓર ઉતસે અંધા જાય,  
અંધે સે અંધા મિલા, કોન રાહ બતલાય. ”

મારો આપ લાલચમાં આંધળો થયો છે અને તું પાપથી... તેથી આવા પાપ સમાન આંધળા આપની તાબેદારી કરતાં ના ફરમાની હજાર દરજ્જે વધારે સારી છે ”

“હું તને કોઇપણ રીતે મુકીશ નહીં” રાજા બોલ્યો.

“ જો રાજા, તું મને સતાવી કાંઈ ફળ પામીશ નહીં, માટે પરમેશ્વરની ખીક મનમાં રાખી મને મુક્ત કરી આશીર્વાદ લે, તે બદનસીબ પતીને અત્યારે એટલી પણ ખબર નથી કે તેની નવી

~~~~~  
 પરણેલી પત્નિ ક્યાં છે ! માટે તેની સેવામાં મને જવાદે, હજી અમે
 બંને જણાએ મુલાકાત પણ કરી નથી.”

તે પાપીનું નામ ન લે, શું તે અહીર કરતાં હું સારો નથી ?”

“હું ક્યાં કહું છું કે તું અહીર કરતાં સારો નથી, પરંતુ મારા
 મનથી તો અહીર તે અહીર નહીં પણ છત્રપતી રાજા અને બીજો
 ભગવાન છે. હું તેની થઇ ચુકી છું અને તે મારો માલેક બની
 ચુક્યો છે તેથી તેના વિના કોના નામની માગા જરૂં ?”

“જો ગંગોત્રી માનીજા અને પોતાની ત્રીયા હઠ મુકી દે, નહીં
 તો યાદ રાખ કે તારા કટકે કટકા થઇ જશે ” રાજાએ ગુસ્સામાં
 આવી બીક બતાવી.

“કટકે કટકા કરવાની શું ધમકી આપે છે ?” ગંગોત્રી ગુસ્સા
 થી બોલી “તારા કટકે કટકા કરવા પહેલાંજ હું મારું કામ તમામ
 કરી દેવા તૈયાર છું, તું મને મોતની શા માટે બીક બતાવે છે ?
 આવી જાદુગીથી મારા માટે મોત હજાર દરજ્જે સાફ છે. પરમે-
 શ્વરની પાસે જવામાં મને લગારે બીક નથી. પણ બેશ્વક તારા જેવા
 પાપીઓને બીક લાગતી હશે. મોતનું નામ સાંભળી કુકર્નો ધુળવી
 દેતાં હશે. પણ રાજા મારા માટે મોત અમૃતના પ્યાલા સમાન છે,
 તેથી જલદી ફર અને મને આગર ઇજ્જતની સાથે આ દુનીઆથી
 રૂખસત કરી દે. ”

“આગર ઇજ્જતની સાથે ? હીક !” રાજાએ મશકરી કરતાં
 કહ્યું—

“બેશ્વક, આગર ઇજ્જતની સાથે” છાતીપર હાથ ઠોકી ગંગોત્રી

બોલી ! “મારો ભગવાન મારી આખરની સંભાળ રાખે છે. જનકીજી મારી ધજ્જતનાં નિગેહ્યાન છે તો શરી તારા જેવાથી શું થઈ શકશે ? જે આખરને મારા પરમેશ્વરે બનાવી છે તેને બગાડવાની તારામાં તાકાત નથી. રાજ તું પોતાને શું સમજી રહ્યો છે ? તને ખબર નથી કે આજના અદલ ઇતિહાસના સમયમાં કોઈ કોઈનું કાંઈ કરી શકતું નથી.”

આ સાંભળી રાજના તન બદનમાં ગુસ્સાનો અગ્ની પ્રગટી નીકળ્યો તેથી રામકીશનને કહ્યું “રામકીશન ! જોતો નથી, આ કુતરી શું કહી રહી છે ? ચાલ ઉઠ અને તેના નાક કાન કાપી લે, મને કોણ પુછનાર છે ? અહીંથી ઠેક પીલાયત સુધી બધા ઓશીસરો મારા ઢળાએલા છે. તેથી આ કુતરીના ખુમ બરાડા નકામાજ સમજ”

“બહુ સારું મહારાજ” કહી રામકીશન ગંગોત્રીને પકડવા ચાહતોજ હતો કે એટલામાં પાછળથી એક નવ જવાને તેની ગરબન પકડીને ખુમ મારી. “ઠહાલી, ઠહાલી, મારી ઠહાલી ગંગોત્રી ઉપર રાજ તું શામાટે જુલમ કરે છે ? જો, જો, અમે માત્ર એકજ દીવસના પરજોલા છીએ”

“આ કોણ ?” રાજ પોકાર્યો.

“આ મારો પતી છે, આ મારો માસેક છે” ગંગોત્રી બોલી. “જેની સાથે હું ગઈ કાલે જીંદગી સુધી સાથ દેવાને ધર્મની રૂએ બંધાઈ છું તે મારો છત્રપતી છે. મારો રાજ છે.”

“ગંગોત્રીના પતીએ રામકીશનને એક લાત મારી દુર ફેંકી દીધો અને પોતે દોડીને ગંગોત્રીના ગળે વળગી પડી બોલ્યો.

“ પ્યારી ! હું તારી મદદે આવી પહોંચ્યો છું. પરમેશ્વર તારી આખર બચાવશે. ”

“ રાજાએ જ્યારે ગંગોત્રીના પતીને બેધડક આવેલો જોયો ત્યારે પોકારી ઉઠ્યો. ”

“ રામકીશન ! આ કુતરીને હાલ મુકી દઇ પહેલાં આ કુતરાને નર્કમાં પહોંચાડી દે. ”

રામકીશને રાજાનો હુકમ માથે ચઢાવતાં ગંગોત્રીના પતીને કહ્યું “ જો બેવકુફ, તું શામાટે પોતાનો જીવ આપે છે ? આ છોકરી ઉપર મારા દેશનો રાજા આશ્રય થયો છે માટે તું આતા ઉપરથી હાથ ઉઠાવ. તને એવી હજારો છોકરીઓ મળશે, પણ તારી જીવાની પાછી નહીં મળે, માટે સમજીને દુર થઇ જા, નહીં તો માત્ર એક તલવારના ઝટકામાં તારા કટકે કટકા થઇ જશે. ”

“ તું કેને શીખામણ આપવા આવ્યો છે ? ગંગોત્રી જેવી સુંદરી આ જીંદગીમાં ન મળે તો જીંદગી શા કામની ? આવી જીંદગી કરતાં તારા માટે મોત હજાર દરજ્જે સારું છે. ” ગંગોત્રીના પતીએ હીમ્મતથી છાતી ઠોકતાં કહ્યું—

“ બહાલા ! ” ગંગોત્રીએ પોતાના પતીને કહ્યું. “ આપની સાથે વાત કરવાનો આ પહેલોજ પ્રસંગ છે અને જાણ્યામાં છેલ્લો પણ છે. પરંતુ કાંઈ ચિન્તા નહીં. મેં આપની નામના તથા કાબેલીયત સાંભળી મારા જીગરમાં આપના પ્રેમને જગ્યા આપી હતી અને મને ખબર મળી હતી કે આપ પણ મારા પ્રત્યે પ્રેમ રાખતા હતા અને તેનાજ લીધે ગઈ કાલે આપણે બંને પવિત્ર લગ્નની

ગાંઠથી જોડાઈ એક ખીબના આખી જાંઠગી સુધીના ભાગમાં બન્યા છીએ પણ પરમેશ્વરની એવીજ ઇચ્છા હશે કે અત્યારે આપણે બન્ને જણાં એકમેક ઉપર પ્રાણ અર્પણ કરવાને તૈયાર થઈ જઈએ. મને મારા શિયળ માટે પ્રાણ અર્પણ કરતાં મારે આનંદ થાય છે અને તેથી હું તમારા નામની જપના કરતી આ જગતમાંથી હસી ખુશી સાથે સીધાવીશ. પણ જો આ પાપી રાજા આપણા બન્નેના પ્રાણ સલામત રાખે તો તેની મહેરબાની. નહીંતો આપણો કાંઈ અપત્યાર નથી—

“ ચક્રવા ચક્રવી દો જને, ઇત નતમારે કોય,
બિન મારે કિરતાર કે, રેન બહોહા હોય.”

“ વહાલી ! તારા પ્રેમમાં મારી કેવી હાલત હતી તે મારુંજ મન જાણે છે.” ગંગોત્રીનો પતી કાંઈ વધુ બોલવા ચાહતોજ હતો કે રાજાએ રામકીશનને કહ્યું—

“ રામકીશન ! જો તો ખરો આ બદમાશોએ તો પોત પોતાની પ્રેમની કથા શરૂ કરી દીધી, માટે ચાલ ઝડપ કર અને તલવાર મુકી પીસ્તોલથી કાસળ કાઢી નાંખ.”

આ સાંભળતાંજ રામકીશને પીસ્તોલનો ઘોડો દાખ્યો અને એકજ સેકન્ડમાં ગંગોત્રીનો પતી બેભાન થઈને નીચે પડી ગયો. પીસ્તોલની ગોળા અરાબર છાતીમાં લાગેલી હોવાથી તે ખીચારો કાંઈ બોલવા પણ ન પામ્યો. આ જોઈ ગંગોત્રી પોકારી ઉઠી—

“ ઓ જુલમી, ઓ નિર્દય, ઓ પાપી, તેં આ શું કયું ?
હાય, હાય, મારા વહાલા પતી તમે મને મુકીને ક્યાં ચાલ્યા ગયા,

અરે દુષ્ટો, આ ખીયારા નિર્દોષે તમારું શું બગાડ્યું હતું ? અફસોસ

પ્રકતો દો દિન બહારે જાં દિઝા દિખલા ગયે,
હસરત ઉન ગુન્યોં પે હે જો બે ખિલે મુરઝા ગયે.

રામ ! રામ ! મારી સામે મારો શીરતાજ મોતને શરણુ
થાય અને હું બેસી રહું. મારા શીયળના શણુગાર, મારા જીવનના
આધાર બહાલા પતી ! મને કોના આધારે મુકીને જાવ છો, શું
નિર્લાજ બાપના આધારે ? અરે તેના આધારે રહી હું મારી જીંદગી
પુરી કરી શકતી નથી. માટે મને પણ સાથે લેતા જાવ-પ્યારા !

હાથ છુડાવે જાત હો નિર્બાળ જન કે મોંઢે,
હિરદે સે જાજ જાવગે મરદ ગિનુંગી તોઢે.

તમે સમુર કરો. હું હમણાંજ આવું છું મારો હાથ પક-
ડ્યો છે તેની લાજ રાખી મને પણ સાથે લેતા જાવ. હાથ હવે
શું કરું ? ”

“ ગંગોત્રી તેં જોયું ? ” રાજા બોલ્યો. “ મારા હાથમાં
કટલી બધી સત્તા છે તેની ખબર પડી ? જો હવે માનીજા, હવે
તું પોતે કોઈની પણ સ્ત્રી નથી, માટે સમજ અને મને કબુલ કર
મેં તને સ્વતંત્રતા અપાવી છે તેની કદર કર. ”

“ બાપી રાજા, તારી કાંટાવાળી જીભ બંધ કર ” ગંગોત્રી
પોતાના પતીનાં શબ્દ આગળ બેસીને બોલી. “ મારા માથાના મુગટ,
તમે તો જગતરૂપી જાંજળોથી મુક્ત થઈ ગયા, પણ આ દુષ્ટ
રાજા મને સ્વતંત્ર બતાવે છે તો શું હું સ્વતંત્ર છું ? નહીં નહીં.

હું સ્વતંત્ર શાની ? લગ્નને ચોવીશ કલાક તો ચીત્યા નથી અને હું વિધવા બની ગઇ, પણ પ્યારા તું એમ ન સમજ કે હું સ્વતંત્ર બનીને અહીં બેસી રહીશ. અરે હું અમ ધડી તારી સેવામાં હાજર થાઉં છું.

“ગંગોત્રી, બહાલી ગંગોત્રી” રાજા ગંગોત્રીની પાસે બેસીને બોલ્યો. “હવે આ મહાંતો વિચાર મુકી દે, અને આ તારા આશ્રમે ઝારની વિનતી ઉપર કાંઇક લક્ષ આપ. હું તને આ અહીર કરતાં વધારે અયશ આરામમાં રાખીશ અને આખી જીંદગી સુધી તારો ગુલામ બનીને રહીશ.”

ગંગોત્રી રાજાની વાતનો જવાબ ન આપતાં પોતાના પતીના શબને વળગી પડી, અને ચોધાર આંસુએ રડતી રડતી મુવેલા પતીની લાશને ચુંબનો કરતાં બોલી—

“હાથ છોડાએ જાત હો, નિર્જળ જનકે મોહ,
હિરદે સે જળ જવગે, મરદ ગિનુંગી તોડે”

આ જોઇ રાજા ક્રોધથી પોકાર્યો—“રામકીશન ! આ કુતરી માને તેમ લાગતું નથી માટે લાશને બહાર ફેંકી કુતરા બીલાડાને ખવડાવીદે.”

રામકીશન રાજાના હુકમનો અમલ કરવા માટે લાશને ઉપાડવા લાગ્યો પણ ગંગોત્રી લાશને વળગેલી હોવાથી છોડતી નહોતી એટલામાં બહારની આ સહળી ગરબડ મહેલમાં સાંભળી રાણી પર ઢાને બાળુએ મુકી બહાર નીકળી આવી રાજાને કહેવા લાગી. “મહાજરા ! ભગાર વિચાર કરો, આ અનાથ બાળાને જતી મુકો

હું આપને વિનતી કરું છું.”

રાજા, રાણીને જોતાંજ ગુસ્સાથી થરથર ધુજતો પોકારી ઉઠ્યો :
“તું બહાર કેમ આવી ? હો ! તને કાણે બોલાવી ?”

“જ્યારે બહાર જુલમનો વરસાદ વરસી રહ્યો હોય ત્યારે હું
પરદામાં બેસીને શું કરું ? રાજા કાંઈ વિચાર કરો. જુઓ આ કૃત્યો
સારાં નથી, શ્રેષ્ઠ જાણે પ્રભુની કેવી ઇચ્છા છે ! માટે ચેતો, નહીં
તો પ્રભુનો કોપ ઉતર્યા વિના રહેનાર નથી.”

“અરે પણ હું કહું છું કે તું પરદાને તજી બહાર કેમ આવી ?”
રાજા પોકાર્યો “જાણ્યામાં આ બધો પ્રપંચ તારોજ છે, કેમકે તું
ધરેણીની લાલચ ન કરત તો આ બધા બખેડા થાત નહીં.”

“મહારાજ ! આ પણ માત્ર ભાગ્યનીજ બધીહારી છે” રાણી
બોલી, “મને ધરેણીની લગારે લાલસા નહોતી અને વળી હમણા
કહું છું કે જો આ બખેડો શાંત થઈ શકતો હોય તો હું એવા
દસગણાં ધરેણા આપના નામ ઉપર કુરબાન કરવાને તૈયાર છું.”

ગંગોત્રીએ રાણીને આવેલી જોઈ કહ્યું—“મહારાણી સરકારની
દોહાઈ છે, હાય હું લુટાઈ ગઈ, મારો જીંદગીનો સાથી, મારો મા-
યાનો મુગટ લુટાઈ ગયો, હાય હવે હું શું કરું ?”

“બહેન, જેવી પરમેશ્વરની ઇચ્છા” રાણીએ દીલાસો દેતાં કહ્યું
“પ્રભુ તારી બલાઈનો બદલો આપશે.”

“ગંગોત્રીની સાથે રાણીને વાત કરતાં જોઈ ફરી રાજાએ પો-
કાર કર્યો “અરે કોઈ આ પ્રપંચીને કાઢો, મારો.”

“રાજા, તમેને શું થયું છે ? તમારી બુદ્ધિ ક્યાં ગઈ !” રાણી બોલી “પ્રપંચી હું કે તમે ?”

“અરે રામકીશન કાઠ આ બદ્ધાંત લુચ્ચીને.”

રાજાનો હુકમ સાંભળી રામકીશન રાણી તરફ ધસ્યો હતો કે રાણી રામકીશનને બખાવતાં બોલી.

“અમરદાર ! દુરજ રહેજે, આ તારો રાજાનો ગાંડો થયો છે તેની સાથે તું પણ ગાંડો થયો છે કે શું ? રાજા ! આ તમારાં કૃત્યો તમને ફસાવ્યા વિના રહેશે નહીં માટે હજી પણ ચેતીને પગલાં ભરજો. આપના હુકમને માન આપી હું તો મહેલમાં જાઉં છું, પણ તમે જોઈ વીચારીને કામ કરજો” ગંગોત્રીની તરફ જોઈને બોલી.
“મહેન ગંગોત્રી તને પણ સીતાજીના આશ્વરે સોંપું છું.”

આટલું કહી રાણી રડતી રડતી મહેલમાં ચાલી ગઈ તે બાદ રાજાએ ૫૨ી ગંગોત્રીને કહ્યું.

“ગંગોત્રી ! હજી પણ કાંઈ ગયું નથી માટે સમજી જા અને આ મુદ્દાંની બાથમાંથી નીકળી મારી બાથમાં આવી જા નહીં તો બાદ રાખ કે જે હાલ તારા ધણીના થયા છે તેજ તારા પણ થશે.”

ગંગોત્રીએ રાજાની આ વાતનો કાંઈ જવાબ ન આપવાથી રાજા તથા રામકીશને ગંગોત્રીને લાશથી જુદી કરવા ચાહી પણ કોણ જાણે ગંગોત્રીમાં અજબ જેવી વીજળીક શક્તિ આવી ગઈ હતી કે તે રાજા તથા રામકીશનના જોર આગળ પણ લાશથી જુદી થઈ નહીં, અને વધુને વધુ જોરથી લાશના ગળામાં પોતાની બાંહે નાંખી રાજાને સંબોધીને કહેવા લાગી.

અરે ઓ સંગ દિલ ખુદા સે હર
 મુઝકો ઇસ લાશસે જુદા મત કર
 જન દેકર મિલા વિસાલ ઇસે
 મરને પર તુ ન દે મલાલ ઇસે
 મુરદા યે દિલસે મુજકો પ્યારા હે
 સચ્ચા આશિક યેહી હમારા હે
 સાથ ઇસકે જહાંસે જાઉંગી
 બાદ મરને કે યેન પાઉંગો
 મેરા પ્યારા હે મેરા શ્વદા હે
 મેરા આશિક હે મેરા દુલ્હા હે
 દેખો મારા કિતના પ્યારા લાશા હે
 ઇસકા મરનાબી એક તમાશા હે
 મર ગયા એહરેપર હસી હે વોહી
 મુરદે મેં શાને દિલબરી હે વોહી
 મેરે મુદેં ઝરા ઇધર તો દેખ
 અપને આશિકકો એક નઝરતો દેખ
 એક બોસા તો દે દે અય પ્યારે
 મરતી હું ઇશતિપાક કે મારે
 જો તુમેં સખ કશન પીનાઈજે
 હમ તો દુલ્હા તુમેં બનાઈજે
 મોત ઇસતરહા જીસકી લિખ્ખી હો
 ઉસ્કે મરને કે બાદ ચોથી હો
 અરે દુરાન તુએ જલાઉંગી

મુઠ્ઠે કે સાથ સોને જાડંગી
અરે ઝાલિમ ઝરા ખુબકો માન
પાઉં પડતી હું મુઝકો લોંડી જન
મેરે પ્યારે કો કયોં છુડાતા હય
યાંસે લાશ કો કયોં હટાતા હય

ગંગોત્રી અહીં સુધી ઠહેવા પામી હતી કે રાજા તથા રામ-કીશને ફરી લાશથી જુદી કરવાની કોશીશ કરી, તે દરમ્યાન રાજાએ ગંગોત્રીનું સુખન લઇ લીધું, એટલે ગંગોત્રીનો ક્રોધ અગ્ની સગળી ઉઠતાંજ તેણી પોકારી ઉઠી.

“ઓ પરમેશ્વર તું ક્યાં છે? આ પાપી રાજાએ મને નિરાધાર જણી માઈ સુખન લઇ લીધું માટે તું તેનો કેમ નાશ કરતો નથી? હાય માઈ મુખ મારા પતીના સીવાય બીજા કોમના સુખન કરવા દાખેલ નહોતું છતાં આ પાપીએ મારા સરદાર, મારા નાથ મારા મણીના રૂબરૂ બેઠાબેઠા કરી છે માટે તેનો તું બદલો લે. ઓ પાપી રાજા, તું એમ ન સમજ કે મારા બહાલાને મુવેલો જણી તેની દરકાર નહીં કરે. નહીં નહીં! હું તેને જીવતોજ સમજું છું અને જીવતાની પેઠેજ તેના મુડાંને! માન મરતખો રાખું છું.”

“ગંગોત્રી!” રાજા નશ્ટ બનીને બોલ્યો. “હજી પણ કાંઈ ગયું નથી માટે માનીજ નહીં તો માફ રાખ કે તારૂં પરિણામ સારું નહિ આવે.”

“મારૂં પરિણામ સારું નહીં આવે?” ગંગોત્રી પોકારી ઉઠી “ઓહ, મુખ રાજા આપથી વધુ ખોટું પરિણામ બીજું

ક્યું આવશે ? તેં મારા માથાના મુગટને મારી નાંખ્યો. હું એક દીવસની પરણેલી કન્યા વિધવા બની, હવે બોલ એનાથી વધુ તું શું કરવા માગે છે ? હા, માત્ર મારો જીવ લેવો બાકી છે તે લઈ લે, મને તેની પરવા નથી. મેં મારા સ્વામીના ચરણમાં ક્યા-નોએ જીવ અર્પણ કરી દીધો છે. માટે ચાલ જલદી કર જે શ્રીદીશ સરકારના રાજ્યમાં સતી થવાની રસમ બંધ ન પડી હોત તો હું ક્યારનીએ સતી થઈ ચુકી હોત !”

“રામકીશન આ કુતરી નહીં માને ” રાજ્યએ રામકીશનની તરફ જોઈને કહ્યું. ‘માટે ઉઠ અને બે ચાર જોડા લગાવ’

રામકીશન તરતજ જોડો લઈને ઉઠ્યો અને ગંગોત્રીને જોડો માર્યો જે લાગતાંજ ગંગોત્રી એક સીંદણની પેઠે છેડાઈ પડી. તરતજ તેણી ઉભી થઈને રામકીશનની પછવાડે લાગી અને તેના હાથમાંથી તલવાર ખેંચી લઈ તેનાજ ઉપર વાર કર્યો પણ તલવાર ખરોખર ન લાગવાથી માત્ર રામકીશનના કાન ઉપર નાહનો સરખો જખમ થયો. રામકીશને તેજ વખતે સમય સુચકતા વાપરી ગંગોત્રીના હાથમાંથી તલવાર ઝુટાવી લીધી અને બેબાકજો બનીને ખુમ પાડી.

“મહારાજ ! નાહસો નાહસો. આ છોકરીના માથા ઉપર જીત સવાર થએલો છે, તેથી મારા ઉપર પણ હુમલો ન કરી બેસે માટે નાસો નાસો”

રામકીશન આટલું બોલી નાસવા ચાહતો, હતો કે ગંગોત્રીએ તેનો કોટ પકડી લીધો એટલે રામકીશને પીસ્તોલ કાઢી ગંગોત્રીના ચેહરા સામે તાકી અને થોડો ઢબાવવાના ધરાદામાં હતો કે ગંગો-

ત્રીએ પીસ્તોલ છીનવી લીધી અને ફરી રાજ તથા રામકીશનને સંબોધીને બોલી.

“ઓ હીન્દુ રાજ, ઓ દુષ્ટ રામકીશન ! તમારા બંનેના પ્રાણ મારા હાથમાં છે. અને જો હું ચાહું તો માત્ર એકજ પળમાં તમે બંનેને નર્કમાં પોંદ્યાડી શકું છું. તમે મારા હાથમાંથી પીસ્તોલ છીનવી શકો એટલી તમારામાં હીમ્મત નથી. અને બહાર ઉભેલા તમારા નોકરોમાં પણ એટલી બહાદુરી નથી કે તેઓ મારો મુકાબલો કરી શકે ! પણ નહીં, હું તમે બંનેના પ્રાણ નહીં લઉં, તેમજ તમારામાંના બીજા નોકરોને પણ નહીં મારું, કેમકે તમારા પ્રાણ લેવાથી મને કાંઈ લાભ થતો નથી. તેથી તમેને કાંઈ અલવજ ન પહોંચાડતાં હું પોતે મારા હાથે મારો ફેસલો કરું છું. પરમેશ્વરની એવીજ ઇચ્છા હશે કે હું વિધવાપણાનું દુઃખ સહેવા માટે આ જગતમાં વધારેવાર ન રહું માટે હું મારી વાત એ સાંભળનાર માણસો, તમારા વચ્ચેથી વિદાય થાઉં છું. અફસોસ આ વખતે મારી મા નથી, મને અત્યારે તેના દર્શન વિના દુઃખ ઉપજે છે પણ શું કરું લાચાર છું. પરંતુ મારા મરણ બાદ તેને મારા પાયલાગણ પહોંચાડી દેજો. હું અત્યારે મારા નાલાયક નિર્લજ બાપને પણ માફ કરી માત્ર એકજ મીનીટમાં આ બધી ખટપટને ખતમ કરી દઉં છું.”

ગંગોત્રીએ જુરસામાં ને જુરસામાં પોતાનું બોલવું પુરું કરી પીસ્તોલ છાતીમાં ફેડી, અને ધબ દબને ભોંય ઉપર પડી. અને તરફડીઆં ખાતી પોતાના સ્વામીની લાશને વળગી પડી. તે બાદ માત્ર એકજ મીનીટમાં તેના શરીર રૂપી પાંજરામાંથી આત્માનો બોલતો પોપટ ઉડી ગયો.

રાજા રામકીશન અને બીજા લોકો ગંગોત્રીની જુસ્સાદાર અને કરુણામય વાત સાંભળવામાં એટલા બધા લીન થઇ ગયા હતા કે તેના હાથમાંથી પીસ્તોલ લઇ લેવાની એકની પણ હીમત થઇ નહીં. પણ જ્યારે પીસ્તોલ ફેડવાનો અવાજ થયો ત્યારે બહારના સઘળા માણસો એટલે નોકર ચાકરો બધા દોડી આવ્યા ત્યારે રાજાને પોતાની કફેડી હાલતનું બાન આવ્યું. બહારથી અંદર આવનાર માણસોમાં ગંગોત્રીના ખાવીંદ રામમનોરથનો ખાપ રામપદારથ અને હરબીલ્લમ પણ હતા. રામપદારથ પોતાના જવાન દીકરાના મોત ઉપર રડી રહ્યો હતો ત્યારે હરબીલ્લમ પોતાની પુત્રીના આપઘાત ઉપર લોહીનાં આંસુઓ પાડી રહ્યો હતો. રાજા સાહેબનો બધો જુસ્સો, બહાદુરી, હીમત અને મરદાઇ રકુચકર થઇ ગઇ હતી, આ વખતે તેની આંખમાં દુન્યા અંધકાર સમાન ભાસતી હતી. ટુંકમાં એટલુંજ કે આ વખતે બંગલામાં હાજર રહેલા બધા માણસો બીક, અને પરિણામના ખોફથી ધ્રુજી રહ્યા હતા એટલામાં ટાવરના ઘડીઆળે બારનો ટકોરો વગાડ્યો જે સાંભળી રાજાએ રામકીશનને કહ્યું.

“રામકીશન ! જે થવું હતું તે થઇ ચુક્યું, પણ હવે શું કરવું જોઇએ તે બતાવ, મારા મકાનમાં જે ખુન થાય અને હું બચી જાઉં, એ બનવાજોગ નથી માટે કોઇ સહેલો રસ્તો બતાવ ? હાથ ! રામકીશન તે મને ખરાબ કર્યો.”

“કૃપાનીધાન” રામકીશને હીમત આપી. “એમાં નતો મારો વાંક છે ન આપનો. જે બનવા કાળ હતું તે બની ચુક્યું. માટે હાલ તરત તો આ બંને લાશોને બહાર ફેંકી દેવડાવો એટલે પુરાવોજ નામુત થઇ જાય.”

“પાપ છુપું રહી શકતું નથી,” રાજ રડી પડી બોલ્યો.
“ગંગોત્રી મારી સામે ઉભી છે. હાપ! તેણે મને માત્ર રાણીના સખએ
જીવતો રાખ્યો છે.”

“ધર્માવતાર ! આપ તો રાજ છો, માઈ કોણ ?” રામકી-
શન રડતાં રડતાં બોલ્યો. “આ ખુનો છાનાં રહે તેમ લાગતું નથી
તોપણ જો કદાચ હરખિલ્લમ બધો આરોપ પોતાના માથે લઈ લે
તો આપણ બચવા પામીએ છીએ. આ વખતે થેલીનાં મોં ઉઘાડાં
રાખો અને હરખિલ્લમ તથા તેના વેવાપતનું મન રાજી કરો. ચાલુદા
રને તો સવારમાં સમજાવી લઈશું.”

“જેવી મરજી” રાજએ હરખિલ્લમ અને તેના વેવાપતને આ-
જીજી કરતાં કહ્યું. “તમારા બંનેના ઉપર જે મોહટું દુઃખ આવી
પડ્યું છે તેથી મને કેટલો બધો રંજ થયો તે માઈ પોતાનુંજ મન
સારી પેઠે સમજી શકે છે, પણ હવે મારો ઇલાજ શો ? જે બન-
વાકાળ હતું તે બની ચુક્યું, અને જે થવાનું હતું તે થયું હવે તો
માત્ર મારી આબરૂ તમારા હાથમાં છે.”

“પણ મહારાજ અમે શું કરી શકીએ છીએ ?” હરખિલ્લમ બોલ્યો.

“તમે મને ખ્યાલી શકો તેમ છો, માત્ર તમારી દયા ઉપર
મારી જીંદગીનો આધાર રહેલો છે કેમકે ગંગોત્રીને મેં મારી નથી.
તેણી પોતે પોતાના હાથે આપઘાત કરીને મર્ણ પામી છે, એ તમોએ
જોયું છે, અને તેથીજ તો તમે મારી આબરૂ, મારો જીવ, અને માઈ
સર્વસ્વ ખ્યાલી શકો છો.” રાજ ગદગદિત કંઠે બોલ્યો.

“પણ મારા રામમનોરથને કોણે માર્યો ?” રામપદાર્થ રડતાં

રડતાં બોલ્યો “ તે બિચારાએ તમારો શો અપરાધ કર્યો હતો! તેણે તમારું શું બગાડ્યું હતું? મહારાજ તો મારા જેવા આંધળાની આંખ અને ઘડપણનો ટેકો હતો હાથ હવે હું તેને ક્યાં શોધું?”

“ભાઈ તારા ઉપર ખરેખર જીલમ થયો છે. પણ હવે હું શું કરું? તું મને માફ કર. અને આ આવી પડેલા સંકટમાંથી બચાવ. ”

આટલું બોલી રાજાએ જાને અહીરોના પગો ઉપર માથું મુકી રડવા માંડ્યું. જે જોઈ અહીરો રડી પડ્યા અને રાજાને પગ ઉપરથી ઉઠાડી દીધાસો આપ્યો. ગરીબ બીચારા અહીરો રાજાના રડવા ઉપર પોતાનું દુઃખ વીસરી રાજાજેવીરીતે કહે તેવી રીતે ગંગોત્રી અને તેના ઘણીના મર્ણુનો સખખ જાહેર કરવા રાજા થઈ ગયા. રાજાની પાસે તે વખતે ખજાનામાં એક પાંચ પણ ન હોવાથી સો સો વીધા જમીન જાનેના નામ ઉપર લખી આપી અને તેના બદલામાં જાને પતિ પત્નિએ આપઘાત કર્યો છે એવું જાહેર કરવા માટે બેઉ અહીરોને સમજાવ્યું જે તેઓએ માત્ર રાજભક્તિના સખખે કબુલ કર્યું. પણ શરી લગાર વીચાર કરી રામપદારથે પુછ્યું.

“ પણ જો કદાચ આપઘાત કરવાનું કોઈ કારણ પુછે તો અમે શું કહીએ? ”

આ સાંભળી પાંચ મીનીટ માટે બધા ચુપ થઈ ગયા પણ એટલામાં રામકીશન બોલ્યો.

“ કહેજો કે ગંગોત્રી મોહન ખીલમતગારની સાથે પ્યારમાં પડેલી હતી, અને આજે તેણી સાસરે વિદાય થતી હોવાથી મોહનને મળવા આવી હતી, આ વાતની ખબર તેના ઘણીને પડવાથી તે

તેની પાછળ પાછળ આવ્યો અને ગંગોત્રીને મોહનની સાથે વાતચીત કરતાં જોઈ ગુસ્સામાં આવી ગંગોત્રીને ઠાર કરી નાંખી અને તે બાદ પોતે આપઘાત કરી મરી ગયો. ”

“ નહીં નહીં ” રાજ ગાંડ માણસની પેઠે ચાળા પાડી પોકારી ઉઠ્યો.

“ ગંગોત્રી ના કહે છે, જુઓ જુઓ, તેણી આવો આરોપ માટે મને ધમકાવે છે. ”

“ અમે તો એક પવીત્ર બાળા ઉપર આવો આરોપ નહીં મુકીયે. ” હરબિલ્લમ તથા રામપદારથે કહ્યું.

છેવટે ઘણી સમજુતી થવા બાદ ઉપલીજ વાત કહેવાનું નકી થયું અને અહીંરો રડતા પીટતા વીઢાય થયા. રામકીશને થાણુદારના ચોકીદારને બોલાવ્યો અને તેને પુરેપુરી રીતે લાલચ આપી કામુમાં કરી લીધો. તે બાદ રાજાએ રામકીશનને સોનાનું ભારે વજનનું કડું આપી થાણુદારની પાસે મોકલ્યો અને સવાર થવા પહેલાં થાણુ ઉપર જઈને આપઘાતનો રિપોર્ટ લખાવી દેવો અને સાથે હરબિલ્લમ તથા રામપદારથને પણ લઈ જવા એવી સમજુતી આપી. રામકીશ ત રાજાની પાસેથી સોનાનું કડું લઈ વિદાય થયો તે આજ સુધી પાછો ફર્યો નહીં, પણ મને પાકી ખબર મળી કે તે બારોબાર નેપાલ તરફ નીકળી પડ્યો. બ્યારે સવાર થઈ અને થાણુદાર તપાસના માટે રાજાના મહેલમાં આવ્યો ત્યારે મહેલમાં રડાપીટ ચાલી રહી હતી. તપાસ કરતાં જણાયું કે રામકીશનના જવા પછી રાજાએ બીકના સમયે આપઘાત કરી લીધો.

પ્યારા વાંચકો ! પેલી કનીઝાને આશરો આપનાર અહીરનીનો છોકરો ધનસ્થામ અહીં સુધી ગંગોત્રીનું વૃતાંત કહી અશ્વસોસીમાં ગરકાવ થઇ ગયો. કનીઝા પણ ગંગોત્રીની દુખભરી કહાણી સાંભળી રડી રહી હતી. જ્યારે લગાર દીલગીરી ઓછી થઇ ત્યારે કનીઝાએ અહીરનીને કહ્યું :

“ ખરેખર તમારી બાણેજ ગંગોત્રી એવો દાખલો બેસાડી ગઇ છે કે તેવો દાખલો બાગ્યેજ દુન્યામાં નજરે પડતો હશે. તમારી કામમાં તો એવી સ્ત્રી આજ સુધી થઇ નહી હોય માટે તમારે આવી પવિત્ર જાનુની પવિત્રતા ઉપર મગફર થવું જોઇએ, અને મારા જેવી જાળાઓએ તેના વૃતાંતથી ઉપરથી શીખ લેવી જોઇએ છે. ખુદા ગંગોત્રીની રૂઢને શાંતીમાં રાખી મારી દરેક બેહનોને પવિત્ર રાખે એવી મારી ખાસ અંતઃકરણની દોઆ છે. ”

“ હા બીબી ! તે છોકરી એવીજ હતી પણ હાય, શું બીયારી જન્મી અને શું મરી ! ” અહીરની આંસુ પાડતાં બોલી.

“ બહેન તે મરી નથી પણ પોતાની પવિત્ર જીંદગી અમારા માટે નસીહત રૂપે મુકી ગઇ તેથી તેનું નામ ઇજ્જત સાથે યાદગાર રહેશે, કેમકે તેણીએ પોતાના જન્મના ભેદને જાણી લીધો હતો. તેથી બહેન તેને મુવેલી ન સમજો. તે તો લાખો સ્ત્રીઓમાં અમર થએલી સતી છે. ”

થોડીવાર સુધી અહીરન અને કનીઝાએ ગંગોત્રીનીજ વાતો કરી આંસુઓ પાડ્યાં. તે બાદ અહીરનીએ એક વાણુના ખાટના ઉપર ધાબળા પાથરી, ચોખા અને દુધ ખાવાને મુક્યા જે કનીઝાએ મોહટા આબારની સાથે ખાઇ ખુદાનો શુકર કર્યો. જ્યારે અહીરનીના પતી મહાખીરે અને

છોકરા ધનસ્યામે કનીઝાની દુખ ભરી કથા સાંભળી ત્યારે તેઓ ધણાંજ દીલગીર થયાં.

“હું તમેને કાનપુર સુધી એકલાં નહીં જવા દઉં” મહાખીર બોલ્યો.

“આ તમારો કાંઈ જેવો તેવો આભાર નથી કે તમેએ મને એક દીવસ મેહમાન રાખી મહોળ્મત ભરી પરોણાગત કરી!”

“એમાં અમે કંઈપણ કર્યું નથી” મહાખીરે કહ્યું “આપને કાનપુર સુધી પહોંચાડવાને હું પોતે આવીશ.”

“નહીં તસ્દી લેવાની કાંઈ જરૂર નથી” કનીઝા બોલી “આવવાથી અહીં કામમાં નુકસાન થશે.”

“હું મારા નુકસાનને જોઉં કે આપના દુઃખને?” મહાખીર મમતાથી બોલ્યો.

“ખેર, જેવી તમારી મરજી.”

તે રાત કનીઝાએ અહીરનને ત્યાં પસાર કરો. સવારમાં મહાખીરથી સાથે કનીઝા કાનપુર તરફ રવાના થઈ. વિદાય થતી વખતે કનીઝાએ પોતાના હાથમાંની ચાંદીની ચુડીઓ કાઢી અહીરને આપી જે લેવા માટે તેણીએ બહુએ ઇનકાર કર્યો પણ કનીઝા આપ્યા વિના રહી નહીં.

મહુમ મુનશી હુસેન એહમદની મીલકત.

જ્યારે કનીઝે શતમા મુનશી હુસેન એહમદ મહુમની માલ બરસા ઉપર સરીપુરથી વિદાય થઇ ત્યારે જેઓ બલા દીલના માણસો હતા તેઓ ધણાજ રંજા થયા પણ મીયાં મોહમદ રહેમાન જે મહુમ મુનશી સાહેબનો વારસ જનીને આવ્યો હતો તે ધણાજ પુશી થયો. આમ એકાએક હજારોની મીલકત મળી જવાથી તેના આનંદનો પાર રહ્યો ન હતો. ધરડા ખુદાખખસ અને તેમનો આઘેડ વચનો બેટો કુરખાનઅલી કનીઝાના જવાથી જાણે વરસોનું ધર ઉબડ ન થયું હોય તેટલા દીલગીર થયા. અને તેજ વખતે બાપ દીકરામાં લગાર તુ તુ મેં મેં પણ થઇ ગઇ. તેઓ અને બાપ દીકરા કનીઝાની પાછળ જતા હતા પણ શા ખિલરામદાસના સમ-જવવાથી રોકાયા હતા. જ્યારે ખુદાખખસને યકીન થઇ ગયું કે કનીઝા હવે હાથમાંથી જઇ ચુકી છે. ત્યારે તેઓ ધણાજ ગુસ્સામાં આવી બોલ્યા.

“કુરખાનું ! તતતતારાજ લીધે મમમમારી ઉમ્મમ્મેદ ઉપર પપપપપાણી ફફફફરી ગગગગયું.”

“તમારી તો બુદ્ધિ મારી ગઈ છે. કબરમાં પગ લટકાવી બેઠા છો ને હજી લગ્ન કરવાની ઇચ્છા છો તમે વચમાં ન પડ્યા હોત તો મને પૂરેપૂરો બરસો હતો કે કનીઝા મારા પેગામને કબુલ કરી લેત” મીયાં કુરખાનઅલીએ બાપને કહ્યું. “તમે માફ બધું કામ બગાડી

નાખ્યું પણ હું પુછું છું કે હવે તમને લગ્નની શી જરૂર છે ? ”

“ મમમમને તો ઇશક થઇ ગગગગયો હતો અને તતતતને શી જરૂર હતી તારે તો છોછોછોછોકરો પપપપણ છે ? ”

“ અને તમે તો લાવલલ છો કેમ ? લગ્ન વિના નામ નહી રહે ? ”

બાપ દીકરામાં આ પ્રમાણે તકરાર થઇ રહી હતી કે શા. બી. લરામદાસે વચમાં પડી બંનેને બોલતા અટકાવી કહ્યું.

“ બાઇઓ ! એક બીજામાં શા માટે કંકાસ ઉભો કરો છો ? જે ગ્રવાનું હતું તે થઇ ચુક્યું. ગરીબ બીચારી કનીઝા બહુજ બધી છોકરી હતી જે પોતાની આખર ઇજ્જત માથે લઇને ચાલી ગઇ; નહી તો જે કોઇ કલાંઠ છોકરી હોત તો બધાને અત્યારે બખર પડી જત”

“ એમાં કાંઈ શક નથી પણ બહુજ હડીલી હતી ” કુરઆન-અલી બોલ્યો.

“ હડીલી ન હોય ? ” બિલરામદાસે કહ્યું “ ત્રીયાહટો મશહુર છે ”

“ નેનેને બબબબબાગક હઠ પપપપણ હતીને ? ” મીયાં ખુદા બખરો પોતાની સુશ્યાની જીભથી વચમાં ઉમેર્યું. “ અઅઅઅઅને એજ હહહહહ ઉપર બંદો કકકકકુરઆન થઇ ગગગગયો હતો. ”

આ વાતો થઇ રહી હતી એટલામાં કુરઆનઅલીએ મોહમદ રેહમાનને બાળુમાં બોલાવી કહ્યું.

“ મોહમદ રેહમાન ! આજે તમારા લીધે કેટલી બધી બેઇ-માનીથી કામ લીધું છે તે તમે જોયું ? મહુમ મુનસી સાહેબનું વસીયતનામું જેમાં તેઓએ કનીઝાને પોતાની બધી માલમીલકત અને પૈસા ટકાની વારસ ઠેરાવી છે તે મારી પાસે મોજુદ છે. છતાં

માત્ર તમારા લીધેજ મેં તે કબાવી કંઈ હકદારનો હક નાબુદ કર્યો છે. માટે કહો, હવે મારા માટે શું વિચાર કર્યો? હજુ પણ મારી પાસે વસીયતનામું મોજુદ છે. અને તેના આધારે કનીઝા બધી માલ મીલકત અને પૈસા ટકાની માલેક બની શકે છે માટે જવાબ આપો.”

“શું જવાબ આપું? તમે મારા બાપ છો, વડીલ છો, મુરબ્બી છો, મહેરબાન છો તેથી કહો કે આ માલ મીલકત મને મળી તો સાઈ થયું? કે તે ખેવશ કનીઝાને મળતી તો સાઈ થાત? જોણી તમારી આટલી બધી કોશિશો છતાં પણ લગ્ન કરવાને રાજી ન થઈ!”

આવી ખાલી વાતોથી કાંઈ ફળફળ શીટ તેમ લાગતું નથી તેથી કંઈ બંદાના માટે પણ વિચારો તો સાઈ.” કુરબાન અલી બોલ્યો “કાંઈ પણ હક ન હોવા છતાં આટલી બધી માલમીલકત મળી ગઈ તો સેવકના માટે પણ સોચવું જોઈએ.”

“પણ આ વાતનો તો ફેસલો થઈ ચુક્યો છે અને બધાઓએ મને હકદાર વારસ ડેરવી દીધો છે” મોહમ્મદ રહેમાને હમ બરાવ્યો. “વળી કનીઝા પોતે ઘરબાર મુકીને ચાલતી થઈ છે તેથી હવે તમે કાણ અને તમારો શો હક?”

“જનાબ, આવા હમ બીજાને બરાવજો, હમણા હાલ વસીયત નામું પેશ કરી તમને ખડખડીઉં અપાવું છું.” કુરબાનઅલીએ જડની વાત કહી “કનીઝાને અબધડી શોધી લાવી વસીયતનામાની રૂપે માલેક બનાવીશ, માટે અંદર અંદર સમજુતી થઈ જાય તો હીક છે.”

“ઝુસ્સે શું કરવા થાવ છો?” નરમ બનીને મોહમ્મદ રહેમાને

તાળવે ગોળ લગાડ્યો “તમારું મોહડું પણ મીઠું કરીશ માટે વસી-
યતનામું ફાડી નાંખો.”

“એમ મોહું મીઠું કરવાથી કાંઈ વળે તેમ નથી. અર્ધો અર્ધ
હોય તો વસીયતનામું ફાડું છું.”

“અર્ધો અર્ધ તો બહુ થયું, ચારઆની આપીશ.”

“નહી અર્ધો અર્ધ અને એક પાછ ઉપર.”

“બહુ થશે.”

“બંદો એક પાછ પણ ઓછી લેશે નહીં માટે હા કહો નહીં
તો આ ચાલ્યો” કુરબાનઅલી આટલું બોલી ચાર કદમ ચાલ્યો
એટલે મોહમ્મદ રહેમાને રોકીને કહ્યું.

“ઉભા રહો ઉભા રહો.”

“નહીં અર્ધાનું કપ્પુલ કરો”

“ચાલો ત્રીજો હીસ્સો આપીશ.”

“નહીં”

“જતા ધન દેખે તો આધા દીજ્યે બાંટ”

“એ કહેવત ઉપર અમલ કરો”

‘ઠીક કપ્પુલ’ મોહમ્મદ રહેમાન આજેઝયતાં બોલ્યો “ચાલો
હવે શા. બિલરામદાસની પાસે જઈ હીસાબ કરીએ”

કુરબાન અલી અને મોહમ્મદ રહેમાન શા. બિલરામદાસની
પાસે ગયા અને મરહુમ મુનસી હુસેન એહમદના જમે રાખેલા રૂપી
આની ઉધરાણી કરી.

શા. બિલરામદાસ એક મહા પોહચેલ માણસ હતો તેણે જોયું કે બધા મફતનો મલીદો ખાનારા બેગા થયા છે ત્યારે હું શું કરવા કોરો રહી જાઉં. મુનશી હુસેન એકમદના એકાવન હજાર રૂપીઆ શા. બિલરામદાસને ત્યાં જમે હતા એ વાતની કોઈને પણ ખબર નહોતી, વળી મુનશી સાહેબ પાસે કોઈ પહોંચ કે ખાતાની ચોપડી પણ નહોતી કે જેથી કાંઈ રૂપીઆ જમે છે તેની ખાતમી મળે. કેમકે શા. બિલરામદાસ અને મુનશી સાહેબને ઘાડી મિત્રતાનો સંબંધ હતો. તેથી તેઓએ ખાતાપત્રની પરવા કરી નહોતી. વળી બિલરામદાસ પોતે પણ મિત્રતાના કામમાં પુરો હતો છતાં જ્યારે તેણે જોયું કે ખરી હકદારને તો લાવારસ બનાવી કાઢી મુકી છે અને આ રૂપીઆની વાત મુનશી સાહેબે મરતાં પહેલાં કહી છે અને તે માત્ર વસીયતનામામાં લખેલી છે પણ હવે તે વસીયતનામું રજુ થઈ શકતું નથી માટે એકાવન હજારના ઘણી થઈ બેસવાનો વખત ગુમાવવો ન જોઈએ, એમ વિચારી, કુરબાન અલી અને મોહમ્મદ રેહમાનનો અગ્નિપ્રાણ બનીને જવાળ ન આપ્યો ત્યારે ફરી મોહમ્મદ રેહમાને પુછ્યું.

“ કેમ લાલા સાહેબ જનાબ, જવાબ ન આપ્યો ? ”

“ શું મને પુછો ? ” અગ્નિપ્રાણ બનીને બિલરામદાસ બોલ્યો.

“ મેં જાણ્યું બીજાને કહેતા હશે. ”

“ નહીં હું આપનેજ પુછું છુંકે આપની પાસે મરહુમ મુનશી સાહેબના કેટલા રૂપીઆ છે ? ”

“ મારી પાસે મુનશી મરહુમના રૂપીઆ જમે છે એમ આપ

પુછો છો કે ? ” તદ્દન અજ્ઞાણ થઇ શા. જિલ્લામદાસ બોલ્યો “ અરે રામ રામ તેઓ જિયારા પોતેજ કોઇ કોઇ વખત મારા પાસેથી ઉધાર લઇને કામ ચલાવી લેતા હતા તો શરી તેમના રૂપીઆ મારે ત્યાં તો ક્યાંથીજ જમે હોય ? જાણ્યામાં મારા પોતાના સો પચાસ નીકળતા હશે, જે તેઓ ગુજરી ગયા એટલે શું ? માથું વળા તમે પોતે પણ ગરીબ છો તેથી માંડી વાળીશ. ”

“ અરે તમે શું બોલો છો ? ” મોહમ્મદ રેહમાન અજ્ઞાન થતાં પોકાર્યો. “ હમણા તમેએ કનીઝા અને બધાની સામે પોતાને ત્યાં મરહુમના રૂપીઆ જમે હોવાનું કહ્યું હતું ને ? ”

“ શું ? તમે તેને સાચું સમજી બેઠા ? ” પોંદચેત્ર વાણી-આએ હાથ તાળી આપતાં કહ્યું “ જેવી રીતે તમે લોકો લગ્ન વીગેરેની વાતો કહી રમુજ કરી રહ્યા હતા તેવીજ રીતે મેં પણ રમુજમાં કહ્યું હતું, અને હા જે કઠાય મુનશી સાહેબની પાસે કોઇ પહોંચ કે બીજા લેખીત પુરાવા હોય અને ચાર બાઇઓ ઇનસાફ કરી મારા ખાતે લેહણા કહાડે તો હું અધીર રાતે પાંચ પાંચ ચુકવી આપવા તમ્યાર છું ” જિલ્લામદાસે મોહમ્મદ રેહમાનને કહી બીજા લેખા થએલાઓને કહ્યું “ કેમ બાઇઓ ! હું કાંઇ જુદું કહું છું ? ”

“ નહી તદ્દન સાચું, સોજ આના ને એક રતી ઉપર ” માયાં ખુદાબખશે જિલ્લામદાસના કરબદાર હોવાથી ટેકા આપ્યો.

ટુંકમાં મોહમ્મદ રેહમાને કુરઆનઅલીના ટેકાથી જિલ્લામદાસને બહુજ ટોલ્યો, પણ વાણીઓ કાચો ન હોવાથી નન્દાનો હા બ-હુઓજ નહિ.

છેવટે લાચાર થઇ આખા ઘરની ઝડતી લીધી પણ એકે કાગ-
ળનો કટકો એવો ન નીકળ્યો કે જેથી બિલરામદાસને ત્યાં રૂપીઆ
જમે હોવાની સાબેતી મળે, તેથી, બિલરામદાસ ખુશી ખુશી થતો
પોતાના કોઠી જેવડા પેટ ઉપર હાથ ફેરવતો અને ઓડકારો ખાતો.
ઘેર વિદાય થઇ ગયો. એટલે કુરબાનઅલીએ મોહમ્મદ રહેમાનને કહ્યું.

“વાણીઓ હાથમાંથી છટકી ગયો. અને વસીયતનામું કાઢી
નાંખ્યું છે તેથી હવે કાંઇ થઇ શકતું નથી, આ કનીઝાની બદ્દો-
આની પહેલી અસર છે, માટે ઘેરમા ચાલી બધા ઘરેણાં ગાંઠાં તથા
સર સામાનનું લીરટ તૈયાર કરી નિસફદગી વ નિસફદગ કરી નાંખો.

“ઘરેણાં ગાંઠા અને સરસામાનમાં તમારો શો હક?” મોહમ્મદ
રહેમાન બોલ્યો “વાણીઆના રૂપીઆની આપણા વચ્ચે વાન થઇ
હતી, માટે બેઠમાની ન કરો.”

“બેઠમાની તો તમે કરી છે” કુરબાનઅલી બોલ્યો “ખુદા
હશે તો દોઢીયું પણ નહીં મળે.”

કુરબાનઅલી બહાર બબડતોજ હતો ને મીયાં મોહમ્મદ રહે-
માન ઘરમાં ગયો અને ઉસ્તાની તથા શુબરાતને બોલાવી. દરદાગીના
વીગેરે કીંમતી સામાન ક્યાં છે તેનો સવાલ કર્યો પણ અહીં ઉ-
સ્તાની તથા શુબરાતને એક સંપી કરી બધા કીંમતી દરદાગીના
અને સરસામાન પહેલાંથી જ ઉડાવી ગામ બહાર બોંયમાં એટલા
માટે દાટી દીધો હતો કે, જતી વખતે લઇ લઇશું. જે કે કનીઝાના
લગ્નના મામલામાં ઉસ્તાની કુરબાનઅલી અને શુબરાતને ખુદા બખ-
શની તરફ હોવાથી એક ખીજની સખત વિરુદ્ધ હતી પણ દરદાગી

નાના મામલામાં તેઓ જાનેને એક સંપી કરી લેતાં વાર લાગી નહીં તેથી મીયાં મોહમ્મદ રહેમાનના સલાલના જવાબમાં ઉસ્તાની બોલી -

“કેવા દરદાગીના અને કીમતી સામાન !”

“કનીઝા જે દાગીના પહેરતી હતી તે ક્યાં છે ?” ચિંતાતુર ચહેરે મોહમ્મદ રહેમાને પુછ્યું.

“અરે, તે ખિચારી ગરીબ છોકરીને ઘરેણું પહેરવા નસીબ થયાજ નથી ને” ઉસ્તાની કનીઝાની દાઝ ખાતાં બોલી—“જે કે તેણી મુનશી સાહેબને બહુજ વહાલી હતી પણ મેં તો કાંઈ દીવસે તેના શરીરપર સારાં લુગડાં અને સોનાનો એક તાર સરખોએ ન જોયો.”

“શુબરાતન તને કાંઈ ખબર છે ?” મોહમ્મદ રહેમાન નિરાશ થતાં બોલ્યો.

“હું શું જાણું !” શુબરાતને જવાબ આપ્યો “ઉસ્તાની કહે છે તે ખરું હશે.”

“મીયાં મોહમ્મદ રહેમાન !” ઉસ્તાની બોલી “ખુદાના રજા-લથી તમે ધરખારના માલેક થયા છો તેથી આ પાંચ છ જોડ લુગડાંની, અર્ધો ડઝન કોપસાસર, ત્રણ તપેલીઓ, બે થાલ અને બીજું જે કાંઈ રાચ રચીલું હોય તે તપાસી લઈ મારા તથા શુબરાતનના એક વરસના પગારના રૂપીઆ બરસો ચાલીસ ચુકાવી આપો કે અમે અમારે ઘેર વિદાય થઈએ.”

“ગઝબ !” અબ્બાસખીથી મોહમ્મદ રહેમાન પોકાર્યો—“પગારની આટલી બધી રકમ બાકી છે ?”

“જી હાં !” દાવકાં મોહટે ઉસ્તાનીએ કહ્યું “ખિયારા મુનશીજી પોતે જ પૈસા ન હોવાથી પરેશાનીમાં પડેલા હતા તો ફરી પગાર તો ક્યાંથી આપે ? ‘સોદાગરીનું કામ મુકી દીધું હતું ખીજી કાંઈ આવક ન હતી, ગમે તેમ ફરીને ખરચ ચલાવી રહ્યા હતા અને તમે પોતે જ વિચાર કરોને કે મુનશી સાહેબ કાંઈ મુકી ગયા હોત તો કનીઝા કાંઈ નહાની નહોતી કે દેખીતી લક્ષ્મી મુકીને ચાલી જત. તે ખીયારી, ખુદા તેનું નસીબ ખુલંદ કરે : આખર ઇજ્જતની માથે ચાલી ગઈ.”

“તોખા ! તોખા ! હું વળી આ નવી આશતમાં ક્યાં આવીને પડ્યો.”

“તોખા ફરી કરજો, પહેલાં અમારો પગાર ચુકવી આપો.”

“હું ક્યાંથી આપું ?” મોહમ્મદ રહેમાન બેચેન બનીને બોલ્યો “મારી પાસે શું છે ? પણ તમે સમુર કરો. હું બહાર જઈ સરસામાનની પુરેપુરી તપાસ કરી પછી જવાબ આપીશ.”

“સવાલ જવાબની અમને જરૂરત નથી” શુબરાતન બોલી “અમારો પગાર ફેડી દો એટલે અમે અમારે રસ્તે પડીએ.”

મોહમ્મદ રહેમાન ઉસ્તાની અને શુબરાતનની ઉધરાણીથી આજેજ બની ગયો. છેવટે કનીઝાના લુગડાં તથા કેટલાંક વાસણો પગાર પેટે આપી બંનેને વિભાજ કરી પોતે બલામાંથી છુટા થયો. માત્ર એક ઘર અને કેટલીક જુની પુગણી શાલો સિવાય તેના હાથમાં ધુળ પણ ન આવી, અને આખી જીંદગી સુધી કુરબાન અલીનો તકાળો જારી રહ્યો તે નશામાં.

કનીઝા કાનપુરમાં.

કનીઝા મહાખીરની સાથે રસ્તાના અનેક મંકટા ઉઠાવતી
ત્રીજે દીવસે કાનપુર પહોંચી જ્યારે
કાનપુર શહેરમાં મહાખીર દાખલ થયો ત્યારે તેણે કનીઝાને પુછ્યું.

“ તમે ક્યાં ઉતરશો ? ”

કનીઝા આ પ્રવાહ સાંભળી ચોંકીને મનમાં વિચારવા લાગી
કે “ શો જવાબ આપું; ” આખર ગદગદીત કંઠે બોલી.

“ અહીં હું કોઇને ઓળખતી નથી માટે શું બતાવું કે
ક્યાં ઉતરીશ. ”

“ તો ફરી આવા અજણા શહેરમાં તમે શા માટે આવ્યાં ”

“ માફ આ વિશાળ જગતમાં કોઇ સગું બહાણું નથી તેથી
અહીં ન આવું તો ક્યાં જઉં ? ”

“ પણ ખીખી ! હું આપની સાથે અહીં વધુ રહી શકતો
નથી કેમકે વાવણીનું કામ શરૂ થઇ ચુક્યું છે તેથી મારે જલદીથી
ઘેર પહોંચવું જોઇએ. ”

“ નહીં તમે તમારે સિધાવો હું માફ ઠેકાણું કરી લઇશ
આ તમારો કાંઇ નહાનો સુતો આભાર નથી કે વધારે તકલીફ
આપું, કોણ જાણે તમે મારી સાથે ન હોત તો માફ શું થાત ? ”

મહાખીર, કનીઝાને કાનપુરમાં પહોંચાડી પોતાને ગામ વિદાય
થયો. હવે કાનપુર જેવા વિશાળ શહેરમાં ગરીબ ખીયારી કનીઝા

એકલી રહી ગઇ. જ્યારે તેણીને પોતે એકલી હોવાનું જાન આપ્યું ત્યારે ધણીજ ગભરાઇ અને મનમાં વિચાર કરવા લાગી અને તે વિચારોના પરિણામે ચોધાર આંસુએ રડવું શરૂ કર્યું. પણ ત્યાં કોઇ તેને દિલાસો આપી આશ્વાસન આપનાર નહોતું તેથી પોતાની મેળેજ દીલને સખત બનાવી સુપ થઇ ગઇ. સાંજના ચાર વાગ્યાના અરસામાં તેણી કાનપુરમાં દાખલ થઇ હતી અને અત્યારે ભટકતાં ભટકતાં આઠ વાગી ગયા હતા. ભુખ પણ કંકડીને લાગી હતી. વળી રસ્તાના થાકને લીધે તે ચાલવામાં પણ અશક્ત બની હતી. ઓઢવા પાથરવાનું તો કાંઇ સાથે હતુંજ નહીં અને તેની સાથે સુઇ રહેવાની જગ્યા પણ નહોતી જડતી. પૈસા ટકાના બદલામાં માત્ર હાથની બે ચાર ચાંદીની ચુડીઓ હતી. જ્યારે તેણી તદ્દન અશક્ત બની ગઇ ત્યારે એક મરજીદમાં ખાનએ ખુદા સમજી રાતની રાત પડી રહેવાનો વિચાર કરીને ગઇ પણ ત્યાં એક ખુદા ફકીરને જોઇ બીકથી પાછી ફરતીજ હતી કે ફકીરે તેણીને બોલાવતાં કહ્યું.

દીકરી તું કોણ છે અને શા માટે આવીને પાછી જાય છે ? ફકીરની મમતા બરી વાણી સાંભળી કનીજાને લગાર હીંમત આવી તેથી ઉભી રહીને બોલી.

“હું કોણ છું તે શું બતાવું ? પણ ટુંકમાં એટલું કે એક નિરાધાર, લાચાર અને બેકસ બાળા છું. ત્રણ દીવસની મુસાફરીથી થાકીને લોથ થઇ ગએલી હોવાથી રાતની રાત પડી રહેવા માટે અહીં આવી હતી પણ હવે તમે અહીં રહો છો એમ જણવાથી પાછી જઇ છું.”

“ બેટા હું ધરડો છું, તેથી રાત્રે સુષ રહેવા માટે તારે બીહવું ન જોઈએ. ” રકીર બોલ્યો “ તારી માંધ બીખ માગવા ગઈ છે તે થોડી વારમાં આવતી હશે માટે આવ મારી પાસે બેસ. ”

રકીરની આ વાત સાંભળી કનીઝાને લગાર નિરાંત વળી જોઈ તેણી રકીરની પાસે જઈને બેઠી થોડીજ વારમાં રકીરની જોડે બીખ માગીને આવી અને જે કાંઈ બીખમાં મળ્યું હતું તે પોતાના ખાવીંદની આગળ મુકી પોતે પણ બેસી ગઈ અને કનીઝાને પણ બહુજ આગ્રહ કરી પોતાની સાથે ખાણું ખવાડ્યું. કનીઝાએ ખાણું ખાઈ પોતાના હાથની એક ચાંદીની ચુડી રકીરનીને આપી, જે લઈ તેણીએ કનીઝાને અનેક દુઆઓ આપી કનીઝાએ તે રાત ગમે તેમ કરી મરજીમાં ગુજરી સવાર થતાંજ ફરી તેજ વિચાર આવ્યો કે “ હવે ક્યાં જઈ અને શું કરું ? ” રકીર તથા તેની જોડેએ કનીઝાને પોતાની સાથે રહેવા માટે બહુ બહુ કહ્યું અને પોતે પોતાની સગી દીકરી કરતાં વધારે મોહોખ્ખતથી રાખવા આગ્રહ કર્યો પણ હજી સુધી કનીઝાના મગજમાંથી અમીરી જહોજલાલીનો પવન નીકળેલો ન હોવાથી તેણીએ ત્યાં રહેવા માટે સાફ ધનકાર કર્યો. અને મરજીમાંથી નીકળી શહેરના મહોલાઓમાં બટકવા લાગી. તેણીએ ભવિષ્ય માટે અનેક વિચારો કરી એક વિચાર કર્યો કે જે હું અહીંના મોહટા મોહટા આગેવાન ઇસ્લામીઓની પાસે જઈ પોતાની લાચારી, નાદારી અને નિરાધારીતું વર્ણન કરી બચવાની મદદ માગું અને તેઓ પોતાની ઇસ્લામી હમદદીના સખબે મને રોકાવરશીખ આપવાનું કબુલ કરે તો હું મારા અબ્યાસને આગળ લાંબાવી નમુનેદાર જીંદગી બનાવું. અને તેથી આગળ ઉપર મારી

~~~~~

બહેનોની અજાનતા દુર કરવાની કોશીશમાં રહી કાંઈક કોમી ખીદ-
મત કરું તો તેથી દીન અને દુન્યા બંને સુધરી શકે છે. આવો વિચાર
કરી તેણે કાનપુર શહેરના આગેવાન ઇસ્લામીઓના નામ અને ઠેકાણાં
મેળવ્યાં. કનીઝા પોતાનાં મેલાં અને શટેલાં ટુટેલાં લુગડાંમાંજ તે
આગેવાન ઇસ્લામીઓની સેવામાં ગઈ અને પોતાની હાજત ખ્યાન
કરી. પણ બધી જગ્યાએથી જુદાજુદા નાકિમેદીના જવાબો મળ્યા.
(અત્રે તે બધા આગેવાનોની મુલાકાતનું વર્ણન આપતાં લખાણ
થઈ જવાની બીક રહે છે તેથી માત્ર એ આગેવાનોની મુલાકાત
લખવામાં આવે છે.)

કાનપુર શહેરમાં મોલવી હાજીદુલા સાહેબ નામના એક આગે-
વાન ઇસ્લામી હતા. પોતે લાખો રૂપીઆના વ્યાપારી હોવા ઉપરાંત
ઓનરેરી મેજિસ્ટ્રેટ મ્યુનીસીપાલ કાઉન્સિલર અને નામદાર ગવર્નર
સાહેબની ધારા સભામાં મેમ્બર બની ઓનરેબલ થવાના ઉમેદવાર
પણ હતા. ઘેર ઉપર ઘસ પંદર નોકરો પણ હતા, ગાડી, ઘોડા,
વાડી વજીરા અને પુત્ર પુત્રાદિમાં પણ પુરેપુરું નસીબદાર હતા. કોમી
ખીદમતગાર અથવા ખાદિમે કામના ખીતાબથી પોતાને ઓળખાવી
કોમી હમદર્દીનું બારેશુમાન ધરાવતા હતા, કનીઝા મોલવી સાહેબ મજ-
કુરતી કોમી હમદર્દીની તારીફ સાંભળી સૌથી પહેલાં એમના આલીશાન
મકાન ઉપર ગઈ. અને ત્યાં ડેલી ઉપર એઠેલા નોકરને પોતાના આ-
વવાની ખબર અંદર આપવા માટે કહ્યું જે સાંભળી નોકર બોલ્યો.

“અમારા મોલવી સાહેબને ત્યાં રંડી બડવાનું કામ નથી માટે
તું તારે રસ્તે ચાલી જા.”

“હું રંડી કે તવાયફ નથી.” કનીઝા ગદગદિત કંઠે બોલી.
“ભાઈ હું એક દુઃખની મારી નિરાધાર શરીફઝાદી છું. માત્ર મોલવી
સાહેબથી મુલાકાત લેવી છે માટે ખખર આપો તો સાઈ.”

નોકરને કનીઝાના ઉપર દયા આવી જવાથી અંદર જઈને
ખખર આપી એટલે મોલવી સાહેબે બોલાવવાનો હુકમ આપ્યો.
કનીઝા મોલવી સાહેબના દીવાનખાનામાં દાખલ થઈ અને જોયું તો
મોલવી સાહેબ એક ઇંચીયેર ઉપર બેસી કીતાબ વાંચી રહ્યા હતા.
કનીઝાને આવેલી જોઈ કીતાબને બાજુએ મુકી આવવાનું કારણ
પૂછ્યું ત્યારે કનીઝાએ બહુજ ગરીબીથી કહ્યું.

“હું એક બદનસીબ, મોહતાબ, નિરાધાર, લાચાર અને ગરીબ
બાળાછું” પણ જમાનાના હેરફેર અને બગીચારીના સખબે અત્યારે હું
આ દશાએ પહોંચેલી છું, નહીંતો આગળ મારી સ્થિતિ સારી હતી.
હું એક આલી ખાનદાનમાં અવતરેલી છું પણ અત્યારે તો તદ્દન
બેકસ અને ઝલીલ થએલી છું. મને અત્યારે માત્ર આપની પાસે
આવવાનું મુખ્ય કારણ એ છે કે હું મારો અબ્યાસ આગળ લંબા-
વવા ચાહું છું તેમાં આપ થોડી ઘણી મદદ કરો તો હું આપના
હકમાં દોઆ કરીશ.”

“ઓ હો !” મોલવી સાહેબ રમુજની હાંસી સાથે બોલ્યા—
“આટલો બધો બચવાનો શોખ, જાણ્યામાં કાંઈ દાળમાં કાળું છે.”

“મોલવી સાહેબ” કનીઝા બોલી “આપ એક વિકાત અને
મોહોટા ઢરજીના માણસ છો તેથી આપે મારા ઉપર એકદમ વગર
તપાસ કરે શંકા લઈ જવી નહીં જોઈએ. હું ખાનખહાદુર ખવાજ

અકાઉલાખાનની પુત્રી કનીઝે કાતમા છું. મારા પીતા એક નામચીન અને પ્રખ્યાત પુરૂષ હતા. અત્યારે મારે તેમનું નામ લઈ તેમના નામને હલકું પાડવું ન જોઈએ, પરંતુ ખુદના રક્ષો કરમથી મારી ચાલ ચલણ અને રીતભાત એવી છે કે હું વગર અચકાએ પોતાને એક મોઅઝઝિઝ ખાપની બેટી તરીકે ઓળખાવતાં લગારે અચકાતી નથી. મેં અહીં આવીને આપની નામના સાંભળી તેથી આપની પાસે માત્ર ભણવામાં મદદ માગું છું જે કદાચ અહીં કોઈ ઇસ્લામી બોર્ડિંગ હાઉસ કે સ્કુલ હોત તો હું આપને તરફી આપવા ન આવત પણ મારા જેવી બાળાઓની કમનસીબીથી અહીંયાં એવી કોઈ સંસ્થા હરતી ધરાવતી નથી.”

“તમે એક મોહટા પુરૂષની પુત્રી હોવા છતાં આવી દશાએ કેમ આવી પહોંચ્યાં ?” મોલવી સાહેબ બોલ્યા.

કનીઝાએ આ સાંભળી પોતાના દુઃખની કહાણી ટુંકમાં કહી સંભળાવી, જે સાંભળી મોલવી સાહેબ બોલ્યા.

“હાલ તરત બીજી મદદનું તો કાંઈ બની શકતું નથી પણ જે તમે મારા એક ગુલામની સાથે લગ્ન કરવા ઇચ્છતાં હો, તો હું આજને આજ તમારાં લગ્ન કરી આપું. લગ્ન થવા પછી તમેને ખાવા પીવાની કે બીજી વાતની લગારે તરફી નહીં પડે. એ વાતની હું પોતે તજવીજ રાખીશ અને જ્યાં પાંચ સાત લોંડીઓનું પોષણ થાય છે ત્યાં તમારું પણ પોષણ થતું રહેશે. વળી તમે ભણવા માટે જે મદદ માગો છો તે જોકે મારા જાહેરી વિચારોનો ટેકો આપનાર વાત છે પણ હર અસત્ર ખાતેનમાં હું સ્ત્રી કેળવણીનો

કટટો શત્રુ છું. ઉપરી અંગ્રેજ અમલદારોની મહેરબાની પ્રાપ્ત કરવા માટે કોઈ કોઈ વખતે સ્ત્રીઓને ઉચી ફેગવણી આપવાનો હું હીમાયતી બનું છું પણ અંદરખાનેથી મારા વિચારો તેવા નથી માટે બહુવાની મદદ હું આપી શકતો નથી. લોંડી તરીકે રહેવું હોય તો હું આજને આજ નીકાલ કરાવી રાખી લઉં.”

કનીઝા મોલવી સાહેબની આ બેહુદી વાતનો જવાબ કાંઈ ન આપતાં ચોધાર આંસુએ રડતી વીઢાય થઈ ગઈ.

કનીઝાએ સઉથી છેલ્લી મુજાકાત કાનપુરના આગેવાન નવાબ મહેમુદ હસનખાનની લીધી. નવાબ મહેમુદ હસનખાન આશરે પચીસ વરસના નવજવાન ગમર હતા. જાપ નહાનપણમાંજ ગુજરી ગયેલા હોવાથી અસારે તેઓ પોતાની મોહટી જગીરના એકલા માલેક હતા. તેમની મા જીવતાં હોવાથી જગીરનો બધો વહીવટ તેઓ કરતા હતા. કનીઝાએ જ્યારે નવાબ સાહેબની ડેલી ઉપર પહોંચ્યો તો દરવાનને પોતાના આવવાની ખબર નવાબ સાહેબને આપવા માટે કહ્યું ત્યારે દરવાન કનીઝાના ચહેરાને ટીકતો મનમાં મનમાં ખુશી થતો થતો અંદર ગયો અને નવાબ સાહેબને વરદી પહોંચાડતાં કહ્યું.

હુઝુર ! ઇનામ આપવાનું ફરમાવો તો એક એવો માણસ હાજર કરું કે જે લાખમાં એક નીકળે.”

“તે કોણ છે ?” ખુશી થતાં નવાબે પુછ્યું.”

“સરકાર ! બસ ન પુછો !” દરવાન બેઠ્યો. “ જાણે આસમાન ઉપરથી પરી ન આવી હોય ? પણ...”

ગોકે સામાન ખાક સારી હેં

પર સખ આસાર શેહર યારી હેં.”

“તું હર વખતે એવાજ ગપાટા મારે છે. પણ જો આજે જુદો પડ્યો તો હંટરથી તારી ખબરજ લઈ નાંખીશ.”

“અને જો સારી નીકળે તો ઇનામ કેટલું?”

“એક અસરથી”

હરવાન આ સાંભળી તરતજ બહાર આવ્યો. અને કનીઝાને સાથે લઈ મહેલમાં નવાજ સાહેબની રૂમમાં લઈ ગયો. કનીઝાએ મહેલનો ઘઠ માફ, નોકરોના લીખાસ, ફરનીયરની સબવટ, અને સફાઈ જેમ મનમાં અંદાજો કરી લીધો કે આ મહેલનો માલેક બારે શેકીન હોવો જોઈએ અને જ્યારે અંદર જઈને મહેલના માલેકને જોયો તો તે એક પચીસ વરસની વયનો નવજુવાન માણસ જણાયો. કનીઝાએ રૂમમાં ઘાખલ થઈ આજીજીથી કહ્યું.

“હજુર હું એક મોહતાજ અને લાવારસ બાળા છું મારી મદદ કરશો તો ખુદા આપની મદદ કરશે.”

“અરે આ શું બોલો છો?” નવાજ કનીઝાનાં રૂપથી અંજાઈને બોલ્યો “આપ મોહતાજ હોવ તે માનવા જેવી વાત નથી?”

“હું સાચું કહું છું કે અલારે હું મોહતાજ અને લાવારસ છું. જો કે આજથી પાંચ છ દીવસ પેહલાં હું માલમીલકત અને પૈસા ટકા ધરાવનાર હતી પણ અત્યારે તો ખરેખર લાચાર નિરાધાર અને મોહતાજ છું”

“વાહ અજબ જેવી વાત!” ખુરસી ઉપર બેસવાનો આગ્રહ કરતાં નવાજ બોલ્યો “બેસો, અને પોતાના દુઃખની કહાણી સંભળાવો”

“અમારા દુઃખની કહાણી બહુ લાંબી છે, અને આજે સવા-
રથી ઘણા ઠેકાણે સંભળાવતાં થાકી ગએલી હોવાથી માત્ર એટલું
જ કહું છું કે હું એક ખાનદાની અમીરઝાદી છું પણ હાલ દુખ્વારી
અને લાચાર થઈ ગઈ છું અને આપની મદદની મોહતાજ છું.”

“આપ શા માટે મોહતાજ બની રહ્યા છો ? જે માણસની
પાસે ખુબસુરતીની અતી સુંદર દોલત હોય તે માણસ મોહતાજ શાનું ?”

“અગર આપ મને કોઈ રકુલમાં દાખલ કરાવી મારો ભણવાનો
બંદોબસ્ત કરી શકતા હોવ તો મોહટી મેહેરબાની” કનીઝાએ નવા
બની વાતથી અંજણ બનીને કહ્યું “નહીં” તો મને રજા આપો.”

“રકુલમાં ભણવાથી આપને શો લાભ ?” નવાબે કહ્યું “આપ
મારા જાન અને માલની માલિક કેમ નથી બનતાં ? હજી સુધી મારા
લગ્ન થયાં નથી માટે તમે હા કહી દો તો આજને આજ બધી
મુસીબત દૂર થઈ શકે છે ”

“ નવાબ સાહેબ ! ” કનીઝા બોલી “ મારા જેવી નિરાધાર
બાળાઓ સાથે આવી રીતે વાતચીત ન કરવી જોઈએ. હું અત્યારે
મોહતાજ, બેકસ અને લાચાર છું તેથી જે મરજીમાં આવે તે કહો-
કેમકે આપ સારા માણસોની સંગતમાં ફર્યા હોવ તેવું દેખાતું નથી.
તો પણ ગરીબ માણસની સાથે હસી મસ્કરી ન કરવી જોઈએ. લ્યો
હું જાઉં છું-અને આપની પાસે મદદ માંગવા આવી તે માટે
પરતાવું છું. ”

“ ખુદાના વાસ્તે ગુસ્સે ન થાવ ” નવાબ ગદગદિત કંઠે બોલ્યો.
“ મેં જ્યારથી તમને જોયાં ત્યારથી મારા દિલની અજબ કશીયત

ચંદ્ર રહી છે. હું તમારા ચંદ્રસમાન ચહેરાને જોઈ દીવાનો બન્યો છું. માટે મારા ઉપર રહેમ કરો અને મારા દિલમાં શું થઈ રહ્યું છે તે જુઓ. ”

“ મને તમારા દિલની હાલત જોવી નથી, મારે તમારી પાસેથી મદદ લેવી નથી. ”

“ જરા ઉભાં રહો ”

દિલ મેરા હૈર્ તમનાહી સહી
શગ્ન તોહે ચલો બગાહી સહી
ગો ગલહી મુઝે કહેતે હો મલામુરા
ઝિક તો હે મેરા શિકવાહી સહી
વ અદબે વસ્તતો કરના સીખો
અયે ન સચહો અજી મુટાહી સહી
દમ નિકલતા હે ઝરા અગ્નવ
કુચ્છ નહીં ઓર તમાશાહી સહી

“ બસ આપ વધારે ન બોલો કનિષ્ઠા બોલી. મેં અહીંના આગેવાન ઇસલામીઓની ઇસલામી હમદર્દી જોઈ લાધી અને તે ઉપરથી હું કહીશ કે આ દેશમાં ઇસલામી હમદર્દીનો વળુદ વટીક પણ નથી. તો પણ હું ખુદનો આભાર માનું છું કે મોલવી ઇબ્રાહિમ સાહેબની પેઠે આપે ગુલામતા માટે મને પસંદ ન કરતાં પોતે પોતાના માટે પસંદ કરીછે. પરંતુ નવાબ સાહેબ હું ગરીબ છું. એકસ છું, લાચાર નિરાધાર અને અનાથ છું તથાપી કોઈ કામ એવું કરી શકતી નથી કે જે મારા માટે લાયક અથવા મુનાસબ ન ગણાય. ”

હું તમારા ચંદ્ર સમાન ચહેરાને જોઈ દીવાનો બન્યો છું. માટે મારા ઉપર રહેમ કરો.....

“ શું હું તમારા લાયક નથી ? ” નવાળ બોલ્યો. “ ખાનદાને વિઝારતનો નથીરો હોવા ઉપરાંત સારી આવકનો માલેક છું. બી. એ. ની ડીગ્રી મેળવી છે. સરકાર દરખાસ્તમાં ખુરસી ધરાવું છું અને હજી સુધી કુંવારો છું. ”

“ પણ હું પોતે ગરીબ અને લાચાર છું—આપ કોઈ મોહટા અમીર જે આપની બરોબરીનો હોત તેને ત્યાં પયગામ મોકલે. મારા જેવી બીખારણ સાથે આવી વાતો ન કરો. ”

“ વાહ ખુબ. ”

અઝ હુસ્ને ખુદ આગલી ન દારી

હાલે મન ખજસ્તા દિલ ચે દાની

“ શું તમે આવતાંની સાથે નથી કહ્યું કે હું એક ખાનદાની અમીરજાદી છું ? ” શું તમે અત્યારે જે સ્થિતિમાં છો તે સ્થિતિને લાયક છો ? તમારા ચંદ્રસમાન ચહેરાથી સાચ જણાય છે કે તમે કોઈ અમીરી વંશથી અવતરેલાં અમીરજાદી છો ? શું કોઈ કંગાલની છોકરી તમારી પેટે વિદ્યાનો શોખ ધરાવી શકે છે. શું કોઈ કમીન છોકરી મારી સાથે તમારી પેટે દીલેરીથી વાત કરવાની તાકાત ધરાવે છે ? ”

“ આપ કહો છો તે ખરૂં છે. પણ આપે જાણ્યામાં મને ખદ ચલણ સમજીને આવી વાત કરી જેથી હું ધણીજ દીલગીર છું. ” કનીઝાનું દિલ બરાબ અવતાં આંસુઓ પાડતાં બોલી “ હાય અબ્બા ! તમે ચાલ્યા ગયા અને લોકો મારા માટે કેવા કેવા વિચારો ધરાવે છે. ”

“ નહીં કદી નહીં ” નવાળ ધબરાઈને બોલી ઉઠ્યો “ ખુદના વાસ્તે આવું ન સમજો મેં કદી પણ મારા મનમાં તમારા માટે

ખરાબ વિચાર ખાંધ્યો નથી. જો મેં તમોને પવિત્ર ન સમજ્યા હોત તો હું પોતાને માટે તમોને કદીપણ પસંદ કરીને પેગામ ન આપત માટે દીલગીર ના થાવ. ખુદનાવાસ્તે રડવું બંધ કરો. તમોને રડતાં જોઈ મારા દિલમાં કંઈકંઈ થઈ જાય છે. ”

“હજીર શું કહું ?” કનીઝા બોલી મારી હાલતની હકીકત ન કહે
દિલ મેં એક દર્દ ઉઠા આંખો મેં આંસુ બર આપ
બયડે બયડે હમે કયા જાનિયે કયા યાદ આયા.

કહા હાલે દિલ ઓર નિકલ આય આંસુ
બિગાડી મુસીબતને આદત કુચ્છ અયસી ”

“ વાહ વાહ ? ” નવાજ શેર સાંભળી બોલી ઉઠ્યો “આ શેર
જરા ફરીથી બોલો ”

“ સાહેબ હું કોઈ શાયર નથી ” કનીઝા બહાર જતાં બોલી
“ હવે હું જાઉં છું ”

“ ઓ બેરહેમ ! ખુદાની ખાતર મારા ઉપર જુલમ ન કરો.
હું તમને ખરા જીગરથી ચાહું છું માટે લિલ્લાહ રહેમ કરો ” નવાજ
હાથ જોડીને કનીઝાને કહેવા લાગ્યો “ હું તમારી પાસે બીજી કોઈ
માગણી કરતો નથી પણ માત્ર તમારી મોહોબ્બત માગું છું અને
તમારી સામે ઇકરાર કરું છું કે આજ પછી હું બીજી કોઈ પણ સ્ત્રીને
ચાહીશ નહીં. તમે મને ચાહો કે ન ચાહો પણ હું તો તમારા નામની
માળા જપીશ. આખી જીંદગી તમારા મળવાની આશામાં ગુજરી
હઈશ ફરી તમે ચાહે મળો કે ન મળો હું અત્યારેજ તમારી રૂબરૂ
આપઘાત કરીને તમારા કદમે ઉપર જીવ કુરબાન કરી દેત પણ

માત્ર તમારા મળવાની આશાએ તેમ કરતાં અચકાઉં છું.

તુમ લાખ ખદા હુવા કરોગે
હમ જી તુમપર દીયા કરીગે
મરને કી ખાત દુસરી હે
જીતે હમતક મરા કરીગે

“ નવાખ સાહેબ ! ” કનીઝા બોલી “ લગાર બાન કેકાણે રાખીને બોલો મારી વયજ શું છે તેતો જુઓ ? માત્ર બાર વરસની પણ નથી થઇ અને હમણાથીજ લગ્નનો સવાલ બેહુદો નહીં ને! બીજું શું કહેવાશે ? જો આપને મારા પ્રત્યે પુરી મોહોખ્મત હોય તો મારો વિચાર ક્ષિપ્રમાંથી કાઢી નાંખો. ”

આટલું બોલી કનીઝા નીચે ઉતરી ગઇ. નવાબે કનીઝાને બહુએ સમજાવીને પચાસ રૂપિયા આપવા માંડ્યાં પણ તેણીએ એક પણ રૂપિયા લીધો નહીં. કનીઝા નવાખના ઘેરથી નીકળી ઇસલામી હમદર્દી ઉપર વિચાર કરતી બજાર તરફ ચાલી. તેણી વિચાર કરતી હતી કે “ હાય ! દુન્યામાં માત્ર ઇસલામનું નામજ બાકી રહી ગયું છે કાલ પણ ઇસલામી એવો નથી કેજે પોતાના મનમાં પ્રત્યે શુદ્ધ લાગણી ધરાવી ઇસલામીઓની હમદર્દીમાં લીન રહેતો હોય, આવડા મોહટા શહેરમાં એકે ઇસ્લામી સ્કુલ કે બોર્ડીંગ હાઉસ નથી કે જ્યાં ઇસલામી બાળાઓને બચવા અને રહેવાનો પુરેપુરો બંદોબસ્ત હોય ” તે આવાજ વિચારોમાં જઇ રહી હતી કે રસ્તામાં એક ખ્રીસ્તી ઉભો રહીને પોતાના ધર્મનો ઉપદેશ કરી રહ્યો હતો અને જેને સાંભળવા માટે આસપાસ લોકોનો જમાવ થયો હતો. કનીઝા પણ તે લોકોની બી-

~~~~~
 ડમાં ઉભી થઇને ઉપદેશ સાંભળવા લાગી. થોડીવાર પછી ઉપદેશ કરનાર ખ્રીસ્તીએ પોતાનો ઉપદેશ પુરો કરી ચાલવા માડ્યું. પણ જ્યારે કનીઝા ઉપર નજર પડી ત્યારે તે ઉભો રહીને પૂછવા લાગ્યો-

“ જહોન તમે કોણ છો ? ”

“ હું એક ગરીબ બાળા છું. ”

“ તમે અહીં ક્યાં રહો છો અને તમારાં કોઇ સગાં વહાલાં છે કે ? ”

“ અહીંતો શું પણ આખા જગતમાં મારું કોઇ નથી. ”

“ તો ફરી અહીં શા માટે આવ્યા છો ? ”

એટલા માટે કે કોઇ અલ્લાહનો જંદો મદદ આપી મારું પોષણ કરે અને વિધાદાન અપાવી મારી અધુરી કેળવણી પુરી કરે. ”

“ તો શું તમે મારી સાથે અમારા મીસ સાહેબની પાસે ચાલશો ? ” ખ્રીસ્તીએ મમતાથી કહ્યું “ ત્યાં તમારા ભણવા ગણવા અને ખાવાપીવા તથા રહેવાનો જંદોજસ્ત થઇ જશે. ”

“ મોહટા ઉપકાર સાથે ”

આવી વાતચીત થયા બાદ બેદારમસીહ ખ્રીસ્તી, કનીઝાને મીસ શીલનની પાસે લઇ ગયો.

મીસ શીલન ઓઓની મીશન સ્કુલની બાનુ પ્રીનસીપલ હતી. તેણી સ્વભાવે ધણીજ માયાળુ, ભક્ષી અને ખાનદાની બાનુ હતી. મી. બેદારમસીહ કનીઝાને સારો શીકાર સમજી ખુશી થતો મીસ શીલનની પાસે લઇ ગયો. મીસ શીલને કનીઝાને જોતાંજ પહેલી નજરે બહુજ

પસંદ કરી અને માયામમતાથી તેની સઘળી હકીકત સાંભળી દીલસોજી જાહેર કરી દીલાસો આપ્યો અને પોતાની મીશન સ્કુલમાં ભણવા માટે નામ લખી લખ ખાવાપીવા અને લુંગણોનો ખંદોબસ્ત મીશનમાં કરો બોર્ડીંગ હાઉસમાં રહેવાને જગ્યા આપી. કનીઝાએ બહી મીસ શીલ-નનો આભાર માનતાં જણાવ્યું.

“ પરંતુ મીસ સાહેબ ! મારો ધર્મ ઇસલામ સાચો અને દુનીયાના સઘળા ધર્મોથી સારો છે માટે હું અહી રહીને મારો ધર્મ નહી તજીશું. ”

“ તમોને કોણ કહે છે કે તમે તમારો ધર્મ તજી ખ્રીસ્તી જની જાવ. ” બહી મીસ શીલન લગાર હસીને બોલી “ અમારી સ્કુલમાં હીંદુ, મુસલમાન, ખ્રીસ્તી વીગેરે ધર્મ માનનારી બાળાઓ ભણે છે તથા બોર્ડીંગ હાઉસમાં રહે છે પણ અમે ધર્મ સખધી કાંઈ ફરજ પાડતા નથી. જ્યારે તમોને આકાશી સ્થાય થાય ત્યારે મરજી પડે તે ધર્મ કબુલ કરજો. ”

“ ખુદા મને એવી સ્થાય ન કરે કે હું મારો પ્યારો ઇસલામ તજીને બીજો ધર્મ કબુલ કરું. ”

“ હીક કંઈ ચીંતા નહી ”

મીસ શીલને કનીઝાના માટે તેજ દીવસે પહેરવાનાં લુંગણોની ચાર જોડ તૈયાર કરાવી બોર્ડીંગ હાઉસમાં એક સ્વચ્છ રૂમ રહેવાને આપ્યો.

કનીઝા બોરડીંગ હાઉસમાં

કાનપુરની સ્ત્રીઓની મીશન સ્કુલ પરદેશીન બાનુઓને કળ-
વણી લેવા માટે એક આશીર્વાદ સમાન
હતી. તેમાં માત્ર આખરૂં તર યહરથોની છોકરીઓ જ કળવણી લેતી
હતી, નીચ વર્ગમાંની દોષ્ટ પણ છોકરી સ્કુલમાં તો શું પણ સ્કુલના
કમ્પાઉડમાં પણ દાખલ થઈ શકતી નહોતા અને એજ સખખથી
કાનપુરના આસપાસ મુકામોથી સદયહરથો પોતપોતાની છોકરીઓને
મીશન સ્કુલમાં બણવા માટે ઘણીજ ખુશીની સાથે મોકલતા હતા.
વળી તે ઉપરાંત મીસ શીલન જેવી બહી અને નેક બાનુની દેખરેખ
હેઠળ બધી તાલીમ આપવામાં આવતી હોવાથી કળવણી લેનાર
બાળાઓ ઉપર બહુજ સારી અસર થતી હતી. સ્કુલની પાસેજ એક
કાંચા કીલ્લાની વચમાં બોરડીંગ હાઉસ બનાવેલું હતું. જ્યાં દરેક
કોમની બાળાઓ માટે ઉમદા પડદાનો બંદોબસ્ત હતો અને એક
એક છોકરી માટે એક એક એલાહેદો ઓરડો આપવામાં આવતો
હતો. જેમાં દરેક વાતની પુરેપુરી સગવડ રાખેલી હતી. આપણી
વાર્તાની મુખ્ય નાયકા કનીઝે ક્ષતમાને પણ મજકુર બોરડીંગ હાઉ-
સનો એક ઓરડો આપવામાં આવ્યો અને ત્યાં તેણી ઘણાજ આનં-
દની સાથે રહેવા લાગી. મુસલમાન શરીફઝાદીઓના રહેવા માટે
પરદાનો સખત બંદોબસ્ત રાખેલો હોવાથી મજકુર બોરડીંગ હાઉ-
સમાં રાજ મુનવર અલીખાનની દીકરી, નવાબ મુકરરમુદ્દલાની
નવાસી, નવાબ હસનઅલીખાનની બેટી, ડીપ્ટી શવકત હુસેનખા-

નની પુત્રી વીગેરે કુળવંત બાળાઓ પણ રહેતી હતી. અને તેમના ઘરોમાં પરદાનો જેટલો બંદોબસ્ત હતો તે કરતાં પણ વધુ સગવડ-તાની સાથે અહીં પડદાનો બંદોબસ્ત રાખેલો હતો.

કનીઝા બોરડીંગ હાઉસમાં દાખલ થતાંજ બધી છોકરીઓ-માંથી બે ચાર દીવસમાં એવી હળામળી ગઇ કે, જાણે વરસોની મુલાકાત વાળી ન હોય ? બધી છોકરીઓ કરતાં રાજા મુનબર અલીખાનની દીકરી સીકન્દર બાનુથી કનીઝાને બહુજ મહોબત થઇ ગઇ હતી. કનીઝાએ સ્કુલમાં દાખલ થતાંજ અંગ્રેજી અને મ્યુઝિકની કેળવણી લેવીશર કરી. કેમકે જ્યારે તેણીને મીસ રીક્ષને પ્રથમ ફારસી અને બરવા ગુંથવાનું શિક્ષણ આપવું શરૂ કર્યું ત્યારે તેણીએ ફારસી અને બરવા ગુંથવાના કામમાં પોતે પુરેપુરી કાબેલ છે એવી સાબેતી આપી ત્યારે મીસ રીક્ષને બહુજ અજબ થવાની સાથે ફારસી તથા બરવા ગુંથવાનું શિક્ષણ બંધ કરી અંગ્રેજી અને મ્યુઝિકનું શિક્ષણ આપવું શરૂ કર્યું. તેથી કનીઝાની સાથવાળી બધી છોકરીઓ ફારસી અને બરવા ગુંથવાનું શિક્ષણ લેતી હતી અને માત્ર કનીઝા અંગ્રેજી તથા મ્યુઝિક શીખતી હતી.

કનીઝાએ સ્કુલમાં દાખલ થતાંજ પોતાની બધી સાહેલીઓને પાંચ વખતની નમાઝની પાખાંઢ બતાવી દીધી અને તેથી માત્ર થોડાજ દીવસની અંદર બધી છોકરીઓમાં દીની કામનું જોશ વધી ગયું. રમઝાન શરીફના મહીનામાં કનીઝાની સોબતથી બધો છોકરીઓએ સાથે મળીને રોઝાં રાખ્યાં અને નમાઝ તથા કુરાને મજહની તીલાવત ધણીજ ઉત્સાહની સાથે કરવામાં આવી. કનીઝાએ પોતાની દીનદારી, સાલેસાઇ, નઅતા, બલમનસાઇ અને નેકીના

સખાએ જાહુજ થોડી મુદતમાં સધળી છોકરીઓને પોતાની મોહોખા-
તમાં ગુલામ બનાવી દીધી. જે કોઈ છોકરીનો પાઠ બરાબર યાદ
ન થયો હોય તો કનીઝા ઘણાજ પ્યારથી તેણીને પાઠ યાદ કરાવી
દેતી હતી. અને પોતાને જે કાંઈ આવડતું હતું તે બહાવથી અને
મોહોખાતથી બાધાને બતાવી વધુને વધુ પ્રીતી હાંસલ કરતી હતી.
કુરસબના વખતે બાધી છોકરીઓ કનીઝાના ઓરડામાં આવીને બેસતી
તો તે વખતે તેણી સારા સારા નીતીથી બરપુર કીરસાઓ સંભ-
ળાવી બાધાને આનંદ પમાડતી હતી હતી.

કનીઝાએ બોર્ડિંગ હાઉસમાં બાધી છોકરીઓને પ્યાર કેટલે
ઘરજે હાંસલ કર્યો હતો તેના તોલ કરવા માટે સીકન્દર ખાનુએ
પોતાના પીતાને લખેલો કાગળ સદાબરો નીચે ઉતારી લેવામાં
આવે છે.

“મારા પ્યારા અખ્ખાજન !

લાંખી મુદતથી આપનો તેમજ અખ્ખાજનનો કાગળ આવ્યો
નથી તેથી જીવ ઘણોજ શીકરમંદ રહે છે. વળી ચાલુ મોસમમાં
અખ્ખાજન ખીમાર રહેતાં હોવાથી મને ખીક લાગે છે કે, રખેને
ચુપકીદીતું કારણ અખ્ખાજનની ખીમારી ન હોય ? માટે અખ્ખાજન !
આપ વળતી ટપાલે અખ્ખાજનની ખેરીયત ખેરસલ્લાનો જવાબ લખો.

હું જ્યારથી સ્કુલમાં આવી છું ત્યારથી ઘણાજ આનંદમાં છું
અને સારી પેઠે મહેનતથી ભણું છું. અ.પ્યાર સુધીમાં હું “મીરાતુલ
ઉરસ” અને “તેહઝીયુન નીસવાં” ભણી ચુકી, અને કામદાની
સારો પેઠે ભરી શકું છું, અને તેના નમુના માટે લખું છું કે ગયા
અહવાડીઆમાં મેં જે ઓઢણી બેન સુરખયા બાનુના માટે મોકલી

હતી તે મારા પોતાના હાથની ભરેલી હતી. મીસ શીલન સાહેબાં એવાં સરસ ઉસ્તાદ છે કે હું તેમની કાંઈ પણ તારીફ કરી શકતી નથી. તેઓ અમો બહુનારી ખાળાઓને પોતાના પેટની અવલાદ કે નજીકની સગા કરતાં પણ વધારે હેત અને પ્યારથી ચાહે છે. વળી અબ્બા ! અમારી બહુ મોહઠી ખુશ નસીબીથી એક મહીનો થયાં કનીઝે ફાતમા નામની એક ખાળા અમારી સ્કુલમાં દાખલ થઈ છે, અને તે કેવી બલી અને નેક છે તે હું કાંઈ લખી શકતી નથી. ઉમર તો ઘણીજ નાહતી છે પણ અબ્બા ! શરસી ઉર્દુમાં બહુજ કાબેલ છે. ખાણું તો એવું સરસ રાંધે છે કે આપણી ઘરડી અબ્બાસીખાનમ પણ રાંધી નહીં શકે. ભરવા ગુંથવાના દરેક કામમાં પૂરી પ્રવીણ અને હુશીયાર છે. તેથી હવે તેણી અંગ્રેજી અને અંગ્રેજી સંગીતનું શિક્ષણ લે છે. આખી સ્કુલમાં કનીઝે ફાતમા સાથે મારે ઘાડી દોસ્તી થઈ ગઈ છે અને તેથી અબ્બા ! આપ ગુસ્સે ન થાવ તો હું રમના દીવસોમાં આપણે ત્યાં તેણીને લઈ આવું.

અબ્બા ! આ વરસે અમો બધી છોકરીઓએ આખા રમઝાન મહીનાના રોઝા રાખ્યા અને કનીઝે ફાતમાએ અમોને ખુદાતાલાની ખદગીથી એટલા બધા ડરાવ્યા કે અમોએ પાંચે વખતની નમાઝ અને એક પણ રોઝો કઝા કર્યો નથી. કનીઝે ફાતમા એવી તો બલી છે કે હું તેની કાંઈ તારીફ કરી શકતી નથી. પણ અબ્બા ! જ્યારે આપ મને તેણીને લઈને ઘેર આવવાનું લખશો અને હું તેણીને સાથે લઈને આવીશ ત્યારે આપની ખાત્રા થઈ જશે.

હવે આપ વલતો ટપાલે અંમાજનની ખેરીયતની ખબર લખો,

અને મારી વહાલી સુરખ્યા બેગમને બહુ બહુ સલામ.

હી.

આપને ચાહનારી

દીકરી.

“સીકંદર ખાનુ”

બોરડીંગ હાઉસની ખીજી જાણવાબેગ હકીકત તો ઘણી છે, પણ માત્ર એટલુંજ લખવામાં આવે છે કે મીસરીલન જેવી બાહોશ ખાનુની તાલીમની અસરથી અને કનીઝે ફાતમાના જાતી ઉત્સાહ તથા રાત દીવસની મહેનતથી માત્ર ત્રણ વરસની મુદતમાં કનીઝે ફાતમાએ પુર કતેહમંદીની સાથે ઇન્ટરન્સની પરિક્ષા પાસ કરી અને જાણવામાં આખી યુનીવર્સિટીમાંથી માત્ર આ એકજ મુસલમાન બાળા હતી, જેણી પહેલે નંબરે પાસ થઇ હતી. જે કે તેણી અંગ્રેજી શિક્ષણ ઇન્ટરન્સ સુધી લેવા પામી હતી પણ લીટરેચરમાં બી. એ. થી ઉતરે તેવી નહોતી. પીપાના વાજા ઉપર તેણીએ એવો સરસ કાબુ મેળવ્યો હતો કે, ટેશન ઉપરની બધી યુરોપીયન અને યુરેઝીયન લેડીઓ તેણીને મુકાબલો કરી શકતી નહોતી. વળી તેણીની રીતભાત ચાલચલણ અને રહેણી કરણીથી આખા શહેરમાં તેની તારીફ થઇ રહી હતી, અને લોકો બહુજ અજાણીની સાથે તેની હકીકત સાંભળી વીચારમાં પડતા હતા. એક યતીમ અને નિરાધાર બાળા જે મીશનની મદદથી કેળવણી લઇને પોતાના મઝહબ ઉપર કેવી રીતે પાબંદ રહી શકે છે? એ બહુ અજાણીમાં નાંખનાર બનાવ હતો અને માત્ર કનીઝાની મઝહબી પાબંદીની શોહરત સાંભળી જે લોકો પોતાની છોકરીઓને મીશનમાં મોકલતાં

અચકાતા હતા તેઓ વગર અચકાએ મોકલવા લાગ્યા અને તેના પરિણામે છોકરીઓની એટલી બધી બરતી થઇ ગઇ કે જામ્યાની તંગીના સખએ મીસ ફીલનને વધુ છોકરીઓને હાખલ કરવા માટે સાર મનાઇ હુકમ કાઢવો પડ્યો.

કનીઝે ફાતમાની વિધાર્થી જીંદગીમાં જે કે ઘણા ખનાવે એવા છે કે તેના જાણવાથી આનંદ થાય છે, પણ સઉથી વધુ આનંદનો ખનાવ લેફ્ટેનન્ટ ગવર્નર બહાદુરની લેડી, લેડી ટામસન સાહેબાએ પોતાના હાથે ઇનામ વહેંચ્યા હતાં તે હતો. એમના દર વરસે ઇનામના મેળાવડાઓમાં કનીઝે ફાતમા પહેલા નંબરે ઇનામ લેતી હતી પણ આ વરસે આખી યુનીવર્સિટીમાં પહેલે નંબરે પાસ થનારને ગવર્નમેન્ટ તરફથી પાંચસો રૂપીઆ ઇનામ મળનાર હતું.

આ વરસે આખી યુનીવર્સિટીમાં કનીઝે ફાતમા પહેલા નંબરે પાસ થએલી હોવાથી પાંચસો રૂપીઆનું ઇનામ તેણીને મળનાર હતું. ઇનામના માટે ફેબ્રુઆરી મહીનાની છવીસમી તારીખ સુકરર થઇ હતી અને તે દીવસે લેડી ટામસન સાહેબાએ પોતાની હાજરીમાં પોતાના હાથે ઇનામ આપવાનું કયુલેલું હતું. તેથી સ્કુલમાં બહુતી બધી છોકરીઓએ પોત પોતાના માબાપોને લખી સારાં સારાં લુગડાં મંગાવ્યાં હતાં પરંતુ કનીઝે ફાતમા પોતાના ગરીબી લીબાસમાંજ આનંદ માનતી હતી. મીસ ફીલનની મહેરબાનીથી મીશનની તરફથી જે સાદાં લુગડાં મળતાં હતાં તેજ કનીઝે ફાતમાનો ઉચ્ચો પોશાક હતો. કનીઝે ફાતમાને પોતાની નિરાધારીને કુદ્રતી રીતે રંજ હતો તોપણ પોતાની વાતચીત કે રીતમાતથી કોઇપણ દીવસે એવું જાહેર કયું નહોતું. ઇનામના જલસાને પાંચ દીવસ બાકી

હતા અને કનીઝે ક્ષતમા પોતાના ઓરડામાં બેસી મરહુમ મહારાણી વીક્ટોરીયાનું જીવન ચરિત્ર વાંચી રહી હતી. એટલામાં એક ધરડી ડોસી તેના ઓરડામાં દાખલ થઇ. જેને જોતાં જ કનીઝે ક્ષતમા પોકારી ઉઠી.

અરે સુખરાતન ! તું અહીં ક્યાંથી ? ”

“ બીબી ! જે દીવસે તમે સરીપુરથી ગયાં છો, તેજ દીવસથી હું તમારી શોધમાં ફરું છું. કાનપુરમાં શોધ કરતાં ભોગજોગે નવાખ મેહમુદ હસનખાનથી ખમર મક્કી કે તમે આ મદરેસામાં મીસ સાહેબાની પાસે બસો છો અને અહીંજ રહો છો તેથી તમને જોઇ મારી આંખોને ઘટક આપવા માટે આવી છું, હાય ! હાય ! બીબી ! તમેને જોવા માટે હું કેટલી બધી બેચેન હતી. ”

“ મામા સુખરાતન ! તું આવી તો બલે આવી, પણ ” કનીઝા લગાર વીચાર કરતાં બોલી “ પહેલાંની પેટે કામ બેહુબ વાત તો કરીશ નહીં ? ”

“ નહીં બીબી, ખુદ તે દીવસના માટે મને જીવતી ન રાખે સુખરાતન બોલી “ તમારા જવા પછી શીસપુરમાં તો બધો મામલો બગડી ગયો, વાણીઆએ જવા રૂપીયા પચાત્રી પાડ્યા. ઝહૂરી-ખાનમ ઉસ્તાનીએ બધાં ધરેણાગાદાં ચોરી લીધાં તેથી મોહમ્મદ રહેમાનના હાથમાં તો માત્ર રહેવાનું મકાનજ આવ્યું. ”

“ ઓ ખુદ ! હું તારો કેટલો બધો આભાર માનું ” કનીઝાએ આમમાન તરફ હાથ ઉઠાવતાં કહ્યું “ ખરેખર તેં મારો પુરેપુરો બદલો લીધો. ”

“પણ બીબી ! તમારા લુગડાં મારી પાસે છે તે લઈને તમારી પાસે આવી છું” આટલું કહી શુબરાતને કનીઝાના જુનાં લુગડાંની ગાંસડી તેના પગે આગળ મુકી દીધી જે જોઈ કનીઝાએ કહ્યું.

“શુબરાતન ! તારી મોહજનથી મને બહુજ ખુશી થઈ પણ હવે આ સારાં લુગડાં મારા કામના નથી. કેમકે હવે હું પહેલાં કરતાં મોહટી થઈ ગઈ છું તેથી તારા ધ્યાનમાં આવે તેવી રીતે આ લુગડાંને ઉપયોગ કર.”

“પણ બીબી ! મેં તમોને નહાનપણમાં પાળીપોષીને મોહટાં કર્યાં છે અને તમો મારી ગોદમાંજ ઉછરેલાં છો, માટે હવે મને પોતાની પાસેથી જુદી ન કરો.”

“પણ શુબરાતન ! હું પોતેજ અહીં મીસ સાહેબાની મોહતાજ બનીને રહેલી છું તો ફરી તને તો ક્યાંથી રાખી શકું ? અને વળી મારી પાસે એટલી પુંજ નથી કે તને પગાર આપીને રાખું પણ હું થોડા દીવસમાં અહિંથી જનાર છું, તે વખતે તને જરૂર મારી પાસે રાખી લઈશ.”

આટલું કહી કનીઝાએ પોતાની જુની નોકર શુબરાતને આજુ ખવરાવ્યું અને એક ચાંદીની ચુડી ધનામમાં આપી રૂખસ્ત કરી પણ તેણી થોડીજ દુર ગઈ કે ફરી કનીઝાએ તેને બોલાવીને પૂછ્યું,

“તે આવતાંની સાથે કોનું નામ લીધું હતું ? અને તને કોણે માફ ઠેકાણું બતાવ્યું ?”

“ પેલા નવાળ મેહમુદ હસને જેમની મોહટી હવેલી છે અને જેમને સાં મારે હોકરો નોકર છે, તેમણે તમારું ઠેકાણું બતાવ્યું, અને બીબી ! તેઓ તો બીચારા તમારી પાછળ દોવાના જેવા બની ગયા છે પણ હું કાંઈએ કહી શકતી નથી. ”

“ ઠીક, જા ” લગાર હસીને કનીઝા બોલી “ તારા ન બોલવામાંજ નવ ગુણ છે. ”

શુબરાતન વીદાય થઈ તે બાદથી કનીઝા વાંચવામાં મુગ્ધાઈ અને છેક સાંજે જ્યારે મીસ શીલન બોરડીંગ હાઉસમાં આવી ત્યારે તેણીના બોલાવવાથી ચોપડી હાથમાંથી મુકી મીસ શીલનની પાસે ગઈ. એટલે મીસ શીલને હસતા એકરે શેકહેન્ડ કરી પોતાની પાસેની ખુરસી ઉપર બેસાડતાં કહ્યું.

“ કનીઝા, હું તમોને મુજારકબાદ આપું છું કે, આખા યુનીવર્સિટીમાં તમે એકલાં પહેલાં નંબરે પાસ થએલા હોવાથી નામદાર ગવર્નમેન્ટ તરફનું ઇનામ તમને મળશે. અને તે ઉપરાંત આજે આ શહેરના આગેવાન નવાળ મેહમુદ હસનખાન મારી પાસે આવ્યા હતા. જેઓ એક સોનાનાં કડાંની જોડ તમોને ઇનામ તરીકે આપવા માટે મને આપી ગયા છે. ”

“ નહીં, મીસ સાહેબ ” કનીઝા ધડકતી છાતીએ બોલી “ હું નવાળ સાહેબનું ઇનામ નહીં લઉં. ”

“ નહીં તમોને લેવું પડશે ” મીસ શીલને કહ્યું “ અને જરૂર લેવું પડશે. કેમકે તેઓએ આ ઇનામ કાંઈ તમોને ખાસ કરીને આપ્યું નથી, પણ જેથી કાંઈ યુનીવર્સિટીમાં પહેલે નંબરે

પાસ થાય તેને આપવા માટે આપેલું છે વળી તે સ્કુલને આપેલું હોવાથી તમેને લીધા વીના છુટકો નથી. નવાળ સાહેબ પોતે ધણા ખાનદાની, બહા અને કેળવાયેલા નવજવાન છે. તેથી તેમના તરફથી આ ઇનામ નીકળેલું હોવાથી હું ધણીજ ખુશી થઈ છું.”

આ સાંભળી કનીઝાની આંખો નીચી નખી ગઈ અને ત્રણ વરસ પેહલાં નવાળ સાહેબની સાથે જે બનાવ બન્યો હતો તે બનાવ નજરે આગળ બમવા લાગ્યો. અને ખરી વાત પણ આ છે કે નવાળ મેહમુદ હસનખાનની સાચી મોહબ્બત અસર વિનાની ન નીકળી કેમકે કનીઝાના દીલમાં પણ નવાળ સાહેબની મોહાબતે જગ્યા કરી લીધી હતી.

છેવટે મોહટા ઇન્તેઝારની વચ્ચે ફેશુઆરીની છવીસમી તારીખ આવી પોંહચી. સવારથી સ્કુલના મકાનને લાલ પીળા વાવટા તોરણોથી શણગારવા માંડ્યું. અને સાંજના ચાર વાગ્યા પેહલાં તો તે મકાન એક દુલહનની પેઠે બની ગયું. આજનો જલસો માત્ર બાનુઓના માટે હોવાથી પરદાના પુરા બંદોબસ્તની સાથે આગેવાન ઇસ્લામી બાનુઓએ હાજરી આપી અને સ્ટેશન ઉપરની સમગ્ર લેડીઓ પણ પધારી પીયાના ઉપર કનીઝે શતમા પોતે બેઠી હતી અને તેણી આજે પોતાનો પીયાના ઉપરનો કાબુ આખા જલસાને બતાવનાર હતી. મેળાવડાના બરાબર ટાઈમ ઉપર લેડી ટામસન પધાર્યા, અને તે આઠ તેઓએ કનીઝે શતમાને પાનસો રૂપીઆની નોટ અને સોનાનાં કડાની એક પ્લેટ ઇનામ તરીકે આપી. લેડી ટામસને મજકુર બંને વસ્તુઓ આપતી વખતે કનીઝાને સંબોધા નીચલું બાપણ આપ્યું.

“ મીસ કનીઝે શતમા ! મારી જીંદગી દરમ્યાન આજના જેવો ખુશાલી બરો ખીજે દીવસ ભાગ્યેજ આવ્યો હશે, મેં પોતે જો કે હાંદુસ્તાનમાં સ્ત્રી કેળવણી માટે બહુ બહુ કોશીશો કરી છે અને આવાં ધનામો વહેંચવાના મેળાવડાઓમાં જવાનો ધણી વખતે પ્રસંગ મળ્યો છે પણ આજે તમેને જોઈ મને જે ખુશાલી થઈ છે તેવી ખુશાલી કોઈપણ વખતે થઈ હોય એવું મારી જાણમાં નથી. તમે એક આલીખાનદાનનાં કેળવાયલાં બાનુ છો અને અત્યારે તેમોએ પોતાનો પીયાના ઉપરનો જે સરસ કાપુ બતાવ્યો છે તે સાંભળી મને યાદ નથી પડતું કે, મેં મારી જીંદગી દરમ્યાન એવી સરસ રીતે કોઈપણ બાનુને વગાડતી સાંભળી હોય. આ માટે ખરેખર હું તમેને તથા તમારી ઉસ્તાદ મીસ શીલનને અંતઃકરણથી મુબારક બાદ આપતાં ખુદાની દરગાહમાં દોઆ ગુજરું છું કે તમારી બીજી બેઠનો તમારી નકલ કરી કેળવણીના મીઠાં રજાથી ફાયદો ઉઠાવે.

નામદાર સરકાર તરફથી પુરૂષવર્ગને કેળવવા પાછળ બહુ મોહતું ખર્ચ કરવામાં આવેલું છે. પણ સ્ત્રીઓના કેળવવા તરફ પુરતું ધ્યાન આપવામાં આવેલું નથી. એ જોઈ ભારે દીલગીરી ઉપજે છે. કેમકે જોટલો હક પુરૂષોનો છે તેટલોજ હક સ્ત્રીઓનો પણ છે, તો ફરી સ્ત્રીઓના વાસ્તે કેમ ગફલત કરવામાં આવી છે ? તે કાંઈ સમજાતું નથી. અત્યારે મને આ સાંભળી ધણીજ દીલગીરી થઈ કે તમે બહુજ થોડા વખતમાં આ સ્કુલને છોડનાર છો અને વધુ દીલગીરી એટલા માટે મઠ કે તમારી પૈસા સંબંધી સ્થિતિ બહુજ નબળી છે. તોપણ મીસ કનીઝ ! હું તમેને કહ્યા વગર રહી શકતી નથી કે, તમેએ મીસ શીલન જેવી બાહોશ ઉસ્તાદની પાસેથી જે દોલત પ્રાપ્ત

કરી છે તેને સલામતીની સાથે ખર્ચ કરજો અને નીતી તથા સચ્ચાઈ કે જ્યાં તમે પુરેપુરી નામના મેળવી છે, તેને પોતાના હાથમાંથી કદીએ જવા દેશો નહીં, વળી મને પોતાને તમે તમારી એક મીઠાખલ સમજી જરૂરના સમયે યાદ કરશો તો હું મારાથી બનતી કોશીશે તમને મદદ આપ્યા વિના નહીં રહું. હવે હું માફ બોલવું પુરું કરવા પહેલાં તમને બીજી વખતે મુઆરક્યાદ આપી નવાજ મેહમુદ હસનખાન બહાદુરનો પણ આભાર માનું છું કે, જેઓએ માત્ર હમદર્દીના સખએ કીમતી ઇનામ આપવાની ઉદારતા બતાવી છે અને જે ખુશનસીબીથી તમને મળ્યું છે.”

લેડી ટામસને પોતાનું બાપણુ પુરું કરી પોતાના હાથે કનીઝાને સોનાનાં કડાં પહેરાવ્યાં અને તે બાદ લગભગ અર્ધ કલાક સુધી ખાનગી હકીકત પુછતાં રહ્યાં. ઇનામનો જલસો પુર ફતેહમંદીની સાથે પુગ થયો અને આવેલા પરાણા રીફ્રેશમેન્ટ લઇને વીદાય થયા. એટલે સ્કુલની બધી છોકરીઓએ કનીઝા જાતમાને મોહટા ઉત્સાહની સાથે મુઆરક્યાદી આપી જેનો કનીઝાએ ઘટના શબ્દોમાં ઉપકાર માન્યો.

જલસાના બીજે દિવસે સહવારમાં કનીઝા મીસ શીલનના બંગલામાં ગઇ અને ત્યાં મીસ શીલનની સાથે નીચલી વાતચીત થઇ.

“ મીસ સાહેબ ! હું અત્યારે આપની પાસે એક વસ્તુ લેવા આવી છું. પણ ” કનીઝાએ કહ્યું “ આપ પાકો વાવદો કરો તો કહું.”

“ ખારી કનીઝા ! ” મીસ શીલને જવાબ આપ્યો “ મારી વસ્તુઓ તમારીજ છે અને તેના આપવામાં લગારે આનામની નહીં થાય માટે ખુશીની સાથે માગો.”

“મને પાંચસો રૂપીઆની જે નોટ ધનામમાં મળી છે તે હું ગરીબ બાળાઓને રક્ષાલક્ષીપ આપવા માટે આપને વચન આપવા માગું છું.”

“ઝોહ કનીઝા !” મીસ શીલન હર્ષાવેશમાં પોકારી ઉઠી “તમે કેટલાં બધાં ઉદાર છો ? તમારી કયા શબ્દોમાં તારીફ કરું ? ખરેખર તમે ઉચાં કુળવંત બાનુ છો, પણ હું કોમળી રીતે આ નોટ કબુલી શકતી નથી. કેમકે તમે માત્ર બે મહીનામાંજ સ્કુલ છોડનાર છો તે વખતે તમને રૂપીઆની ઘણી જરૂર પડશે માટે રહેવા દો. માત્ર તમારી આ ઉદારતાજ સાબેત કરી આપે છે કે તમે તમારી બેહ-નોના માટે બહુ કાળજી રાખો છો.”

“નહીં મીસ સાહેબ ! આપ વાપદો કરીને ફરી ગયા” કનીઝા આંખમાં આસુઓ લાવી બોલી “શું હું ગરીબ છું તેથી આપ આપના વામદાથી ફરો છો ? પણ આપને એમ કરવું ન જોઈએ. હું ખરેખર ગરીબ છું પણ મારું દીલ ઉદાર છે તેથી આપને આ નોટ લેવીજ પડશે.”

કનીઝા અને મીસ શીલનમાં ઘણીવાર રકઝક થવા બાદ ઘણીજ લાચારીએ મીસ શીલને પાંચસો રૂપીઆની નોટનો સ્વીકાર કરી આભાર માન્યો અને તેના બીજેજ દિવસે શહેરના તેમજ બહારના બધાં વર્તમાન પત્રોમાં કનીઝાની મજકુર ઉદારતાના લાંબા લાંબા આટીકલો પ્રગટ થયા અને તેમાં કનીઝા જેવી નિરાધાર બાળાની ઉદારતાનું વર્ણન કરી પૈસાદાર કંબુસોને સારી પેટ શર માવ્યા હતા.

સ્કુલ છોડવાના સમયમાં કનીઝાને થીએટર એટલે નાટકનો

અહુજ શોખ લાગ્યો હતો, તેથી તેણીએ શેકરપીયર અને બીજા મહાન નાટક કર્તાઓના અંગ્રેજી નાટકો વાંચવા માંડ્યાં જેના પરિણામે તેણી નાટકના શોખમાં અહુજ લીન બની ગઈ. શેકરપીયર કવીના કુલ નાટકો તેણીના મોહરે થઈ ગયાં હતાં. જે કે તેણીને કોઈ વખતે એકટર કરવાનો મોકો મળ્યો નહોતો, પણ એક એક ટૂસમાં જેજે ઉમંગો અને જોશની જરૂરત હોય છે તે બધો ઉમંગ અને જોશ કનીઝામાં કુદરતી રીતે મોજુદ હતો. કનીઝાને થીએટરના શોખ તરફ ફેરવવામાં મીસીસ ચીમેનને અહુ મોહરો હાથ હતો. મીસીસ ચીમેન એક નાટક કંપનીની મેનેજર હતી અને જેણી મીસ શીલનના બંગલાની પાસે રહેતી હોવાથી કનીઝાની દરરોજ મુલાકાત લેતી હતી. મીસ શીલન નાટકના શોખને વખોડી દાઢતી હોવાથી કનીઝાને દર વખતે નાટકના શોખથી દુર રહેવા માટે શીખામણ આપતી હતી, પણ કનીઝાને નાટકનો પુરેપુરો લાખ લાગી ગયેલો હોવાથી મીસ શીલનની રૂબરૂ યસ યસ કરતી પણ અંદર ખાનેથી નાટકની દીલદાદી બની ચુકી હતી. કનીઝા સ્કુલ છોડતી વખતે પંદર વરસની પુત્રી સમજવાર બાળા હતી અને તેણીની સાથે કેટલીક બચ્ચતી છોકરીઓ પણ સ્કુલને છોડનાર હતી. સીકંદર બાનુએ તો કનીઝાની સાથેજ સ્કુલ છોડવાનો પાકો વીચાર કરી લીધો હતો.

મીસ શીલનને કનીઝાની જુદાઈ અહુજ દુઃખદાયક લાગતી અને તેટલાજ માટે મીસ શીલને ઘણી વખતે કનીઝાને સ્કુલમાં સારા પગારે નોકર રાખી લેવા માટે કહ્યું હતું, પરંતુ કનીઝાએ મોહટા આબારની સાથે સ્કુલની નોકરી ન કરવા માટે જવાબ આપ્યો હતો. આ ઉપરથી એક દીવસે મીસ શીલને પુછ્યું.

“કનીઝા ! તમે તો કહો છો કે જગતમાં માફ કોઈ સગું
ઝાલું નથી તો ફરી સ્કુલ છોડીને ક્યાં જશો ?”

“જ્યાં ખુદ લઈ જાય” કનીઝા દીલગીર થતાં બોલી “કે-
મકે મારા પીતાની કેટલી મીલકત છે તે પણ મને ખબર નથી
અને વળી સગા સંબંધીઓમાં પણ કોઈ નથી. તેથી હાલ તરત
તો સીકન્દર બાનુની સાથે તેમના ઘેર જઈ ધું અને ફરી ત્યાંથી
ક્યાં જઈશ તેની ખબર આપને આપતી રહીશ.”

છેવટે કનીઝે શતમાનો સ્કુલ છોડવાનો દિવસ આવી પ-
હોંચ્યો. કનીઝાની સાથે સીકન્દરબાનુ મુખલીસા બેગમ અને અખ-
તરનીસાએ પણ સ્કુલ છોડી અને મોહટી રાખીટ વચ્ચે ચારે
બાળાઓએ મીસ ફીલન અને સ્કુલ તથા સ્કુલની બીજી બાળાઓને
હેલ્લી સલામ કરી. અખતરનીસા ફીરોઝપુર ગઈ જ્યાં તેના પીતા
ડીપ્ટી શોકતહુસેન સાહેબ ડીપોટી કલેક્ટર હતા. અને મુખલીસા
બેગમ નવાબ મુકરરિમુદ્દવલા ને ત્યાં ગઈ. કનીઝે શતમા તથા સીક-
ન્દરબાનું રાજ મુનવરઅલી સાહેબને ત્યાં આવી.

અમે આ લખતાં તો હુલીજ ગયા કે મીસ ફીલને કનીઝાને
વિદાય થતી વખતે એક સોનાની થડીઆળ સોનાની ઝીણી સાંકળા
સાથે યાદગીરી માટે આપી, જે કનીઝાએ પોતાની આખી જીંદગી
સુધી પોતાની પાસે રાખી.

નવાખ મેહમુદ હસનની બેચેની.

નવાખ મેહમુદ હસનખાન કાનપુરના આગેવાન નવાખી ખા-
નદાનના નખીરા હતા, એ વાત અ-
મારા વાંચકો અગાઉ જાણી ચુક્યા છે. તેઓના પીતા આશરે પંદર
હજાર રૂપીઆની વાર્ષિક આવકની જગીર મુકી મર્ચ પામ્યા હતા
અને તે મીલકતનો વહીવટ તેમની મા શમસુન્નીસા બેગમના હાથમાં
હતો. શમસુન્નીસા બેગમ લગભગ સાઠ વરસની ઉમરના અને છેક
પુરાણા વિચારનાં હતાં. સ્ત્રી કેળવણીનાં તેઓ કટા શત્રુ અને છો-
કરાઓ અંગ્રજ લીબાસ પેહરે તેના સખત વિરોધી હતાં. વગી
તેઓ કમ દરજ્જાના માણસોની સાથે વ્યવહાર રાખવામાં પણ
સખત નારાજ અને તઅસ્સુખ ધરાવતા હતા. અને તેટલાજ
દારણુથી મેહમુદ હસનખાનની એટલી મજા નહોતી કે તેઓ
પોતાના કોઈ બાઈખંધ દોસ્તદારને ઘેર ઉપર બોલાવી શકે.

• એમાં લગારે શક નથી કે મેહમુદ હસનખાન આડોસપાડોસના બે
ચાર છોકરાઓની સોબતમાં પડી નાચ મજરાના શોકીન બની ગયા
હતા. પણ તે સીવાય ખીજ કોઈ બદ્યલનીમાં પડ્યા નહોતા. જો
કે પૈસા ટકા સંખંધી કોઈ વખતે પણ તરફી ઉઠાવવાનો વખત
આવ્યો નહોતો. તેમજ લુગડાં લતા પણ સારામાં સારાં અને ઉંચાં
મજતાં હતાં. તથા ગાડી ઘોડા વીગેરે બધી વાતનું સુખ હતું પણ
મેહમુદ હસનખાન સ્વભાવિક રીતે કુચાલને ધીકારનાર હતા. અને
તેથી ઘણીજ નાહાની વયમાં ખી. એ. સુધી અબ્યાસ કરી શક્યા હતા.

શમમુન્નીસા બેગમે પોતાના દીકરાનાં લગ્ન માટે અત્યાર સુધી કાંઈ પણ બંદોબસ્ત કર્યો નહોતો કારણ કે આખી દુન્યામાં તેમને કોઈ પણ છોકરી પોતાના દીકરાને લાયકની જણાતી નહીં. મોહરી મોહરી અમીરઝાદીઓ અને નવાબની દીકરીઓ તેમના મનથી દુવડ અને બદસુરત જણાતી હતી. તેજ સખમે નવાબ મેહમુદ હસનખાન હજુ સુધી કુંવારા રહેવા પામ્યા હતા. અને તેથી તેઓ કનીઝે ફાતમાને જોતાં તરતજ ફરેફતા થઈ ગયા. જ્યારે કનીઝા નવાબ સાહેબની પાસેથી વીદાય થઈ ત્યારે તેઓએ પોતાના પાસખાનોની સાથે નીચલી વાતચીત કરી.

“ વક્ષાહ ! આવી પરીઝાદ મારા જોવામાં આવી નથી. ”

“ બેશક હુઝુર ” બન્નુસાહેબ નામના ચાપલુસીએ કહ્યું “ જાણે વીજલી ન ચમકી હોય ? શું તેની ઝડપ, જોતજોતામાં સ્વપ્નાની પેઠે આવી અને ચાલી ગઈ. ”

“ ખરેખર એમજ થયું ” બીજા ચાપલુસી મીરઝા કલ્લને ટેકા આપતાં કહ્યું.

“ તુર્કી ગુલ ધસ દુર્યમન મેં ફુલા થા
કોઈ પરદેશી રાહ ભુલા થા ”

“ જો અમ્માજન પણ જોઈ લેત તો જરૂર પસંદ કર્યા વિના રહેત નહીં ” નવાબ સાહેબ બોલ્યા.

“ અરે ! અમ્માજન તો શું જો કોઈ જોઈ લેત તે પસંદ કર્યા વિના રહેત નહીં ” મીરઝા કલ્લને ટેકા આપ્યો.

“ ત્યારે ફરી શું કરવું ? ” નવાબે કહ્યું “ હું તો તેને જો-

તાંજ એકદમ આશ્ચર્ય થઈ ગયો છું. તેના વિના મારી જીંદગી ધુળ છે. ”

“ હજુર ! ” બન્નુસાહેબ લગાર હસીને બોલ્યો. “ આપના જેવા સમજદાર આવી રીતે કહે તે મુનાસબ નથી, કોણ જાણે તે કયા બીખારીની છોકરી હતી, તેના હસન નસનની પણ ખબર નથી. તેનાં લુગડાં લતાંથી જણાતું હતું કે, તે કોઈ રખડતી-ભટકતી છોકરી હતી તો ફરી એવી ઉઠાઉ ચુલાથી મોહોળ્યત અને આશ્ચર્ય કેવી ? એક શાયરે બહુજ ખર્ચે કહ્યું છે.

“ મુસાફર સે કરતા હે કોઈ બી પીત
મસલ હે કે જોગી હુવે ફિસ્કે મીત. ”

તેના હસન નસન માટે તો કાંઈ શક રહ્યોજ નથી કેમકે તેના ચેહરા ઉપરથી જણાતું કે તે કોઈ આલી ખાનદાની અમીરની છોકરી છે. ખાનદાની : સીવાય બીજીની એટલી હીમતજ ન હોય કે તે આવી દીલેરીથી વાત કરી બચુવા તરફ પ્રીતી દેખાડે, માટે મને તો યકીન છે કે તેણી કોઈ મોહટા કુળવંતની દીકરી હતી. અને તેથી હું આજે મારા દીલમાં પાકો વિચાર કરી લઉં છું કે, પરણું તો તેનેજ. નહીં તો આખી જીંદગી કુંવારા રહીને ગુજરી દઉં. કહેવત છે કે “ જોયંદા યા બંદા ” તેવી રીતે હું પણ મારાથી બનતી કોશીશ કરી તેણીનો પતો મેળવીશ. ”

“ અરરર, હજુર, આ શું ? આટલું બધું ? ” મીરઝા કલ્લન બોલ્યો. “ આપના જેવા ખાનદાની આવી વાતો કરે તે છાજે ? કયાં આપની જ્ઞાન અને કયાં તે બીખની માગનારી ! એક વખતે ચાંદનો કટકો પણ આકાશમાંથી ઉતરીને આવે અને તે આપની

શ્વાનને લાયક ન હોય તો આપે તો તેને આંખ ઉઠાવીને પણ જોવું ન જોઈએ.

“ નહીં તેની શ્વાનમાં એવું ન જોલ ” નવ્વાળ સાહેબ ધક્કના નીશામાં જોલ્યા.

“ ગરબે બદનામીસ્ત નિઝદે આકેલાં
મા નમી ખ્વાહેમ નંગો નામરા.”

જવ, ખુદાના વાસ્તે જવ અને તે મારા મનના માલેકની ખબર કાઢો. હાય ! તે વખતે મને એટલી પણ શુદ્ધ ન રહી કે તેનું નામ ઠેકાણું પુછી લઉં. ”

“ હુઝુર અમે તો આપના ગુલામ છીએ. પણ ” બન્તુ અને કહ્યું “ બેગમ સાહેબને ખબર પડશે તો અમારા ખાર વાગ્યા વિના નહી રહે. ”

“ શું તમે એમ કહો છો કે અમ્માજનની ખીકથી હું આ વીચારને તજી દઈશ ? નહીં એમ કદીએ નહીં બને, હું તેણીને જરૂર મારા મનની માલેક બનાવીશ. અને અમ્માજન શા માટે નારાજ થશે ? શું તેણી કોઈ હુમદારી કે નીચની છોકરી છે ? નહીં તેણી તો કોઈ ખરા ખાનદાનમાં અવતરેલી હોય તેમ જણાય છે. ”

“ બાલાએ સરશ જે હોંશ મન્દી
મી તાફત સિતારએ ખુલન્દી ”

“ હુઝુર અમે તો તાબેદાર છીએ અને હુઝુરની જાંનીસારી. નો દમ ભરીએ છીએ. પણ ફરી પાછળથી એમ ન થાય કે બધી

~~~~~
બહામી અમારા માથે આવી પડે, અને અમે બેગમ સાહેબની રૂબરૂ બેઆબરૂ ન બનીએ. ”

“ નહીં એ વાતનો હું જીભેદાર છું. ”

આ વાતચીત થવા બાદ મીરઝાકદ્દસન અને બન્નુ બંને જણા કનીઝાની શોધમાં નીકળ્યા. કાનપુર જેવા મોહટા શહેરમાં કોઈ પણ માણસને શોધી કાઢવાનું કામ બહુજ મુશ્કેલ હતું તો પણ તે બંને જણાઓએ કાનપુરની ગલીએ ગલી શોધી નાંખી પણ કનીઝાનો ક્યાંએ પતો લાગ્યો નહીં. કનીઝાની શોધમાં જેમ જેમ હીવસો વીતવા લાગ્યા. તેમ તેમ નવાજ મેહમુદ હસનની બેકારી વધવા માંડી. દરરોજ તેઓ કનીઝાની યાદમાં બેચેન બનીને આંમ તેમ બટકવા લાગ્યા. પણ પતો ન લાગતો હોવાથી વધુને વધુ બેકારાર બની તેણીના ઇસ્કમાં દ્રઢ થવા લાગ્યા. જ્યારે કદ્દસન અને બન્નુએ કનીઝાનો પતો ન લાગવાની ખબર આપી અને બન્નુએ તો પોતાના ખીસામાંથી નવો બુટટો ઉઠાવી કહ્યું કે ‘મે’ રટેશન ઉપર ખબર કાઢી તો જણાયું કે કનીઝાના જેવીજ એક બાળા આગ્રાની ટીકીટ લઇને રેલવેમાં સવાર થઇ છે. ત્યારે આ સાંભળતાંજ નવાજ સાહેબ આગ્રા જવાને તૈયાર થઇ ગયા. પણ ફરી કદ્દસન અને બન્નુના સમજનવાથી જવાનો ઇરાદો માંડી વાળ્યો. મીરઝાકદ્દસને આગ્રા ન જવા માટે સમજવતાં કહ્યું હતું કે “ સરકાર ! જે આપના ઇસ્કમાં સચ્ચાઇ અને અસર હશે તો કનીઝા સાત સમુદ્ર પાર હશે તો પણ ખેંચાઇને અહીં આવ્યા વીના નહીં રહે. ” મેહમુદ હસનને આ વાતથી લગાર આશા બંધાઇ પણ તેમની બેકારીમાં લગાર ફેર પડ્યો નહીં.

એક દીવસે નવાખ મેહમુદ હસનખાન કાનપુરના કલેક્ટર સાહેબની પાસે ગયા ત્યાં વાત ઉપરથી વાત નીકળતાં કલેક્ટર સાહેબે કહ્યું.

‘વેલ નવાખ સાહેબ ! દુમ સુના ? મીસન સ્કુલમે’ એક ખોટ ઉમડા હોશીયાર લડકી આયા હે, અયસા કલ રાટકો મીસ શીલન સાખ ખડા ટારીકકે સાઠ બોલા ઓર બોલા કે વો ખડા ખાનડાનકા લરકી હય.”

“અને સાહેબ તે શી નાતે છે ?” મેહમુદ હસને બહુજ આતુરતાથી સવાલ કર્યો.

“ઓ કીસી નવાખ કા લરકી હય ઓર મુસલમાન હય.” કલેક્ટર સાહેબે પોતાની સુરીયાની ઉરડુમાં કહ્યું” ઓર નવાખ સાખ ! ખોટ અમ્છા લરકી હય, જુરકા મીસ સાખ ખોટ ટારીક બોલા.”

આ સાંભળી મેહમુદ હસનને તરતજ કનીઝાનો વિચાર આવ્યો તેથી બોલ્યો.

“સાહેબ હવે હું રજા લઉં છું.”

“નહીં બેથો, અબી હમારા હાઝરીકો ખડા ડેર હે.”

“નહીં અસારે તો રજા લઉં છું પણ ફરી બીજી વખતે હાઝર થમશ.”

“અમ્છા ગુડ મોરનીંગ.”

જો કે કલેક્ટર સાહેબને મેહમુદ હસનની જવા માટેની જલદી લગાર નાપસંદ આવી, પણ નવાખ મેહમુદ હસન તે વખતે પોતાની

શુદ્ધીમાં નહોતા, તે વખતે તો તેઓ કનીઝાના વિચારોમાં લીન
જની ગયા હતા, અને તેથીને મળવાની ખુશીમાં સમાતા નહોતા.
તેઓ કન્સેક્ટરને ત્યાંથી સીધા મીસ શીલનને જંગલે ગયા અને
પોતાનું કાર્ડ નોકરને આપી મીસ ફીલનને મોકલ્યો, જે ઉપરથી
મીસ ફીલનને અંદર જોવાળ્યા, જ્યારે મેહમુદ હસન મીસ શીલ-
નના રૂમમાં દાખલ થયા ત્યારે મીસ શીલને આવકાર આપતો કહ્યું.

“ પધારો નવાળ સાહેબ ! આપ વહ્યા દીવસ પછી મળ્યા
જાણ્યામાં મી. જોન્સનવાળી ગાર્ડન પાર્ટી પછી આજેજ મેલાપ થયો
જી હા, મને પુરસદ બહુજ ઓછી મળતી હતી.

“ હું અત્યારે આપે બી. એ. ની પરીક્ષા પાસ કરી તથા
દાદા કોર્ટમાં વકીલાત કરવાની સનદ મેળવી તે માટે મુખ્યારક્ષાની
આપું છું.”

“ થેંકસ ” નવાળ સાહેબ ધીરજ જોષ દેતાં જોલ્યા. “ અ-
ત્યારે કન્સેક્ટર સાહેબ કહેતા હતા કે આપની સ્કુલમાં એક નવી
જોકરી આવી છે તે શું ખરી વાત છે ? ”

“ હા, કનીઝે શતમા. ”

“ હા એજ નામ ” મેહમુદ હસન અધીર પચાથી પોકારી
કહ્યા “ કેવું પ્યારું અને મુંદર નામ છે ! હા હા, એજ કનીઝે
શતમા ! કનીઝે શતમા ! ”

“ શું આપ કનીઝને જાણજો છો ? ” મીસ શીલન અજબ થતાં
જોલ્યાં.

“ નહીં, પણ તેની તારીખ સાંભળી છે ”

“તેણી બહુ મોઢટી ખાનદાની છે, અને આઉધના મોઢટા રંધસ નવાળ બકાઉધખાન બેહાદુરની દીકરી છે, પણ આજકાલ બહુજ તંગ હાલતમાં આવી પડી છે.”

“તો ફરી તેણી આપની સ્કુલમાં કેવી રીતે રહી શકશે ?”

“તેનું બધું ખરચ મીશન તરફથી મળશે.”

“શું હું તેણીને મળી શકું છું ?”

“નહીં. જો કે મીસ કનીઝને પરદાનો વધારે ખ્યાલ નથી તો પણ મારી સ્કુલમાં કાયદો છે કે જવાન લેડી કોઇ પણ જેન્ટલમેનથી મળી શકતી નથી. તેથી લાચાર છું.”

“હીક” નિશ્વાસ નાંખતાં મેહમુદ્દસન બોલ્યા.

“નવાળ સાહેબ ! હું જોઇ રહી છું કે આપ આ વાતમાં બહુજ ધનદ્રેસ્ટ લઇ રહ્યા છો.” મીસ ફીલને અજબ થઇને કહ્યું.
“જાણ્યામાં આપ કનીઝને ઓળખો છો.”

“નહીં હું તેણીને ખીલકુલ જાણતો નથી” મેહમુદ્દસન વિચાર કરીને બોલ્યા “પણ મારી એક દરખાસ્ત છે તેને મહેરબાનીની રાહે કબુલ કરી મને આભારી બનાવો.”

“તે શું છે ?”

“હું ઇચ્છું છું કે કનીઝે ફાતમા જ્યાંસુધી આપની સ્કુલમાં કેળવણી પામે ત્યાં સુધીનો તેનો બધો ખરચ હું મારા માથે ઉપાડી લઉં, પરંતુ હું સારી પેઠે જાણું છું કે કનીઝે ફાતમાને મારા નામની ખબર પડી જશે તો તેણી કોઇ કાળે પણ અહીં રહેવું પસંદ કરશે

નહીં માટે આ વાતની આપણા બંને સીવાય ત્રીજાને ખબર પડે નહીં.”

“ઓ નવાળ સાહેબ” ખુશીના આવેશમાં મીસ ફીલન બોલી “કેટલી બધી મહેરબાની ! પણ હું આસ કનીઝે શતમાના નામથી જે રકમ આપશે તે લઈશ નહીં, હા એમ મીશનને જેટલી મદદ આપશે તે બહુ મોહટા આભારની સાથે સ્વીકારીશ.”

આ વાતચીત થવા પછી નવાળ સાહેબ ખુશી ખુશી થતા થેર વિદાય થયા. અને તે બાદ દર મહીને મીસ ફીલનને અમુક રકમ મોકલી આપતા હતા. કનીઝે શતમા બધાં સુધી મીશનમાં રહી ત્યાં સુધી બીજે ત્રીજે મીસ ફીલનને કાગળ લખી મેહમુદહસન તેની ખબર પુછાવતા હતા. મીસ ફીલને પણ આ વાતની કોઈને ખબર પડવા દીધી નહીં, અને માત્ર સોનાના કડાનાં ધનામ સિવાય કોઈ પણ દીવસે કનીઝાની આગળ નવાળ સાહેબનું નામ લીધું નહીં.

કનીઝાની હુશીઆરી, ચાલાકી, અને બાહોશીનું બ્યાન સાંભળી નવાળ મેહમુદહુસેન વધુને વધુ કનીઝાને ચાહવા લાગ્યા. અને ખરી વાત તો આ છે કે મેહમુદહુસેને પોતાને તમામ કારોગાર કનીઝાની યાદમાં બંધ કરી દીધો હતો. મીસ ફીલનને પણ મેહમુદહુસેન કનીઝા ઉપર આશક થયો છે એવો શક પેદા થયો હતો પણ તેઓ કનીઝાની સાથે પરચુરે એ વાત માનવામાં આવતી નહોતી કેમકે મેહમુદહસનની માના વિચારો અને બદમીઝાજી આખા શહેરમાં મશહુર હોવાથી મીસ ફીલને કોઈ પણ દીવસે કનીઝા સાથે આ વાત સંબંધી વાતચીત કરી નહોતી.

સિકંદર ખાનુનું મકાન.

સિકંદર ખાનુ અને કનીઝે શાતમા બંને સ્કુલથી વિદાય

મનુગંજમાં આવ્યા. મનુગંજ કાન-

પુરની પાસે નાહનો સરખો કરખો હતો જેના માલેક સિકંદર ખાનુના
આપ રાજા મુનગ્ગર અલીખાન હતા. કનીઝા સિકંદર ખાનુને ત્યાં
મેહમાન થઈ તેના બધા ધરવાળાઓને બહુજ ખુશાલી ઉપજી,
કેમકે કનીઝાના અદબ આદાબ, વાતચીત અને મીઠી મીઠી વાતોથી
બધા લોકો તેને જીગરથી ચાહવા લાગ્યા. અને જાણે વરસોની મુલા
કાતવાળી ન હોય તેવી રીતે દરેક વાતની ખાતર બરદાસ થવા માંડી.
કનીઝાએ સિકંદર ખાનુને ત્યાં આવતાંજ સિકંદર ખાનુની નાહની
બેઠેન સુરયાખાનુને બધાવવું શરૂ કર્યું. નાહની ગુડીઓ બતાવી તથા
તેઓના લુગડાં સીવી આપી સુરયાખાનુને તથા મેહેલની ખાંજી છોક-
રીઓને પોતાની ગુલામ બતાવી લીધી. સિકંદર ખાનુના માખાપ
પણ તેને પોતાની સગી દીકરી પેઠે સમજવા લાગ્યાં. એમ કરતાં
એકાદ મહીનો ગુજર્યો એટલે એક દીવસ રાજા મુનગ્ગર અલીખાને
સિકંદર ખાનુને કહ્યું.

“બેટા ! તારી સાહેલી કનીઝાની પાસે એક દીવસ પીઆનો
તો સંબળાવ.”

“અબ્બા ! કનીઝા બેઠેન આપથી શરમાય છે તેથી કહાવ
ના કહેશે.”

“ એમાં શરમ શ્વાની ? તારી પેટે તે પણ મારી એક દીકરી છે, માટે આજે હું બાહરથી પીઆનો ઘરમાં મોકલીશ. ”

આ સાંભળી સિકન્દર બાનુ કનીઝાની પાસે દોડી અને જતાં વેતળ તેના ગળામાં હાથ નાંખી મમતાથી કહ્યું.

“ કનીઝા બેહેન ! હમણાં પીઆનો આવે છે માટે તમને બળવવું પડશે. કેમકે અબમાજને બહુજ તાકીદ કરી છે. ”

“ હાય, હાય ! હું એમની સામે તો નહીં બળવી શકું. ”

“ હવે એમાં તે શું ! ” સિકન્દર બાનુ વધુને વધુ મમતા બતાવતાં બોલી “ તમને મારા સમ, ફક્ત એકજ વખત, તમે મારું લોહી પીઓ, મને રડો. ”

“ અરે બહેન ! તમે આવાં હડીલાં ક્યારથી થઇ ગયાં ? ” કનીઝા બોલી “ આવી રીતે જક કરવાથી શો ફાયદો ? ”

“ ફાયદો કાયદો હું નથી જાણતી, બસ હું તો એજ જાણું છું કે તમને બળવવું પડશે. ”

“ ઠીક ત્યારે તમારા કહ્યાથી બળવીશ. ”

“ હાશ. હવે કમુશ્ક કર્યું ” સિકન્દર બાનુ કનીઝાનું ચુંબન લઇ પાસેની ખુરસીપર બેઠક લીધા બાદ બોલી “ બહેન ! આજે અમાજન કહી રહ્યાં હતાં કે કનીઝા સ્કુલમાં જો લુગડાં પહેરતાં હતાં તે જાડાં અને હલકાં હોવાથી સારાં લાગતાં નથી. માટે આજે તારાં લુગડાંની સાથેજ તેમનાં લુગડાં પણ બતાવીશ માટે બહેન ! હવે આ સ્કુલનાં લુગડાંને ઉતારી નાંખજો. અહીં આવાં લુગડાં ઉપર

ઉપર બધા લોકો હસે છે, કેમકે અહીં તો અતલસ અને રેશમી લુગડાં પહેરવાનો રીવાજ છે. ”

“ બહેન ! તેવાં ઉંચા અને ઉંમદા લુગડાં તમને મુખારક રહે. અને તો મારાં જ્યાં લુગડાંમાંજ રહેવા દો. ”

“ નહીં નહીં એમ નહીં બને, આવાં લુગડાં તો કોઈ પહેરતાં હશે ? ”

“ સીકન્દર બાનુ ! લગાર વિચારીને વાતો કરો ” કનીઝા નિશ્વાસ નાખતાં બોલી “ તમે મારી હાલતથી સારી પેઠે જાણીતા હોવા છતાં આવી હઠ શા માટે કરો છો ? ”

“ તમે તમારી આવી હાલત પોતાના હાથેજ કરી છે. પેલા પાંચસો રૂપીઆ મીસ પ્રીલનને આપવાની રી જરૂર હતી ? હમણાં તે હાત તો બધાં સારાં લુગડાં બની જાત ? ”

કનીઝાએ આ વાતનો કાંઈ જવાબ ન આપ્યો અને બીજી વાતો કરી આ વાતને ઉડાવી દીધી. પરંતુ આ વાતથીતથા કનીઝાના મનમાં વિચાર પેદા થઈ ગયો કે હવે આ ઘરમાં વધુ મુદત રહેવું મુનાસબ નથી. કેમકે મેહમાનદારી એક અડવાડીઉં કે બે અડવાડીઆં હોય અને તેથી વધુ તો ફરી એગેરતી થઈ જાય છે. માટે અહીંથી જવાની તજવીજ કરવી જોઈએ.

સિકન્દર બાનુના પિતા રાજા મુનબ્બર અલીખાનને તેજ રાતે પીઆનો અંદર મોકલી દીધા અને કનીઝાએ પીઆના ઉપરનો પોતાનો પુરેપુરો કાબુ બતાવ્યો. જે સાંબળી ધરના બધા લોકો દંગ

થઈ ગયાં. તે બાદ દરરોજ રાતનાં બાણાં પછી કનીઝા પીઆનો વગાડતી અને બધા સાંભળતા હતા.

કનીઝા જે કે હસી ખુશીથી સિકંદર બાનુને ત્યાં રહેતી હતી તે પણ પોતાની ગરીબી અને મુશ્કેલીનો કાંટો દર વખતે તેના દીલમાં ખુંચી રહ્યો હતો. અને પોતાના બવિચ્છ માટે કલાકો સુધી વિચાર કરતી હતી, પણ પરિણામ કાંઈએ નીકળતું નહીં. કોઈ કોઈ વખત નબ્બાચ મેહમુદહુસેનનો વિચાર પણ આવતો હતો પરંતુ ફરી તે હસવામાં વિસારી દેતી હતી.

સિકંદર બાનુની માએ કનીઝાના માટે ક્યાં લુગડાંની જે જેડ બનાવવાની ઇચ્છા કરી, પરંતુ કનીઝાએ તે વાત કબુલ કરી નહીં. કનીઝાની પાસે રોકડમાં એક કુટો બદામ પણ નહોતી. અને જે કાંઈ પુછ હતી તે માત્ર મીસ શીઝનનો આપેલી સોનાની ઘડીઆળ અને અછોડો, જે સોનાનાં કડાં જે ઇનામમાં મળ્યાં હતાં અને તે સિવાય કનીઝાની રૂઢવાઝીમાંથી બચેલી ચાંદીની ચાર ચુડીઓ હતી. એ સિવાય તેની પાસે કાંઈએ નહોતું. સિકંદરબાનુના ઘરના બધા નાહાના અતલસ તથા રેસમી કીનારી ઇપ્પાવાળાં લુગડાં પહેરતાં હતાં તેથી કનીઝા પોતાનાં સાદાં છીંટ અને ગવનના લુગડાં પેહરી બધાની સાથે દસ્તરખ્વાન ઉપર ખાવાને બેસતાં ઘરમાતી નહીં. પણ સોનાના કડાં વેચીને મારા લુગડા બનાવવાં એ તેણીને સારું લાગતું નહોતું.

સિકંદર બાનુ સ્કુલમાંથી બહારી ગઈને આવી તેની ખુશહાલીમાં સિકંદરબાનુની મા રાણી સાહેબે ખુદાઈ રાત કરી જેમાં આસપાસના સઘળાં ઓળખાણ પીછાણવાળાં બેરાંઓને નોતરવામાં આવ્યાં હતાં. નોતરવામાં આવેલાં બેરાંઓમાં મોલવી મોહમ્મદબક્ષ વઘીલની પત્નિ જમીઅ.

તુન્નીસા પણ આવ્યાં હતાં. બધાં બૈરાંઓમાં સુધરેલી કનીઝા એક રમકડાં મીસાલ થઈ પડી હતી. જે કોઈ આવતું તે પ્રથમ કનીઝાથી મળી તેની વાતચીત સાંભળી તેનીજ પાસે જે.સી રહેતું હતું. આવી રીતે વાતોમાં જમીઅતુન્નીસાએ કનીઝાને પુછ્યું.

“ અને તમારા પિતાનું શું નામ ? ”

“ ખ્વાજા બકાઉલ્લાખાન બહાદુર ” આંખોમાંથી મોતી મીસાલ આંસુઓની ધારા પાડતી કનીઝા બોલી “ મારા અખ્ખાના સ્વર્ગવાસ ઉપર હું બહુજ નાહતી હતી. ”

“ કયા બકાઉલ્લાખાન ? રહ્યાબાદવાળા ! ” અજબ થતાં જમીઅતુન્નીસા પોકારી ઉઠી.

“ હા ! ત્યાંજ રહેતા હતા અને હાલ કબર પણ ત્યાંજ છે ” આ સાંભળતાંજ જમીઅતુન્નીસા કનીઝાને ગળે વળગી પડતાં બોલી “ અરે શું તું તેમની દીકરી ? ત્યારે તો તું મારી બહેન અસમતુન્નીસાની દીકરી ! ! ”

“ હા, મારી માનું નામ એજ હતું, પણ ” કનીઝાએ જમીઅતુન્નીસાની આંખમાં જતાં કહ્યું. “ તમારી સાથે મારી માનો શો સબંધ હતો ? ”

“ દીકરી ! હું તારી સગી માસી થાઉં છું ” જમીઅતુન્નીસાએ પોતાનો સબંધ જણાવતાં કહ્યું “ નવાબ કલ્હરબક્ષ તારા નાનાનું નામ હતું. તેમની અમે બે દીકરીઓ હતી. તારી મા અસમતુન્નીસા મારાથી વયમાં મોટાં હતાં. તેમનું લગ્ન લખનૌમાં તારા પિતા ખાનબહાદુર ખ્વાજા બકાઉલ્લાખાનની સાથે થયું અને માઈ લગ્ન

કાનપુરમાં થયું. લગ્ન થવા બાદ સમયનો એવો ફેરકાર થયો કે હું મારી બહેન તથા બનેલીની સાથે આજ દીવસ સુધી મળી શકી નહીં. એક દીવસ હમીદાના અબ્બાએ તારી માતાં મર્જુની ખબર સંભળાવી અને તે બાદ તારા પીતાના સ્વર્ગવાસની પણ ખબર મળી હતી. પરંતુ મારો બહેનની નીશાનો તરીકે તું હસ્તી ધરાવે છે એની ખબર નહોતી, પણ ખુદના લાખ લાખ શુકર ! ! કે આજે તારો મેલાપ થયો. હું મારા અલ્લામીયાંના કુરબાન જાઉં કે તેણે મારો હમીદાનો જોડી મોકલી દીધી. આજ સુધી મારી હમીદા એકજ દીકરી હતી પણ હવે હમીદા અને કનીઝા બે દીકરીઓ થઈ ગઈ” જમીઅતુન્નીસાએ આટલું કહી પોતાની દીકરી હમીદાને બોલાવી. કનીઝાના મુલાકાત કરાવી કનીઝાને અત્યારે ભોગજોગે પોતાની માસી અને મસીઆઈ બહેનની મુલાકાતથી બહુજ ખુશી ઉપજી, અને તેજ પુત્રીના આવેશમાં બોલી.

“હું મને પોતાને અત્યાર સુધી દુન્યામાં નિરાધાર તેમજ મજા સંબંધીઓ વિનાની સમજતી હતી. પરંતુ પાકપરવરદિગારના કડબા કરમથી આજે તમારો મેલાપ થઈ ગયો અને તેથી હું મને પોતાને બહુજ ખુદ નસીબાની સમજતું છું.”

“અને હું પણ ખુદના એહસાન માનું છું કે તેણે મને તારા જેવી બાહોશ બેટી ધનાયત કરી” જમીઅતુન્નીસા કનીઝાની પીઠપર હાથ ફેરવતાં બોલી “પણ દીકરી ! તું અહીં ક્યાં સુધી રહીશ ?

“હું હવે થોડા દીવસમાં અહીંથી જવાનો ધરાદો રાખું છું.”

“ક્યાં ?”

અત્યારે કાંઈ કહી શકતી નથી, પણ કોઈ જગ્યાએ બહાવવાની નોકરી કરી લઈશ.”

“ નહીં, ખુદા ન કરે, હું જીવતી છું તો તારે નોકરી કરવાની કાંઈ જરૂર નથી, તું તારે આપણે ઘેર ચાલ, અને લાં સુખેથી રહે, તારા ખાલુ અબ્બા તને જોઈને બહુજ ખુશ થશે. તેઓ એક દીવસ કેહતા હતા કે છોકરીઓની રકૂતમાં એક છોકરીએ બહુજ સારી નામના પેદા કરી છે અને લાટસાહેબની મડમે પોતાના હાથે તેને ધનામ આપ્યું છે, તે વખતે મને શી ખબર કે તે મારી બાણેજીજી હશે ! પણ હવે સાઈં થયું કે તું મને મળી ગઈ, તારા રહેવાથી મારી હમીદા પણ થોડું ઘણું બણી લેશે. ”

“ પણ હું સિકન્દર ખાનુ અને રાણી સાહેબની રજા વિના આવી શકતી નથી. ” કનીઝા બોલી.

“ હું પોતે તેમનાથી રજા લઈશ, ફરી તને કાંઈ વાંધો છે ? ”

“ નહીં. ”

આ વાતચીત થવા પછી કનીઝા અને તેની માસી ખુદાઈ રાતના જલસામાં શામેલ થયાં. આખી રાત મીરાસનો અને ખીજ સ્ત્રીઓએ ગાણું ગાયું. અને જેત જેતામાં ખુદાઈ રાત ખતમ થઈ ગઈ. સિકન્દરખાનુના બહુજ સમજાવવાથી કનીઝે ફાતમાએ થોડીવાર પીયાનો પણ બજાવ્યો અને જેની સાથે કેટલાક અંગ્રેજી ગાયનો ગાયાં જેથી સ્ત્રીઓમાં સારી પેકે હસી મસ્કરી ચાલી.

ખુદાઈ રાતના ખીજે દીવસે રાણી સાહેબ અને સિકન્દર ખાનુની ખાસ રજાથી જમીઅતુન્નીસા કનીઝાને પોતાના ઘેર લાવી. સિક-

નંદર ખાનુ રાજ સાહેબ અને રાણી સાહેબે કનીઝાને બહુજ સમ-
જવીને રોકવા માટે કહ્યું પણ કનીઝાએ પોતાની માસીના ઘેરને
તેમના ઘેરથી ઉત્તમ સમજી જવાની મરજી બતાવવાથી લાચા-
રીએ રજા આપી. વિદાય થતી વખતે કનીઝા અને સીકંદર ખાનુએ
ગળે વળગીને બહુજ રૂદન કર્યું. તે વખતે કનીઝાએ સિકંદર ખાનુના
હાથમાં આવવાનો પાકો વાયદો કર્યો.

તૈયાર છે !

તૈયાર છે !

મશહુર આર્ટિસ્ટના હાથથી ચિત્રાએલાં
સુંદર અને દેખાવડાં ચિત્રોથી છપાએલી

ચિત્રમય ગવહરખાન

તૈયાર છે તાકીદે મંગાવો

કીંમત-૧-૮-૦ પૌ. જુદું

મેનેજર :- “પોલીટીકલ ભોમીઓ”

લાલ દરવાવાળા—અમદાવાદ.

માશીનું મકાન.

વાંચકો જાણતા હશે કે આજ સુધી કનીઝાનું કોઇ પણ મેનું વહાલું નહોતું, અને વાંચકો તો તો : પોતે કનીઝે ક્ષતમા પણ આ લેદ્ધી વાકેશ નહોતી. તેણી તો પોતાને આજ સુધી દુન્યામાં એકલી અને નિરાધાર સમજતી હતી પણ સિકન્દર જાનુની ખુદાઇ રાતના પ્રતાપે તેણી પોતાની એકની એક સગી માશીને મેળવવા પામી અને અમે આગળ લખ્યો ગયા તેમ કનીઝે ક્ષતમા પોતાની સાથે તેમના મકાન ઉપર આવો રહેવા લાગી.

કનીઝાના માસા (જેમને તેણી ખાલુ અખ્ખાના નામથી જો જાતી હતી) મોલવી મોહમ્મદ બક્ષ અસલ લખનઉના રહેવાશી હતા પણ લાંબી મુદતથી કાનપુરમાં વકીલાતનો ધંધો કરતા હોવાથી કાનપુરના રહેવાશી બની ગયા હતા, તેઓ પોતે એક વકીલ હતા પણ વકીલાતના ધંધામાં આજ સુધી તેઓએ કોઇ પણ ફી-વર્મે ખાહોશી બતાવી ખાસ નામના હાંસલ કરવાની કોશીશ કરી નહોતી, પરંતુ તેઓ એક ઉંચા ખાનદાની અને વગવાળા કુટુંબના હોવાથી તથા પોતે ધણી સીધા સાદા અને નરમ સ્વભાવના હોવાથી મહીને દહાડે સારો કમાઇ કરી લેતા હતા. તેમની ધણી-પણી (કનીઝાની માશી) બહુ જ જુના વિચારો ધરાવનારી સ્ત્રી હતી. અને તેણી પોતાની ફીકરી હમીદાને હદથી વધારે ચાહતી હતી. હમીદાની વય લગભગ સોલ વરસની હતી. પરંતુ તેની માએ અત્યાર

સુધી બચાવવાની જરૂરત જોઇ નહોતી તેમજ ઉમર લાયક થવા છતાં હજુ સુધી તેણી પોતાની આયાની સાથેજ સુખ રહેતી હતી તથા આયાના હાથથીજ ખાતીપીતી હતી. કનીઝે ફાતમાને હમીદાની નાલાયકી તથા બાળક બુદ્ધી ઉપર બહુજં અફસોસ થયો તેથી તેણીએ હમીદાને બચાવી ગણાવી બાળકોની ટેવ છોડાવવાનો ઇરાદો કરી લીધો.

કનીઝાની માશીએ કનીઝાને ઘેર લાવતાંજ પોતાના પત્ની મોલવી મોહમ્મદ બક્ષીથી મેળવી. મોલવી સાહેબે કનીઝાની મુલાકાતથી પોતાને બેહદ ખુશાલી ઉપજેલી જાહેર કરી અને ઘણીવાર સુધી તેની હકીકત સાંભળતા રહ્યા અને તે બાદ તેની દુઃખથી ભરેલી કહાણી સાંભળી અફસોસ જાહેર કર્યો અને તેણીને ખરા જીગરથી દીલાસો આપી મમતાથી પોતાને ત્યાં રહેવાને જણાવ્યું. કનીઝે ફાતમા પોતાની માશી અને માસાનો એહસાન માની એમને ત્યાં રહેવા લાગી. જો કે કનીઝાને પોતાની માશીના મકાનની ગેરવ્યવસ્થા અને તેમની જહાલત તથા જુના રીત રીવાજો લગારે પસંદ નહોતા. તો પણ પારકાના ઘેરના ઉમદા પકવાનો કરતાં આપણા તનના માણસને ત્યાંની દાલ રોટલીને વધારે પસંદ કરી ખુશીથી દીવસો ગુમ્મરવા લાગી. તેણીએ માશીને ત્યાંજ રહેવાનો પાકો ઇરાદો કરી લીધેલો હોવાથી તે મતલબનો એક કાગળ મીસ શ્રીલનને લખ્યો જેના જવાબમાં મીસ શ્રીલને પણ પોતાની પસંદગી બતાવી પારકાના ઘર કરતાં માશીના મકાનમાં રહેવું ઉત્તમ જણાવ્યું હતું.

હમીદા જો કે બહુ રૂપાળી નહોતી ;તો પણ એવી બહુસુરતે

~~~~~
 નહોતી કે જેને જોઈ શોડો અભાવ જાહેર કરે. કનીઝાના આવ-
 તાંજ હમીદા કનીઝાની સાહેલી બની ગઈ. : પણ કનીઝા દર વખતે
 કીતાબો વાંચવામાં પોતાનો વખત ગાળતી હોવાથી હમીદાને આ
 વાત પસંદ પડતી નહોતી, તેથી એક દીવસે કનીઝાને વાંચતાં
 જોઈ કહ્યું.

“ કનીઝા બહેન ? આપો દીવસ વાંચ : વાંચ કરવાથી ગભ-
 રામણ થતી નથી ? ”

“ વાંચવાથી તે કાંઈ જીવ ગભરાતો હશે ? ” કનીઝાએ જ-
 વાબ આપ્યો, “ તમે બહુયો હોત : તો આવો સવાલ કદીએ
 કરત નહીં. ”

“ અરે જયને સુદ્ધામાં, મારે બહુને શું કરવું છે ? ” કની-
 ઝાની કીતાબને બાજુએ મુકતાં હમીદા બોલી “ ચાલો આવો
 કાંઈ વાતો કરીએ. ”

“ કેવી વાતો ? ”

“ હું પુછું તેનો જવાબ આપો ? ”

“ બોલો. ”

“ તમે તો ઘણા પુરૂષોને જોયા હશે તેથી કહો જોઈએ
 તમને કયો પસંદ પડ્યો. ? ”

“ મને આજ સુધી પુરૂષો જોવાની તક મળીજ નથી, તેમજ
 મને આજ સુધી આવી ઇચ્છા થઈ નથી. વાતને પતાવી દેતાં
 કનીઝાએ કહ્યું.

“તો શું તમે મારા મંગેતરને પણ નથી જોયા ?”

“એટલે ?”

“જેમની સાથે માફ લગ્ન થનાર છે તેમને નથી જોયા ?”

“ના !”

“અરે જે કાલે આવીને અબ્બાની સાથે વાતો કરતા હતા અને તમે પણ એકાદ વાત કરી હતી, તેમની સાથે મારી માંગણી થઈ છે. તેઓ પૈસે ટકે તો ઠીક છે, પણ મીડલ સુધી ભણેલા છે એવી વાતો થાય છે. પછી તો કોણ જાણે ! પણ બહેન જરા તરેહદાર અને શોભીતા છે. હું તો તેમનાથી હજી સુધી પરદો કરતી નથી. પણ અમ્મા આ વાતથી બહુજ ચીડાય છે. તેઓ તેમનાથી તો શું પણ તેમના ઘેરની ભંગણ અને બીજી દાસીઓથી પણ પરદો કરવાનું કહે છે, પણ હું તો એ વાતને તદ્દન બેવકુફી બરેલી ગણું છું; કેમકે જેની સાથે આખી છાંદગી ગાગવાની હોય તેનાયીજ સંતાતા ફરવું અને તેને ન જોવો એ કાંઈ ઠીક લાગતું જ નથી.”

“બેશ્શક” કનીઝા લગાર હસ્તાં બોલી “બસ એક આ વાત મને તમારી બહુજ પસંદ પડી, ખરેખર આ રીવાજ તદ્દન જહાલત અને બેવકુફીથી ભરેલો છે.”

“બહેન ! ખરેખર કહેજો તમારી પણ કોઈ જગ્યાએથી માંગણી થઈ છે ?” હમીદાએ પુછ્યું.

“માફ કોણ છેકે જે મારા માટે વરની તજવીજ કરે !” કનીઝા બોલી “પણ હું તો આવી રીતે લગ્ન નહીં કરું.”

“તો ફરી કેવી રીતે કરશો ?”

“જમારે ખુદાતાલા મને મારી પસંદગીનો માણસ આપશે અને તેની પાસે માલ મીલકત પણ સારી હશે ત્યારે તેની સાથે લગ્ન કરી લઈશ.” કનીઝાએ કહ્યું. “બહેન ! લગ્ન કરવું કાંઈ નહાળીસુની વાત નથી ! લગ્ન તો આખી જીંદગીનો સાથ છે તેથી મુશ્કેલી માણસથી લગ્ન કરવું આખી જીંદગી ખરાબ કરવા સમાન છે, વળી માત્ર પૈસાદારથી પણ પરણવામાં લાભ નથી. પૈસાની સાથેજ ધલમની પુંજ પણ હોવી જોઈએ.”

“વાત તો સાચી છે પણ અહીં પૈસાદાર વર મળવો મુશ્કેલી છે.” હમીદા થોભીને બોલી “ધણું કરીને બેચાર દીવસમાંજ અમા જન તમારું લગ્ન પણ કોઈ માથું બોડાવેલા તાલેએ ધલમ સાથે કરી આપશે.”

“હાય હાય !” કનીઝા ગભરાઈને બોલી “ગજબ થઈ જશે ! હું અહીં કાંઈ લગ્ન માટે આવી નથી તેમ હાલ મારો લગ્નનો ધરાદો પણ નથી !”

કનીઝા અને હમીદાની ઉપલી વાતચીતના ત્રીજે દીવસે હમીદાનો મંજેતર મોહમ્મદ એહમદ હમીદાને ત્યાં આવ્યો. અને જ્યારે તેણે કનીઝાને જોઈ તો હમીદા કરતાં હજાર દરજ્જા વધારે ખુબસુરત જણાઈ; તેથી તે હમીદાથી માગણી કરવા માટે પસંદાવા લાગ્યો. કનીઝાએ પણ મોહમ્મદ એહમદને જોયો તો જણાવ્યું કે તે એક ખુબસુરત પણ ધલમની દોલતથી કમનસીબ નવજવાન હતો.

મોલવી મોહમ્મદ બક્ષ અને મોહમ્મદ એહમદ વચ્ચે નજીકની

સગાઇનો સંબંધ હતો તેથી ઐરાઓમાં કોઇ પણ તેનાથી પરદો કરતા નહોતાં, તે કારણસર મોહમ્મદ એહમદ કનીઝાને પણ મળવા પામ્યો. કનીઝા અને મોહમ્મદ એહમદમાં થોડા દીવસ સુધી ત્રાતચીતનો પ્રસંગ પડતા બંનેમાં પાક દોસ્તીનો સંબંધ જોડાયો. કોઇ દીવસે બુલ્લે ચુકે મોહમ્મદ એહમદને આવવામાં વાર થતી તો કનીઝે ફાતમાને સારું લાગતું નહીં, પણ વાંચકોએ ખાતરી રાખવી જોઇએ કે કનીઝે શતમા મોહમ્મદ એહમદને એક સગા ભાઇની પેડેજ ચાહતી હતી. એક દીવસે કનીઝે ફાતમા ચોપડી વાંચી રહી હતી એટલામાં હમીદા આવીને કેહવા લાગી.

“ફરી તેજ ચોપડી લઇને બેઠાં ? બહેન શું તમારાથી અમરચુ બેસાતું નથી કે ?”

“કહો કાંઇ કામ છે ?”

“કામ શું હોય ? માત્ર બેસીને વાતો કરો, કહો તમેએ તેમને જોયા ?”

“હા મોહમ્મદ એહમદને જોયા. ” કનીઝાએ કહ્યું “માથુસ સારા છે અને તમારી જોડીના છે. ”

“સારા શાના ?” હમીદા હાથને લટકો કરી બોલી “પોલીઆ પાસે નથી ને !”

“પોલીઆ નથી તો શું થયું !” કનીઝાએ જવાબમાં કહ્યું “શરીરનો બાંધો સારો છે તેથી પોલીસમાં નોકર થઇ જશે, કેળવણી સારી લીધેલી જણાતી નથી.”

“તમારા જેવી કેળવણી તો કોને નસીબ થાય !” હમીદા બોલી. “સાંબળ્યું છે કે તમે બધા રૂપિયાનું ધન્યમ પણ મેળવ્યું છે.”

“હા ખરી વાત છે, પાંચસો રૂપીઆ રોકડા અને આ સોનાના કડાં ઇનામમાં મળ્યાં હતાં જેમાંથી પાંચસો રૂપીઆ ખેરાત ખાતામાં આપી દીધા.”

“વાહ બહુ સારી ખેરાત” હમીદા ઠણકો કરી ખોલી “પોતાને પાંચ પાંચના સાંસાં અને પાંચસો રૂપીઆ ખેરાત ખાતામાં આપી દીધા. પણ આવી ખેરાતથી કાંઈ સવાળ થતો નથી તો ?”

“મેં કાંઈ સવાળની લાલચથી ખેરાત નથી કર્યા” કનીઝાએ કહ્યું “મીસફીલને મારા ઉપર અનેક ઉપકારો કર્યા હતા તેના અદના બદલા તરીકે આ રકમ આપી દીધી”

“અને આ ધડીઆળનું ઇનામ ક્યાં મળ્યું ?” હમીદાએ કનો-ઝાની ધડીઆળ તરફ આંગળી કરતાં પુછ્યું “ બહુજ સારી છે ”

“ સ્કુલ મુકતી વખતે મીસફી લને યાદગીરી તરીકે આપી છે.”

“ બહાલી બહેન ! આ ધડીઆળ મને આપી દો. ”

“ હમીદા ! આ મારી સ્કુલની યાદગીરી છે માટે એ હું કોઈ પણ રીતે આપી શકતી નથી ”

“જેવી રીતે તમારી પાસે છે તેવી રીતે મારી પાસે રહેશે માટે બહેન નકામા બહાના ન બતાવો. ”

“ બીજી કોઈ વસ્તુ હોત તો હું આપી દેવામાં આનાકાની કરતા નહિં પરંતુ ધડીઆળ આપી શકતી નથી. ”

નહીં તો આ સોનાનાં કડાં આપી દો એતો કોઈની યાદગાર નથી ને ! ”

“ બહેન તમારાથી કાંઈ પરદાની વાત નથી ” કનીઝા નીચી નજર કરી બોલી “ આ કડા એક એવા માણસની તરફથી મળેલા છે કે જેનો હું પ્યાર કરું છું પરંતુ માત્ર એકજ વખત જેવાની ગુનેહગાર છું. ”

“ બસ બસ તમને અજમાવી લીધાં ” હમીદા ચીઠાઇને બોલી “ આજથી તમારી મારી કટકી. બસ થઇ રહ્યું ! આપણી ભાઇ-બંધી ખતમ ”

હમીદા આટલું બોલી તરતજ ચાલી ગઇ, કનીઝાને હમીદાની આવી વાતોથી બહુ મોહટો સદમો થયો પણ કાંઈ કહી શકતા ન હોવાથી લાચારીએ ચુપ થઇને બેઠી. થોડીવારમાં હમીદાનો મંગેતર મોહમ્મદ એહમદ આવ્યો જેની સાથે કેટલીક વાતો થવા બાદ મોહમ્મદ એહમદ હુજતા સાહે બોલ્યો.

“ કનીઝા ! તમે જાણતાં હશે કે હું કાંઈ પૈસાદાર કે અમીરજાદો નથી પરંતુ સાચો વશાદાર ગ્રહસ્થ માણસ છું. ”

“ બેશક તમે તેવાજ છો અને તેથી હું તમારાથી બહુજ ખુશી છું. ”

“ પરંતુ આમ ખાલી ખુલીની ખુશીથી કામ ચાલે તેમ નથી કેમકે મેં તમોને જે દીવસથી જોયાં છે તે દીવસથી હમીદાનો ચેહરો મને ખીલકુલ ગમતો નથી અને દર વખતે તમારો મનકર ચેહરો નજરો આગળ ભમે છે, માટે જો તમારી મરજી હોય તો હું તમારા ખાતુ અબ્બા મોલવી સાહેબને સાદા શબ્દોમાં કહી દઉં કે મારે કનીઝા સિવાય ખીજની સાથે લગ્નની ઇચ્છા નથી. ”

“ તમારે મારી સાથે આવી વાતો કરવી ન જોઈએ ” કનીઝા ખોખરા સાદે ઘડકતી છાતીએ બોલી “ હમીદા મારી નાહતી બહેન અને મને બહુજ બહાલી છે. તે ઉપરાંત હું પોતે એવી ખુદગરઝ નથી કે હમીદાની સાથે થએલી માંગણીને તોડી તમારી સાથે પોતાની માંગણી કરું ! માટે હવેથી આવી વાત કરતા નહીં.

“ કનીઝા ! ગુસ્સે ન થાવ પણ ” મોહમ્મદ એહમદ કરગરતાં બોલ્યો. “ તમે કસમ ખાધને એટલુંજ કહી દો કે તમારા દિલમાં મારી મોહોખ્ખત નથી ? ”

“ નહીં તમારી મોહોખ્ખત છે પણ તેની સાથેજ હું તમારી સાથે લગ્ન પણ કરી શકતી નથી. ”

“ વાહ આ નવી વાત ! માંડે દિલ છીનવી લીધું અને ફરી ઇનકાર ! ”

“ ઇનકારની વાત નથી પણ જો કદાચ હમીદાની સાથે તમારું લગ્ન ન થયું હોત તો હું કદીએ ઇનકાર કરત નહીં, કેમકે મને તમારી સાથે જોટલી મોહોખ્ખત થઈ છે તેટલી બીજા કોઈથી થઈ નથી, અને તે પણ એક બનવા કાળ હતું કે તમે તેને જાણી ગયા. હવે ખુદા ખાતર તેને સુલી જાવ કેમકે હું હમીદાની મોહોખ્ખતમાં તમારાથી લગ્ન કરી શકતી નથી. ”

“ નહીં હું આજેજ હમીદાની સાથે થએલી માંગણી તોડી નાંખીશ કેમકે તેણી મને લગારે પસંદ નથી ” મોહમ્મદ એહમદ બોલ્યો. “ હું તો તમોને માંડે દિલ અર્પણ કરી ચુક્યો છું અને તમે શું મને પસંદ કરી ચુક્યાં છો. ફરી હમીદાના લીધે ઇનકાર કેવો ? ”

આ વાતો કનીઝા અને મોહમ્મદ એહમદ વચ્ચે થઈ રહી હતી તે દુરથી હમીદાએ જોઈ અને જોતાં વેંતજ પોતાની મા પાસે જઈને કહેવા લાગી.

“મા, મા, જરા જુઓ તો ખરાં શું થઈ રહ્યું છે.”

“શું છે?”

“જુઓ તો ખરાં કનીઝા બહેન કોની સાથે વાતો કરી રહ્યાં છે? હું તો આજે ચાર પાંચ દીવસથી દરરોજ આ વેષ જોઈ રહી છું.”

આ સાંભળતાંજ જમીઅતુન્નીસા, કનીઝા અને મોહમ્મદ એહમદ સાથે વાતો થઈ રહી હતી તે તરફ આવી અને થાંભલાની આડમાં ઉભી રહીને જોવા લાગી. હમીદાની મા અને કનીઝાની વચ્ચે થાંભલાની આડ આવી ગયેલી હોવાથી કનીઝા તથા મોહમ્મદ એહમદ તેણીને જોઈ શક્યા નહીં પણ તેણી આ બંનેને જોઈ રહી હતી જે કે લગાર છેટું હોવાથી વાતો પુરી રીતે સાંભળવામાં આવતી નહોતી તો પણ તેણી પોતાના કાન તે તરફ લગાવીને જોવા લાગી. જે વખતે તેણી આવીને ઉભી રહી તે વખતે નીચલી વાતચીત થઈ રહી હતી.

“કનીઝા !” મોહમ્મદ એહમદ બોલ્યો “ખરેખર તમે મારી સાથે લગ્ન નહીં કરો?”

“હા ખરેખર”

“જુઓ અગર તમે અત્યારે આ વાત માટે ઇનકાર કરશો તો કાલે સવારે કંઈનું કંઈ થઈ જશે અને ફરી કાંઈ પણ ઉપાય નહીં થાય.”

“ એટલે શું કરશો ? ” કનીઝાએ ગભરાઇને પુછ્યું.

“ જે મનમાં આવશે તે. ”

“ ખુદના વારતે જીવપર વાત ન લાવજો. ”

“ દીક છે જોઇશ, અત્યારે તો જાઉં છું, જે કીસમતમાં લખ્યું હશે તે થશે. ”

આટલું કહી મોહમ્મદ એહમદ બહાર ચાલ્યો ગયો જે જોઇ હમીદાએ પોતાના માને કહ્યું.

“ જોયું ? ”

“ હા જોયું, દીકરી જોયું, ખુદા આવી મેગેરત, મેશરમ અને નફ્ટન મોત પણુ આપતો નથી કે પીડાજ પતી જ્યાં નકામાં બેઠાં બેઠાં મને શું સુઝ્યું કે વગર માંગે આ બસા માથે હોરી લીધી ! એ રાંડને લગારે શરમ નથી આવતી ? નાહતી શોક્ય બનતા મરી નથી જતી. ”

જમીઅતુન્નીસા ફરડ તીજબડતી પોતાનાં રમમાં આવીને પોતાના ખાવીંદ મોલવી મોહમ્મદ બક્ષને બોલાવ્યા અને પેહલાંથી છેલ્લે સુધી બધી હકીકત નહીં સંભળાવી જે સાંભળી ઘણા વીચારો કર્યા બાદ મોલવી સાહેબ બોલ્યા.

“ પણુ આ વાત માનવામાં આવતી નથી. ”

“ અરે પણુ ખુદા રસુલની કસમ મેં મારી આંખોમાંથી મોહમ્મદ એહમદને કનીઝાના સાથે વાત કરતાં જોયો ને ? ”

“ બસ થઇ ચુક્યું. મને તમારી કસમ ઉપર બરસો છે. ”

મોલવી સાહેબ અશ્વસોસ કરતાં બોલ્યા “ જો છોકરી પાદરીઓ અને મહમોની સાથે રહેલી હોય તેની ચાલ ચઢણ સારી હોવીજ જોઈએ નહીં, એવો મારો મત પહેલાંથીજ હતો. પણ તમારા લીધે કાંઈ બોલી શક્યો નહીં. નહીતો હું એ છોકરીને ઘરમાં લાવવા માટે સખત નારાજ હતો, માત્ર તમારી બીકથી રજમંદ થઈ ગયો હતો.”

“ પણ હવે કરવું શું ? ” જમીઅતુન્નીસાએ કનીઝાને કાઢવાનો ઉપાય પૂછ્યો.

“ હમણા હાલતો જાણે કાંઈ જાણતાંજ નથી એમ બની જાઓ. આ બાબતમાં હાલ તરત કાંઈ પગલાં બરવાં ઠીક નથી. ધીમે ધીમે કાંઈ રસ્તો શોધી કાઢીશ પણ આ વાત કનીઝાના કાન ઉપર જવી જોઈએ નહીં. ”

મોલવી સાહેબ આટલું કહી બહાર ગયા અને કનીઝાને ફેવી રીતે કાઢવી તેનો વિચાર કરવા લાગ્યા. કનીઝાને આખો દીવસ આ વાતની ખબર પડી નહીં પણ તે પોતે પોતાની મેળે અંદરને અંદર દિલગીર થવા માંડી. રાત્રે તેનાથી બરોબર ખાણું પણ ખવાયું નહીં અને સવારમાં વધુને વધુ દિલગીરીના સખબે બેચેન બની પડી રહી. સવારમાં દરરોજના નિયમ પ્રમાણે નમાઝ અદા કરી કુરઆને મજાની તીલાવત કરવા બેઠી. તીલાવત પુરી કરી રહ્યા બાદ દરરોજ તેની માશી નાશતા માટે એક બીસકુટ તથા બે જલેબીઓ મોકલતી હતી પણ તે દીવસે તેની માશીએ નાશતો મોકલ્યો નહીં તેથી તેના દિલમાં અનેક શંકાઓ પેદા થઈ અને તેણી સમજી ગઈ કે જરૂર કાંઈને કાંઈ ઘણાં કાળું છે.

સવારના આઠ વાગે મોલવી મોહમ્મદઅક્ષ ધરમાં આવી પોતાની વહુને કહેવા લાગ્યા.

“કાંઈ સાંભળ્યું ?”

“ના.”

“પેલા શુબરાતીની જોડને લઈને મોહમ્મદ એહમદ નહાસી ગયો!”

મોલવી સાહેબે આ વાક્ય કનીઝાને ખાસ સંભળાવવા માટે મોહરેથી કહેલું હોવાથી કનીઝાએ સાંભળ્યું અને તેથી જ્યાં આ વાતો થઈ રહી હતી ત્યાં આવી. એટલે જમીઅતુન્નીસાએ અજબ થઈને પોતાના ધણીને કહ્યું.

“શું નસીબન નહાસી ગઈ !”

“હા” મોલવી સાહેબ બોલ્યા. “હું સવારમાં બહાર ગયો ત્યારે ઘોડાવાળો શુબરાતી રડતો રડતો મારી પાસે આવીને કહેવા લાગ્યો કે કાલે રાતે દસ વાગે મોહમ્મદ એહમદ તેની વહુને લઈ બજાર તરફ ગયો. શુબરાતીએ આખી રાત શોધ ચલાવી પણ કાંઈ પતો લાગ્યો નહીં, તેથી તે સવારના પોહરમાં સ્ટેશન ઉપર ટ્રેન ઉપડી તેજ વખતે પહોંચ્યો તો તેણે તે ટ્રેનમાં મોહમ્મદ એહમદ અને પોતાની જોડને ટ્રેનમાં બેસેલી જોઈ પણ ટ્રેન ઉપડી ચુકેલી હોવાથી રડતો રડતો પાછો આવ્યો.”

આ સાંભળી કનીઝાનું જીગર અનહદ દુઃખી થયું તેથી બોલી “ખાલુ અખ્યા ? આ વાત જુદી હોય એમ જણાય છે.”

“જેશક” જમીઅતુન્નીસા રૂઢી ઉઠતાં બોલી “પગ નીચે રેલો આવતો હોય તો ખાલુને જુદા બનાવતા વાર લાગતી નથી.”

“ખાલાબન !” કનીઝા અજબ થતી બોલી “આપ આવી વાતો કરો તે ઠાજે નહીં.”

“ના કેમ ઠાજે ?” જમીઅતુન્નીસા પોકારી ઉઠી “તમે મોહમ્મદ એહમદથી ઇશ્કખાઝી કરી હમીદાની તરફથી તેનું દીલ ફેરવી નાંખ્યું એ તમને ઠાજે કેમ ? અગર તમારામાં લગાર પણ લાજ હોય તો ચક્લુ પાણીમાં ડુબી મરે તમને નાહની બેહેનનો લગાર પણ ખ્યાલ ન આવ્યો ?”

“ક્ષો હવે રેહવા દો, આવી વાતોથી ફાયદો ?” મોલવી સાહેબે વહુને ચુપ કરતાં કહ્યું.

“ફાયદો કેમ નહીં” જમીઅતુન્નીસા ઘાંટા પાડતી બોલી “તમેને તમારા મોહદા ઉપર જુદો કહે એ ખુદાનો ગઝબ નહીં તો બીજું શું ? નાહની બેહેનની શોકય ખતવા તૈયાર થવું એ નિર્લજ્જતા નહીં તો બીજું શું ? આવી વાતો થાય તો ફરી હું કેમ ચુપ રહું !”

“ખાલાબન ! હવે હું આપની આવી વાતોનો શો જવાબ આપું ?” કનીઝા ગદગદિત કંઠે અજબ થતી બોલી “મેં હમીદાના હકમાં કેટલી ખુરાષ અને અચ્છાષ કરી છે તે માફ દિલ જાણે છે, મોહમ્મદ એહમદે પોતે મારી સાથે આવી વાતો કરી :પણ મેં દર વખતે એજ જવાબ આપ્યો કે હમીદાની સાથે વાત નકી થએલી હોવાથી તમેને મારી સાથે આવી વાતો કરવી જોઈએ નહીં. “આંખથી આંસુઓ પુછતાં ફરી કનીઝાએ કહ્યું “ મને શી ખબર કે મોહમ્મદ એહમદ બદયાલ, દગાખોર અને ખરાબ માણસ છે. મેં તો મારી જીંદગીમાં સ્વપ્ને પણ ખરાબ વાતો જોઈ નથી તેમજ

કોઈ ખીજની પરણેતરને નસાડી લઈ જતો હશે એ વાત પણ જાણી નહોતી.”

“આ કલગ્નગમાં જે ન થાય તે થોડું” મોલવી સાહેબ બોલ્યા “ખુદાતાલાએ મારી હમીદાને તે બદમાશના પંજમાંથી બચાવી લીધી.”

આ વાતચીત પછી કનીઝા ઘડકતી છાતીએ પોતાની રમમાં આવીને પલંગ ઉપર પડી, આ વખતે કનીઝાની કેવી હાલત હતી તે કલમ અદા કરી શકતી નથી માત્ર થોડીજ મીનીટોમાં તેના એકરા મોહરામાં ભારે ફેરફાર થઈ ગયો અને જાણે તેણી મહીનાઓની બામાર ન હોય તેવી દેખાવા લાગી. તેણી પલંગ ઉપર પડી ધુસકે ધુસકે રડવા લાગી કેમકે તે વખતે તેણીની સામે પોતાની લાચારી ગરીબી અને નિરાધારી આવીને ઉભી રહી.

લગભગ એ કલાક સુધી કનીઝા પલંગ ઉપર પડી રહ્યા બાદ એક લાંબો નિશ્વાસ નાંખી ઉઠી, અને ફરી કાંઈક વિચાર કરી પોતાની માશી પાસે જઈને બોલી.

“આપે મને એક સગી માસીની મમતા માયાથી પોતાને ત્યાં દસ પંદર દીવસ રાખી જે આભાર કર્યો છે તે ભુલાય તેવો નથી, અને હું તમારા જેવી બધી માશીને મુકી કદી પણ આ ઘરમાંથી જત નહીં પણ કેટલાક એવા સંજોગો આવી પડ્યા છે કે હવે હું આપની રજ લઈ આ ઘર મુકવા માગું છું. આશા છે કે આપ આજે મને રજ આપી હંસી ખુશીથી વિદાય કરશો.”

આ સાંભળી કનીઝાની માશી થોડીવાર સુધી ચુપ રહી અને ફરી બોલી.

“કનીઝા ! જો તું જવા ચાહે છે તો હું તને રોકી શકતી નથી, પણ કોઈ કોઈ વખતે પત્ર લખતી રહેજે અને જે કામોથી મારી તથા તારી બંનેનામી થતી હોય તેવા કામોની પાસે પણ જજો નહીં.”

“કનીઝા આ સાંભળી નીચી નજરે બોલી “ઇનશાઅલ્લાહ એટલું કદીએ નહીં થાય.” ડરી પોતાની ચાંદીની ચાર ચુડીઓ કાઢીને “ખાલામન ! હું મારી આ ચુડીઓ બહેન હમીદાને નીશાની દાખલ આપવા ચાહું છું અગર આપની રજા હોય તો આપું.”

“નહીં ખેટી, આની શી જરૂરત છે ?”

“જરૂરત તો કાંઈ નથી પણ મારી એવીજ ઇચ્છા છે કે આ ચુડીઓ હમીદા પેહરે.”

આ વાતચીત થઈ રહી હતી એટલામાં હમીદા આવી જેને જોઈ કનીઝાની માશીએ કહ્યું.

“હમીદા ! અહીં આવ, જો તારી બહેન જાય છે અને તને નીશાની દાખલ પોતાની ચુડીઓ આપે છે.”

“ના મારે તો આવી ચુડીઓ નીશાની દાખલ નથી જોઈતી. હમીદા મોહટું બગાડી બોલી “પોતાની ઘડીઆળ નીશાની દાખલ આપે તો એક વાત છે, આવી ચુડીઓ તે શા કામની !”

“લે હવે રહેવા દે” માશીજી હમીદાપર આંખો કાઢી બોલ્યા “રાંડ આવડી મોહટી થઈ અને બેવકુફજ રહી, લગ્ન થઈ ગયું હોત તો એક બે બાળકની મા થાત !”

ટુંકમાં એટલુંજ કે હમીદાએ કનીઝાની ચાર ચુડીઓ લીધી અને કનીઝાની માશીએ કનીઝાના હાથ ઉપર ઇમામ ઝામીનનો એક

રૂપીઓ લુગડામાં વીંટી બાંધ્યો અને હસ્તા મુખે કનીઝાને પોતાના મકાનમાંથી વિદાય કરી.

કનીઝે ફાતમા પોતાના લુગડાની નાહતી સરખી બેગ અને ચોપડીઓની પેટી સાથે એક બાડાની ગાડીમાં સવાર થઈ, પોતાની માશીના મકાનને સલામ કરી. ગાડીવાળાએ કનીઝાને ક્યાં લઈ જવા માટે પુછ્યું તો કનીઝાએ લગાર વિચાર કરીને જવાબ આપ્યો “અહીંથી હંકાર આગળ જઈને કહું છું” થોડી વાર સુધી ગાડી ચાલ્યા બાદ અનેક વિચારો કરી કનીઝાએ મીશન કમ્પાઉન્ડમાં ગાડી લઈ જવાનો ગાડીવાળાને હુકમ કર્યો. પંદર મીનીટ પછી ગાડી મીશન કમ્પાઉન્ડમાં પેહંચી. એટલે કનીઝાએ પોતાના જુજ સામાનને મીસ શીલનના બંગલામાં મુકી પોતે મીસ શીલનની રૂમમાં ગઈ, જ્યાં કનીઝાને જોતાંજ મીસ શીલને કહ્યું.

“ઓહો મીસ કનીઝે ફાતમા ! તમે આટલા દીવસ ક્યાં રહ્યાં?”

અહીંથી ગયા બાદ થોડા દીવસ સિકન્દર બાનુને ત્યાં રહી ત્યાં મારાં એક માશી મળી જવાથી તેને ઘેર બે એક અઠવાડિયા રહી. કનીઝા લગાર અચકાઈને બોલી “હવે આપની પાસે આવી છું અને થોડી ઘણી મદદની ઉમેશ્વાર છું કેમકે મારી જીંદગી કેવી રીતે ગુજરશે એ બહુ મોહરો સવાલ થઈ પડ્યો છે માટે મારા સાઈ કાંઈક બંદોબસ્ત કરી આપે.”

“હું તો એમજ સમજતી હતી કે તમારું લગ્ન પણ થઈ ગયું હશે !” મીસશીલને જાણ હસીને કહ્યું. “કેમકે એમ સમજવાનાં મારી પાસે ઘણાજ સારાં કારણો મોજુદ છે.”

“ બહુજ અજબ જેવી વાત ! ” કનીઝા અજબ થતી ગરીબી સાદે બોલી. “ મારા જેવી ગરીબડી અને નિરાધારતી ખબર લેનાર કોણ છે ? ”

“ ડીયર કનીઝા ! મને માફ કરો ” મીસ શીક્ષને કહ્યું “ હું અત્યાર સુધી એમ જાણતી હતી કે તમે નવાજ મેહમુદ હસનખાનથી અદરાયશ્માં છો, કેમકે માત્ર તમારાજ સખખથી નવાજ સાહેબે આજ સુધી મીક્ષનને સેંકડો રૂપીઆની મદદ કરી છે. અને હું મોહટી ખુશીની સાથે કહું છું કે તમારી કેળવણી પાછળ આજ સુધી મીક્ષન તરફથી જેટલા રૂપીઆ ખર્ચ થયા છે તેથી ઘણા વધારે રૂપીઆ નવાજ સાહેબે આપ્યા છે, તો શું હવે તેઓ તમારી માથે લગન કરવા રાજી નથી ? ”

“ મીસ સાહેબ ! હું આ બેદરથી આજેજ જાણીતી થઈ છું. ” કનીઝા બોલી “ બેશક મેં દીવસે નવાજ સાહેબને જોયા છે તે દીવસે તેઓએ મારી સાથે કેટલીક ન કરવા જોગ વાતો કરી હતી, અને જે મને લગારે પસંદ પડી નહીં બલકે મેં તે વાતો સાંભળી પોતાને બહુ મોહટું અપમાન થયેલું સમજ્યું હતું અને તે વખતે મારી માત્ર બાર વરસની વય હોવાથી લગનની લગારે પરવા નહોતી અને તેજ પ્રમાણે અત્યારે પણ નથી. ”

“ ફરી તમને કેવા પ્રકારની મદદ જોઈએ છે, હું તમારી દરેક રીતે મદદ કરવા તૈયાર છું. જે તમે મીક્ષનમાં ભણાવવાની નોકરી કરવા ચાહતાં હોવ તો વીસ રૂપીઆના મહોનાની નોકરી તૈયાર છે. ”

“ વીસ રૂપીઆ ! ” કનીઝા બોલી “ વીસ રૂપીઆની નોકરી

મારા માટે ઠીક છે પણ નાહની નાહની છોકરીઓ સાથે માથું કુટવું મને પસંદ નથી, તો પણ હું બે એક દીવસ પછી આ વાતનો જવાબ આપીશ.”

“ બલે જેવી તમારી મરજી ” મીસ શીલને પુછ્યું. “ પણ તમે ક્યાં ઉતર્યા છો ? ”

“ હાલમાં તો કોઈ જગ્યાએ નહીં પણ સામાન આપના બંગલામાં મુક્યો છે. ’

“ તમે તમારી મરજી ચાહે ત્યાં સુધી મારે ઘેર રહી શકો છો, તમારા રહેવાથી મને કોઈપણ વાતની તકલીફ નહીં પરંતુ ખુશી થશે, માટે મરજી પડે ત્યાં સુધી રહેજો. ”

“ બહુ બહુ આભાર અને ખુશીની સાથે રહીશ ” કનીઝાએ આ વાક્ય પુરું કર્યું એટલે મીસશીલન બીજા રૂમમાં કાંઈ કામ માટે ગઈ. થોડી વારમાં રોયલ થીએટ્રીકલ કંપનીની મેનેજર મીસીસ ચીમેન મીસ શીલનને મળવા આવી જે કનીઝાથી પણ મળી અને મળતાંની સાથેજ કનીઝાથી વાતચીત શરૂ કરી.

“ એહો! મીસ કનીઝા તમે અહીં છો ? મને તો તમારા ઘરનું ઠેકાણું યાદ નહોતું, તેમજ સગનામાની પણ ખબર નહોતી નહીં તો તમને જરૂર આવીને મળત અથવા કાગળ લખીને જવાબ મંગાવત.”

“ હું રકુલ મુક્યા બાદ એક સાહેલીને ત્યાં ગઈ હતી અને હાલ અખ ઘડી અહીં આવી છું. ”

“ ચાલો અત્યારે માફ આવવું પણ સારું થયું કે તમારી મુલાકાત થઈ ગઈ ” મીસ ચીમેને કહ્યું “ ખરેખર મીસ કનીઝા તમેને

મળવા સાર દીલ તલપી રહ્યું હતું, પણ હા વાર એતો કહો કે આજકાલ તમે શું કરો છો ? ”

“ હમણા તો બેકાર છું. ”

“ આગળ ઉપર શું ધરાદો છે ? ”

“આગળ ઉપર ધરાદા તો ઘણા છે અને કાંઈપણ નથી. પરંતુ મીસ શીલને મહેરબાનીની રાહે મને જુનીયર ટીચરની જગ્યા આપવા માટે કહ્યું છે પરંતુ મેં હજુ સુધી કાંઈ પાકો ઠરાવ કયો નથી. કેમકે છોકરીઓને બણાવવાનું કામ મારાથી થઈ શકશે કે નહીં ! પણ ફરી બીજો કાંઈ ધંધોએ જણાતો નથી.”

‘પણ મીસ કનીઝા ! હું તમોને એક ધંધો બતાવું ?’

“ફરમાવો.”

“તમે એકટ્રેસનો ધંધો કેમ નથી કરતાં ?” મીસીસ ચીમેને સલાહ આપી “તમારો ચેહરો મોહરો તેમજ સાદ પણ સુંદર છે વળી તમારી લમાકત, હુશીયારી અને પીઆના ઉપરનો સરસ કાબુ સોના ઉપર સોહાગા જેવું છે.”

“પણ આ કામ સ્ત્રીઓના માટે નથી” કનીઝાએ વાંધો દર્શાવ્યો.

“ત્યારે શું છોકરીઓને અલેક્ષ બે બણાવવી સ્ત્રીઓના માટે છે ?” મીસીસ ચીમેને બોલી “ કનીઝા ! તમે મારી વાતને ધ્યાન દઈને સાંભળો અને તેના ઉપર અમલ કરો. મેં તમોને જે દીવસથી જ્યાં છે ત્યારથી મારા મનમાં ફેંસલો કરી લીધો છે કે થીએટરની એકટ્રેસમાં જેજે ખુબીઓની જરૂરત છે તે બધી તમારામાં મોજુદ

છે તેથી તમે જો આ ધધામાં પડશો તો એક દીવસે એવાં બાનુ બની જશો કે હીંદુસ્તાનનો શું : પણ યુરોપમાંએ તમારી જોડી નહીં મળે. ”

“પણ થીએટર (નાટક)માં તો નાચવું પડે છે તેમજ પુરુષોની આગળ નાજ નખરા કરવા પડે છે તે મારાથી દેવી રીતે થશે !” કનીઝા નાટક તરફ અભાવ બહેર કરતાં બોલી ‘મીસીસ ચીમેન ! વળી હીંદુસ્તાનના રસમ અને રીવાજ તથા આચાર વિચાર એવાં નથી કે એક કુળવંત બાનુ પબ્લીકમાં નાચે તથા ગાય.”

“ઓહ મીસ કનીઝા !” મીસીસ ચીમેને નિશ્વાસ નાંખતાં કહ્યું “તમોએ મને આજે તદ્દન નિરાશ બનાવી દીધી. કેમકે હું તો અત્યાર સુધી એમજ સમજી રહી હતી કે જે વિચારોના પ્રતાપે હીંદીઓ અત્યાર સુધી અર્ધ જંગલી ગણાય છે તે વિચારો અંગ્રેજ કેળવણી દેવાથી નાશ પામ્યા હશે, પણ ખરેખર તેમાં મારી ભુલ રાખ છે. ”

“પણ જરા વિચાર તો કરો હું કાણ છું અને કોની દીકરી !” કનીઝાએ કહ્યું ‘મારો અખ્યાની રૂઢ મને સ્ટેજ ઉપર નાચતાં જોઈ કેટલી બધી દીલગીર થશે ?”

“અને છોકરીઓની સાથે અલેક્સ જેની માથાકુટ કરતાં રાજ થશે ?” મીસીસ ચીમેન જોશના આવેશમાં બોલવા લાગી “આખી જીંદગી સુધી નતો ખાવાનું સાફ મળશે નતો પહેરવાનું, તો પણ જે તમારી મરજી નાહની છોકરીઓની સાથે માથાકુટ કરી વીશ પચીસ રૂપિયામાં જીંદગી ગુજરી દેવી હોય તો બલે, પણ મારી નસીહત તો

એજ છે કે નાટકમાં નોકરી કરી લો. કેમકે માણસની ઇજ્જત તથા આખર તેની ચાલ ચલણથી જાહેર થાય છે. કોઇ પણ ધંધા રોજ-ગાર ઉપર ઇજ્જત આખર લટકેલી નથી. જુઓ, મીસ મેરી હેન્ડરસન અને મીસ સુરીયા કલાર્ક એકટ્રેસો હતી પણ તેઓએ આ નાટકનાજ ધંધામાં કેટલી બધી આખર પેદા કરી અને તે એટલે સુધી કે આપણી મરહૂમ મહારાણીએ તે બંનેની પેશાનીઓના ચુંબનો લીધાં હતાં લોહારના ધંધામાં મી. રોજર્સે કાંઇ ઓછી ઇજ્જત પેદા કરી છે ? હાં વેચનારાઓમાં મરે કંપની સાધારણ માન મરતબો ધરાવે છે ? પ્યારી કનીઝા ! એમ ન સમજવું જોઇએ કે માણસ જે ધંધામાં પડે છે તેના જેવોજ બની જાય છે. માણસ માણસનાં કૃત્યો જુદાં જુદાં હોય છે અને તેજ પ્રમાણે તેમની ઇજ્જત અને મરતબો સમજવામાં આવે છે. ખરાબ માણસોમાં બલા અને બલા માણસોમાં ખરાબ અસલથી થતા આવ્યા છે. શું તમે કોઇ મોલવીના છોકરાને દારૂડીઓ નથી જોયો ? કોઇ ખાનદાની સ્ત્રીને બદ ચાલની નથી જોઇ ? કોઇ નીચ જાતના માણસને આખરદાર અને નેક બની ગએલો નથી સાંભળ્યો ? કીરદુદાસ પાત્ર એક ધાંચીને છોકરો હતો પણ શું તેણે પોતાની જાતી લાયકાત અને બાહોશીથી ઇજ્જત આખર પેદા કરી નથી ?”

“પણ તે એકટર નહોતો ! કનીઝાએ પુછ્યું.

“તમે મારી વાત સમજ્યાં નહીં. મારું કહેવું એમ નથી કે આખી દુન્યાની ઇજ્જત આખરનો આધાર માત્ર એકટરના ધંધા ઉપરજ છે. નહીં, એમ નહીં, બલકે વાત એમ છે કે માણસ ગમે તેવા ધંધામાં પડે પણ જે તે પોતાની ચાલ ચલણ અને આદત

સારી રાખે તો તે ધન્યતઢાર અને માનવંતો થઈ શકે છે. દાખલા તરીકે તમે મનેજ જુઓ, શું હું બદ્યલણ અને કમીની છું ? તમે મને નીચ સમજો છો ? હું પોતે પણ એક કરનલની દીકરી છું અને મારો ધણી ફ્રાન્સમાં એક ઓશીસર હતો.”

“ હવે હું આનો તે શો જવાબ આપું ? ” કનીઝા ગુંચવણમાં પડીને બોલી “ પણ દીક છે હું મીસરીલનની સલાહ લઈને ફ્રી બરાબર જવાબ આપીશ.”

“ જો મીસરીલનનીજ સલાહ ઉપર કારબંદ થવું હોય તો ફ્રી તેમની સલાહ પ્રમાણે આજેજ ખ્રીસ્તી ધર્મમાં કેમ દાખલ થઈ જતાં નથી ? ”

મીસીસ ચીમેને આ વાક્ય લગાર મોહટ્ટેથી કહેલું હોવાથી પાસેના રૂમમાં મીસરીલને સાંભળ્યું જે સાંભળતાંજ મીસરીલને કનીઝાવાલી રૂમમાં આવીને કહ્યું.

“ તમે બંનેમાં ધણીવારથી શી વાતો થઈ રહી છે ? કાંઈ હરકત ન હોય તો મને પણ એ વાતોની હીસ્સેદાર બનાવો.”

“ કાંઈ નહીં ” કનીઝા બોલી “ એ તો મીસીસ ચીમેન મને નાટકના ધંધાની કાબેલ જણાવી નાટકમાં એક્ટ્રેસ તરીકે નોકરી કરવાની સલાહ આપે છે. તેમાં તમારી શી સલાહ છે ? ”

“ હું આવી વાહીયાત વાતની કદીએ સલાહ આપીશ નહીં, આથી તમારી બહુજ બદનામી થશે.”

“ ફ્રી બીજો કયો ધંધો કહો ? છોકરીઓને બણાવવાનું કામ તો મારાથી નહીં થાય.”

“તમારી મરજી પડે તે ધંધો અખત્યાર કરો, મારી સલાહ લેવાની જરૂરત શી છે!” લગાર મોહટું ચઢાવી મીસરીલને જવાબ આપ્યો. એટલે મીસીસ ચીમેને કહ્યું.

“મીસરીલને, ખુદાની ખાતર તમે બાહોશ કનીજાના કીસમત ઉપર કુહાડીનો ધા ન મારો! હું તેણીને મારી સગી બેટી પ્રમાણે ચાહી બધું કામ શીખાડીશ માટે તેણીને મારી સાથે કરી દો.”

ઉપલી વાતચીત થવા બાદ કનીઝે ફાતમા મીસીસ ચીમેનની સાથે જવા રાજી થઈ ગઈ તેથી મીસીસ ચીમેને કનીજાને પચાસ રૂપિયાના માસીક પગારે ધી રોયલ થીએટ્રીકલ કંપનીમાં કામ શીખવા માટે નોકર રાખી લીધી.

એકટ્રેસ કનીઝા

કનીઝે ફાતમાએ નાટકમાં નોકર થતાંજ ધણીજ મહેનત તથા જાંદેશાની સાથે પોતાનું કામ શીખવું શરૂ કરી દીધું.

રોયલ થીએટ્રીકલ કંપની એક બહુજ આખરદાર નાટક કંપની હતી તેમાં એકટ કરનારી બધી યુરોપીયન મીસો હતી કોઇ પણ પુરૂષ એકટર નહોતો. માત્ર એક કનીઝે ફાતમા હીંદી એકટ્રેસ હતી. કનીઝે ફાતમા જે દીવસે નાટકમાં નોકર થઇ તેજ દીવસે તેણીએ શુબરાતન મામાને બોલાવી પોતાની પાસે નોકર રાખી લીધી.

નોકર રહ્યા પછી ત્રણ અઠવાડીયા સુધી કનીઝા રોજ ઉપર ઉતરી નહીં પણ ખાનગી રીતે પોતાના પાર્ટ વાદ કરતી રહી. લગભગ ત્રીસ દીવસ પછી એક દીવસે મીસીસ ચીમેને કનીઝાને મુખ્ય-રકબાદી આપી જણાવ્યું.

“ હવે તમને વધુ શીખાડવાની જરૂરત નથી. ”

“ નહીં મેમસાહેબ મને બનાવો છો ! ”

“ ખરું કહું છું કે તમને એક શબ્દ પણ બતાવવાની જરૂરત નથી અને ખરી વાત તો એ છે કે તમે જન્મથીજ એકટ્રેસ પેદા થએલાં છો. દરેક પાર્ટ એવી તો ખુબીથી અદા કરો છો કે જાણે કુદરતી ન હોય ! ”

“ એતો આપની મહેરબાની છે. ”

“ નહીં ખરી વાત છે ” મીસીસ ચીમેન બોલી “ આજે રાતે રોમીયો જુલીયટનો ખેલ છે તેમાં તમારે જુલીયટના પાર્ટ માટે ઉતરવું પડશે. ”

આ સાંભળી કનીઝા પ્રથમ તો લગાર ગભરાઇ પણ શરી આજ વાતનો પગાર મળતો હોવાથી ચુપ થઇ ગઇ.

રાતના આઠ વાગે ખેલ શરૂ થતાં સહી પેઢલાં સ્ટેજ ઉપર કનીઝે હાતમા આવી, જેને જોતાંજ ઓડીઅન્સના બધા માણસોએ તાલીઓ વગાડીને માન આપ્યું. કનીઝાનો લીબાસ, સાફગી અને બોળો ચેહરો અને તેને સુતીરો મીઠો અવાજ એ બધી વાતો એવી હતી કે આખું ઓડીઅન્સ તેને જોવા તથા તેનું ગાણું સાંભળવામાં લીન બની ગયું અને તેણીને પેઢલી નજરે જોતાંજ શું યુરોપીયન અને શું હીંદી એકી અવાજે પોતાની ભાષામાં બોલી ઉઠ્યા.

હોશરબા સિતમગરા માહેલકા તુ કોન હે
સથો કરાર લે લીયા સચતો બતા તુ કોન હે

દરેક માણસની જીભ ઉપર વાહ, વાહ, હતું અને તેનો દરદ બરો અવાજ સાંભળી બધાની આંખોમાંથી આંસુઓ જારી હતાં. તેની દરેક અદા અને નખરા ઉપર એકે એક માણસ કુરબાન થઇ રહ્યું હતું અને વગર અચકાએ બધાની જીભ ઉપર એક બીજાને જોઇ આ શેર જારી હતો.

દિલ સંભાલે રહો અય દિલ વાલો
ચોરિયાં ફૂઝે દિના કરતે હેં

કનીઝાની પેહલીજ રાત ઘણીજ કામચાખી અને પુર ફતેહ-મંદીની સાથે પુરી થઇ. અને તમાશખીનોના આગ્રહથી મીસીસ ચીમેને એક અઠવાડીઆ સુધી રૌમીઓ અને જુલીયટનાજ ખેલો થશે એવી જાહેર ખબર આપી દીધી. બીજા દીવસના ખેલમાં એટલા બધા તમાશખીનો આવ્યા કે થાએટરમાં પગ મુકવાની જગ્યા પણ બાકી રહી નહીં. સીડીયા લઇને તે ગેલેરી સુધી માણસો ભરાઇ ગયા હતા અને ત્રીજા દીવસે તો તમાશખીનોની સખ્યા ઓછી ભેગી થાય તેટલા માટે મીસીસ ચીમેને ટીકીટનો ડાલ બાવ કરી દીધો, તો પણ તમાશખીનોની ભીડમાં લગારે કમી થઇ નહીં.

મીસીસ ચીમેને ચાર પાંચ દીવસ સુધી તો જાહેર ખબરમાં મીસ કનીઝે શતમાતું નામ લખ્યું નહીં પણ માત્ર એટલુંજ લખ્યું હતું કે જુલીયટનો પાર્ટ એક નવી એક્ટ્રેસ બજવી ખતાવશે. જ્યારે કનીઝાએ જુલીયટનો પાર્ટ પુર ફતેહમંદીની સાથે બજવી ખતાવ્યો ત્યારે શહેરના બધા વર્તમાન પત્રોમાં નવી એક્ટ્રેસની તારીફવાળા આર્ટીકલો પ્રગટ થયા પણ તેઓ એક્ટ્રેસને એક હીંદી નહીં પણ અમેરીકન, ફ્રેન્ચ અથવા ઇટાલીયન તરીકે ઓળખાવતા હતા તેથી પાંચમી રાતે મીસીસ ચીમેને ખેલ શરૂ થવાની પેહલાં સ્ટેજ ઉપર આવી ઓડીઅન્સ આગળ જાહેર કર્યું કે જુલીયટનો પાર્ટ કરનાર એક્ટ્રેસ યુરોપીયન નહીં પણ મીસ કનીઝે શતમા નામની હીંદી મુસલમાન બાળા છે. જ્યારે ઓડીઅન્સના કાનો ઉપર આ વાત પડી ત્યારે ઓડીઅન્સમાં એક અજબ જેવી લાગણી ફેલાઇ ગઇ. સર્વે કોઇ અજબખીની સાથે ખુશાલીના પોકારો કરવા લાગી ગયા અને જ્યારે ખેલની શરૂઆતમાં કનીઝે શતમાએ સ્ટેજ ઉપર પગ મુક્યો

ત્યારે તો લોકોએ મોહટી ઉલટની સાથે તાળીઓ વગાડી તથા ટુલોના હાર અને છડીઓ ફેંકી કનીઝાને વધાવી લીધી. લગભગ પા કલાક સુધી લોકોની આવીજ હાલત રહી, તે બાદ કનીઝાએ એક અદ્દાની સાથે ઓડીઅન્સ આગળ ગરદન નમાવી આભારની લાગણી જાહેર કરી.

કનીઝે ફાતમાવાળી ધી રોયલ થીએટ્રીકલ કંપની કાનપુરમાં લાંબા સમયથી મુકામ કરીને રહેલી હોવાથી હવે તે ખીજ શહેરની મુસાફરીએ નીકળનાર હતી, એટલામાં ફીરોઝપુર વાળી ધી ઇમ્પીરીયલ થીએટ્રીકલ કંપનીએ કનીઝાની નેકનામી સાંભળી માસીક સો રૂપિયાના પગારે કનીઝાને પોતાને ત્યાં નોકર રાખવા માટે પેગામ મોકલ્યો. જ્યારે કનીઝાને તે કાગળ મળ્યો ત્યારે તેણીએ તે કાગળ વાંચી મીસીસ ચીમેનને આપ્યો. મીસીસ ચીમેને કાગળ વાંચીને કહ્યું.

“હું તમારી ખેરખવાહ છું બદખવાહ નથી તેથીજ જે તમારા લાભની વાત હશે તે કહ્યા વિના રહેનાર નથી. તમારી મોન્ટુદગીયા મારી કંપનીને લાભ થવાની આશા છે પરંતુ તમારા લાભની વાત તો આમાંજ છેકે તમે ફીરોઝપુરની નોકરી કમુલ કરીને તેમાં શામીલ થઈ જવ. મેં તમારા પ્રતાપે સારી કમાણી કરી લીધી છે અને તે માટે હું તમારી આભારી છું. માટે તમને ખુશીયા રજા આપું છું, કેમકે માણસની કદર તેના શહેરમાં થતી નથી.”

“કદ્ર ઇનસાન કી હોતી હે વતનસે બહાર ”

“એ બધા તમારાજ પ્રતાપ છે ” કનીઝાએ જવાબ આપ્યો

“જે તમોએ મને આ ધંધાની સલાહ આપી ન હોત તો હું

છોકરીઓને બણાવવામાં અત્યારે માથું કુટી રહી હોત, પણ તમારી નેક સલાહનું આ રાજ છે કે થોડીજ મુદતમાં ફિરોઝપુરથી માગણી થઇ છે. તેથી હું તમારી ઇચ્છાને આધિન થઇ ફિરોઝપુર જવાને રાજી છું અને મારો દીલી ઇરાદો છે કે આ હુન્નરને છેવટના દર-જ્ઞ સુધી પેહોંચાડું.”

“તમે આ હુન્નરની કુનેહને જાણી ગયાં છો; પણ માત્ર એકાદ વરસના અનુભવની જરૂર છે જે તમે જાણી ગયા બાદ એવાં બની જશો કે તમારી જેડી મળવી મુશ્કેલ છે.”

આ વાતચીત થવા બાદ કનીઝાએ ફિરોઝપુરની તૈયારી કરી અને ફિરોઝપુર જવા પેહલાં એક વખત પોતાની માશીની મુલાકાત લેવાના વિચારથી માશીના મકાન ઉપર ગઇ અને બેઘડક દરવાજાને ઉઘાડી મકાનમાં પેઠી. જ્યારે તેણીની માશીએ કનીઝાને જોઇ ત્યારે કાંઇ પણ આદર સત્કાર ન કરતાં બોલી.

“કનીઝા ! તેં તેજ કર્યું કે જેની મને આગળથી ખીક હતી ! તું મારી સગી બહેનની દીકરી થઇને આવી બદચાલની નીકળે એ ખુદાનો ગજબ નહીં તો શું ?” પોતાની દીકરી હમીદાને કહ્યું “મેટા હમીદા ! તું અંદર ચાલી જ, હવે કનીઝા પેહલાંના જેવી નથી માટે પરદો કરી લે.”

“ખાલાજન !” કનીઝાએ કહ્યું “મેં એવો તે કયો અપરાધ કર્યો છે કે જેથી તમે આવી વાતો સંભળાવો છો !”

“મેં સાંભળ્યું છે કે તું કસબજોની પેઠે નાચે છે, ગાય છે તથા કાશુ જાણે બીજું શું શું કરે છે !” માશી, કાનો ઉપર હાથ

મુકી બોલી. “તેથી ના જા હું મારી દીકરીને તારી આગળ નહીં આવવા દઉં, ક્યાંક તેને પણ તારી અસર લાગી જાય ! અને જો તેના સાસરામાં ખબર પડે કે નાયનારી અમારી સગી છે તો ફરી લગ્નનું નકી થયું છે તે પણ દુટી જાય, માટે તું તારે ચાલી જા.”

“તદન જુઠું, તમે જે સાંભળ્યું તે તોહમત છે” કનીઝા અપમાનને દાખી ખોંખારો કરતાં બોલી “હું કસબજોની પેઠે નાયતી ગાતી નથી, પણ હું તો થીએટરમાં એક્ટ કરું છું અને એક્ટરનેા ધધો કાંધ નીચ નથી. વળી મારો મેલ મેલાપ તથા રહેણીકરણી એવા અહસ્થ લોકોની સાથે છે કે જે કોઈપણ રીતે અહસ્થાધમાં તમારાથી ઉતરતા નથી.”

“જા ! ગમે તે હોય પણ મારે નાયનારી સગીની જરૂરત નથી.”

‘ખેર ! તો હું અહીં આવીને પુરેપુરી આવવાની શિક્ષા પામી મુકી છું અને તેનો પરતાવો જાહેરો સુધી રહેશે.”

કનીઝા અહીં સુધી કેહવા પામી હતી કે એટલામાં તેના માસા મોલવી સાહેબ આવ્યા જે કનીઝાને જોતાંજ પોકારવા મંડી પડ્યા.

“અરે નાયનારી કુલટા, અમારા ઘરમાં શામાટે આવી છે ? જસ તેને અજઘડી અમારા પવિત્ર ઘરમાંથી કાઢો.”

“માર કરો, મારી લુલ થઈ” કનીઝા ગદગદિત કહે બોલી. “હું અજઘડી જાઉં છું અને ઇનશાહ અસ્લાહ હવે આ ઘરમાં કદીએ પગ મુકીશ નહીં.”

ખુદા ના કરે કે તું ફરી આવે” મોલવી સાહેબ પોકાર્યા.

“આમીન” માશીએ ટેકા આપ્યો.

“સુમ્માઆમીન” કોટડીમાંથી હમીદાએ ઉમેર્યું.

કનીઝા લાનત મલામત અને ઝિલ્લતો ખ્વારીની સાથે માશીના મકાનમાંથી તરતજ નીકળી ગઇ, તે વખતે તેણી નાટકના ધંધામાં પડવાથી ધણીજ શરમાવા લાગી, અને પોતાના મનમાં સવાલ કરવા લાગી “શું ખરેખર હું એવીજ નીચ બની ગઇ છું? શું હવે હું કોઇ સારા માણસથી મળવા લાયક રહી નથી? શું મારામાં એવા દુર્ગુણો પેદા થઇ ગયા છે કે જેથી કોઇ આપણને જાનુ મારાથી મળવામાં પોતાની બદનામી સમજે!” કનીઝા આ સવાલોના કાંઠે જવાબો આપી શકતી નહોતી પણ ફરી પોતાની નબળાઇને દુર કરી કહેતી કે “અગર દુન્યા એવી જાહેર દેખાવ ઉપર જીવ આપનારી છે તો મારે તેનાથી કોઇ પણ વાતનો સંબંધ રાખવો ન જોઇએ. હવેથી એવીજ સોસાઇટીમાં મેં મીલાપ અને સંબંધ રાખીશ કે જ્યાં મને બદનામી ઉડાવવી ન પડે” કનીઝા આવાજ વિચારોમાં લીન હતી અને તેણી સિકન્દર જાનુથી મળવાની ઇચ્છા રાખતી હતી પણ પોતાની માશીનો વર્તાવ જોઇ તે ઇચ્છા નાશ પામી.

ફિરોઝપુર જવા પેહલાં કનીઝા નવાજ મેહમુદ હસનની મુલાકાતનો ઇરાદો રાખતી હતી પરંતુ માશીએ કરેલા અપમાનને યાદ કરી તે ઇરાદાને માંડી વાળ્યો.

મીસ કનીઝેક્ષતમા બધી તરફથી પોતાના જીવને વાળી કાનપુરથી રવાના થઇ. ફિરોઝપુરના સ્ટેશન ઉપર મીસ હેરીસન કનીઝાને લેવા માટે આવી હતી. જ્યારે ટ્રેન સ્ટેશન ઉપર જઇને ઉભી રહી ત્યારે મીસ હેરીસને પેહલા વર્ગના ડબ્બાની પાસે આવી કનીઝે ક્ષતમાનેજ પુછ્યું.

“મીસ કનીઝેશતમા આપ પોતેજ છો કે ?”

“જીહા” કનીઝા હજ્યામાંથી ઉતરતાં બોલી “અને જાણ્યામાં આપ મીસ હેરીસન છો !”

“ હા ” મીસ હેરીસને જવાબમાં કહ્યું “ મારા કાકા મી. હેરીસને તમોને લેવા માટે મોકલી છે.

“ હું આપથી મળીને બહુજ ખુશી થઈ છું ” કનીઝાએ શેકહેન્ડ કરતાં કહ્યું.

“ અને હું તો એક લાંબી મુદતથી તમોને મળવા માટે બેચેન હતી તે આજે મુલાકાત થઈ ગઈ. આ શહેર બહુ સારું છે અને આશા છે કે તમે અહીં રહીને ઘણાંજ ખુશી થશો, ”

“ખુદા ચાહશે તો આપણી વચ્ચે રહેતી ગાંઠ વધુ નજખુત થતી જશે” કનીઝાએ કહ્યું ‘હું’ આપ પણ થીએટરમાંજ નોકર છો ?”

“ હા, આજે લગભગ વીસ વરસથી હું આજ કંપનીમાં નોકર છું. મારા કાકા મી. હેરીસન આ કંપનીના ઘણાજ પુરાણા મેનેજર છે તેઓ મને કંપનીમાંથી જવા દેતા નથી. ”

આટલી વાતચીત પછી કનીઝા ઇમ્પીરીયલ થીએટરમાં બીજા એક્ટ્રેસોતથા મી. હેરીસનથી મળી. આખી કંપનીએ કનીઝે શતમાની પધરામણીપર પોતાની દીક્ષી ખુશાલી જાહેર કરી. કનીઝાએ પોતાને મળેલા મકાન ઉપર પોતાનો સવળો સરસામાન ગોઠવ્યા બાદ મી. હેરીસનની પાસે જઈને પુછ્યું.

“ મારે આજે તો પાર્ટ કરવો નથી ને ? ”

“ નહીં ! આજે તો તમારો પાર્ટ અગાઉથી જ નાકી થઇ ચુકેલો છે.” મી. હેરીસને કહ્યું “ મીસીસ ચીમેનની કંપનીમાં ફેવરીટ થએલો પક્ષે આજે મુકયો છે અને તેમાં તમારો પાર્ટ છે. વર્તમાન પત્રોમાં તમારા પાર્ટની પહેલાંથી ખબર આપી દીધેલી હોવાથી, આ શહેરના બધા શોકીનો, જે તમને જોવા માટે બેચેન બની રહ્યા છે તેઓએ રીઝર્વડ કર્યા વિનાની એકે ખુરશી ખાલી મુકી નથી !”

કનીઝા આ સાંભળી તરતજ પોતાના રૂમમાં ગઇ. પોતાનો પાર્ટ યાદ તો હતોજ તો પણ એકવાર ફરી યાદ કરી લીધો. રાત્રે સ્ટેજ ઉપર જ્યારે તેણીએ પહેલી વખતે દેખાવ દીધો ત્યારે બધા ઓડીઅન્સે ખુશાલીના પોકાર અને ટુસોથી વધાવી લીધી. કનીઝાએ તે રાત પુરી રજીસ્ટ્રેશનની માથે પસાર કરી. જે કે મી. હેરીસનેને એટલી બધી રજીસ્ટ્રેશન મળશે એવી આશા નહોતી પણ કનીઝાની પ્રખ્યાતી અગાઉથી થઇ ચુકેલી હોવાથી બીજા દિવસે શહેરના શોકી-નોમાં કનીઝાનીજ ચર્ચા થવા લાગી, અને દરરોજ વધુને વધુ શોકીનો ખેલમાં શામીલ થવા લાગ્યા. કનીઝાએ શિરોઝપુરમાં આવી અંગ્રેજી નાટકમાં ઉર્દુ નાટકો કરવાનો સુધારો કર્યો, અને તેથી અંગ્રેજી નહીં જાણનારાઓની સંખ્યા ઉર્દુ ખેત્રો જોઇ અન્યબીમાં ગરકાવ બની ગઇ. મસનવી ગુલઝારે નસીમ, મસનવી કલક અને તરાનએ ઇસ્ક વીગેરે કીસ્સાઓમાં જરૂરી ફેરફાર કરી નાટક ભજવી બતાવ્યું જેથી કંપનીને બહુજ લાભ થયો અને ઉર્દુ જાણનાર પખ્લીક ખુશી ખુશી થઇ ગઇ. જે દિવસે તરાનએ ઇસ્કના ખેલમાં કનીઝા યાસમનનો પાર્ટ લઇ સ્ટેજ ઉપર આવી તે દિવસે જોનારાઓ બેચેન બની ગયા તેઓનાં દીલો બેતાબ થઇ ગયાં હતાં. કનીઝાની સાદગી તેઓના

અંતરમાં ચુટકીઓ લધ રહી હતી, નિગાહો તીરની ગરબ સારી રહી હતી અને બધા તમાશબીનો આ શેર બોલતા હતા.

તિરછી નજરોસે ન દેખો આશકે દીલગીર કે
કયસે તીર અંદાઝ હો સીધાતો કરવો તીર કે

કોઇ આશક મિઝાબ પોકારી ઉઠતો હતો

સુખ ર હો ચાહનેવાલા લખે દિલવારકા
ઉસકા મુંહ કાલા ખુરા ચીતે જો ઝુલ્ફેમારકા

જે વખતે પાર્ટમાં કનીઝાએ માયુસીથી આ શેર કહ્યા ત્યારે
કોઇ પણ એવો નહોતો કે જેના જીગર ઉપર ચોટ લાગી નહીં હોય !

દિલ લખત નહીં કે જો પલટ જાયે
રિશ્તતા નહીં આરઝુ કે કટ જાયે
ઉમ્મીદ કલમ નહીં કે ડુટે
ખવાહિશ ધબ્બા નહીં કે છુટે

આ ખેલ માત્ર એકજ દીવસ કરવાનો ધરાદો હતો પણ શોકી-
નોના આગ્રહથી લગભગ એક અઠવાડીઆ સુધી દરરોજ આજ ખેલ
કરવો પડ્યો.

ધમ્પીરીઅલ નાટકમાં આવ્યા બાદ મીસ હેરીસન અને કની-
ઝામાં દોસ્તીનો સંબંધ જોડાયો. અને તેથી કનીઝાનું દિલ પણ
મીસ હેરીસનથી મળા ગળા ગયું હતું. મીસ હેરીસન દરઅસલ
મીસ નહોતી, પણ તેનું લગ્ન થઇ ચુક્યું હતું અને ખુદાના ફઝ-
લથી પચીસ વરસની વયનો એક દીકરો હતો જે રેલવેમાં ગાર્ડની
જગા ઉપર નોકર હતો. પરંતુ મીસ હેરીસન પોતાના રંગરૂપના

પ્રતાપે પોતાને નાહતી મીસ જેવીજ સમજી રહી હતી. કનીઝા ડુરસદના વખતે મીસ હેરીસનના રૂમમાં જઈને બેસતી તો કોઈ દીવસે મીસ હેરીસન કનીઝાના રૂમમાં બેસતી. એક દીવસે વાત ઉપર વાત નીકળતાં મીસ હેરીસને પુછ્યું.

“કેમ કનીઝા ! તમે પણ પોતાના આશક બનાવ્યા કે !”

“નહી” કનીઝાએ જવાબ આપ્યો “હું હજી સુધી આ મઝાથી અજાણી છું.”

“અરે પણ મારો તો મારા આશકોથી નાકમાં દમ આવી ગયો છે” મીસ હેરીસન બોલી “જ્યારે પણ હું બહાર નીકળું છું તો મારા ઉપર ડુલોનો વરસાદ વરસવા માંડે છે. કોઈ ડુલનો હાર ફેંકે છે તો કોઈ ગુલાબની ગેંગ નાખે છે. કોઈ અંગુડી લઈને આવે છે તો કોઈ રડી રડીને ધશક જાહેર કરે છે. હવે તમેજ કહો કે હું બધાને તો કેવી રીતે પુગી શકું ? હું એકલી અને આશક હજારો ! એતો ભલા કેમ બને !”

“એમ કે ?” કનીઝા લગાર હસીને બોલી.

“અરે હું ક્યાં સુધી કહું” મીસ હેરીસન વધુનેવધુ ખીંકીને બોલી “અહીંના બધા લોકો તો બસ ગાંડાજ બની ગયા છે. જીઓ મારી વય આલીસ પીસતાળીસ વરસની છે પણ બધા પંદર સોળ વરસથી વધારે સમજતા નથી, અને હવે હું ખીજું લગ્ન પણ કરનાર નથી.”

“તો શું તમારું લગ્ન થઈ ચુક્યું છે ?”

“હા થઈ ચુક્યું છે, પણ મારો ધણી ધણ વરસો થયાં મરી

ગયો છે.” મીસ હેરીસન બોલી “મારું લગ્ન, લગ્ન નહોતું પણ તે અચપણની બેવકુશી હતી, હું જ્યારે તેનો વિચાર કરું છું ત્યારે ઘણુંજ હસવું આવે છે.

“હું તો તમને અત્યાર સુધી કુંવારીજ સમજતી હતી” કનીઝા લગાર હસીને બોલી.

“કનીઝા !” મીસ હેરીસને પુછ્યું “તમે બહાર ફરવાને કેમ જતાં નથી ?”

“કીતાબોના વાંચવાથી કુરસદજ મળતી નથી. ”

“ના, આજે તો જરૂર ચાલજો, બાજુ ધરમાં ગોંધાઇ રહેતાં ગભરામણ પણ છુટતી નથી ?”

“હીક છે ચાલીશ” કનીઝા બોલી “પણ મારા સંબંધમાં તમારા કાકા કેવા વિચાર ધરાવે છે તેતો કહો.”

“તેઓ તમારાથી ઘણાજ ખુશ છે અને જ્યારથી તમોએ ઉદું ખેલોની શરૂઆત કરી છે ત્યારથી તેમની ખુશાલીનો પાર નથી કેમકે તમારા આવવા પેહલાં બહુજ મુશકેલથી અર્ધું થીએટર ભરાતું હતું અને હવે તો પગ મુકવા જેટલી પણ જગ્યા રેહતી નથી.”

ઉપલી વાતચીત પછી વાયદો આપ્યા પ્રમાણે કનીઝા મીસ હેરીસન સાથે બહાર ફરવા માટે ગઇ. હજુ તેઓ આગતી નજીક સુધી પોંહચ્યાજ હતાં કે પાછળથી “એ જાનેવાક્ષી ચક્ષો, બામ્બુ બામ્બુ હટ જવ” નો સાદ સંભળાયો અને ફરી થોડીજ વારમાં એક બે ઘોડાની ઝુમ નીકળી પણ તે થોડીજ દુર જમને એકદમ થોભી ગઇ. ઝુમની બંને બામ્બુએ ચક્ષો પડેલી હતી. જ્યારે ગાડી

થોભી ત્યારે અંદરથી “અરે કનીઝા તમે અહીં ક્યાંથી !” નો સાદ સંભળાયો. જે સાંભળી કનીઝાએ તે સાદને તરતજ ઓળખી લીધો અને મનમાં કેહવા લાગી કે આ સાદ જરૂર અખતરનીસાનો છે પણ ગાડી સુધી જવાની હીંમત ન ચાલવાથી ત્યાંજ ઉભી રહી. એટલામાં ઘોડાવાળો દોડતો આવીને બોલ્યો.

“હુઝુર ખીટીયા સાહબ ખુલાવત હે”

“વો કોન હે ?” મીસ હેરીસને પૂછ્યું

“ડીપ્ટી શવકતહુસેન સાહબકી ખીટીયા” ઘોડાવાળાએ જવાબ આપ્યો.

આ સાંભળી કનીઝા તરતજ દોડતી દોડતી ગાડીની પાસે પહોંચી એટલે ગાડીનું બારણું ઉઘડી ગયું અને કનીઝા ગાડીની અંદર બેસી ગઈ. અંદર બેસતાંજ અખતરનીસા કનીઝાને ગળે વળગી પડીને બોલી.

“કનીઝા તમે અહીં ક્યાંથી !”

“અને તમે ?”

“મારા અખ્મા અહીં ડેપુટી કલેક્ટર છે અને અમે અહીં એક નાહના બંગલામાં રહીએ છીએ” અખતરનીસાએ કહ્યું “બહેન કનીઝા ! થોડા દીવસમાં મારી સાલગ્રેહનો એક જલશો થનાર છે તેમાં તમે જરૂર આવજો.”

“હું કેવી રીતે આવું !” કનીઝા બોલી “વગર બોલાવે તો ખુદાને ઘેર પણ નહીં જઈ.”

“હું હમણાં હાલ ઘેર જમને નોતરાનો કાર્ડ મોકલું છું” અખતરનીસા બોલી “અમ્માજનની આગળ મેં તમારી બહુજ તારીફ કરી છે તેથી તેઓ તમારાથી મળીને બહુજ ખુશી થશે.”

“પણ જાણ્યામાં તમને ખબર નથી કે હું થીએટરમાં નોકર છું અને હું એક નાટકની એક્ટર છું, એ સાંભળી તમારી અમ્મા મને કદીએ નહીં બોલાવે.”

“શું તમે નાટકમાં નોકર છો?” અખતરનીસા અજબ થતાં બોલી “બધા મરદોની આગળ નાચો છો?”

“હા” કનીઝાએ નિશ્વાસ નાંખતાં કહ્યું “તમે જણો છો કે મારે સગુંબહાલું તેમજ આગળ પાછળ કોઈ નથી અને તેથી ગુજરાન ચલાવવા માટે આ ધંધો કરવો પડ્યો છે.”

“કાંઈ પરવા નહીં” અખતરનીસા હીમ્મતથી બોલી “હું તો તમને તેજ બહાલી કનીઝા સમજું છું જે મીસ શીલનની મીથન સ્કુલમાં બહુતી હતી અને તેથીજ કાલે નોતરાનો કાર્ડ મોકલીશ માટે તમે જરૂર જરૂર આવજો.”

“હા, જરૂર આવાશ પણ તમારા અબ્બા બોલાવશે તો આવીશ અને આવીને એમજ સમજાશ કે આપણે ફરી એકવાર શીલનની સ્કુલમાં એમાં મળ્યાં છીએ.”

“પણ હું એક વાત કહું છું તે તમને માનવી પડશે.”

“જરૂર માનીશ.”

“અબ્બાજન અને અમ્માજન બંને જણા બહુજ જુની રહીના અને શરીરતના પાખંડ છે તેથી તેમની આગળ નાટક તથા નાચ

ગાણાની વાત ન કરજો. ”

“ શું તેઓ મને નાટકની સમજીને શરમાશે ? ”

“ ના ના, તેઓ તો નહીં શરમાય પણ મને બોલાવીને શીખા-
મણાના દરતર બોલી દેશે અને હું તેમની શીખામણોથી બહુજ
ગભરાઉ છું. ”

“ ઠીક છે ત્યારે હું એ વાતને વચમાં લાવીશજ નહીં. ”

આ વાતચીત બાદ કનીઝા ગાડીમાંથી ઉતરી અને અખતરની-
સાની ગાડી સપાટાબંધ ચાલી ગઈ. જ્યારે કનીઝા મીસ હેરીસનની
પાસે આવી ત્યારે મીસ હેરીસને મોહતું બગાડીને કહ્યું.

“ વાહ મારી સાથે ફરવા આવવું અને મારી વગર રજાએ
બીજીની સાથે કલાકો સુધી વાતો કરવી ! ”

“ માફ કરો, મીસ હેરીસન માફ કરો ” કનીઝા બોલી તેણી
મારી સ્કુલ ફેલો હતી અને મને પોતાની સાલગ્રેહનો જલશમાં બોલા-
વવા માટે કહેતી હતી. ”

“ ત્યારે જમ આવજો, આજકાલ કામ પણ લગાર ઓછું છે
તો કાકા ચાર પાંચ દીવસની રજા આપી દેશે. ”

તે દીવસે અખતરનીસાનો સાથે વાતો કરવામાં વખત વધારે
થઈ ગયેલો હોવાથી કનીઝા અને મીસ હેરીસન ફરવા વગર ચાલ્યાં
આવ્યાં. ત્રીજા દીવસે ડેપ્યુટી કલેક્ટર શવકતહુસેનનો પટાવાલો તેમની
વહુની તરફથી નોતરાંનો કાર્ડ લઈને આવ્યો જે કનીઝાએ મોહટા
આબારની લાગણી સાથે રાખતાં પોતાના મનમાં ખુશી થઈને કહેવા
લાગી “ દુન્યામાં જે ચાર માણસો પણ એવા છે કે જેઓ નાટકના

ધંધાને ધીક્કારતા નથી. ” સાંજના ચાર વાગે કનીઝા લુગડાં બદલી બાડાની ગાડીમાં ડીપ્યુટી સાહેબને ત્યાં ગઈ જ્યાં તેનો બહુ સારો આદર સત્કાર થયો. અખતરનીસાએ પોતાની સાહેલીને બંગલાના ખુણેખુણાથી વાકેફ કરીને કહ્યું.

“ કાલે અહીં બહુ ગમ્મત થશે, મારો સાલગ્રેહની ખુશીમાં એક આમ જલશે થનાર હોવાથી ઘણા લોકો આવશે, તેથી બંગલાની બહારમાં બહુજ વધારો થઈ જશે. વળી અહીંથી ચાર પાંચ માઇલ દુર સીકન્દરપુર ગામમાં એક બહુજ સારો બંગલો અને બગીચો છે. ”

“ તે કાનો છે ? ”

“ શમસુન્નીસા બોલેતો ” અખતરનીસા બોલી “ જો કે ગામ અને બંગલો તથા બગીચો તેમના ઘણીએ ખતાવેલો છે છતાં હાલ તો તેના માલીક તેઓ પોતે છે. તેઓ કાનપુરના રહીશ છે આજકાલ અમોઅહીં હોવાથી કાલે આપણે ત્યાં તેઓ પણ આવશે.

“ તેઓ સ્વભાવે કેવાં છે ? ”

“ બહુજ જુની ફેશનનાં પણ તેમના દીકરા બહુજ સારા અને સુધરેલા વિચારના છે. બધે ઠેકાણે તેમની બહુજ તારીફ થાય છે અને તેથીજ અમ્માજન તેમનું લગ્ન મારી સાથે કરવાનો ઇરાદો રાખે છે. ”

“ મને શી ખબર ! ” અખતરનીસાએ કહ્યું “ ઘણું કરી કાલે નબ્બાબ સાહેબ પણ આવશે, અગર તેઓ અહીં આવે તો તમે પણ જોજો. ”

ખીજ દીવસે સાલગ્રેહ હતી તેથી ઘણીજ સ્ત્રીઓ અને છોકરીઓ ભેગી મળી તથા બહાર શહેરના બહુતા શહેરીઓ પણ આવ્યા. આશ્ચર્ય ત્રણ વાગે શમસુત્રીસા બેગમ પોતાના સાહેબજાદાની સાથે પધાર્યા. કનીઝા તથા અખતરનીસાએ બેગમ સાહેબને અદબની સાથે સલામ કરી. બેગમ સાહેબે આશીર્વાદ આપી કનીઝાને પુછ્યું.

“ દીકરી ! તમે કાનાં પુત્રી ? ”

“ જુ હું ખવાજ બકાઉલ્લાખાનની દીકરી છું. ” કનીઝાએ નીચી નજરે જવાબ આપ્યો.

“ તેઓ તો બહુ મોહટા ખાનદાની રમસ હતા. આખા આઉધ પ્રાંતમાં તેમની નેકનામીની શોહરત હતી. “ શમસુત્રીસા બેગમ કનીઝાનાં લુગડાં જોઈને બોલ્યા “ભેટી તમોને લુગડાં પરહેવાની તરકીબ બહુજ સારી આવડે છે આજકાલની છોકરીઓ ઉંચા પેહરણ અને મોહટા મોહટા ઢીલા દાલા પાવજમા પેહરે છે એ જોઈ મને તો બહુજ ચીડ ચડે છે અને તેથી હું તેવી છોકરીઓને ધીક્કારની નજરથી જોઉં છું. તમારી પેટે સુડીફાર પાવજમો અને નીચો કુરતો મને બહુજ પસંદ છે અને તે સારો પણ લાગે છે. ”

“ જુહા, મને તો આવાંજ લુગડાં પસંદ છે. ”

“ અને તમારા દાગીના પણ મને બહુજ પસંદ પડ્યા છે, કેમકે છોકરીઓ ઘણા દાગીના પેહરે એ મને તદ્દન નાપસંદ છે. જુઓ, તમારા હાથમાં આ સોનાનાં કડાં અને કાનમાં એરીંગ કેવાં સરસ શોભે છે ! ”

“ એ આપની મહેરબાની છે. ”

“ અને દીકરી તમે અહીં ક્યાં ઉતર્યા છો ? ”

“ હું અહીં... કનીઝા લગાર અચકાઇને બોલી “ મારી એક ઓળખીતી સાહેલીને ત્યાં ઉતરી છું. ”

“ હમણા બેચાર દીવસ રહેશોને ? ”

“ હા ધરાદો તો છે. ”

“ તો ૧૨ી એકાદ દીવસ મારે ત્યાં પાણુ ચાલો. હું અખતર-નીસાની મા પાસેથી રજા લઇ તમને મારે ત્યાં લઇ જઈશ. ”

શમશુન્નીસા બેગમ અહીં સુધી બોલ્યાં હતાં કે અખતરનીસાએ કનીઝાને ટહું.

“ કનીઝા બહેન ? ચાલો બગીચામાં ૧૨ીએ. ”

“ મને છોકરીઓ બાગમાં ફરવા જાય એ સાફ લાગતું નથી. ” શમશુન્નીસા બેગમ ચીડાઇને બોલ્યાં. “ કનીઝા તમે તો બહુ ૧૨તાં નથી ? ”

“ જી હું બહુ ફરતી નથી. ”

“ થોડું ફરવું પણ ખરાબ છે. ”

“ તો હવેથી નહી ફરું, ”

કનીઝા આટલું કહી અખતરનીસાની સાથે બાગમાં ગઇ જ્યાં અખતરનીસાએ નવાબ મેહમુદસનને ફરતા જોઇને કહ્યું.

“ કનીઝા ! જુઓ નવાબ સાહેબ ઉભા છે ! ”

“ ક્યાં છે ? ”

“ પેલા રહ્યા ! ”

“ તો હું જઈને બરોબર જોઈ આવું. ”

“ હા. ”

કનીઝા મેહમુદહસને જોવા આગળ વધીજ હતી કે નવાબ મેહમુદહસને તેણીને જોઈ લીધી. એક ખીજની નજરો એક થતાંજ બંનેના ચેહરાઓ અગ્નયબીથી પ્રકાશી ઉઠ્યા, છેવટે મેહમુદહસને પુછ્યું.

“ તમે અહીં ક્યાંથી ? ”

“ હું પણ અહીંજ છું. ”

“ ચાલો ખુદાના આભાર કે મેં સંભળેલી ખબર જુડી ની-
કળી. ” મેહમુદહસન કનીઝાની પાસે આવીને બોલ્યા “ તમોએ
સ્કુલ મુકી તે બાદ હું તમારી શોધમાં ક્યાં ક્યાં જઈ આવ્યો પણ
ક્યાંએ પત્તો લાગ્યો નહીં. એક જણાએ તમારી ખબર આપતાં
જણાવ્યું કે તમે નાટકમાં નોકર થઈ ગયાં છો. પણ આવી બેહુદી
વાત માનવામાં ન આવી તેથીજ મેં થીએટર કંપનીઓમાં તપાસ
કરી નહીં. એક વખતે તમારા માસા મલ્યા હતા જેઓએ પણ
તમારો કાંઈ પત્તો આપ્યો નહીં. ”

“ તો આપને બહુ તરફી પડી ! ”

“ નહીં કાંઈ નહીં, કહો તમોએ મારાં અંમાજનને જોયાં ? ”

“ જીહા, હું તેમનાથી પણ મળી. ”

કનીઝા ! જે દીવસે તમારી સહથી પહેલી મુલાકાત થઈ હતી તે દીવસથી આજસુધી તમારો મનહર ચહેરો મારી નજર આગળથી ખસ્યો નથી...

“ મને પુરેપુરું યકીન છે કે તેઓ તમારાથી મળીને બહુજ ખુશી થશે કેમકે તમારા જેવો લીબાસ તેમને બહુ પસંદ છે. ”

“ પણ મારામાં ખોડખામાંઓ એટલી બધી છે કે તેઓ કોઈ કાળે પસંદ કરશે નહીં. ”

“ ખુદના વાતે આમ ન બોલો અને મારી અમ્માને પણ એવાં ન સમજો. તેઓ તમારા પ્રત્યે જરૂર મોહાવ્યત રાખશે. ”

“ શાયદ રાખે. ”

“ કનીઝા તમને યાદ છે ? આજે કેટલા વરસો પછી મુલાકાત થઈ !

હમેં યાદ હે સમ ઝરા ઝરા તુમે યાદ હો કે ન યાદ હો. ”

“ મને યાદ છે અને સારી પેઠે યાદ છે. આપ સાહેબે સ્કૂલમાં મારા ઉપર કેટલી બધી મહેરબાનીઓ કરી છે તે બધી હકીકત સ્કૂલ મુકતી વખતે મીસ ફીલને કહી હતી, તો શું તે ભુલી જવાય તેમ છે ? આ સોનાતાં કહાં પણ આપનાંજ ધનાયત કરેલાં છે. ”

“ તમે મને નાહક શરમીંદો ન કરો. કનીઝા ! જે દીવસે તમારી સૌથી પહેલી મુલાકાત થઈ હતી તે દીવસથી આજ સુધી તમારો મનોહર એહરો મારી નજરો આગળથી ખસ્યો નથી અને દીલમાં હમેશાં તમારીજ યાદ રહે છે. ”

“ શાયદ ! ”

એટલામાં અખતરનીસાએ પોકારીને કહ્યું.

“ કનીઝા ! શું આખો દીવસ ત્યાંજ રહેવું છે ? ”

“ નહીં આ આવી ” આટલું કહી કનીઝા અખતરનીસાની પાસે ગઇ એટલે તેણીએ પુછ્યું.

“ તમે નવાજ સાહેબને ઓળખો છો ?

“ હા, મેં તેમને કાનપુરમાં જોયા હતા. ”

“ બહુ મોહટા જાગીરદાર અને હજારો રૂપીઆની વરસાસન મેળવનારા નવાજ છે. અમ્માજન તો બસ એજ ચાહે છે કે ગમે તેમ કરીને પણ મારું લગ્ન એમનાથી થઇ જાય તો સારું. ”

કનીઝાએ આ વાતનો જવાબ ન આપ્યો પણ મેહમુદ હસનનું હજી લગ્ન થયું નથી તે સાંભળી બહુજ ખુશી થઇ. જો કે તેણી સમજતી હતી કે જ્યારે મેહમુદહસનને તેણીના નાટકમાં રહેવાની ખબર પડશે ત્યારે તે કનીઝાનો ખીછો છોડી દેશે તો પણ મેહમુદહસનનાં લગ્ન થયાં નથી એ સાંભળી તેણીને કુદરતી રીતે ખુશાલી ઉપજી. અખતરનીસાની સાલગ્રેહનો દીવસ ખુશીખુશાલીમાં પસાર થઇ ગયો અને મેહમાનો રખસત થવા લાગ્યા. શમસુન્નીસા બેગમ વિદાય થતી વખતે કનીઝાને કેહવા લાગ્યાં.

“ બેટી ! મેં અખતરનીસાની અમ્માથી તમારા માટે રગ લીધી છે તેથી કાલે તમે મારે ત્યાં આવજો, હું ગાડી મોકલીશ. ”

“ મને આવવામાં કાંઇ પણ હરકત નથી, ઘણીજ ખુશીની સાથે આવીશ. ”

શમસુન્નીસા બેગમે પોતાના ઘેર પોહચતાંજ ગાડીવાળાને ફરકમ આપ્યો કે કાલે સાંજે ચાર વાગે ડીપ્ટીસાહેબને ત્યાં બે ઘોડાની ખુમ લઇને જજો અને તેમાં ખવાજ સાહેબની દીકરીને

એસાડી આપણે ત્યાં લાવજે. ખીજ દીવસે ગાડીવાળાએ બેગમ સાહેબના હુકમનો અમલ કર્યો અને આપણી કનીઝા, બેગમ સાહેબની મેહમાન બનીને આવી. શમસુન્નીસા બેગમે પ્રથમથી જ કનીઝાને પસંદ કરી હતી કેમકે તેની સાદગી, ભોળપણ અને અદ્ય આદ્ય તથા લીલાસે બેગમ સાહેબનું દિલ જીતી લીધું હતું. બેગમસાહેબે પોતાની આખી જીંદગીમાં કનીઝાની પેઠે કોઈ પણ છોકરીને પસંદ કરી નહોતી અને તેથી અગર કોઈ પણ છોકરી તેમની વહુ થવાને લાયક હોય તો તે માત્ર એક કનીઝા હતી, એમ તેઓએ મનમાં પાકો ઠરાવ કરીને હસતાં, હસતાં મેહમુદ હસનને કહ્યું. “મેહમુદ મેં તારા માટે એક વહુ શોધી છે” મેહમુદ હસને આ સાંભળી કાંઈ જવાબ ન આપતાં ગરબન ઝુકાવી ત્યાંથી ચાલતી પકડી.

સાંજની વખતે કનીઝાને બેગમસાહેબે બાગમાં જઈને હોઝની સુંદર માછલીઓ જોવાની ફરમાશ કરી જે ઉપરથી કનીઝેશતમા બાગમાં ગઈ. આ વાતની ખબર મેહમુદ હસનને પડી જવાથી તેઓ પણ બહારના ઝાંપેથી બાગમાં પહોંચ્યા અને લગભગ હોઝની પાસેજ કનીઝાની સામા જઈને ઉભા રહ્યા. કનીઝા અચાનક રીતે મેહમુદ હસનને આવેલા જોઈ લગાર પાછળ હડી પણ ફરી જીવ સખત કરીને બોલી. ”

“નવાજ સાહેબ ! આપનું આ મકાન કાનપુરવાળા મકાનથી બહુજ સાફ છે.”

“તમેને મારી એક ચીજનો પસંદ પડી એ જોઈ હું ધણી ખુશી થયો.”

“ આ હોઝમાં બેગમસાહેબે બહુજ સુંદર માછલીઓ ભેગી કરી છે ” કનીઝા હોઝની પાળ ઉપર બેસીને બોલી “ આહા ! જુઓ તો ખરા કેવી સરસ શોભે છે ! ”

આટલું કહી કનીઝા એક મોહટી માછલીને પકડવા ગઈ પણ સમતોલપણું ખોઈ દેવાથી હોઝમાં પડી ગઈ. તે હોઝ પાંચ વાર ઉડે, પાંચવાર પોહળે હોવાથી કનીઝા પાણીમાં પડી ગોથાં ખાવા લાગી. આ જોઈ તરતજ મેહમુદ્દસન કનીઝાને બચાવવા અર્થે હોઝમાં કૂદી પડ્યા. કનીઝા આ જોઈને પોકારી.

‘ હું તો હુણું છું પણ તમે શા માટે જોખમમાં પડો છો ! ’

“ જ્યારે તમે નહીં હોવ તો શરી હું જીવીને શું કરીશ ! ” મેહમુદ્દસને કનીઝાને પકડતાં કહ્યું. “ ગમરાતાં નહીં હું અખત્રડી બહાર કાઢું છું. ”

મેહમુદ્દસન તરવાના કામમાં હુશીયાર હોવાથી થોડીજ કોશીશમાં કનીઝાને બહાર કાઢી લાવ્યા અને હોઝના ચણતરા ઉપર સુવાડી. મહેલમાં ખબર પડતાંજ તાબડોતોબ દવાદાર શરૂ કરી દીધી જેથી જે પાણી કનીઝા પી ગઈ હતી તે ઉત્તરીઓ કરવાથી બહાર નીકળી ગયું. તેણી હોઝમાં આવી તે બાદ તેને મહેલમાં લાવીને પલંગપર સુવાડી. ચાર પાંચ કલાક બાદ લગાર હુશીયાર થઈ તો બેગમસાહેબે કહ્યું.

“ બેટી ! તમે આજે આરામજ કરજો કેમકે જાગવાથી તબીયત બગડી જશે. ” બેગ સાહેબે અખ્ખાસીખાનમ દાસીને હુકમ કર્યો “ અખ્ખાસીખાનમ ! તમે આજે અહીંજ રહેજો અને બરાબર ખબર રાખજો, રાતમાં એક બે વખત હું પણ જોવાને આવીશ. ”

ફરી બેગમસાહેબે કરીમન દાસીને કહ્યું “ કરીમન ! દારોગાને જઈને કહે કે આજે મારાં બંને લાલ બચી ગયાં તેથી અબધડી દસ રૂપીઆના પૈસા મંગાવી મોહતાબેને વેંદ્યી આપો. ”

મેહમુદસન થોડી થોડી વારમાં કનીઝાની ખજર લેવાને આવતા હતા અને તેઓએ તે રાત ઘણીજ બેકારીમાં ગુળરી. ખુદાના ફઝલથી સવારમાં કનીઝા ખીલકુલ તંદુરસ્ત થઇ ગઇ એટલે નવાબ સાહેબે આવી તબીયત પુછતાં કનીઝાએ કહ્યું.

“ નવાબ સાહેબ, આપે મારો જીવ બચાવ્યો છે તેનો આભાર માનવા માટે મને શબ્દો જડતા નથી. ”

મેં કાંઇપણ, કયું નથી માત્ર મારી રરજ બજવી છે. તેથી આભાર માનવા માટે તકલીફ લેવાની જરૂર નથી ”

“ નહીં હું જ્યાં સુધી જીવીશ ત્યાં સુધી આપનો આભાર તો નહીંજ ભુલું. ”

“ જો એમજ હોય તો હું તેના બદલામાં કાંઇક ઇનામ માગવા ચાહું છું. ”

“ ઇનામ આપવા જેટલી તો મારી તાકાત નથી તો પણ ફરમાવો. ”

“ બસ હું ઇનામમાં એટલુંજ માગું છું કે તમે મારા જન-માલનાં માલેક બની મને પોતાને પોતાની ગુલામીમાં કબુલ કરો. ” નવાબ સાહેબ હાથ જોડીને જોડ્યા “ પ્યારી કનીઝા ! તમારી જુદાઇમાં મારી બહુજ ખરાબ હાલત થઇ રહી છે. દીવાના અને ગાંડા કરતાં પણ વધુ નકામે થઇ ગયો છું. ”

જુસ્કા ચારા નહીં દુન્યામેં વો લાચાર હું મેં
 જુસ્કા સેહતસે હો પરહેઝ વો ખીમાર હું મેં
 જુસ્કી ઉમ્મીદ ન નિકલે વો તલખગાર હું મેં
 પાસ કોડી ન હો જુસ્કે વો ખરીદાર હું મેં

તેથી હવે તો માત્ર તમારી દયા ઉપર મારી બધી આશા-
 ઓનો આધાર રહેલો છે.

“ ખુદા શહીદ કીસીકી ઓર ઉલફત હોતો કાશર હો
 તુમીંપર જન દેતા હું તુમીંપર હમ નિકલતાહે ”

“ નવાખ સાહેબ ! ” કનીએ શરમાઇને બોલી “ તમારે
 મારી સાથે આવી વાતો ન કરવી જોઇએ ! ”

“ મારી કનીએ !

હમ કહે દેતે હેં ઓ ખાતિર શિકન
 દિલ કીસીકા તોડના અચ્છા નહીં.

ખુદાના વાસ્તે મારી હાલત ઉપર દયા કરો અને પોતાના
 સાચા આશકને ન સતાવો.

હમસે યું તિરછી નઝર ઓ ખુતે પુરશન કબતક
 ઓર ફિર ઉસપે યે શર અયે મેરે દુશ્મન કબતક
 રહેમ અય ઝોકે હમ આગોશીએ ખુરશીદ લકા
 આતશે શોકે તમન્નામેં જલે તન કબતક
 ચક્ષમસે પુછ તુ અય દિલ તુઝે મનઝુર હે કયા
 અશક શુલગુંસે રહે તર મેરા દામન કબતક ”

“ નવાજ સાહેબ હું આજે આપની મેહમાન બનીને આવી છું તેથી મેહમાનથી આવી વાતો ન કરવી જોઈએ. ”

ઠાણી કનીઝા !

બડા હમ પાસે ખાતિર ઓ સિતમ ઇજા કરતે હેં
 મે નાલે વરના બઢકર તુઝસેખી બેઢાઢ કરતે હેં
 ખ્યાલે રશક કુછ હે ઓર કુછ હે ખોડે રસવાઇ
 ઇસી ખાતિર તુમેં હમ અપને દિલમેં યાદ કરતે હેં
 તહમ્મુલપર હમારી તાઅન હે ઓર તોહમતે ખામી
 કહીં ખી પુખ્ત મગઝાને જુતું ફરીયાદ કરતે હેં
 વો માનેં યા ન માનેં ઝખ્તકી તાકાત નહીં હમમે
 ખયાને મુદ્દુઆ હમ હરચે બાદા બાદ કરતે હેં

કનીઝા ! જો તમોએ મારાથી લગારપણુ નારાઝી જાહેર કરી
 તો હું અજબડી આ હોઝમાં પડીને જીવ આપી દઇશ.

ફેંક દેંગે અબી હમ ચીરકે પહેલુ અપના
 તુમપે કાપુ નહીં દિલપરતો હે કાપુ અપના

“ અરે નવાજ..... ”

“ શું તમે નથી સમજતાં કે હું તમને માત્ર કનીઝાના ના-
 મથી બોલાવું છું ? ” નવાજ મેહમુદ હસને કનીઝાને વધુ બોલતાં
 અટકાવીને કહ્યું. “ અને તમને નવાજ સિવાય બીજો શબ્દ જ-
 ડતો નથી ! ”

“ ઠીક ત્યારે હું આપને આજથી મેહમુદનાં નામથી બોલા-
 વીશ ” કનીઝા નરમ બનીને બોલી “ ઠાણા મેહમુદ ! હું તમારા

અમારો તમે ઢબાઈ ચુકી છું તેથી ઘણીજ ખુશીની સાથે તમારી ઢાસી બનવા તૈયાર છું પણ તમારી અમ્મા આ વાતથી રળમંદ નહીં થાય !”

“ કોણ જાણે તમે તેમના ઉપર જાદુ કરી દીધું છે કે શું ? બસ ! તેતો તમારા ઉપર શીઠા શીઠા યજ્ઞ રહ્યાં છે અને મને પોતાને પણ કહ્યું કે મેં તારા માટે વહુ શોધી છે, તો પ્રી તેઓ રળમંદ શા માટે નહીં થાય ! ”

“ પણ જ્યારે તેઓ જાણશે કે હું એક નાટકની એક્ટ્રેસ છું તો કાંઈ કાળે પણ મને વહુ તરીકે પસંદ કરશે નહીં.”

“ તો શું આ વાત સાચી છે કે તમે નાટકમાં નોકર રહ્યા છે ? ”

મેહમુદસન ગભરાઈને બોલી ઉઠ્યા “ અરે કનીઝા તમે તો ગજબજા કર્યો. શું ડીપ્ટી શવકતહુસેન આ વાતને જાણે છે ? ”

“ બેશક જાણે છે ” કનીઝા બોલી “ હું શા માટે સંતાડું.”

“ વાર કાંઈ પરવા નહીં, માત્ર તમે એટલું ઠીક દો કે હું તમારી સાથે લગ્ન કરીશ અને લગ્નની પછી નાટકની નોકરી મુકી દઈશ. ”

“ હા જો તમારી અમ્મા આ વાત ઉપર રાજી થઈને આપણું લગ્ન કરી આપતાં હોય તો હું થીએટરની નોકરી મુકી દઈશ. ”

“ ઠીક, ત્યારે તમે કોઈથી કહેતાં નહીં, હું પોતે પોતાની મેળે આ વાતનો નીકાલ કરી લઈશ. ”

“ પરંતુ તમારી અમ્મા કદીએ રાજી નહીં થાય. ” કનીઝાએ

કહ્યું “ મને તો તમારી ખુશી મંજુર છે પરંતુ આ વાત તો ન બનવા બેગ છે. ”

“ કનીઝા! તમે મારી સામું જુઓ અને કહો કે બધી વાતોનો બંદોબસ્ત થઈ જાય તો તમે મારી સાથે લગ્ન કરશો ? ”

“ હા કરીશ, પણ એક શરત ” કનીઝાએ કહ્યું “ જ્યાં સુધી બેગમ સાહેબ રાજી ન થાય અથવા જ્યાં સુધી તમે પૈસાદાર ન થાવ ત્યાં સુધી હું થીએટરમાં નોકરી કરીશ અને તે બાદ લગ્ન કરી લઈશ. ”

“ બેગમ સાહેબ રાજી નહીં થાય તો હું તમારા માટે તેમને તજ દઈશ અને માત્ર તમારી ખાતર પૈસા કમાવાને મંજુરી કરીશ, મહેનત કરીશ. ” મેહમુદસન છાતી પર હાથ મુકીને બોલ્યા “ કહો હવે તો તમે રાજી છો અને કબુલત આપો છો ? ”

આ વાક્ય પુરું થતાંજ બેગમ સાહેબ આવ્યા અને કનીઝાને પુછ્યું.

“ દીકરી હવે તબીયત કેવી છે ? ”

“ ખુદના રક્તલથી, આપની દોઆથી હવે તબીત તંદુરસ્ત છે. ” કનીઝાએ જવાબ આપ્યો. “ હવે મારો જવાનો વખત આવી પહોંચ્યો છે માટે ગાડીવાળાને હુકમ આપો તો મહેરમાની. ”

“ આજેજ ચાલ્યાં જશો ? ”

“ જી હા ! આજ સુધીની રજા લઈને આવી હતી. ”

“ પણ ફરી બીજે ત્રીજે મળવા આવતાં રહે ને. હું તમારા

પીતાની હકીકતથી સારી પેઠે વાકેફ છું અને તેથીજ હું જાણું છું કે તમે મોહટા ખાનદાની છો. ”

બેગમ સાહેબે ગાડીનો હુકમ આપ્યો. એટલે થોડી વારમાં ગાડી તૈયાર થઇને આવી અને કનીઝા તેમાં સવાર થઇ ડીપટી શવકતહુસેનને ત્યાં આવી પહોંચી. કનીઝાને જોઇ અખતરૂનીસાએ કહ્યું.

“ ડોસી તમારા ઉપર બહુજ રીઝયાં છે ? ”

“ હા મને પોતાને પણ અજ્ઞયખી થાય છે. ”

“ તેમને તમારા જેવા બંદુકના ગીલાફની પેઠેના પાખમાં તથા સાદાઇ બહુજ પસંદ છે તેથી રીઝેઝાં લાગે છે. ”

“ હા એમજ હશે. ”

કનીઝાને પાછા આવે હજી અર્ધી કલાક પશુ નહીં વીત્યો હોય કે એટલામાં ગાડીની ગરબડ :સંબળાઇ અને શમસુ-નીસા બેગમ પધારે છે એવી ખબર મળી એટલે તરતજ કનીઝા પોતાને આપેલા ઉતારાવાળી રમમાં ચાલી ગઇ. બેગમ સાહેબ ગાડી-માંથી ઉતરતાંજ ડીપટી સાહેબની વહુ કમરૂખીસાની :રમમાં ગયાં અને ત્યાં અર્ધી કલાક સુધી એકાંતમાં વાતો ગઇ. આ જોઇ કનીઝા બહુજ અજબ થઇ હતી. ઘડીમાં તે વિચાર કરતી કે જાણમાં લગનની મંજુરી મેળવવા આવ્યાં હશે અને ઘડીમાં પોતે નાટકમાં નોકર છે એની ખબર પડવાથી શીકાયત કરવા આવ્યાં હશે ! એવા વિચારોમાં ગુંથાઇ હતીજ કે બેગમ સાહેબના પાછા જવાની ગરબડ સંબળાઇ. એટલે કનીઝા પોતાના રમમાંથી બહાર નીકળી. કનીઝા રમમાંથી બહાર નીકળીજ હતી કે અખતરૂનીસાની અમ્મા કમરૂ-નીસા સામી મળી અને કનીઝાને જોતાંજ પોલી.

“ બીકનીઝે ફાતમા ? અહીં આવો. મારે તમને કાંઈ કહેવું છે ? ”

“ હાજર થઈ ” આટલું બોલી કનીઝા કમરનીસાની પાછળ દિવાનખાનામાં જઈને તેણીની પાસે ખુરશી ઉપર બેસી ગઈ. અખ-તરનીસા પણ સાથેજ હતી. કમરનીસાએ પોતાની બેઠક લેતાં કહ્યું.

“ અત્યારે બેગમ સાહેબ પધાર્યા હતાં અને તમારા લીધે મારી સાથે લડાઈ કરીને ગયાં હવે કાશુ જાણે આ લડાઈની સુત્રેહ પણ થાય છે કે નહીં ! ”

“ આપની સાથે આ સખખથી લડાઈ થઈ હશે તે હું સમજી ગઈ. કનીઝા બોલી “ પણ મને તેની પરવા નથી, તેમના દીકરાએ પોતાના લગ્નનો મને પેગામ આપ્યો જે મેં ખુશીની સાથે કબુલ કર્યો તેમાં મારો શો વાંક ! હવે બેગમ સાહેબ બહેને રાજી થાય કે નારાજ. ”

“ તમારી સાથે લગ્ન કરવાનો પેગામ ! ! ” કમરનીસા અજબખીથી બોલી “ જુઠું, તઢત જુઠું, હું કદીએ માની શકતી નથી, વળી બેગમ સાહેબ આ સખખમાં મારી સાથે લડ્યાં નથી પણ તેઓ તો તમારા પવિત્ર ધંધા માટે લડ્યાં છે. ”

“ મારાથી એવી કંઈ ખતા થઈ છે કે તમે મને જુઠી કહો છો ? ” કનીઝા બોલી “ આપે માફ અપમાન કરવું ન જોઈએ. ”

“ તમારું જુઠું આ ઉપરથીજ જાહેર થાય છે કે તમે ફરેજ કરીને મારે ઘેર મેહમાન ખન્યાં છો. ખુદાનો ગઝબ કે મારા ઘરમાં નાચનારીઓ મહેમાન બને. ”

“ મેં ફરેજ કર્યો નથી. આપની સાહેબઝાદી મારી હકીકતથી જાણીતી છે તેમણે આપની સામે જુઠું કહ્યું હશે. ”

“ બસ બસ, જરા જીભને કાપુમાં રાખો, મારી દીકરી જુઠ અને ફરેબથી તદ્દન નાવાકેદ છે. તમારા જેવી નાટકની નાયનારી-ઓનો તો જુઠ અને ફરેબનો ધંધો છે પણ મારી દીકરી આવી કમીની આદતોના નામથી પણ વાકેદ નથી. ”

“હું તે વખતે સમજી નહોતી; નહીં તો અમ્માબાળનને જરૂર કહી દેત ” અખતર-નીસા બગલા ભગતની પેડે બોલી.

“ તદ્દન જુઠ ” કનીઝા ગુસ્સાથી બોલી “ મેં તમને સાફ કહ્યું હતું કે તમે તમારી માને પુછીને મને બોલાવજો અને તમે વાપદો પણ કર્યો હતો. ”

“ ફરી તેજ મારી દીકરી ઉપર આરોપ ! આખર પણ નાયનારીજ છો ને ? ”

“ આપને કોઇ હક નથી કે મને આવી રીતે મલામત કરો ” કનીઝાએ કહ્યું “ હું પોતે પણ શરીફઝાદી છું કાંઈ ધંધો કરવાથી આખર હલકી થતી નથી. તમને લાંચન લાગતું હોય તો હું અજ ધડી જાઉં ”

કનીઝા તરતજ બાડાની ગાડીમાં સવાર થઈ થીએટરમાં આવી. જ્યાં મીસ હેરીસને ધણાજ હેતથી કનીઝાને માન આપ્યું. અને થોડીવાર પછી બોલી.

“ કનીઝા ! તમારા ગયા પછી મારી પાછળ આશંકાનાં ટોળે ટોળાં ટુટી પડ્યાં છે અને તેથી હું બહાર પણ નીકળી શકતી નથી. જુઓ એક જણાએ કુલોની છડી, બીજાએ હાર ત્રીજાએ અંગુઠી..... ”

“ બસ તમને તો દર વખતે આજ વાતની ધુન રહે છે. ”

“ હુ શું કરું ! ” મીસ હેરીસન બોલી “ તેઓ મારો પીછો મુકતાજ નથી, ને મારી વયની જીને આટલા બધા આશંકો ન જોઈએ પણ જ્યારે આટલા બધા ઉગી નીકળ્યા છે તો ના પણ કહેવાતી નથી. ”

કનીઝાએ આ વાતનો કાંઈ જવાબ ન આપ્યો તેથી ફરી મીસ હેરીસને પુછ્યું “ કનીઝા ! તમે કાંઈ સીકે હોવ એમ જણાય છે. ”

“ નહીં, હુંતો તાંદુરસ્ત છું માત્ર કાંઈ રાત્રે ઉઝગરો થવાથી એમ જણાતું હશે. ”

થોડીવારમાં શુબરાતન એક વીઝીટીંગ કાર્ડ લઈને આવી જેમાં “ નવાજ મેહમુદ હસનખાન ” લખેલું હતું. કનીઝાએ આ કાર્ડ જોઈ શુબરાતનને અંદર બોલાવવા માટે કહ્યું એટલે શુબરાતન બહાર જઈને નવાજ સાહેબને અંદર બોલાવીલાવી. કનીઝાએ તેમને પોતાની રમમાં ખુરસી ઉપર બેસાડીને કહ્યું.

“ આપની સંવળી હકીકતથી હું જાણીતી થઈ ચુકી છું. કમરનીસાની સાથે તમારી અમમાન એકાંતના અર્ધા કલાક સુધી વાતો કરતાં રહ્યાં અને તે ઉપરથી કમરનીસાએ માફ મારે અપમાન કહ્યું અને તેથી મને તરતજ ત્યાંથી આવવું પડ્યું. ”

“ હું સમજું છું કે તમે બીજાના કચુરતા બદલે મને સજા નહીં કરો ” મેહમુદહસન બોલ્યા “ હું મારી અમમાનો જુમ્હેદાર નથી પરંતુ હું પોતે મારી જાતથી તમારી તાબેદારી કરવા તૈયાર છું અને જેવો પહેલાં તમારો આશંકાકાર હતો તેવોજ હાલ પણ

હું. બેશ્વક, તેઓ તમારી હકીકત સાંભળી બહુજ નારાજ થયાં પણ હું તેવી ચુડેસોની લગારે પરવા કરતો નથી.”

“ મહેરબાની કરી મારી આગળ આવા શબ્દો ન બોલો ” કનીઝાએ કહ્યું “ હું થીએટરમાં નોકર રહેવાથી શરીરની આદત લુલી ગઈ છું એમ સમજતા નહીં. જુઓ મેહમુદ, તમે તમારી અમ્માથી લડાઈ ન કરો કેમકે તમે તેમના તાબામાં છો. ”

“ નહીં, હું તમોને કોઈ કાળે પણ છોડવા ચાહતો નથી અગર તમે મને અહીંથી કાઢી મુકશો અને આ તરફ જોવા પણ નહીં દો તોએ હું તો જ્યાં સુધી જીવતો રહીશ ત્યાં સુધી તમારા ઇસ્કમાં જીંદગીના દીવસો ગુજારી દઈશ, અને આખી જીંદગી એજ ઉમેદથી કુંવારો રહીશ કે શાયદ તમારું મન પીગળે અને તમે મને કપ્પુલ કરી દ્યો, હું તમોને મારા ખરા જીગરથી ચાહું છું તેથી તમારા ઇસવાય બીજીને મારી બેગમ નહીં બનાવું.

મરા અય માહ ખાતુ ઉલફતે હસ્ત

તુ બામન મેહેરદારી યા ન દારી. ”

“ બહાલા મેહમુદ ! ” કનીઝા બોલી “ તમારે મારા માટે પોતાના અઝીઝોથી લડવું ન જોઈએ, જુઓ તમે પરેશાન તથા રંજીદા છો એ સાંભળીને મને કેટલો બધો સદમો થશે ! ”

“ અગર તમે મારા ઉપર મહેરબાન છો તો હું કોઈ પણ દીવસે રંજીદા અને પરેશાન નહીં થાઉં.

અદાસે દેખલો જતા રહે ગિલા દિલકા

બસ એક નિગાહપે ડેરાહે ફેસલા દિલકા

કનીઝા ! તમે મને કાલે કહ્યું હતું કે હું પેસાદાર થઈ જાઉં તો તમે થીએટર મુકી દેશો અને મારાથી લગ્ન કરી લેશો એ વાત ઉપર શું તમે મનઘુત છો ?

ઇનસાનકા જે કંઈપર શિઆર આતાહે
ખાતિર પે હરેક કે ગુબાર આતા હે
દિર વાઅદએ યાર કુછ અજબહે નસીમ
ગર ઝુટ બી હો તો એતેબાર આતા હે. ”

“ તો શું તમે ખરેખર મારા માટે તમારી અંમાને મુકી દેશો ? ” કનીઝાએ પુછ્યું.

“ હા ” મોહમુદ્દસને કહ્યું.

“ દિલ આતશે ગમસે બે જલાએ ન રહું
સીને કો કબાબ બે ખનાએ ન રહું
વો લઝઝતે હશ્ક મેને ચખખી હે નસીમ
સો દિલ હો તો યાર બેલગાએ ન રહું

કનીઝા શું તમે મને જુઠો જાણો છો ? મારી વાતનું પકીન થતું નથી ?

મેરે દિલકે ધડકને કા ઉન્હેં કયોંકર યદી આયે
ઠેહેર જતાહે દિલ જબ હાય વો સીનેપે ધરતેહેં

મારી વશાદારીની ખાત્રી થઈ જશે અને તે વખતે તમે મારી જરૂર કદર કરશો.

ઇસ બંદેકી ચાહ દેખીયેગા

ઝોર ધરકા નિખાહ દેખીએગા
કયસી મેં નિખાહતા હુ તુમસે
ઇનશા અલ્લાહ દેખીએગા. ”

“ હા જો તમારી પેહલાના જેવીજ મોહબ્બત કાયમ હોય તો મારે ના નથી, હું રાજી છું અને મારો ખુદા પણ રાજી છે ” કનીઝા બોલી.

“ બસ, હવે દુન્યામાં મને કોઇ દિલગીર બનાવી શકતો નથી ” મેહમુદહસન ખુશીના આવેશમાં બોલ્યા “ માત્ર તમે એટલોજ પાકો વાયદો કરો કે જ્યારે લગ્ન કરવાના કાબેલ મારી સ્થિતી થઇ જાય તો તમે લગ્ન કરી દેશો ? ”

“ હા, હું ખુશીથી ઇકરાર અને પાકો વાયદો કરું છું. ”

“ આહ ! ” મેહમુદ હસને ખુશીના આસુઓ પાડતાં કહ્યું “ કનીઝા ! બહાલી કનીઝા ! મારી પાસે તમારો ઉપકાર માનવા શબ્દો નથી પણ હું તેના બદલામાં આખી જીંદગી સુધી તમારો તાબેદાર આશક રહીશ. ”

“ બહાલા મેહમુદ ! ” કનીઝા બોલી “ મને મારા ધંધામાં પ્રખ્યાત થઇ જવા દો. અને પછી જુઓ, જે લોકો હાલ મારાથી દુર નાસે છે તે મારા પગમાં આવીને નમશે. માટે પ્યારા મેહમુદ, તમે સજર કરો. હું એક વખત પુરેપુરી નામના પેદા કરી આ ધંધાને સદાના માટે તજી દઇ તમારી તાબેદાર દાસી બની જઇશ. ”

“ બસ, કનીઝા બસ, હું તારો ગુલામ છું, તાબેદાર છું. ”

તે બાદ કનીઝાએ મેહમુદ હસનની પાસે નાટકમાં ખેલ જોવા આવવાનો વાયદો લીધો, અને પ્રેમ ભરી નજરથી શેકહેન્ડ કરી વિદાય કર્યા. મેહમુદ હસનના જતા મીસ હેરીસને ઓરડામાં પગ સુકતાં જ કહ્યું.

“હા ! હવે હું સમજી, સારો, ખુશસુરત અને ગમર જવાન ફસેલો છે તો શરી મીસ કનીઝાનું પુછવું જ શું ? દેખાય છે પણ ગળ્ગર, તેથી મારી મારી બેટ સોગાદો લાવીને સારી પેટે રીઝવશે. મીસ કનીઝા ! સદ્દર ગિલ્લુ ફાંસવા માટે હું તમને મુજારકબાદી આપું છું.”

“ખુદાના ખાતર મીસ હેરીસન આવી વાત ન કહે!” કનીઝાએ કહ્યું “મને તેમની બેટ સોગાદોની જરૂર નથી, તેઓ ગિયારા પોતે જ મુકાલસ છે !”

“મુકલિસ હોય તો આવાં સારાં લુગડાં પેહરે? થોડાગાડીમાં ફરે?”

“તેઓ પોતાની મધરના તાએ છે તેથી તેમની પાસે કંઈ નથી.”

આટલું કહી કનીઝાએ મીસ હેરીસનને માથાના દરનું બહાનું બતાવી બહાર કાઢી અને પોતે પોતાના પલંગ ઉપર ભવિષ્યની જીવનના વિચારોમાં ગોથાં ખાવા લાગી.

કનીઝા ફિરોઝપુરમાં દિન પ્રતિદિન પ્રખ્યાત થવા લાગી અને તેની પ્રશંસાના આર્ટીકલો દુર દેશાવરોમાં પણ પ્રગટ થવા લાગ્યા. નવાબ મેહમુદ હસન કનીઝાના ઇશ્કના પ્રતાપે પોતાના અમ્માથી ગિલકુત અગ્રગ થઈ એક હોટલમાં રહેતા હતા. દરરોજ સાંજે કનીઝાની સાથે હવા ખાવાને જતા હતા અને તેમાં જ પોતાની જીવગીનું સાર્થક થએલું માનતા હતા. નવાબ મેહમુદ હસને બી. એ. પાસ કરી વકીલાતની

સનદ મેળવેલી હોવાથી તે અત્યારે બહુજ કામની થઇ પડી કેમકે માથી જુદા થવા બાદ કોઇ આવક રહી નહોતી તેથી તેઓએ તે સનદના પ્રતાપે ફિરોઝપુરમાં વકીલાતના ધંધામાં જો કો તેઓને સારી કમાણી થતી નહોતી તો પણ તેઓ એકલાને પુરતી થાય તેટલી કમાઇ થતી હતી. પહેલાંની પેઠે હવે તેઓની પાસે કિમદા વેલર ઘોડાની જોડીઓ, ગાડીઓ અને બગીચો નહોતી. તેમજ નોકર ચાકરો તથા તેમની હામાં હા બેળવનાર મીરજા કલ્લન અને બન્નુ પણ નહોતા તથા આલીશાન મહેલ પણ નહોતા. હવે તો માત્ર પ્રીન્સ ઓફ વેલ્સ હોટલમાં માસીક પચાસ રૂપિયા આપી એક ઓરડામાં રહેતા હતા અને તેજ ઓરડો તેમનો બેડ રૂમ તથા ડાઇનીંગ રૂમ હતો. માત્ર મેહમુદ હસન કનીઝને જુદાની ન્યામત સમજી હજારો તકલીફો હોવા છતાં આનંદમાં દીવસો ગુમરી રહ્યા હતા. એટલામાં કનીઝને એકાએક નામના પ્રાપ્ત કરવાનો શોખ થઇ ગયો તેથી તેણે ફિરોઝપુરથી જવાનો ઇરાદો કર્યો. તેણીએ પોતાનો આ ઇરાદો હજી બહાર પણ પાડ્યો નહોતો કે એટલામાં મુંબઇની વીક્ટોરીઆ થીએટ્રીકલ કંપનીના મેનેજરનો કાગળ આવ્યો જેમાં તેઓ કનીઝને અહીંસો રૂપિયાના માસીક પગારે નોકર રાખવા રાજી હતા. કનીઝને આ કાગળ વાંચતાંજ મીસીસ ચીમેનનું આ વાક્ય બાદ આવી ગયું.

“કદ્ર ઇનસાન કી હોતી હે વતન કે બહાર”

તેથી તેણીએ તરતજ મુંબઇની નોકરી કબુલ કરી જવાબ લખી વાળ્યો અને બીજો દીવસે મુંબઇ જવાની તૈયારીમાં ગુંથાઇ. એટલામાં સાંજરે મેહમુદ હસન પોતાના નિયમ પ્રમાણે આવ્યા

જેમને જોઈ કનીઝાએ કહ્યું:

“ બહાલા મેહમુદ, હું કાલે અહીંથી જાઉં છું. ”

“ ક્યાં ? ” ધડકતી છાતીએ મેહમુદ હસને પુછ્યું.

“ મુંબઈની વિક્ટોરીઆ થીએટ્રીકલ કંપનીના મેનેજર મી. પેસતનજીએ મને અહીંસો રૂપિઆના માસીક પગારની નોકરી આપી છે તેથી હું ત્યાં જાઉં છું અને આશા રાખું છું કે નાટકના હુન્નરને હું સારી પેઠે ત્યાં શીખી શકીશ કેમકે પારસી ગ્રહસ્થોએ નાટકના હુન્નરને ધણોજ ખીલવ્યો છે. ”

“ બહાલી કનીઝા ” મેહમુદ હસન હાથ ખેંચીને બોલ્યા.

“ અપને કનકા :તુમે ખ્યાલ હુવા

પર ન આશકકા કુછ મલાલ હુવા

“ કનીઝા ! મને સુકીને તમે ક્યાં જાવ છો ? લગાર વિચારો તો ખરાં, મેં તમારા લીધે શું નથી કર્યું ! ઘર મુક્યું, દોલત મુકી, મિત્રો મુક્યા, એશઆરામ મુક્યો અને :છેવટે બહાલી માને પણ મુકી દીધી. ”

“ બસ આટલીજ વારમાં વડાઈ કરવા લાગી ગયા ? ”

“ કનીઝા હું વડાઈ કરતો નથી. પણ ખુશની ખાતર મારા ઉપર રહેમ કરો અને મને તજીને ન જાવ. ”

“ મેં તમારી સાથે ટિરોઝપુરમાં હમેશાં રહેવાનો કાંઈ વાયદો કર્યો નથી. ” કનીઝા બોલી “ તમારી હાલત એવી નથી કે તમે હાલ તરત મારી સાથે લગ્ન કરો અને હું મારા ધંધાને પણ મુકી શકતી નથી. ”

“ કનીઝા તમારી જે કાંઈ મતલબ હોય તે સાફ સાફ કહી દો. આમ ભેદમાં વાત કરવી તે શું ? ” મેહમુદ હસન આજીજી કરતાં બોલ્યા “ શું તમે કરેલા વાયદાને તોડવા ચાહો છો ? ”

“ નહીં, મારી એ મતલબ છેજ નહીં પણ એટલું તો જરૂર કહીશ કે તમારું માંડું લગ્ન કોણ જાણે ક્યારે થશે ! ”

“ પણ આમ કહેવાનું કાંઈ કારણ ? ”

“ કારણ એટલુંજ કે દુન્યામાં અનેક ફેરફારો થઈ રહ્યા છે. કાંઈ પણ ચીજ સ્થિર રહી નથી. ” કનીઝા બોલી “ તમારા ધંધામાં હવે તમે પ્રવીણ તથા પ્રખ્યાત થયા નથી. તમારી અમ્મા લગ્નથી નારાજ છે, તો ફરી શું થશે ? કાંઈ નહીં, માટે મારો મત તો એજ છે કે તમે તમારી અમ્માને મળી જવ અને જે સંકટો ઉઠાવી રહ્યા છે તેથી દરજીજર કરો. ”

“ હું સમજ્યો કનીઝા, હું સમજ્યો ” મેહમુદ હસન નિરાશાના સોજરમાં ગોથાં ખાતાં બોલ્યા “ તમે તે દીવસે હોજમાં પડી ગયાં અને મેં તમને જણાવ્યાં તેના આભારના સખખે તમે શરમને લીધે લગ્ન કરવાને હા બરી વાયદો કરી લીધો હતો પણ હવે જાણ્યામાં તેથી ફરવા માગો છો. ”

“ હા, હા, મેહમુદ, તમે સારી પેઠે સમજી ગયા ” કનીઝાએ કહ્યું “ મને તમારી સાથે દીલી મોહોખ્ખત છે પરંતુ તમારા અને મારા માટે ચાલુ સ્થિતિ યોગ્ય નથી જણાતી. તમે તમારી અમ્માને ત્યાં જવ અને હું મારા ધંધામાં પુરેપુરી કામચાખી હાંસલ કરવાની કોશીશ કરું છું. ”

“ વાઈ જેવી તમારી ઇચ્છા ” મેહમુદ હસને નિરાશ થઈ કહ્યું
 “ મને તમારા મતથી ઇનકાર નથી પણ આટલી વાત યાદ રાખો કે
 મસીહા તેરા જના હે કે મેરી મોતકા આના
 ચે તનસે જ નિકલતી હે કે ધરસે તું નિકલતાહે.”

આટલું બોલી મેહમુદ હસન બારે નિરાશા વચે હોટેલમાં
 આવ્યા અને પોતાના ઓરડાના બારણા બંધ કરી સારી પેઠે રહ્યા,
 જ્યારે ખુબ રડી રહ્યા ત્યારે આ ગઝલ પઢવા લાગ્યા.

ચે તવકકા તુઝસે મુઝકો બેવશાઈ કી નથી
 આશનાઈ કી થી હમને કુચ્છ ખુરાઈ કી નથી
 લગ ગયાથા ઇત દિનો કુન્જે કદ્દમમે અપના દિલ
 હમકો અય સમયાદ કુછ પરવા રહાઈકી નથી
 જનતેચે એનસે ગુઝરેગી રાતે વસ્લ કી
 હમનશી હમકો ખબર રોઝે જુઘાઈ કી નથી
 મુદ્દ ઉતકી હમસે બલ કરને લગી નાહક ઝફર
 વરના કોઈ વજહા અયસી કજ અઘાઈ કી નથી.

આ તરફ કનીઝે ફાતમા મેહમુદ હસનની જુઘાઈથી બેહદ
 રંજીદા બની રહી હતી અને પોતે જે બેવકુશી કરી હતી તેથી
 પસ્તાવો કરો રહી હતી. તોપણ હવે મેહમુદ હસન પોતાની માને
 ત્યાં જઈ આરામથી રહેશે એ યાદ આવતાં ખુશી થતી હતી. કેમકે
 મેહમુદ હસન હોટેલમાં દુઃખી દહાડા કાઢતા હતા તે તેનાથી જો-
 વાતું નહોતું.

મીસ હેરીસનને કનીઝાની જુઘાઈથી બહુજ દુઃખ ઉપજ્યું પ-
 રંતુ લાચાર હોવાથી કાંઈ કરી શકતી નહોતી.

બીજા દિવસે સવારના છ વાગ્યાની મેલમાં કનીઝા પોતાની
 મામા શુબરાતનની સાથે મુંબઈ રવાના થઈ.

કનીઝે ફાતમાની કામચાળી.

મુંબઈમાં પ્રથમ તો કનીઝાની પધરામણી ઉપર કાંઈ વધુ પુશાલી જાહેર કરવામાં આવી નહીં કેમકે મુંબઈ શહેર નાટકના બાબમાં યુનીવર્સિટીની હેસીયત ધરાવે છે, તથા ત્યાંના તમાશાખીનો શું મરદ કે શું સ્ત્રી બધા કેળવાયલા હોવાથી કોઈ પણ જાતની ખાસ નામવરી હાસલ કરવી તે એક મોહટું કામ હતું. કનીઝાને પોતાને મુંબઈમાં મોહટી નામવરી પેદા કરવાની આશા હતી પણ પ્રથમ તેની પધરામણી ઉપર કાંઈ વધુ પુશાલી જાહેર કરવામાં આવેલી ન હોવાથી તેણી લગાર પરેશાન થઈ પરંતુ તેનામાં દ્રઢતાનો ભાગ ખુદ્દતાલાએ વધુ પ્રમાણમાં મુકેલો હોવાથી નિરાશ ન થતાં પોતાના ધંધામાં વધુને વધુ કોશીશ કરવા લાગી. હિમ્મત અને દ્રઢતાથી શું થઈ શકતું નથી ? માણસ જે ધારી લે અને હિમ્મત તથા દ્રઢતાથી કોઈ પણ મુશ્કેલ કામ પાછળ લાગે તો બધુંએ થઈ શકે છે. એક ફારસી શાયરે બીલકુલ સાચું જ કહેલું છે.

બહર કારે કે હિમ્મત બસ્તા ગરદદ .

અગર ખારે બુવદ ગુલદસ્તા ગરદદ.

કનીઝાએ મુંબઈમાં પોંદાયતાંજ પ્રથમ “મરચંટ ઓફ વેનીસ” અથવા “વેનીસ ડા સોદાગર”ના ખેલમાં પાર્ટ લીધો અને તે પાર્ટ એવી તો ખુબસુરતીની સાથે અદા કર્યો કે મુંબઈની પંચમેજ રંગીન પ્રજાનું મન કનીઝા પાછળ ખેંચાયું અને તેની સાથેજ કેટલાક વર્ત

માનપત્રોએ પણ કનીઝાના ઉમદા પાર્ટ ઉપર ખુશાલી જાહેર કરી થોડાધણા તારીફના શખ્દો લખ્યા. "મરચાંટ ઓફ વેનીસ" ના ખેલ પછી રોમીઓ અને જુલીયટનો ખેલ મુક્યો જેમાં કનીઝાને જુલીયટનો પાર્ટ આપ્યો હતો. કનીઝાએ ખાસ આ ખેલમાં તો નામના પેદા કરેલી હોવાથી ધણીજ ખુબસુરતીની સાથે આ પાર્ટ ભજવી બતાવ્યો જેની એટલી બધી અસર થઇ કે મુંબઇની શાખીન પ્રજા કનીઝાને એકી અવાજે વખાણવા મંડી પડી. જ્યાં જુઓ ત્યાં કનીઝાનીજ તારીફ અને વખાણ થવા લાગ્યાં. પૈસે પુર માળાપના છકેલ છોકરાઓએ કનીઝાની પાછળ પોતપોતાના ઠેકુઓ વળગાડ્યા અને બીજા ત્રીજા ખેલમાં તો પુલોના હારની સાથે હીરામાણેકની અંડાં ગુડીઓ સ્ટેજ ઉપર પડવા લાગી. વર્તમાનપત્રોએ પણ આ મુસલીમ એક્ટ્રેસની પ્રશંસામાં લગારે બાકી રાખ્યું નહીં. ચાર પાંચ ખેલોમાં પાર્ટ લેતાં જ કનીઝા કામચાખ થવા માંડી અને મુંબઇની પ્રજા તેની પછવાડે હીવાની થઇને ફરવા લાગી. કનીઝા કોઇ વખતે બહાર નીકળતી તો ચારે બાજુએથી "આ જુલીયટ ચાલી" "પેલી જુલીયટ જાયછે." ના પોકારો થવા લાગ્યા. કનીઝાની જુદી જુદી ઢબની અનેક છબીઓ પાડવામાં આવી અને તે થીએટરમાં ઝપાટા બંધ વેચાવા લાગી. કનીઝાની કામચાખીનો અંદાજો માત્ર એટલા ઉપરથીજ થઇ શકશે કે પહેલા હીવસે જે છબી આઠ આનામાં વેચાઇ હતી તેજ છબી પંદરમા હીવસે પાંચ રૂપીઆમાં વેચાવા લાગી. ટુંકમાં એટલુંજ કે જેવી રીતે માત્ર એક વરસની મુદતમાં કનીઝા લોકપ્રીય એક્ટ્રેસ થઇ પડીતેવીજ રીતે એક વરસની મુદતમાં તેના રંગ રૂપમાં પણ તરકકી થઇ. પ્રથમ તો તેણી અઢીસો રૂપીઆના મા-

સીક પગારે નોકરી કરવા લાગી પણ ફરી થોડીજ મુદતમાં છુટક પગાર અઠવાડીયાનો અઢીસો રૂપીઆ થઇ ગયો. અને બીજા અનેક નાટક કંપનીઓએ પણ મોહટા પગારે નોકરી રેહવાની ઓફર કરી. કેટલીક વખતે તે એટલી બધી માગણીઓ થતી કે કનીઝા કંટાળીને બધી કંપનીઓને ધનકાર કરી દેતી. કનીઝાની આવકમાં જેમ જેમ વધારો થતો ગયો તેમ તેમ છુટા હાથે ખરચ થવા લાગ્યો. કેમકે મુબઇની અનેક સ્કુલો અને યતીમખાનાઓમાં ઉદ્ધાર દીલે સેંકડો અને હજારો રૂપીઆ આપતી હતી. જ્યારે કનીઝાએ મુબઇમાં પુરેપુરી નામદારી પેદા કરી લીધી ત્યારે તેણી મી. હેન્ડરસનની નાટક કંપની સાથે અમદાવાદ, વડોદરા, પુના, જામનગરની મુસાફરીઓ નીકળી અને તેણીએ છેવટનો મુકામ હયદ્રાબાદમાં કર્યો. આજકાલ હયદ્રાબાદ રખણુ દરેક વિધાહુતરના સરતાજેનું સુખ્ય ધામજનેલું છે તેથી કોઈ પણ હુતરના પ્રવીણ માણસનું એકદમ મશ્હૂર થઇ જવું બહુ મોહટું કામ હતું; તે પણ કનીઝે શતમાએ હયદ્રાબાદમાં પોંહચતાં વેંતજ ચારે બાજુએ પોતાની કાબેલીયતનો પુરેપુરો ડંકો બજાવી દીધો. શહેરના આગે વાન અમીર ઉમરાવો; તથા શાહી ખાનદાનના નખીરાઓ દરરાત્રે થીએટરમાં પધારી કનીઝાની કાબેલીયત ઉપર શીઘ્ર શીઘ્ર થઇ જતા હતા. હયદ્રાબાદના બધા વર્તમાનપત્રો એકી અવાજે કનીઝાની તારીફ કરી લખતા હતા કે “આજ સુધી કનીઝા જેવી કામચાખી કોઇ પણ એક્ટ્રેસ થઇ નથી.”

કનીઝાએ નાટકી ધંધામાં હૃદયી વધારે નામના પેદા કરી લીધેલી હોવાથી હવે વધુ લખવાની કાંઇ જરૂરત રહેતી નથી.

તો પણ કાતપુરમાં તેણી વીશે કેવી ચર્ચા થઈ રહી હતી તે લખવામાં આવે છે. એક માણસ બીજાને કહે છે.

“કાં પેલી નામચીન એક્ટ્રેસ કનીઝા આ તરફ નહો આવે કે ?”

“નહીં કેમ આવે ?” બીજાએ કહ્યું “પણ લગાર પેપરો તો જુઓ, મુંબઈ અને હયદ્રાબાદમાં કેટલી બધી નામના પેદા કરી રહી છે !”

“એતો હું ગેજ વાંચું છું, અને વળી આજે સાંભળ્યું છે કે નામદાર નીઝામે તેણીને ઇનામ ઇકરામ આપી તેની આબરમાં બહુજ વધારો કરી દીધો છે.”

“એમ પણ હોય તો શું અજબ ?” ત્રીજાએ કહ્યું “હુનર અજબ વસ્તુ છે.”

“હુનરની સાથે ખુશ્સુરતી પણ છેને ?” પહેલો બોલ્યો “આ નામદારી તથા પ્રખ્યાતી બધી ખુશ્સુરતીનીજ છે.”

મુંબાઈવાલા તો કહે છે કે જ્યારથી કનીઝા હયદ્રાબાદ તરફ ગઈ છે ત્યારથી નાટકમાં કાંઈ મજા પડતીજ નથી.”

“મુંબાઈવાલા તો શું પણ કનીઝા જે જે શહેરોમાં ગઈ છે તે બધા શહેરોના લોકો એમજ કહી રહ્યા છે, આપણા શહેરોને જુઓને ?”

“પણ બસા નાટકમાં રહીને કનીઝા પોતાની અસમત (પતીવ્રતા પણ) બચાવી શકી હશે ?” પહેલાએ પુછ્યું.

“ અરે ચુપ ચુપ આશું બોલો છો ! ” બીજાએ નાક ઉપર આંગળી મુકીને કહ્યું. “ કનીઝાની જ્ઞાનમાં આવો વિચાર કરવો બહુ મોહટો ગુનોહ છે. કેમકે આજે ચારે ખુલ્લુમાં કનીઝાની પાક-દામનીનો ડંકો વાગી રહ્યો છે. વળી એમજ વિચારોને કે જે તેણી પાકદામન ન હોત તો ક્યારનીએ કોઇ અમીરના ઘરમાં બેસી ગઇ હોત. ”

અને વળી મેં તો અહીં સુધી સાંભળ્યું છે કે ” ત્રીજે બોલ્યો. “ મુંબઈમાં શેઠીઆઓના છોકરા માત્ર કનીઝા નાટકની બહાર આવી લગાર હસ્તા મુખે વાત કરે તેટલાના પચાસ પચાસ હજાર રૂપીઆ આપવા તૈયાર થઇ ગયા હતા પણ કનીઝાએ તે પચાસ હજાર રૂપીઆ ઉપર લાત મારીને ગેરમરફને જેવાનું પણ પસંદ કર્યું નહીં. ”

“ બેશક ” બીજાએ ટેકા આપ્યો “ પાક દામન સ્ત્રીએ એવીજ હોય છે. ”

“ કનીઝા કોઇ મીરાસી ઢાઠીની દીકરી હશે ? ” પહેલો બોલ્યો.

“ નહીં નહીં ” બીજાએ જવાબ આપ્યો. “ તેણી તો કોઇ મોહટા નવાબની દીકરી છે. વખાની મારી નાટકના ધંધામાં પડી ગઇ છે. ”

ત્યારેજ પાકદામન રહેવા પામી છે ‘ પેહલો બોલ્યો ’ પણ તેણી આ તરફ આવશે કે નહીં ? ”

‘ મેં સાંભળ્યું છે કે મીસીસ ચીમેને તેણીને કાનપુર બોલા-

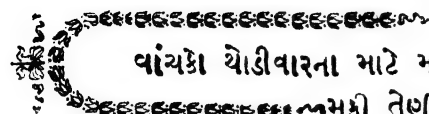
વવા માટે કાગળ લખ્યો છે અને તેથી ઘણું કરી તેણી આવસે ખરી !'

‘ ખુદા કરેને આવે, તો ફરી નાટક જોવાની મઝા પડે. ’

કનીઝાએ નાટકના ધંધામાં કેટલે દરજ્જે કામચાખી હાંસલ કરી હતી તે ઉપલી વાતચીતથી વાંચકો વાકેફ થયા હશે. વળી તેણી કાનપુરમાં પાછી આવે છે એવી ખખર ચોમેર પ્રસરી રહી હતી તે કાંઈ ખોટી નહોતી કેમકે થોડા દીવસ ઉપર મી. સીસ ચીમેને કનીઝાને એક કાગળ લખી બેહજાર રૂપીઆના માસીક પગારે પોતાની કંપનીમાં નોકર રહેવાની માંગણી કરી હતી, જે કનીઝાએ મીસીસ ચીમેનના આગલા ઉપકારોને યાદ કરી સ્વીકારી લીધી હતી. કનીઝા વતનમાં આવવાને ઘણીજ ખુશ હતી. કેમકે તેણી પોતાના પુરાણા ઝાળખીતાઓને મળવાની ઇતેજારી ધરાવતી હતી અને વળી જે શહેરમાં પોતે બીખારીની અવસ્થામાં આવી હતી તેજ શહેરમાં નામવરી અને હજારો લોકોની ઇતેજારીમાં આવતી હોવાથી તેણીના આનંદનો પાર રહ્યો નહોતો. મીસીસ ચીમેને કનીઝાની પધરામણી પેહલાં એક સુંદર અંગલો શશુ-ગારીને તૈયાર રાખ્યો હતો અને અંગલાની સાથેજ એક બે ઘોડાની ઉમદા પાલખી ગાડી પણ ખરીદીને તૈયાર રાખ્યા હતા.

લોકોની ભારે ઇતેજારી વચ્ચે એક દીવસે કાનપુરના સ્ટેશન ઉપર હમદ્રાબાદથી આવતી ટ્રેનમાં કનીઝે ફાતમા ફરટ કલાસના ડબ્બામાં બેઠેલી જણાત અને તેની સાથે તેણીની પુરાણી મામા શુબરાતન જેણી અત્યારે બહુજ જડી થઇ ગઇ હતી તે બેઠી હતી. કાનપુરના સ્ટેશન ઉપર કનીઝાને લેવા માટે મીસીસ ચીમેન પોતાના સ્ટાફ સાથે ઉભી હતી. અને કનીઝાને જોઇ મોહટા આનંદની સાથે વળગી પડી.

નવાળ મેહમુદ હસનખાનની હાલત.

વાંચકો યોડીવારના માટે મીઠા કનીઝે ક્ષતમાને કાનપુરમાં
મુકી તેણીના આશકેઝાર નવાળ મેહમુદ
હસનખાનની હાલત તપાસીએ. જ્યારથી કનીઝેક્ષતમા મુંઝવે રવાના
થઈ ત્યારથી મેહમુદહસનની હાલતમાં બહુ મોહટો ફેરફાર થઈ ગયો
હતો. પ્રથમ તો તેઓ પોતાની માથી લડીને એટલા માટે જુદા થઈ
ગયા હતા કે કોઈ દીવસ પણ કનીઝેક્ષતના જેની અપસરા સમાન
સુંદરી મેળવવા પામીશ. પણ હવે ઝડર રીતે જોતાં આ આશા
ફળીભૂત થતી દેખાતી નહોતી કેમકે કનીઝેક્ષતમા ત્યાં નહોતી તેમજ
ન તો તેના સાથે કાંઈ સંબંધ હતો. વળી તેણીની સાથે લગ્નનો
ધકરાર પણ કાયમ રહ્યો નહોતો. તેમજ તેણી ક્યારે પાછી ફરનારછે
તે કાંઈ નહીં નહોતું. આ બધી વાતો એવી હતી કે જ્યારે મેહમુદ
હસન તે ઉપર વિચાર કરી પોતાની હાલતને જોતા તો બેકરાર બની
આંખોમાંથી આંસુઓ પાડતાં નીચેના અશ્વચારો બોલતા હતા.

જીગર કે ટુકડે હુવે જલકે દિલ ક્યાળ હુવા
યે ધરક જનકો મેરે કોઈ અઝાળ હુવા
ગલી ગલી તેરી ખાતર ફિરા બચસ્મ પુર આળ
લગાકે તુઝસે દિલ અપના બોહોત ખરાબ હુવા
જવાળ ખત કે ન લિખને સે યે હુવા માઅલુમ
કે આજસે હમેં અપ નામાખર જવાળ હુવા
મંગાઈથી તેરી તસવીર દિલ કી તસકી કો

મુઝે તો દેખતે હી ઓર ઇઝતિરાય હુવા
સિતમ તુમારે મોહોત ઓર દિન હિસાબકા એક
મુઝે હે સોચ પેહી કિસ તરાહ હિસાબ હુવા

કનીઝાના પ્યારને હમેશ સુધી પોતાના જીગરમાં રાખવા માટે મેહમુદ હસને પાકો ધરાદો કરી લીધો હતો. તેઓ પોતાની માતા સ્વભાવથી એટલા બધા કંટાળી ગયા હતા કે કનીઝાની તરફથી નિરાશ થતાં પણ તેઓએ ઘેર જવાનો ધરાદો કર્યો નહીં. દર વખતે કનીઝાના વિચારમાંજ રહેવાથી વકીલાતમાં તેમજ ઘોડાની સવારી, ક્રીકેટ તથા ફુટબોલ વિગેરેમાંથી પણ જીવ ઉઘાટ થઈ ગયો. તેમની માએ થોડા દીવસ તો જીવ સખત કરીને મેહમુદ હસનની ખજાર લીધી નહીં. પણ ફરી મમતાના સગમે માણસો ઉપર માણસો તેમને મનાવવા માટે મોઝલ્યા પણ મેહમુદ હસને ઘેર જવા માટે સાફ ઇનકાર કરી દીધો. એક દીવસે ડીપ્ટી શવકત હુસેન સાહેબ પોતે મેહમુદ હસનને મનાવવા માટે હોટેલમાં આવ્યા અને ઘણીવાર સુઘી તમને સમજવતા રહ્યા જેના જવાબમાં મેહમુદ હસને કહ્યું “ માત્ર દુન્યાના રીતરીવાજોના સગમે જે માએ પોતાના દીકરાની મોહો-જ્જતને માટીમાં મેળવી દીધી અને જે માતા ખરાબ સ્વભાવના સગમે બહાલી કનીઝા માગથી જુદી થઈ ગઈ તે માતા ઘેર જઈને હું શું કરીશ ? ” આ જવાબ સાંભળી ડીપ્ટી સાહેબ પણ નિરાશ બનીને પાછા આવ્યા.

મેહમુદ હસનખાન થોડા દીવસ સુધી પોતાના વકીલાતના ધંધામાં હાડાગાર બની ગયા પણ ફરી એક દીવસ એકાએક એવો વિચાર આવ્યો કે કદાચ કોઈ વખતે કનીઝા આ તરફ આવી જાય અને

લગ્ન કરવાને રાજી થઇ જાય પણ ફરી ગરીબી હશે તો તેણીને મેળવવી મુશ્કેલ થઇ પડશે. માટે વકીલાતના ધંધામાં નામના પેદા કરી પૈસા પ્રાપ્ત કરવા, જાણે કનીઝાને મેળવવાનો એક રસ્તો હોવાથી શ્રી માટે વકીલાતમાં તનમનથી મહેનત કરી ધન પ્રાપ્ત ન કરે ? આ વિચાર આવતાંજ તેઓ સઘળા વિચારોને બાજુએ મુકી દઇ પોતાના ધંધામાં મશગુલ બની ગયા. પ્રથમ તેઓએ શ્રીરંજપુરનાંજ પોતાનું કામ શરૂ કર્યું અને ફરી કાનપુરમાં આવી મોહટી શાન અને શવકતની સાથે વકીલાત કરવા લાગ્યા, મેહમુદસનમાં વકીલાતની કાબેલીયત મોજુદ હોવાથી થોડા દીવસની પ્રેક્ટીસમાં કાબેલ સાબીત થયા અને તેથી તેમની શહેરના નામાકિત વકીલોમાં ગણતરી થવા માંડી. અને ધીમે ધીમે બે બે હજારના મુકદ્દમાઓ મળવા લાગ્યા. તેથી તેઓની પૈસે ટકે પણ સારી સ્થિતિ થઇ ગઇ તેઓ ધણી વખતે વર્તમાનપત્રોમાં કનીઝાની નેકનામી વાંચી ધણાજ ખુશ થતા હતા. પરંતુ કનીઝા મુંબઇ અને હયદ્રાબાદ જેવાં ધનવાન શહેરોને મુકી કાનપુરમાં પાછી આવશે એવી તેઓને લગાશે આશા નહોતી, પણ થોડાજ દીવસ પછી કનીઝા કાનપુરમાં આવે છે એવી ખબર વાંચતાંજ તેઓ બેખુદ જેવા બની ગયા અને તે ખુશખબર સાંભળી તેમની એવી હાલત થઇ ગઇ કે જેવી સુકા ઝાડની પાણી સારવાથી થઇ જાય છે. પણ તેમને આ વાતનો પુરેપુરો રંજ હતો કે કનીઝાએ આજ સુધી એક કાગળ સરીખો પણ કેમ ન લખ્યો. પરંતુ ફરી પોતેજ પોતાના મનને આ કહીને સમજાવી લેતા હતા કે તેણી ધણા કામકાજમાં મશગુલ હશે.

જે દીવસે કનીઝા કાનપુરમાં આવનાર હતી તે દીવસે નવાબ

મેહમુદ હસનને તેમની માતા નીચલો પત્ર મળ્યો.

“મારા નિર્દય દીકરા !

- હું તમને ઘણી વખતે મારી હાલતનું જ્ઞાન કરાવી ચુકી છું અને ફરી લખું છું કે હું ઘણીજ સખત માંદગીના બીજાને પડી છું. બધા હકીમ અને ડૉક્ટરોએ મારા જીવવાની આશા મુકી દીધી છે માટે દીકરા તમે બધી વાતોને ભુલી જઇ મારી પાસે આવો. હું તમારા દીકાર માટે તકલીફ રહી છું અને તમને મારા ઉપર લગાવે દયા આવતી નથી. મને એવી ઉમેદ નહોતી કે તમે મોતના બીજાને પડેલી માને આમ વીસારી મુકશો અને સદમાઓ તથા દુઃખો પોહ્યાડશો. મારો તે વહાલો દીકરો જેને મેં મારી પાસેથી એક પણ માટે પણ જુદો ન કર્યો હોય તેને જોવા માટે તકલીફ છું અને તે દેખાતો નથી. જ્યારે હું સાંભળું છું કે તમે સાધારણ માણસની પેઠે દરબાર કચેરીમાં આમ તેમ ફરો છો અને સખત તડકા તથા વરસાદમાં એક કચેરીથી બીજી કચેરીમાં રૂપીઆ કમાવા માટે આથડાડો ત્યારે મારી આંખોમાંથી આંસુઓની ધારા વહે છે. દીકરા ! તમેને આવા સંકટો સહી રૂપીઆ કમાવાની લગાવે જરૂરત નથી. તમારા રૂપીઆ તથા દરબાર માત્ર તમારી વાટ જીએ છે અને તમારા વગર બરબાદ તથા સુનસાન બાસે છે માટે પ્યારા મેહમુદ હું તમારી મા યદને તમારા આગળ હાથ જોડું છું અને પગે પડું છું કે તમે મારી હાલત ઉપર દયાબાધ ધેર ઉપર આવો અને ઉબડ થએલા ધરને આબાદ કરી મારા દિલને શાદ કરો.”

મેહમુદહસને આ કાગળ વાંચી નીચેનો જવાબ લખ્યો.

“ મારા બહાલાં અમ્માબન.

હું ઘણી વખતે લખી ચુક્યો છું કે હવે હું મકાનમાં પાછો ફરી શકતો નથી અને મારું મકાનમાં આવવું મુશ્કેલ છે. જ્યારે આપ, મારી કનીઝેશતમા મકાનમાં આવે તેથી નારાજ છો ત્યારે ફરી હું એકલો મકાનમાં ફેરી રીતે આવી શકું છું ! કનીઝે શતમા મારી સાથે લગ્ન કરશે કે નહીં તે હું કાંઈ કહી શકતો નથી તેમજ વરસો થયાં મેં તેણીને જોઈ પણ નથી. પરંતુ હું હજી સુધી નિરાશ થયો નથી. જો કદાચ તેણી મારી સાથે લગ્ન નહીં કરે તો પણ હું તો મારી આખી જીંદગી તેની યાદમાં ગુજારી દઈશ. છેવટમાં અરજ કરું છું કે હવે હું આપના મકાનમાં તે વખતે આવીશ કે જ્યારે આપ કનીઝેશતમાને પોતાની વહુ લેનાવવાને રાજી થશો.

લી. આપનો અપરાધી દીકરો.

‘મેહમુદ’

ફરી કનીઝે ફાતમા કાનપુરમાં.

કનીઝે ફાતમા આવતાંજ રોયલ થીએટ્રીકલ કંપનીના સુધ
રહેલાં નશીબ ફરી એકવાર જાગી ઉઠ્યાં
અને પ્રથમની પેઠે બદલે તેથી પણ વધારે દરરોજ રાત્રે હજારો
રૂપીઆની આવક થવા માંડી. મીસીસ ચીમેન કનીઝાને જે હજાર
રૂપીઆનો માસિક પગાર આપી ખોટમાં રહી નહોતી બદલે તેણીએ
થોડીજ મુદતમાં હજારો રૂપીઆ એકઠા કરી લીધા. આખા શહેરમાં
જેને જુઓ તે કનીઝાનાજ વખાણ કરી રહ્યો છે. નાહનાથી તે
મોહટા સુધી બધા કનીઝા કનીઝા પોકારી રહ્યા છે. કનીઝા પણ
પોતાની આવી નેકનામીથી ઘણીજ ખુશી રહેતી હતી. અને દર
વખતે મીસીસ ચીમેનનો આભાર માનતી હતી. એક દીવસે મામા
શુબરાતને કનીઝાને કહ્યું.

“ દીકરી જુઓ તો ખરાં વરસ જે વરસનીજ મુદતમાં કેટલો
બધો ફેરફાર થઇ ગયો ! શહેરની કેટલીક જગ્યાએ તો ઝોળખાતી
પણ નથી ! ”

“ હા મને પણ શહેરની સ્થિતિ જોઇને બહુજ અઘ્યબી થાય
છે ” કનીઝા ખોલી “આપણા ઝોળખીતામાં કોણ કોણ અહીં છે,
અને કોણ કોણ નથી ? ખુદા જાણે મિઠ્ઠરખાનુ ક્યાં છે ? હમી-
દાની શી હાલત છે ? અને ખાલાજન જીવતાં છે કે મરી ગયાં ?

“ હમણા તમને અબ્યા દીવસજ કેટલા થયા છે ? ” શુબરાતને
કહ્યું “ બધાને ખબર પડશે તો એક પછી એક મળવા આવશે. ”

“મારા જેવી ગરીબ નાચનારીથી કાણ મળવા આવશે !”

“હવે તમે પેહલાના જેવાં રહ્યાં નથી” શુભરાતન મગર બનીને બોલી “જેઓ તમારાથી દુર રહેતાં હતાં તેઓ હવે તમારા ઓટલાની ધુળ ચાટશે.”

“ના ! ના !”

“દીકરી ! હું સાચું કહું છું કે, પૈસા અબજ વસ્તુ છે. તમે સાંભળ્યું હશે કે પૈસોદારના સાળા બનવા માટે હજારો માથુસ તૈયાર થાય છે પણ ગરીબનો બનેલીએ કાંઈ બનતો નથી !”

“એતો પુરાણી વાતો છે.”

“પણ ખરી છે.”

“હશે” કનીઝા બોલી “બસા હવે હું પેહલાં કરતાં કાંઈક ઠીક લાગુ છું ?”

“મારી આંખોમાં ધુળ” શુભરાતન બોલી “પેહલાં કરતાં હજાર દરજ્જા વધારે ખુબસુરત દેખાઓ છો પણ કાણ જાણે હમીદા કેવી નીકળી હશે ? પેહલાં તો કાંઈ ખુબસુરત નહોતી.”

“ખુબસુરત કેમ નહોતી ?” કનીઝાએ કહ્યું “મારાથી સારી હતી.”

કનીઝા કાનપુરમાં આવી ચુકી છે એવી ખબર ચોમેર ફેલાતાં શુભરાતનના કેહવા પ્રમાણે સિકન્દરખાનુએ તરતજ કનીઝાને ગાડી મોકલીને પોતાને ત્યાં બોલાવી અને જ્યારે કનીઝા સિકન્દરખાનુને ત્યાં પોહચી ત્યારે સિકન્દરખાનુ તથા તેની માએ મોહોબ્બતની સાથે આવકાર આપ્યો. અને દુન્યાની કાંઈ પણ પરવા ન કરતાં પેહલાંની પેઠેજ વાતો કરવા લાગી.

“અહેન ! તમારી સાથે વાતો કરવા તકપી રહી હતી પણ તમે તો પુરાં બેમુશ્વત નીકળ્યાં.”

“હું બેમુશ્વત નથી, તેમજ સ્કુલની જીંદગીને પણ લુલ્હી નથી” કનીઝાએ કહ્યું “આપણે જાને એક સાથે રહેતાં હતાં તે પણ મને સારી પેઠે યાદ અને ઢરવખતે નજરો આગળ રહે છે પરંતુ શું કહું ? સમયના ફેરફારે મને એકટ્રેસ બનાવી અને એકટ્રેસના ધર્મો હીંદીઓની નજરોમાં નીચ હોવાથી હું તમારાથી મળવાને અચકાતી હતી.”

“આ સાંભળી હું બહુજ અજબ થાઉં છું” સિકન્દરખાનું ખોલી “આજ સુધી તમોએ મને ઓળખી નહીં.”

મેં વો નહીં હું કનીઝા કે હિલ મેરા ફિર બપ;

ફિર મેં તુમસે તો મુઝસે મેરા ખુદા ફિર બપ.

તમે એકટ્રેસ નહીં પણ તેથીએ ઉતરતા ઢરજખના થકી બપ તો એ શું થયું ! મારા માટે તો તમે પેદાશના જેવાંજ કનીઝા છો.”

“સિકન્દર બાનુની મા રાણી સાહેબે પણ પોતાની દીકરીની વાતને ટેકો આપતાં કહ્યું.

“ઠીક ત્યારે તમે એટલાજ માટે મળવા ન આવ્યાં પણ દીકરી ! આખી જહાનની ખરાબમાં ખરાબ અને અનીતીમાં પડેલી સ્ત્રીઓ તો ઘરમાં આવીને બેગમોની સાથે વાતચીત કરે અને કનીઝા માત્ર એટલા માટે ન આવી શકે કે તેણી નાટકમાં નોકર છે ! આ તે કેવી બેહુદા વાત ! તવાયફોનાં ટોળે ટોળાં બેગમોથી મળે તેમાં તેઓ રાજ અને બલી કનીઝાને દુસ્થી, ધીઃકારવામાં આવે ! તોઆ ! તોઆ ! દુન્યા પણ કેવી છે !”

“ રાણીસાહેબ ! આપના જેવા ઉમદા વિચારો ધરાવનારી બેગમે બહુજ ઓછી છે ” કનીઝાએ કહ્યું “ મુબમ જવા પેહલાં અખતરનીસાની માના હાથે જે જિલ્લત ઉઠાવી છે તે કદી પણ ભુલાય તેવી નથી. હું તો એમને ત્યાં જવામાંજ આનાકાની કરી રહી હતી પણ જ્યારે અખતરનીસાએ બોહોશ કરી ત્યારે ગમ હતી.”

“ઓહો ! તે વળી અધુતી ક્યાં છે ?” રાણીસાહેબે કહ્યું. “ તેમની મોહટી બહેન કોણ જાણે કોની સાથે નહાસી ગમ !”

“હું આ વાતથી વાકેફ નથી તેમજ કોમની ખુરામ કરવામાં પણ રાજ નથી.”

“તમે નહીં પણ અમે તો વાકેફ છીએ” રાણીસાહેબ બોલ્યાં “શમસુન્નીસા બેગમે પણ આ વાત સાંભળીને પોતાના દીકરાના હાથ માટે ઇન્કાર કરી દીધો. ”

“ક્યાં શમસુન્નીસા ?” કનીઝાએ પુછ્યું,

“નવાબ મેહમુદસતખાતની મા !”

“શું એમનું લગ્ન હજી સુધી નથી થયું ?”

“ થાય ક્યાંથી ? ” સિકન્દરખાનુ હસ્તાં હસ્તાં બોલી “ કન્યા મુબમમાં અને લગ્ન કાનપુરમાં થાય ? તમે પણ કેવી અજબ જવી વાત કરો છો. બહેન અમારાથીજ છાનું રાખશો ! ”

“ છાનુ રાખવા જેવું છેજ ” શું ? કનીઝાએ કહ્યું “ હું પોતે અત્યાર સુધી સમજી નથી કે તમારા કેહવાનો મતલબ શું છે અને તમે શું કહી રહ્યાં છો. ”

“ આખી જહાનમાં મજ્જહુર છે કે નવાજ સાહેબ તમારી સાથે લગ્ન કરવા આહે છે. અને તમે પણ રાજી છો ” રાણી સાહેબે કહ્યું “ તમારા માટે તેઓએ પોતાનું ધરખાર મુકી દીધું અને સાંભળ્યું છે કે સાધારણ માણસની પેઠે વકીલાત કરે છે.

“ અજબ ? ” કનીઝા બોલી “ મને આજ સુધી આ વાતની લગાવે ખબર નથી, અને હું તો એમ જાણતી હતી કે તેઓ પોતાની માના મકાનમાં હસી ખુશીની સાથે રહેતા હશે. પહેલાં મારાથી આ ખબરમાં વાતચીત થઈ હતી પણ મેં તો ઇનકાર કરી દીધો હતો. ”

“ ઠાણી કનીઝા ! હવે ઇનકાર ન કરો ” સિદ્ધરખાનું બોલી “ જુઓ એમના કરતાં સારો બનેવી મને નહીં મળે અને હું તેમનાથી પરદો પણ નહીં કરું કેમકે તમે મારાથી મોટાં છો. ? ”

“ વાહ ગામમાં પેસવાના સાંસાં અને પટેલને ઘેર ઉતાં પાણી. ”

આ વાતચીત થઈ રહી હતી કે એટલામાં બહારથી “ ઠાણી આવી છે ” નો સાદ સંભળાયો, જે સાંભળી રાણી સાહેબે હસીને કહ્યું.

“ જરા જોતો કોણ આવ્યું છે ? ”

હસી ગઈ અને તરતજ પાછી ફરી, તો તેની સાથે કનીઝાની મારી જમીઅતુનીસા અને તેમની દીકરી હમીદા આવી જે જોઈ કનીઝા બોલી.

“ રાણી સાહેબ ! મને કોઈ જગ્યાએ સંતાડો કેમકે ખાલાજન અને હમીદા મારાથી પરદો કરે છે? ”

“ લો હવે રહેવા દો ” રાણીસાહેબ બોલ્યાં “ વાત એવી કહંવી જોઈએ કે જે દુન્યાને સારી લાગે, તમારાથી જમીઅત પરદો કરે ! ” રાણીસાહેબે લગાર મોહટથી જમીઅતુન્નીસાને સંબોધીને કહ્યું. “ મારા ધરમા અત્યારે તમારી બાણેજ કનીઝા બેઠેલી છે તેથી જો તમારે પરદો કરવો હોય તો રસોડાની તરફ ચાલ્યાં જવ.”

“ શું મારી બહાલી કનીઝા અહીં છે ? તેનાથી પરદો શામાટે કરે ? ” જમીઅતુન્નીસાએ મોહટા લાડથી કનીઝાને વળગી પડતાં કહ્યું “ મારી દીકરી કનીઝા ! તારાથી કેટલા વરસો પછી મળા ! ”

“ ઓહો કનીઝા બહેન, હવે અમે એવાં થઇ ગયાં કે તમોએ આવવાની ખજર પણ ન આપી ” હમીદાએ કનીઝાથી મળતાં કહ્યું.

“ મુંબઇ જવા પહેલાં હું તમારે ત્યાં આવી હતી તે વખતે તમારી માએ મારાથી તમારો પરદો કરાવ્યો હતો તેથી હું શું મોહટું લઇને તમારે ત્યાં આવું ? ”

“ અરે દીકરી ! દટાપલાં મહાં શા માટે ખોદો છો ! ” જમીઅતુન્નીસાએ કહ્યું “ વહલામાં અને હાલમાં જમીન આસમાનનો ફેર પડી ગયો છે. પહેલાં તમારાથી સઉ કોઇ મળતાં અચકાતાં હતાં અને હવે તો રાણીસાહેબે રસ્તો ખોલી દીધો. ”

“ ખાલાજન મને માફ કરો હું સાફ વાતને પસંદ કરનારી છું ” કનીઝા બોલી “ આપની વાતચીત ઉપરથી જણાય છે કે આપને મારી મોહજ્જત છે, અગર આજે હું ગરીબ હોત અને રાણી સાહેબના ઘેર આવવા ન પામત તો આપ મારાથી કદીએ મળવાની ઇચ્છા કરત નહીં.

“ એતો ફીકરી દુન્યાનો હસ્તુર છે પણ હઝરતખીખીની કસમ ખાધ કહું છું કે મને તમારી સાથે જે મોહોખત છે તે હમીદાથી પણ નથી ” જમીઅતુન્નીસાએ કહ્યું “ કારણકે તમે મારી બહાલી બહેનની નીશાની છો પણ બેટી હવે આપણે ઘેર ક્યારે આવશો ? ”

“ મને એટલી દુરસદ નથી કે હું તમારે ત્યાં આવી શકું ” કનીઝાએ કહ્યું “ પણ તમારી જગ્યાએ મરજી આહે ત્યારે મારે ત્યાં આવી શકો છો, મારા બંગલામાં પરદાનો પુરેપુરો બંદોબસ્ત છે. ”

“ જાણ્યામાં તમને ખબર નથી મળી કે તમારાજવા બાદ હમીદાના અજમાએ ઇન્તેકાલ કર્યો અને તેથી હવે ઘરમાં મારા અને હમીદા વિના ખીજી કોઈ નથી, તેથી હું તમારે ત્યાં એકલી કેવી રીતે આવી શકું છું ? ”

“ અફસોસ, મને ખાલુ અજમાના ઇન્તેકાલથી બહુજ અફસોસ થયો. પણ હજી સુધી હમીદાનું લગ્ન કેમ નથી થયું ? ”

“ લગ્નની તૈયારી હતી એટલામાં તેમનો અંતકાળ થઈ ગયો તેથી જે જે વસ્તુઓ લગ્નના માટે ભેગી કરી હતી તે બધી તેમના મર્જ પછી વાપરવામાં આવી. અને હવે કેવા દુઃખમાં દીવસો કપાય છે તે માફજ મન સારી ગેડે જાણે છે. ”

“ શું લગ્ન નક્કી થયું છે ? ”

“ હા એક જગ્યાએ નક્કી થયું છે પણ હવે હું કોણ જાણે ક્યારે આ બારથી મોકળા થાઉં છું ! ”

“ પણ ખાલાજન ! ” કનીઝા લગાર હસ્તાં હસ્તાં બોલી “ મારા મળવાથી હમીદાનું લગ્ન તો નહીં દુટ્ટે ? ”

“ દીકરી હવે વધુ શરમીંદી ન કરો ” જમીઅતુન્નીસાએ નીચી નજરો કરી કહ્યું.

“ વાર ખાલાનન, કહો જોઇએ હમીદાના લગ્નમાં કેટલું ખર્ચ થશે ? ”

“ ખર્ચનું તો શું કહેવાય પણ ગળ પ્રમાણે કરવું જોઇએ ”

“ કનીઝા શાહબાશ ” રાણી સાહેબ વચમાં બોલી ઉઠ્યાં.
“ એમજ કરવું જોઇએ. મારા વિચાર પ્રમાણે બેહજાર રૂપીઆમાં ધામધુમથી લગ્ન થઇ જશે. ”

આ સાંભળી કનીઝાએ પોતાની હેન્ડબેગમાંથી એલાયન્સ-બેંકની ચેકબુક કાઢી જ્યાં તેના રૂપીઆ જમે થતા હતા. અને ચાર હજારનો ચેક લખી પોતાની માશીને આપતાં કહ્યું.

“ ખુદાના રક્તથી મારી પાસે રૂપીઆની કમી નથી અને જ્યારે મારા રૂપીઆ સારા કામમાં વપરાય છે ત્યારે મને ધણીજ ખુશાલી ઉપજે છે. આ ચાર હજાર રૂપીઆનો ચેક લ્યો અને કાઢ માણસને બેંકમાં મોકલી રૂપીઆ મંગાવો. અને તે બાદ હમીદાનું લગ્ન ખુશ ખુશાલીથી કરી આપો. હું લગ્નમાં નહીં આવું અને તમે મને બોલાવવા માટે બેહોંસ પણ કરતા નહીં. ”

“ સાહે, દીકરી ! જેવી તમારી મરજી ” ચેક લઇને જમીઅતુન્નીસા બોલી “ ખુદા તમારો હજારો વરસની વય અને ઇકબાલે સીકન્દરી અતા કરે. હવે મારી એજ ઉમેદ છે કે હમીદાના લગ્નથી પરવારી તમારા લગ્નને જોડું. ”

“ તે દીવસો પણ દુર નથી ” રાણી સાહેબે કહ્યું. “ ખુદા

આહરે તો કનીઝાનું લગ્ન આજ ઘરમાં થશે.”

આ વાતથી કનીઝાની આંખો નીચી થઇ ગઇ પણ સિકન્દર જાનુએ તરતજ પુછ્યું.

“કનીઝા બહેન ! અલ્લાહ રસુલની વાતો તો હરરોજ થાય છે અને થશે પણ કોઇ દીવસ નાટકની વાતો તો કરો. અમ્માં-જાન કહે છે કે તમે જુલોયટનો પાર્ટ બહુજ સારો કરો છો ? તો શું અમને કોઇ દીવસ નહીં જતાવો ?

કનીઝાએ બેગમાંથી પોતાની કેટલીક છબીઓ કાઢીને સિકન્દર જાનુને આપી જે જોઇને સિકન્દરજાનુ બોલી.

“ઓહો ! બહેન કનીઝા ! આતો તમે છો ! આહા કેવી સુંદર અને પ્યારી છબી છે !”

“પણ કનીઝા બહેનનો ચેહરો છબી કરતાં હજાર દરજ્જે વધારે સારો છે.” હમીદા બોલી “બહેન ફરી અમને પણ એક દીવસ નાટક દેખાડો.”

“નાટક દેખાડવામાં મને શો વાંધો છે. ઉપરના માળ ઉપર બહુજ કુશ્મદે જગ્યા છે, અગર રાણી સાહેબ અને રાજ સાહેબની ઇચ્છા હોય તો એક બે દીવસમાં નાટકનો બહોબસ્ત થઇ શકે છે. મારી સાથવાળી યુરોપીયન મીસે બહુજ અશ્વરાફ અને ખાનદાની છે તેઓ પણ બહુજ આનંદની સાથે આવશે”

“સિકન્દર જાનુના અળખા કદી પણ ઇનકાર નહીં કરે” રાણી સાહેબે કહ્યું.

“અને આમાં ખર્ચ કેટલું થશે?” જમીઅતુન્નીસાએ પુછ્યું.

“કાંઈ વધારે નહીં થાય” કનીઝા બોલી “એનાં ખર્ચ માટે તો હું પોતે બંદોબસ્ત કરી લખશ માત્ર રાણી સાહેબની રબ્બની જરૂર છે.”

રાણી સાહેબે ખર્ચના બાબમાં કેટલીક રકમક કરી પણ આખરે કનીઝાની વાત પાસ કરવી પડી, અને સિકન્દર બાનુના પીતાએ પણ મોહટી ખુશીના સાથે રબ્બ આપી. તે વખતે સિકન્દર બાનુ અને હમીદાની ખુશીનો પાર નહોતો. કનીઝાએ બે દીવસ રહીને પોતાના હાથે સ્ટેજ તૈયાર કર્યો અને નાકકની સઘળા એક્ટ્રેસોને એક રાત માટે મીસીસ ચીમેન પાસેથી સામાન સાથે માંગી લીધી જે મીલીસ ચીમેને મોહટી ખુશી સાથે આપી, પોતે પણ આવવાની કબુલાત આપી.

કાનપુર અને આસપાસના બધા ઝોળખીતાઓની સ્ત્રીઓને ઝોલાવવામાં આવી અને મોહટી ધામધુમથી સોમવારની રાત્ર નાટકનો ખેલ કર્યો. માત્ર નવાબ મેહમુદ હસનખાનની માના સિવાય સઘળા શરીફ ખાનદાનની સ્ત્રીઓ ખેલ જોવા માટે આવી હતી. તે દીવસે કનીઝાએ “રોમીઓ બુલીયટ” નો ઉર્દુ ખેલ કર્યો જેનું નામ “શીરોઝ ગુલનાર” રાખ્યું હતું. કનીઝાએ ગુલનારનો પાર્ટ લઈ એવી સરસ રીતે બજાવ્યો કે જોનાર સ્ત્રીઓ દંગ થઈ ગઈ. જે એકટના સખએ તેણી મુખપ અને હયદ્રાબાદ જેવા શહેરોમાં પુરેપુરી નામના હાસલ કરી ચુકી હતી તે એકટને જોઈ બધી સ્ત્રીઓ ગાંડી બની ગઈ. હુકમાં એટલુંજ કે તે રાત ધણીજ ખુશી ખુશાલીમાં પસાર થઈ. સિકન્દરબાનુની માએ કનીઝાની સાથ-

~~~~~
વાળા મીસોને હીસાની એક એક વીંટી અને એક એક સો રૂપીઆ ધનામમાં આપ્યા. કનીઝાએ રાણી સાહેબને બહુએ રોકમાં પણ તેઓ ધનામ આપ્યા વિના રહ્યાં નહીં.

સિકન્દર બાનુ તે દીવસ પછી કનીઝાને ગુલનાર બહેનના નામથી બોલાવવા લાગી. અને જમીઅતુન્નીસા તો માત્ર પરદા અને સીનસીનેરી તથા કનીઝાના એકદ ને જોતાંજ દીવાનીની પેઠે બની ગઈ.

માશીના મેલાપ અને પોતાની નામવરીના સગાએ કનીઝાની ખુશાલીનો પાર રહ્યો નહીં. પરંતુ મેહમુદ હસનખાનના પ્યારની યાદ આવતાંજ બેચેન થઈ જતી હતી. વળી કનીઝા પોતે કાનપુરમાં આવી છે છતાં તેઓ આજ સુધી તેણીને મળવા કેમ આવ્યા નથી એ વિચારથી કનીઝાને વધુ ને વધુ બેચેની થવા લાગી. મેહમુદ-હસન હજુ સુધી પોતાને ઘેર ગયા નથી તેમજ તેઓનું લગ્ન પણ થયું નથી અને તેઓએ વફીલાતમાં સારી સારી નામના મેળવી છે એ વિચારો આવતાં કનીઝાને લગાર ધીરજ આવતી હતી, પણ ફરી તેઓ તેણીને મળવા કેમ આવ્યા નથી એ વિચારથી દીલગીરીના દરિયામાં ગોથાં ખાતી હતી. શહેરના સઘળા નાહના મોહટા કનીઝાની મુલાકાત માટે તલપી રહ્યા હતા. પણ મેહમુદ હસનજેવો સાચો આશક અત્યાર સુધી કેમ આવ્યો નહીં? કનીઝા આવા તરંગોમાં બહુજ દુઃખી થવા માંડી. તેણીએ મેહમુદહસનને પત્ર લખવાનો ઇરાદો કર્યો પણ ફરી કેટલોક વખત વિચાર કરી પત્રનો ઇરાદો માંડી વાળ્યો.

કનીઝે ફાતમા કાનપુરમાં આવી પોંહચી છે એવી ખબર મેહ-

મુઠ્ઠ હસનને મળતાંજ તેઓ તેણીની મુલાકાત માટે બેચેન બની ગયા. કેમકે તેઓના જીવનમાં પ્રથમની પેઠેજ કનીઝાના પ્યારનો દીવો સળગી રહ્યો હતો પરંતુ કેટલાક બહમાશીએ કનીઝા અને હમીદાના મગેતર મોહમ્મદ એહમદવાળો કીસ્સો તેમના કાનો સુધી પોંહ-ચાડી દીધો અને કેટલાકોએ તો અહીં સુધી કહ્યું કે કનીઝા મોહમ્મદ એહમદથી અનકરીબ લગ્ન કરનાર છે. આ વાતો સાંભળતાંજ મેહમુદ્દસનને કેટલો બધો સદ્મો થયો હશે તે સમજી વાંચકો સારી પેઠે સમજી શકે છે. ભોગ ભોગે અધુરામાં પુરું એક દીવસે મોહમ્મદ એહમદ તેમની પાસે એક કેસ લઇને આવ્યો. એટલે મેહમુદ્દસને તેને ઝાળખીને પુછ્યું.

“ તમારું નામ ? ”

“ તાબેદારનું નામ મોહમ્મદ એહમદ છે. ”

“ તમે કનીઝે દ્વાતમાને ઝાળખો છો ? ”

મોહમ્મદ એહમદે જવાબમાં હસ્તાં હસ્તાં કહ્યું.

“ લાખ ચાહત કો છુપાયે કોઇ પર છુપતી નહીં પ્યારકી આંખ ઓર ઉલ્લસત કી નઝર છુપતી નહીં. હો ગયા હર અશક કાસિદ બન ગયા હર નાલા પેક બે ખબર કયોંકર છુપે દિલકી ખબર છુપતી નહીં. ”

“ તમારી શેરખવાનીને માફ રાખો ” મેહમુદ્દસને કહ્યું. “ અને મેં જે સવાલ કર્યો છે તેનો જવાબ આપો. ”

મોહમ્મદ એહમદ ફરી જવાબમાં નીચેનો શેર બોલ્યો.

“પરદેએ રંગે હીનામેં તું છુપાતા દે ઉસે
પર હમારી સુરખીએ ખુને જીગર છુપતી નહીં
કર દિયા આગાહ સખકો તુને રાહે ઇસ્ક સે
તુઝસે દિલકી ખાત અપની અયે “ઝરર” છુપતી નહીં.”

“મેં તમને પહેલાંજ કહી દીધું કે મને શેરખ્વાનીનો શોક નથી
માટે મહેરખાની કરી મારા સવાલનો સાફ માફ જવાબ આપો”
મેહમુદ્દસને લગાર ચીડાઈને કહ્યું.

“આપનો સવાલ તદ્દન નકામો છે” મોહમ્મદ એહમદે જવાબ
આપ્યો. “કનીઝે શતમાને કાણુ નથી જાણતું ? પણ તેણીના બાબમાં
મહેરખાની કરી વંધુ વાતચીત ન કરો.”

“હું તો માત્ર એટલુંજ જાણુવા માગું છું કે કનીઝેશતમા સાથે
તમારો શો સંબંધ છે ?”

મોહમ્મદ એહમદે આ વાતના જવાબમાં નીચેના શેર કહ્યા.

“એ વશાઈ કી બોહોત અચ્છા કિયા
મેને કબ ઉમ ખાત કા શિકવા કિયા
જો કીયા અચ્છા કિયા યે કયા કિયા
જીસ જમા બધે મેરા ચર્ચા કિયા
ખુદ હુવે રસવા મુઝે રસવા કિયા”

“શું તમે શેરખ્વાની સિવાય વાત કરતા નથી ?” મેહમુદ્દસને
લગાર વધારે ચીડાઈને બોલ્યા “માત્ર મને એટલી વાતનો મહેરખાની
કરીને જવાબ આપો કે તમારો કનીઝા સાથે શો સંબંધ છે ?”

“જનાબ નવાબ સાહેબ” મોહમ્મદ એહમદ નિર્ભય બની બોલ્યો “કોઇ પણ આશક પોતાની માઅશુકનો ભેદ જાહેર કરે છે કે હું કંઈ.”

નામ મેરા સુનતે હી શરમાં ગયે

તુમને ખુદ અપને તઈ રસવા ક્રિયા

મારો કનીઝા સાથે જે સંબંધ છે તે આપથી છાનો નહીં રહે.

વાં ચુપકે ચુપકે ખિચડી પકાયા કરેં અદુ

માં જો હે અપના કામ વો ડંકે કી ચોટ હે”

“મહેરબાની કરી તમે અબધડી ચાલ્યા જાવ” મેહમુદ્દસન દુઃખી સાદે બોલ્યા.

“ કાં આટલું બંધું !” મોહમ્મદ એહમદ વધુને વધુ બેહવા બનીને બોલ્યો “ આપને તો મારી સાથે મહેરબાનીથી મુલાકાત લેવી જોઈએ કારણકે બસ સમજી લ્યો. ”

આ સાંજતાંજ મેહમુદ્દસને નોકરને જુમ મારી મોહમ્મદ એહમદને કાઠી મુકવાનો હુકમ કર્યો, પણ નોકર આવે તે પહેલા મોહમ્મદ એહમદ ચાલ્યો ગયો.

મોહમ્મદ એહમદના જવા પછી મેહમુદ્દસનની હાલત બહુજ અબતર થઇ ગઇ. તેમની બધી આશાઓ ઉપર એકાએક વીજળી પડેલી હોવાથી તેઓ એટલા બધા નિરાશ બની ગયા કે શહેરમાં રહેવું દુઃખ હાયક લાગવા માંડ્યું અને તેથી તેઓ નીચેની ચોટી કનીઝે ફાતમાને લખી કાનપુરથી એકાએક જુમ થઇ ગયા.

“ બહાલી કનીઝા !

આજે તમારો બદનસીબ આશક આ શહેર મુકીને જાય છે. તેણે અત્યાર સુધી માત્ર તમારા પાછા ફરવાની ઇંતેઝારી અને તમારી દયાની આશા ઉપર સુખી યા દુઃખી જીંદગી ગુજારી દીધી.

વે વસ્ત્ર કે વાઅદે તેરે, યે હિજર કે સદમે

જીને નહીં દેતે, મુઝે નરને નહીં દેતે

હવે બારે ઇંતેઝાર વચ્ચે તમારી પધરામણી થઇ પણ મોહ-મ્મદ એહમદવાળી હકીકતે મારા જીગરમાં હોળી સળગાવી, મારા દિલના કટકે કટકા કરી દીધા. તો પણ હું તમારા ઉપર કોઇ પણ પ્રકારનો હક ધરાવતો ન હોવાથી શીકાયત કરતો નથી માત્ર એટલુંજ કહું છું.

જબ એર કિસી પર કોઇ એલાદ કરોગે

યે યાદ રહે હમકો બોહોત યાદ કરોગે

હું આ શહેરથી તમારા કહેવાતા પ્યારનો ઢાગ હમેશાના માટે લેતો જાઉં છું. ખુદા હાદિઝ.

રકીબ બોસા જો લેં ફાતેહા મેરા પદના

કિસીકો નઝર :કિસીકો ન્યાઝ દેતે હેં.

આ કાગળના જવાબની નોંધ જરૂર છે, ન તો આશા છે. મારા લાયક કોઇ પણ કામ હોય તો મને જરૂર યાદ કરજો, હું દિલોબનથી બળવી લાવવા તૈયાર છું.

મહેરબાં હોકે ખુલાસો મુઝે આહો જીસ વકત

મેં ગયા વકત નહીં હું કે ફિર આહી ન સકું.

લી. તમારો આશક મેહમુદ

કનીઝે કાતમાની બેકારી.

નવાળ મેહમુદ હસનખાનનો પવિત્ર પ્યાર અસર કર્યા
કનીઝાના હાલતમાં બહુ મોહટો ફેરફાર થઈ ગયો. પોતાના પ્યારા
આશકની જુદાઈ ઝેર સમાન બાસવા લાગી, રાત દીવસ તેની યાદ-
માં બેચેન બની બેવકુફ મોહમદ એહમદવાલા મામલાથી બારે શર-
મીંદી થઈ રહી હતી. જો કદાચ તેણીને મેહમુદહસનના ડેકાણાની ખબર
હાત તો તેણી પોતે પગે ચાલીને પોતાના આશકને મનાવી લાવત.
પરંતુ અફસોસ મેહમુદહસને પોતાના છેલ્લા પત્રમાં પોતાના ડેકા-
ણાની કાંઈ પણ ખબર આપી નહોતી. તેણી એટલું પણ જાણતી
નહોતી કે મેહમુદહસન હિંદમાં છે કે લંકામાં ! ચીનમાં છે કે જાપા-
નમાં ! સ્વતંત્ર છે કે પરતંત્ર ! તેનો યુસુફ આઝાદ છે કે કેદમાં ! તેણીએ
પોતાના વહાલાની જુદાઈમાં બહાર આવવું જવું બંદ કરી દીધું
અને તે પણ એટલે સુધી કે નાટકમાં જવું પણ મૂકી દીધું. રાત
દીવસ પોતાની રમના દરવાજા બંધ કરી મેહમુદની યાદમાં બેચેન
બનીને ઝુરવા લાગી. કુરઆને મજીદની તીલાવત અને નમાઝ બાદ
કલાકો સુધી પરવરદિગારની જનાબમાં મેહમુદ હસનના પાછા આવ-
વાની રડી રડીને દોઆઓ માંગવા લાગી. કનીઝાની એકાએક ફેર-
વાઈ ગયેલી હાલતથી શહેરમાં જાત જાતના જુમાટા ઉડ્યા પણ
એકંદર રીતે માથાના દરદની માંદગી મશહૂર થઈ હતી. આસપાસ
વાલા માણસો બારે સોયમાં પડી કહેતા હતા કે કનીઝા ઉપર એવું

તો ક્યું દુખ પડ્યું કે તે એકાએક આવી ખની ગઈ? કનીજાની તદ્દન આ શેરને મળતી હાલત થઈ રહી હતી.

કી છેડ ધસકદર ગમે પુરકત કે ખારને
ધબરાકે રો દિયા દિલે બેખખતીયારને

કનીએ કાતમા કોઈ કોઈ વખતે આંસુઓ પાડતી અને હજરત દાગ મરહુમની આ ગઝલ પઢતી હતી.

નિકલ જાયે વે હસરત વો નહીં હે
ખદલ જાયે વે કિસમત વો નહીં હે
વોહી તુમ હો તખીયત વો નહીં હે
વોહી સુરત હે સીરત વો નહીં હે
તુમારા દિલ તો દેખું હાથ રખકર
વોહી હે યા મોહોખ્ખત વો નહીં હે
મેરે મરકદ પે બોલે હાથ રખકર
ઉસીકી હે વે તુરખત વો નહીં હે
જો તુમ સમઝે હો દિલમેં ચારા સાઝો
ધલાજે દેઈ પુરકત વો નહીં હે

કેટલીક વખતે કનીજા પોતાની ખનાવેલી આ ગઝલ પઢીને ચોધાર આંસુઓ રડતી હતી.

આપકી બી હમને ઉલફત દેખલી
ઝોર અપની બી મોહોખ્ખત દેખલી
દોસ્તોં કી દેખલી સખ દોસ્તી
દુશ્મનોં કી બી અદાવત દેખલી

ખુત પરતોં કો બી દેખા પુજતે
 ઝાહેદોં કી બી અદાવત દેખલી
 આપકે જોરો સિતમ બી સખ સહે
 આપકી મેહરો ધનાયત દેખલી
 દિલમેં થા કુછ આપકે ઓરમું હમેકુછ
 દેખલી સાહજ સલામત દેખલી
 દેખલી પુરકત કી સારી સખતીયાં
 વસ્લકી બી હમને લઝઝત દેખલી
 દેખતે મેહશર મેં થેજે સયરે ગમ
 દિજ મેં તેરી બદોલત દેખલી
 એક ખોસા બી ન બુલે સે દીયા
 આપકી હમને સખાવત દેખલી
 ગેર કે હમરાહ આયે દેખિયે
 વાહ જી રસમે અયાદત દેખલી
 આકે ઇસ દુન્યામેં હમનેઅય“કનીઝ”
 દેખનીયા જો ન હાલત દેખલી

એક દીવસે કનીઝે ક્ષાતમા બહુજ ઉદાસ થઈને બેઠી હતી
 એટલામાં તેની વશાદાર મામા શુબરાતન આવી. શુબરાતન મામા
 આજ ધણી દીવસથી પોતાની શેઠાણીને ઉદાસ જોઈ મનમાં ને
 મનમાં દીલગીર થઈ રહી હતી પણ આજે તેણીનો બહુજ ઉદાસ
 થએલો ચેહરો જોઈ તેણીએ સખત દિલ કરીને પૂછ્યું.

“દાકરી ! દિનપ્રતિદિન તમારી ગમગીન હાલત જોઈ હવે
 તો ધીર રહેતી નથી. માટે તમારા મનમાં શું છે તે તો કહો.”

“કાંઈ નથી” કનીઝાએ કહ્યું “હું ખીમાર જેવી રહું છું પણ તેની દવા શું છે હું તે જાણતી નથી.”

“તો શ્રી હકીમ નવાબ શફાઉલ્લહલા બહાદુર અથવા ડોક્ટર મેહેન્દ્રોનાથ ચેટરજીને ખોલાવી નાઉ બતાવવી જોઈએ” શુબરાતને હમદરદીના આવેશમાં આવીને કહ્યું “વગર ઇલાજે અંદરને અંદર ખીમારી વધતી જાય તે સાફ નહીં!”

“શુબરાતન!” કનીઝા નિશ્વાસ નાખતાં બોલી.

“હો મરજ તો કોઈ દવા કીજયે

દિલ હી ખીમાર હો તો કયા કીજયે

શુબરાતન મામા! ખીમારીના સંબંધમાં મારાથી વધુ વાતચીત ન કરો. હાય માફ શું થશે? હું બરબાદ થઈ ગઈ! માફ હામ ઠેકાણું રહ્યું નથી. ઓ ખુદા તું મને મોત આપ કે હું આ બધી જાંજળોથી પરવારી જાઉં.”

“પણ દીકરી! કાંઈ કારણ! સજા!” શુબરાતન ગમરાઇને બોલી ઉઠી “આખી દુન્યા તમારી આરજુમંદ, દુન્યાની બધી ખુબીઓ તમારા પગ નીચે છે, શ્રી આમ રંજ અને દીલગીરી કરવાનું કારણ? નવાબ મેહમુદ હસનખાન જેવો ફાંકડો અમીર માત્ર તમારા માટે માત્ર મિલકત, પૈસા ટકા, વાડી વજીરા અને ઘરખાર મુકીને ચાલતો થયો, માટે કહો તો ખરા કે ખીન્ને એવો કોણ છે? જેના સાર તમે દુન્યાબરના સદમ ઉઠાવી રહ્યાં છો!”

“શુબરાતન” કનીઝા બોલી.

“કયા કહું કુછ કહા નહીં જાતા

એ કહે બી રહા નહીં જતા.”

જે મેહમુદ હસનનું તમે હમણા નામ લીધું છે તેજ મેહમુદ હસન ! નહીં નહીં ! તેજ જીલ્લા નિર્દય મેહમુદે મને ખરબાદ કરી નીખી. જે મેહમુદના પ્યાર ઉપર હું મારી ભરીખતી જીંદગીનો આશરો કરીને બેઠી હતી, જેના માટે હું તનમન અને ધન કુરબાન કરવા તૈયાર હતી, તે મેહમુદ ! હા, હા, તેજ મેહમુદ મને મુકીને ચાલ્યો ગયો ! હાય, તેઓ મારા જેવી બેશુનાહ અજળાને સગમતી ચીતમાં હાસેલો મારી કાણ જાણે ક્યાં ગયો ! હાય હવે શું કરું ? મેહમુદ પ્યારા મેહમુદ ? ” કતીઝા આંખોમાંથી આંસુની ધારા પાડતા બોલો “ તમે ક્યાં ગયા ? આવો આવો હું તમારા પગે પડું છું, તમોને વીનતી કરું છું, મારો જે કાંઈ અપરાધ થયો હોય તે છુદાના વાસ્તે માફ કરો. જુઓ હું ખંતે હાથ બેઠી પગે પડી મારી ચાહું છું. વહાલા મેહમુદ ! હું છુદાને વચમાં રાખી સાફ સાફ કહું છું કે બદમાશ મોહમદ એહમદવાલી વાત તદન જુરી અને ખત્રાવટી છે.”

“ખીખી ! બેટા !” શુખરાતન ધીરજ આપતાં બોલી “ધીરજ ધરો, સખર કરો, મેહમુદ હસન આવશે અને જરૂર આવશે જો તેઓ પગે પડતાં ન આવે તો મારું નામ શુખરાતન નહીં.”

“બસ શુખરાતન બસ !” કતીઝા પ્યારાના આવેશમાં બોલી “મારા વહાલાની શાનમાં બે અઢખીના શબ્દ ન કહો, તે મારા પગે શું કરવા પડે ? હું પોતે તેના ચરણ ઘોષને પીવા માટે તૈયાર છું. આખી જીંદગી સુધી ઢાસી ખનવા તૈયાર છું. પણ હાય તે ક્યાં છે ! તે તો મારાથી રીસાયો છે. પણ મેહમુદ જો તમારે જવુંજ

હતું તો દામ ઠેકાણું તો જતાવ્યું હોત, હું તમોને શોધી કાઢત.
પગે પડીને મનાવી લાવત. હાય મેહમુદ ! હાય મેહમુદ !

દિલે પુર ઇજતિરાજ ને મારા
ઇસી ખાતા ખરાજ ને મારા
જન જયતે નજર નહી આતી
અજ નિગાહે ઇતિજાને મારા
દિલ લગાવટ ને કરદીયા બિસ્મલ
ઓર શિર ઇજતિરાજ ને મારા
વસ્ત્ર દેખા અગર વિસાલ હુવા
મુઝકો તાઅખીરે ખવાજને મારા

શુબરાતન ! મારી દુઃખ દરદની ભાગીયણ શુબરાતન ! તવાજ
સાહેબ હવે નહીં આવે, માટે તું માઈ એક દામ કરી આપ, અને
મારી છેવટની દોઆલે.”

“બેટા ! તમારા માટે મારી જન હાજર છે” શુબરાતન છાતી
પર હાથ મુકી બોલી “ તમે કહો તો તવાજ સાહેબની શોધમાં
આખી દુન્યા ફરી વળું.”

“નહીં નહીં ફરવાની જરૂર નથી પણ” કનીઝાએ કહ્યું “એક
ખીજુંજ કામ છે. હું સારી પહે જાણું છું કે આપઘાત કરવું ખરાજ
કામ છે. પણ હવે મારામાં જીજ્ઞાસની ધીરજ નથી. માટે તું મહેરબાની
કરી મને બજારમાંથી સોમલની પડીકી લાવી આપ. દરરોજના
દુઃખથી એક વખતે મરી જવું સાઈ કામ છે માટે બધી શુબરાતન
જ અને માઈ આટલું કામ.....

→ ~~~~~
 કનીઝા અહીં સુધી કેડવા પામી હતી કે બહારથી સાદ સંભળાયાં જે સાંભળી શુઅરાતન બહાર ગઈ અને જોયું તો મોહમ્મદ એહમદ ઉભો હતો. શુઅરાતનને જોઈ મોહમ્મદ એહમદ બોલ્યો.

“બી શુઅરાતન ! લગાર તમારી બીબીને જઈને ખબર આપો કે મોહમ્મદ એહમદ આવ્યો છે, અને તે કહે છે કે મેહમુદ હસન તો જહન્નમ વાસિલ થઈ ગયો. હવે મેદાન ખાલી છે અને હું લગ્ન કરવા માટે તૈયાર છું.”

આ સાંભળી શુઅરાતને અંદર જઈ કનીઝાને મોહમ્મદ એહમદના આવવાની ખબર આપી. કનીઝા આ સાંભળતાં પોકારી ઉઠી.

“શુઅરાતન તરતજ તેને મારા કમ્પાઉન્ડમાંથી બહાર કાઢી મુક અને કહી દે કે હું તેનાથી મળવા ચાહતી નથી. તેના લીધેજ મારા ઉપર મુસીબતોનો પહાડ ટુટી પડ્યો છે અને તે બેશરમ બની મારી પાસે શા માટે આવ્યો હશે ?”

કનીઝાનો આ જવાબ મોહમ્મદ એહમદે બહાર ઉભા રહીને સાંભળ્યો અને તેના જવાબમાં બહારથીજ કહ્યું.

આપ આતી બી નહીં મુજ કો બુલાતી બી નહીં
 બાઅસે તર્ક મુલાકાત બતાતી બી નહીં
 ખુબ પરદા હે કે ચિલમન સે લગે બમઠો હો
 સાદ છુપતી બી નહીં સામને આતી બી નહીં”

કનીઝાએ આ સાંભળતાંજ શુઅરાતનને પોકારીને કહ્યું.

“શુઅરાતન અબધડી મારા કમ્પાઉન્ડમાંથી એ બદમાશને કાઢી મુક નહીં તો ફરી પોલીસને બોલાવવો પડશે.”

શુભરાતને બહાર આવી મોહમ્મદ એહમદને ખુબ ગાળો આપી ધમકાવ્યો તેથી તે ખડખડાટ કરતો ચાલ્યો ગયો.

શુભરાતને ફરો કનીઝાને સારી પેટે સમજાવી આપનાતના વિચારથી રોકી લીધી. એમ કરતા ચાર પાંચ માસનો ગાળો પસાર થઈ ગયો પણ મેહમુદ હસનનો ક્યાંયે પતો લાગ્યો નહીં. કોઈ કોઈ વખતે ઉર્દૂ પેપરો જોતાં તેમની સ્થિતિની ખબર મળતી હતી પરંતુ તેઓનું ચોક્કસ ઠેકાણું શું છે તે જણાતું નહોતું. એક દીવસે કનીઝા પોતાના બહાલાની યાદમાં બેઠી હતી એટલામાં શુભરાતને આવીને ખબર આપી.

“બીબી ! એક પાલખી આવી છે અને તેની સાથે ઘણા સીપાઈઓ છે !”

“જુઓ કોણ છે ?”

શુભરાતને બહાર આવીને જોયું અને ફરો અંદર આવીને કહ્યું.

“ બીબી ! બીબી ! મેહમુદ હસનખાનની મા શમસુતનીસા બેગમ આવ્યાં છે ”

આ સાંભળતાંજ કનીઝા બંગલાની બહાર નીકળી આવી અને પરદાનો પુરેપુરો બંદોબસ્ત કરાવી બેગમ સાહેબને પાલખી-માંથી ઉતારી ડ્રોઈંગ રૂમમાં લઈ જઈને બેસાડ્યાં કનીઝે શતમાની ડ્રોઈંગ રૂમ ઉંચી જાતની ફરનીચરથી એવી સરસ શણગાર હતી કે બેગમ સાહેબ જોતાંજ મનમાં મોલી ઉઠ્યાં ” એક સાધારણ નાટકવાળી પણ અમીરો જેવા મકાનમાં રહે છે. ”

કનીઝા બેગમસાહેબના સામી હાથ જોડીને ઉભી રહી અને બોલી.

“વો આયેં ઘર મેં હમારે ખુદાકી કુદરત હે
કભી હમ ઉનકો કભી અપને ઘરકો દેખતે હેં”

બેગમ સાહેબે કનીઝાને પાસેની ખુરશી ઉપર બેસાડતા કહ્યું.
“કેમ કનીઝા બેગમ ! ક્યાં સુધી અમારી હાલત ઉપર ઘ્યા નહીં આવે?”

“હુઝુર હું કાંઈ ન સમજી.”

“મારા મેહસુદને ક્યાં સુધી ઘરમાં નહીં આવવા દેશો ? કહો
તમેએ તેને શું કર્યું છે?”

“બેગમ સાહેબ, મેં તો નવાબ સાહેબને લગભગ બે વરસથી
જોયા પણ નથી અને આપ અત્યારે મારાથી એવો સવાલ કેમ
કરો છો ?”

“એવો સવાલ કેમ ન કરે ? શું તે તમારા ઉપર આશંક નથી ?”

“ઘરકની હકીકત તો હું જાણતી નથી પરંતુ તેઓએ મારી
પાસે લગ્નની માગણી કરી હતી અને મેં તે સ્વીકારી લીધી હતી.
પરંતુ ૧૨ીં હું મુંબઈ ચાલી ગઈ અને ખીજા પણ કેટલાક એવા
સંજોગો બની ગયા કે જેથી લગ્નનો ઇકરાર દુટ્ટી ગયો. હવે હું
જાણતી નથી કે તેઓ ક્યાં છે !”

“જુઓ આ તેમનો મહીસુરથી લખેલો છેલ્લો કાગળ છે, તે
વાંચો.” બેગમ સાહેબે કનીઝાને મેહસુદ દસતનો કાગળ આપ્યો.
જેમાં નીચે પ્રમાણે લખ્યું હતું.

“ જ્યાં સુધી કનીઝે શતમા મારાથી લગ્ન કરવાને રાજી નહીં થાય ત્યાં સુધી હું દેશમાં પાછો નહીં રહું. જો કે મને અત્યાર સુધી કનીઝાનું લગ્ન થયું છે કે નહી તેની ખબર નથી તો પણ હું તો કનીઝાનો સાચો અને વશાદાર આશ્રક હોવાથી તેનીજ આશા ઉપર બેઠો છું. જો તેણીનું લગ્ન ન થયું હોય અને તેણી મને બોલાવે તો હું તરતજ આવવા તૈયાર છઉં જો તે નહીં બોલાવે તો આખી છાંદગી બટકવામાં ગુજરી દષ્ટ. કનીઝા સિવાય જગતમાં બીજી કોઈ સ્ત્રી સાથે હું કદીએ લગ્ન કરીશ નહીં.”

“ જોયું કનીઝા ? ” બેગમ સાહેબ બોલ્યાં “ હવે ખુદના વાસ્તે મારી હાલત ઉપર રહેમ કરી મારા ઉજડ થએલા ઘરને આખાદ કરો. જુઓ, હું હમેશાં માંદી રહું છું અને કબરમાં જવાની તૈયારીમાં છું તેવા વખતે એકના એક આંખના તારાની જુદાઇ ક્યાં સુધી સહુ ? માટે રહેમ કરો. ”

“ પણ આપ એક નાટકમાં નાયનારીની સાથે આપના દીકરાનું લગ્ન કેવી રીતે કરશો ? ” કનીઝાએ પુછ્યું.

“ હું કરીશ અને જરૂર કરીશ ” બેગમ સાહેબે કહ્યું “ તમને નાયનારી કોણ કહે ? તમે તો ખ્વાજા બકાઉલ્લાખાનની દીકરી અને મારા માથાના તાજની પેટે છો. જો મેં પહેલાંથીજ મુર્ખાઇ ન કરી હોત તો દીકરાની જુદાઇ સેદવી પડત નહીં. પણ મેં મારી મુર્ખાઇની સજ્જ બોગવી લીધી, હવે ખુદની ખાતર મારી વહુ બનવાને હા કહી મારા બરબાદ થએલા ઘરને આખાદ કરો. ”

કનીઝા આ સાંભળી હર્ષથી ઘેલી બની ગઇ અને બેગમ

સાહેબના દેખતાંજ મેહમુદ્દસનને મહીસુરના ઠેકાણે નીચકો તાર કર્યો.

“આજે તમારી અમ્માજનથી મુલાકાત થતાં તેઓ રાજ થઇ ગયાં છે માટે જેમ અને તેમ જલદી આવો.”

બેગમ સાહેબ કનીઝને દોઆઓ દેતાં પોતાને ઘેર ગયાં. ચાર દીવસ સુધી ઉપલા તારનો જવાબ ન આવ્યો. પણ પાંચમાં દીવસે બારે ઇંતેઝારની વચ્ચે મેહમુદ્દ હસન કાનપુરના સ્ટેશન ઉપર ગાડીમાંથી ઊતર્યા અને સીધા કનીઝના બંગલા ઉપર ગયા. મેહમુદ્દહસનની પધરામણીથી કનીઝને અને કનીઝા મળવાથી મેહમુદ્દહસનને કેટલી બધી ખુશી થઇ હશે તે વાંચકો પોતેજ સારી પેઠે સમજી શકે છે, તેથી વધુ લખાણ ન કરતાં આ મુલાકાતને ટુંકમાંજ પુરી કરવામાં આવે છે. બંને આશ્ચક માણુકની મુલાકાત થતાં બંનેની આંખોમાંથી ખુશીનાં આંસુઓ જારો હતાં. જ્યારે લગાર તખ્લીયત ઉપરથી બાર ઓછો થયો ત્યારે મેહમુદ્દહસનને પુછ્યું.

“કહો હવે તે દીવસ ક્યારે આવશે કે જે દીવસે હું મારી અંતઃકરણની આશા પુરી કરીશ !”

“જ્યારે આપની અમ્મા હુકમ આપે ત્યારે હું તો તૈયાર છું.”

કનીઝ બોલી “પરંતુ મારું લગ્ન સિફંદર ખાનુના ઘરમાં થશે કેમકે હું તેમનાથી વાયદો કરી ચુકી છું.”

“બેશ્ક એમજ થવું જોઈએ કેમકે તેમના કરતાં વધારે બીજો કોઇનો હક નથી, અને મને પણ મારા દિલથી આ વાત પસંદ છે.”

આ વાતચીત કરી મેહમુદ્દ હસન પોતાને ઘેર ગયા અને કનીઝે ફાતમા બંગલો ખાલી કરી સિફંદર ખાનુને ત્યાં ચાલી ગઇ. બંગલાનો તમામ સામાન તથા ગાડી ઘોડો વીગેરે મેહમુદ્દ હસન ખાનને ત્યાં મોકલી દીધો. મેહમુદ્દ હસનખાન કનીઝને ત્યાંથી પોતાને ઘેર ગયા અને પોતાની માના પગે પડી થએલી જુલોની માશી માગી જે સ્થમસુનનીસા બેગમે હર્પાશ્રુ પાડતાં દીકરાને ગલે લગાવીને આપી.

કનીઝે ફાતમાનું લગ્ન.

અને

સુખી જીંદગી.

મેહમુદસનખાનના આવાંજ શમસુતનીસા બેગમનું અર-
ગયું. જાને બાળુથી લગ્નની ધામધુમ શરૂ થઈ ગઈ. મેહમુદસનને
ત્યાં લગ્નની જે ધામધુમ અને સામાનની તૈયારી કરવામાં આવે
તે કાંઈ તારીફને લાયક ગણાય નહીં કેમકે શમસુતનીસા બેગમની
મીલકતના તે એકલાજ વારસ હતા તેથી જે કાંઈ ખર્ચ કરવામાં
આવે તે થોડું ગણાય પણ કનીઝે ફાતમાના માટે સિકન્દર ખાનના
પિતા રાજ મુનવ્વર અલીખાન જે કાંઈ ખર્ચ કરી રહ્યા હતા તે
ખરેખર તારીફને લાયક હતું. રાજ સાહેબે એક માસની મુદતમાં
લગ્નનો બધો સરસામાન તૈયાર કરી લીધો અને લગ્નના પંદર દીવસ
પહેલાંથી ઢાલ તાંસા તથા વાજ વગડાવવા શરૂ કર્યા. હજારો માણસો
માત્ર લગ્નની ધામધુમ જોવા માટે આવતા હતા અને ફળફળાદી
તથા ખાણપીણાના સામાનના સેંકડો ગાડાં શહેરમાં આવી સા-
માન ખાલી કરી પાછા જતા હતાં. ચારે બાજુએ ખુશી ખુશાલીના
દેખાવો નજરે પડતા હતા. મેહમાનોના માટે રાજ સાહેબે અનેક
ઘરોનો બંદોબસ્ત કર્યો હતો તો પણ તે ઘરો પુરતાં ન થવાથી
એવટે કેટલાક તંબુઓ ઉભા કરવા પડ્યા. શહેરના તથા આસપા-

સના શહેરોમાંના સેંકડો મેહમાનો પોતાના બપકાબંધ પોશાકોમાં સજ થઈ માંડવામાં બેસતા હતા જ્યાં એક બાળુએ ઉમદા નાયના-રીઓના નાય થઈ રહ્યા હતા તે બીજી બાળુએ મીસીસ ચીમેનની નાટક કંપની પોતાના બેજ કરી રહી હતી. હીંદુસ્તાનના નામાંકિત ભાંડ બવાયાઓને પણ બોલાવ્યા હતા જેમની વાતો સાંભળી સઘળા લોકો હસ્તા હસ્તા લોટપોટ થઈ જતા હતા.

મહેલની અંદર બૈરાંઓમાં પણ બહારની પેટેજ રંગરાગ જામી રહ્યા હતા. સિકન્દર બાતુ અને તેની સાથે બહુતારી સેંકડો બાળાઓ રંગબેરંગી રેશમી અને અતલસના પોશાકોમાં સજ થઈ મેહમાનોની ખાતર ખરદાશમાં મશગુલ બની રહી હતી છેવટે કનીઝાના લગ્નનો મુખારક દીવસ આવી પોહોંચ્યો. રાતના આઠ વાગે દારખાખાનાના ગોળા અને બંદુકોના અવાજોથી જણાયું કે વરઘોડો આવે છે. વરઘોડામાં કાળા અને ગોરા પાયદળનું અને સવારોનું લશ્કર આગળ આગળ ચાલતું હતું સેંકડો ધુલોની વાડીઓ આસપાસ ગોઠવીને વરઘોડાને બગીચાના રૂપમાં ફેરવી નાંખ્યો હતો. દેશી અને અંગ્રેજી બેન્ડો પોતાના સુંદર સરોદોથી વરઘોડાની મહત્વતા જાહેર કરી રહ્યા હતા. સેંકડો ઘોડાઓ ઉપર અમીર ઉમરાવોના છોકરાઓ સામેલા બની મેહમુદ હસનના સોનેરી ઝુલવાળા હાથીને ઘેરી ચાલતા હતા. આવી રીતે દોર દમામની સાથે વરઘોડો રાજ મુનવ્વરઅલી ખાનના મહેલની પાસે આવ્યો જ્યાં રાજ મુનવ્વર અલીખાને વર-રાજને આવકાર આપી પ્રથમથી તૈયાર કરેલા માંડવામાં વરરાજ તથા બધા જનમયાઓને બેસાડ્યા. મુસલમાનોના માટે જાતજાતના પકવાનો તૈયાર હતાં હીંદુઓ માટે તરેહવાર મીઠાઈઓ ગોઠવી હતી,

અંગ્રેજ અને બીજાઓ માટે ડીનરનો ખંદોખસ્ત કર્યો હતો.

લગભગ રાતના એક વાગે મોઝરી હાથ મોહનમહાસેન સાહેબે એક લાખ સોના મોહોરની મેહેર બાંધી નીકાલ પડાવ્યો. રાજા સાહેબે જહેજનો પુરેપુરો ડાલ સરસામાન અને ચાંદીના વાસણો આપ્યાં જે જોઈ મેહવાનોના મુખમાથી વાહવાહના ઉદ્ગારો નીકળી રહ્યા હતા. નિકાલ થયા બાદ વરરાજાને મેહેલમાં તેડ્યા જ્યાં કેટલીક રસ્મો અદા થયા બાદ બધાઓએ મળી (વર કન્યા) દુલ્હા દુલ્હનને આશીર્વાદ આપ્યા. તે વખતે કનીઝા પોતાની બહી મીસ શીશન અને મીસીસ ચીમેનને લુલી નહોતી અને મીશનની બાળાઓને પણ લુલી નહોતી. કન્યાની વિદાયગીરી વખતે મીશનની બધી છોકરીઓએ ખ્રીસ્તી રીવાજ પ્રમાણે દુલ્હા દુલ્હનની સલામતીના ગાયન ગાઈ આશીર્વાદ આપ્યા. કનીઝાને પોતાની સાહેલીઓ તરફથી અનેક બેટ સોગાદો મળ્યા હતાં પણ સઉથી વધારે યાદ રાખવા લાયક બેટોમાં મીસીસ ચીમેન તરફથી મળેલી વીંટી હતા.

સવાર થતાં પહેલાં કનીઝે શાતમાને વિદાય કરવામાં આવી જે વખતે સિકન્દર બાનુ અને બીજા સાહેલીઓ કનીઝાને ગળે વળગી સારી પેટે રડી પડી. કનીઝા રાજા સાહેબ તથા રાણી સાહેબને અન્નની સાથે સલામ કરી પાલખીમાં સવાર થઈ ગઈ અને ધામધુમની સાથે પોતાના સસરા અથવા પોતાને ઘેર આવી. શ્વમસુન્નીસા બેગમને દીકરાના લગ્નની કેટલી બધી ખુશી થઈ હતી તે કાંઈ લખી શકતા નથી. તેઓ પોતાની બહાલી વહુની ઘડી ઘડી બધાંયો લઈ સોના મોહોરો અને સોના રૂપાના કુસો નીઝાવર કરી રહ્યાં હતાં.

~~~~~

કનીઝે શતમા સાસરામાં હશીપુશી અને પ્યારથી રેહવા લાગી. લગ્નના એક માસ પછી તેણીએ મેહમુદ હસનને કહ્યું.

“ મેં આપને હજી સુધી આ વાત કહી નથી કે એલાયન્સ એકમાં મારા એકવીસ હજાર રૂપિયા જમે પડ્યા છે. અગર આપ રજા આપો તો હું તે રૂપિયા અબ્યાજન તથા મુનશી હુસેન એહમદ સાહેબની કબરો ઉપર મકબરા બાંધવા માટે મોકલી આપું. ”

“મોહટી પુશીની સાથે” મેહમુદ હસને જવાબ આપ્યો. “મારી પાસે પણ મારા ખાનગી રૂપિયા છે તે પણ આ નેક કામમાં શામેલ કરી આલીશાન મકબરા બનાવવાનો બંદોબસ્ત કરો.”

“એહ હું આપનો કેટલો બધો આભાર માનું !” કનીઝાએ કહ્યું. “ બેશક અબ્યાજન અને મરહુમ મુનશી સાહેબની રહેા આપનો ઉદારતાથી ઘણીજ પુશી થશે.”

થોડા દીવસ પછી મેહમુદ હસનખાન પોતાની અંમાની રજા લઇ કેટલાક નોકરોની સાથે રૂયઝાબાદ અને સરીપુર રવાના થયા. જ્યાં પોંદચી તેઓએ કનીઝે શતમાના પીતા અને મુનશી હુસેન એહમદની કબરો ઉપર પાકા મકબરા બંધાવ્યા અને દરેક મકબરા ઉપર પાંચ પાંચ હાફિઝે કુરઆન સુકરર કર્યા. મકબરા બંધાઇને તૈયાર થઇ ચુક્યા બાદ કનીઝે શતમા પોતાના પ્યારા શવહરની સાથે સરીપુર ગઇ અને ત્યાં મુનશી હુસેન એહમદના મકબરાની ઝયારત કરી, પોતાને એક રાત પરાણા તરીકે રાખનાર અહીરનને કહેલા આભારના બહલામાં પાંચસો રૂપિયા ધનામ આપ્યા અને પોતાને ત્યાં આવવા માટે કહ્યું. સરીપુરથી કનીઝા રૂયઝાબાદ ગઇ. જ્યાં તેના

લગ્નના એક વર્ષ પછી જુદાતઆશાએ કનિઝાને ચાંદ સમાન પુત્ર આપ્યો
જે તેણીની જાદમાં છે.....

પીતાના દોસ્તોએ તેને અંતઃકરણ પુર્વક આવકાર આપ્યો. કનીઝા પીતાના પીતાના મકાનના ઉપરજીથ મરહુમ બાપને યાદ કરીચોધાર આંસુએ રડી તેણીએ સરીપુર તથા ક્યજાબાદમાં સેંકડો રૂપિયા ખેરાત કર્યા અને થોડા દીવસ પછી કાનપુર આવી.

લગ્નના એક વરસ પછી ખુદાતાલાએ કનીઝાને ચાંદ સમાન પુત્ર આપ્યો જે તેણીની ગોદમાં છે.

શમશુનીસાં બેગમ પીતાના પૌત્રને હૃદયથી વધારે ચાહે છે. શુબરાતન મામા પેહલાંની પેઠે કનીઝાની વફાદાર મામા છે. કનીઝા અને મેહમુદ હસન કોઇ કોઇ વખતે ગુજરેલી વાતો યાદ કરી હસે છે અને કોઇ વખતે રડે છે. સિકન્દર બાનુ અને હમીદા બાજે ત્રીજે મળવાને આવે છે. સિકન્દર બાનુંનું પણ લગ્ન થઇ ગયું છે. સિકન્દર બાનુ હજુ સુધી કનીઝાને “ગુલનાર બેડેન” ના નામથીજ બોલાવે છે જે મેહમુદ હસનને બહુજ વહાલું લાગે છે. અને કનીઝાની માશી જમીઅતુનીસાની જીંદગી કનીઝાના દીકરા મસદદની સેવા ચાકરીમાં ગુજરે છે.

